

DVE DOMOVINI • TWO HOMELANDS 25 • 2007

two

dve DOMOVINI HOMELANDS

25 • 2007

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU

dve DOMOVINI

RAZPRAVE O IZSELJENSTVU

two HOMELANDS

MIGRATION STUDIES

25 • 2007

Izdaja

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU

Published by

The Institute for Slovenian Emigration Studies at the ZRC SAZU

Ljubljana 2007

Revija *Dve domovini • Two Homelands* je namenjena objavi razprav, znanstvenih in strokovnih člankov, poročil, razmišljanj in knjižnih ocen s področja mednarodnih migracij. Revija je večdisciplinarna in dvojezična. Članki so recenzirani. Rokopisov, ki jih pošljejo uredništvu revije *Dve domovini • Two Homelands*, avtorji ne smejo hkrati poslati v objavo kaki drugi reviji.

Dve domovini • Two Homelands is a journal devoted to the publication of essays, scholarly and specialist papers, reports, reflections and book reviews from the field of international migration. The journal is multi-disciplinary and bilingual. Articles undergo a review procedure. Manuscripts submitted to *Dve domovini • Two Homelands* should not be submitted simultaneously to another publication.

Povzetki in indeksiranje / Abstracting and indexing services:

FRANCIS (*Sociology/Ethnology/Linguistics of Francis*), IBZ – *International Bibliography of Periodical Literature*, IBR – *International Bibliography of Book Reviews*, *Sociological Abstracts* IBSS (*International Bibliography of the Social Sciences*)

Oblikovanje / Design and graphic art
Milojka Žalik Huzjan

Fotografija na naslovnici / Cover photograph

Janez Evangelist Krek (1865–1917), slovenski politik in misijonar med Slovenci in Čehi v Porenju in Vestfaliji leta 1899.

Janez Evangelist Krek (1865–1917), Slovenian politician and missionary among the Slovenians and Czechs in Rhineland-Westphalia at 1899.

Tisk / Printed by
Present d. o. o., Ljubljana, Slovenija

VSEBINA • CONTENTS

Razprave in članki / Essays and Articles

DUŠKA KNEŽEVIĆ HOČEVAR

- Pojasnilo k tematskemu sklopu *Žumberčani – nekdanji in sedanji graničarji*9
(*An elucidation regarding the work pack Žumberčani – nekdanji in sedanji graničarji*).....12

MARKO ZAJC

- Problem »pripadnosti« Žumberčanov in Marindolcev v desetletjih pred razpustom Vojne krajine 1881 in po njem15
(*The Problem of “affiliation” of Žumberk and Marindol people in decades before and after the dissolution of Vojna krajina in 1881*).....38

DAMIR JOSIPOVIČ

- Žumberk: meja, etničnost, veroizpoved, rodnost in migracije prebivalstva – demogeografska analiza39
(*Žumberk/Žumberak: boundary, ethnicity, religion, fertility and migration of population – demographical analysis*)68

PETER REPOLUSK

- Nekatere demografske značilnosti grkokatoliških Žumberčanov v Sloveniji69
(*Some Demographic Characteristics of the Greek-Catholic Žumberčani Population in Slovenia*)86

JASNA ČAPO ŽMEGAČ

- Povratak na granicu: migracijska iskustva u trokutu Hrvatska-Njemačka-Slovenija89
(*Return to the Border: Migration Experiences in the Croatia-Germany-Slovenia Triangle*)107

DUŠKA KNEŽEVIĆ HOČEVAR

- Ali se Žumberčani večinoma poročajo med seboj? Primer župnije v Radatovičih109

<i>(Do the Žumberak people predominantly intermarry? The case of the Radatovići parish)</i>	134
IRENA ROŽMAN	
Poročne strategije župljanov Velikih Brusnic izpod Gorjancev pri Novem mestu	135
<i>(Marriage strategies of parishioners of Velike Brusnice beneath Gorjanci near Novo mesto)</i>	158
MARJAN DRNOVŠEK	
Krekova Vestfalska pisma: socialno-ekonomski pogledi in izseljenstvo	161
<i>(Krek's Westphalian letters: social-economic views and emigration)</i>	185
MARINA LUKŠIČ - HACIN	
Normativni vidiki in delovne razmere za migrante v Zvezni republiki Nemčiji	187
<i>(Normative aspects and work conditions for migrants in the Federal Republic of German)</i>	207
JANJA ŽITNIK	
Izseljenska književnost in časopisje: zgovorne statistike	209
<i>(Emigrant literature and periodicals: eloquent statistics)</i>	228
MIRJAM MILHARČIČ HLADNIK	
Marie Prisland – her role in preserving Slovenian culture and tradition among Slovenian migrants in the United States	229
<i>(Marie Prisland – njena vloga pri ohranjanju slovenske kulture in tradicije med slovenskimi izseljenci v Združenih državah Amerike)</i>	247
KSENIJA ŠABEC	
Ethnic, regional and national identities in the context of European cross border cooperation opportunities: a case study of Italian ethnic community in Slovene Istria	249
<i>(Etnične, regionalne in nacionalne identitete v kontekstu evropskega čezmejnega sodelovanja: Študija primera Italijanske narodne skupnosti v Slovenski Istri)</i>	269
REBEKA MESARIČ ŽABČIČ	
Način življenja hrvatskog iseljeničkog korpusa u Australiji: iskustva, mišljenja i stavovi mladih australskih Hrvata	271
<i>(The lifestyle of the Croatian emigration corpus in Australia: experiences, opinions and standpoints of young Australian Croats)</i>	286

MAŠA MIKOLA

Quiet observer in the silent field: Ethnography and the present time	289
<i>(Tih opazovalec v nemem prostoru: etnografija danes)</i>	303

NEŽA FLORJANČIČ

Vprašanje identitete v magrebski književnosti.....	305
<i>(The question of identity in Magreb literature)</i>	315

RAZPRAVE IN ČLANKI

ESSAYS AND ARTICLES

RAZPRAVE IN ČLANKI ESSAYS AND ARTICLES

POJASNILO K TEMATSKEMU SKLOPU

ŽUMBERČANI – NEKDANJI IN SEDANJI GRANIČARJI¹

*

AN ELUCIDATION REGARDING THE WORK PACK

ŽUMBERČANI – NEKDANJI IN SEDANJI GRANIČARJI²

Duška Knežević Hočevar*

Tematski sklop *Žumberčani – nekdanji in sedanji graničarji* je zbir prispevkov večine sodelavcev bilateralnega slovensko-hrvaškega projekta *Populacijska dinamika ob slovensko-hrvaški meji: primer širšega obkolpskega prostora*,³ ki smo ga udeleženci izvajali med letoma 2005 in 2006. O podrobnostih vsebine projekta, udeležencih in njegovem natančnem poteku sem s pomočjo sodelavcev že pisala;⁴ tokrat pa bi rada poudarila nekatere še neizrečene zahvale in ozadje skupnega podjetja.

Naj začnem s pomenljivim navedkom Damirja Josipoviča, ki je v eni izmed začetnih različic svojega besedila za to številko revije zapisal, da je bilateralni projekt trajal od leta 2003 do 2007. In takšna je zaznava o trajanju projekta večine sodelujočih. Kot bo pazljivemu bralcu vseh prispevkov vsebinsko zaokroženega sklopa več kot očitno, tako delo ni moglo nastati samo na podlagi nekaj »raziskovalnih obiskov«

* Višja znanstvena sodelavka, Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000, Ljubljana; duska@zrc-sazu.si

¹ Naslov tematskega sklopa *Žumberčani nekdanji in sedanji graničarji* je oblikoval Damir Josipovič. Strinjam se, da dovolj ilustrativno zajema ne/posredne teme preučevanja bilateralnega projekta, o katerem bo govor v nadaljevanju.

² The title of the work pack *Žumberčani nekdanji in sedanji graničarji* is formed by Damir Josipovič. I agree it comprises illustratively enough the in/direct study themes of the bilateral project that will be discussed in continuation.

³ Projekt se je v celoti imenoval *Populacijska dinamika ob slovensko-hrvaški meji: primer širšega obkolpskega prostora/Populacijska dinamika na slovensko-hrvatskoj granici: primer širšega obkolpskega prostora* (BI-HR/04-05-002).

⁴ Knežević Hočevar, Duška (2006). Prebivalstveno gibanje ob slovensko-hrvaški meji: primer širšega obkolpskega prostora. V: Alenka, Čermelič Krošelj (ur.). *Mesto in trg na meji : 9. vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo : [9.] hrvatsko-slovenske etnološke paralele* (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 38). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, str. 35–53.

v Sloveniji oz. na Hrvaškem, kot jih Protokol bilateralnih projektov predpisuje za dve leti raziskovanja. Ni pretirana ocena, da je večina tu objavljenih izsledkov utemeljenih tudi v predhodnih medsebojnih pogovorih članov raziskovalne skupine in raziskavah: bodisi magistrskih ali doktorskih delih, bodisi v projektnem delu v okviru temeljnih in aplikativnih projektih, ali v t. i. programskih skupinah. S tega vidika se kot nosilka projekta za slovensko stran iskreno zahvaljujem vsem udeležencem projekta, še posebno pa avtorjem tu predstavljenih besedil, ki so vztrajali do konca; izdaja znanstvene monografije je bil eden izmed bolj pomembnih ciljev bilateralne projektne skupine.

Da bi zadovoljivo in čim bolj kompleksno pojasnili že več kot očitni proces depopulacije na izbrani lokaciji obmejnega prostora Žumberka in Bele krajine, smo se udeleženci projekta odločili, da bomo pojave t. i. naravnega gibanja prebivalstva, migracij, povratništev in poročnosti kot tudi njihovega medsebojnega družbenega razmejevanja razložili v širšem družbenozgodovinskem kontekstu v diahroni (zadnjega stoletja in pol) in sinhroni perspektivi. S tega vidika se je pokazalo, da bi bilo nujno analizirati več vsebin in podatkovnih sklopov, ki zahtevajo premišljeno skupinsko sodelovanje; med njimi zlasti državnopravno in upravno zgodovino širšega obkolpskega območja, dostopne statistične podatke iz državnih arhivov in podatke, zbrane na terenu (pogovori z informatorji). Šele tako naj bi v celoti razložili proces oblikovanja mejnosti prebivalstva Žumberka in Bele krajine, ugotavljali vzroke, posledice in vrste migracij na tem območju ter primerjali čezmejne poročne strategije na območju zahodnega Žumberka in Gorjancev. Upati je, da bo bralec dodobra seznanjen z obljubljenim.

V skladu s teoretično in metodološko usmeritvijo raziskovalne skupine smo raziskavo razdelili na dva vsebinska sklopa, ki jima sledimo tudi z zaporedjem tu objavljenih prispevkov. V zgodovinsko-geografskem sklopu smo sprva določili obseg preučevanega območja, tj. Žumberka in Bele krajine s svojim neposrednim sosedjem. Vsebine tem vključujejo zgodovinsko-geografski razvoj meje, demografski razvoj prebivalstva izbranega območja in etničnost. Kot temeljni raziskovalni problem drugega, antropološko-etnološkega vsebinskega sklopa pa smo določili migracije in povratništva ter primerjavo poročnih strategij na območju zahodnega Žumberka in Gorjancev v sinhroni in diahroni perspektivi.

Čeprav tu zbrani prispevki vsebinsko malenkostno odstopajo od začetno oblikovanih ambicij, bo bralec zvedel dovolj, da si bo lahko oblikoval celovito predstavo o nekdanjem in sedanjem dogajanju na obmejni lokaciji Žumberka in Bele krajine. Namesto že velikokrat presojanega državnopravnega oblikovanja tega koščka sedanje slovensko-hrvaške meje bo v publikaciji zvedel, kako so Žumberčani in Marindolci upravljali z identitetnimi (samo)pripisi v času razpustitve Vojne krajine, ko je pripadnost njihovih ozemelj postala kamen spotike med upravami Avstrije oz. Kranjske in Ogrske oz. Hrvaške zlasti v drugi polovici 19. stoletja. Marko Zajc nas v tej zvezi poleg romantičnih potopisov o Žumberčanih seznani s peticijo Žumberčanov za priključitev Kranjski v letih 1869–71, o živahnih presojah o Žumberčanih in Marindol-

Pojasnilo k tematskemu sklopu Žumberčani – nekdanji in sedanji graničarji

cih, ki so potekale v Kranjskem deželnem zboru leta 1881, in o razpravah, ki so se odvijale glede peticij Žumberčanov, sprva za priključitev Hrvaški leta 1881, nato pa Kranjski v letih 1882–83. Navidez lahkotnemu vstopu »zgodovinske perspektive« v vsebinski sklop *Žumberčani – nekdanji in sedanji graničarji* sledita prispevka Damirja Josipoviča in Petra Repoluska, ki bralca temeljito seznani z demografskimi in socialnogeografskimi značilnostmi grškokatoliškega prebivalstva v Žumberku in jugovzhodni Sloveniji. Regionalno-geografska analiza obravnavanega območja, ki ga na Hrvaškem predstavljajo območja nekdanjih občin Ozalj, Jastrebarsko (Jaska), Samobor, Karlovac in Duga Resa, v Sloveniji pa območja nekdanjih občin oziroma današnjih upravnih enot, Metlika, Črnomelj, Novo mesto, Krško in Brežice, zajema celotno območje Žumberka in Bela krajine s svojim neposrednim sosedjem in hkrati zaledjem. Samo območje zgodovinskega Žumberka, ki je danes skoraj v celoti na ozemlju sosednje Hrvaške, je sicer precej ožje, vendar je bila taka prostorska omejitev nujna, da se je ohranil širši geografski obmejni kontekst Žumberka in tudi Bele krajine. Šele na podlagi take prostorske opredelitve sta namreč avtorja lahko primerno ocenila demografski razvoj prebivalstva izbranega območja, obmejnost, etničnost, historično-geografski razvoj in geolingvistiko. Skratka, oblikovala sta zahteven referenčni okvir družbenih procesov, s pomočjo katerega bo lahko bralec presojal tudi parcialne vsebine bolj etnografsko zasnovanih prispevkov. Take so tri študije primerov. V prvi avtorica Jasna Čapo Žmegač postavi pod drobnogled splošen in že »tradicionalen« demografski trend izseljevanja Žumberčanov in z analizo današnjih zgodb migrantov povratnikov bralcu približa izkustvo marginaliziranega obmejnega prebivalstva. Konkretno resničnost pod statističnim površjem predstavita tudi Duška Knežević Hočevar in Irena Rožman, ko presojata poročne prakse župljanov žumberške obmejne župnije v Radatovičih in slovenske v Velikih Brusnicah, pri čemer zlasti proučujeta vzroke endogamnih sklepanj zakonskih zvez Žumberčanov z Žumberčani in Brusničani z Brusničani.

Za konec bi rada poudarila še dvoje. Tu objavljeni izsledki udeležencev bilateralne skupine še zdaleč ne zajemajo vsega zbranega in analiziranega gradiva. S tega vidika je tematski sklop prvi korak na poti k obsežni znanstveni monografiji, ki se ji ne bomo odrekli. Ta korak pa nam je omogočilo uredništvo revije *Dve domovini*, za kar se mu iskreno zahvaljujem. Prav tako smo udeleženci projekta pri pisanju avtorskih prispevkov ugotovili, da zbrano gradivo in naše preliminarne analize odpirajo veliko več novih vprašanj, kot pa dajejo odgovorov na začetno oblikovane hipoteze. Predvsem neprecenljivi pogovori z informatorji so nas prepričali, da marsičesa ne vemo in da bi določene nekonkluzivne vsebine v prihodnje še kazalo preučiti. Pri tem računamo na nadaljnjo »odprtost« Žumberčanov in drugih informatorjev, ki so izkazali pripravljenost sodelovanja v raziskavi. Od njih smo se veliko naučili in ni pretirano, če jih gledamo kot enakovredne sodelavce projekta. Z njihovo pomočjo si želimo bolj kontinuiranega in ne zgolj enkratnega preučevanja. Eden izmed ciljev udeležencev projekta je namreč tudi oblikovanje modela interdisciplinarnega pristopa, ki vodi v sinergijo znanstvenoraziskovalnih rezultatov, skupnih podatkovnih zbirk in sodelova-

nje v uveljavljeni bilateralni oziroma mednarodni raziskovalni skupini. Upati je, da bo pričujoči tematski sklop marsikoga spodbudil k pogledu tudi zunaj mejá svojega »akademskega plemena in ozemlja«, pri čemer bo znal ovrednotiti prednosti in pomanjkljivosti večdisciplinarnega sodelovanja.

*

The work pack *Žumberčani – nekdanji in sedanji graničarji* (People of Žumberk – the onetime and present-day border guards) is a set of contributions of the majority of cooperators in the bilateral Slovene-Croatian project *Populacijska dinamika ob slovensko-hrvaški meji: primer širšega obkolpskega prostora* (Population dynamics along the Slovene-Croatian border: the case of a broader space along the river Kolpa),⁵ which the participants carried out during the years 2005 and 2006. I have already written with the help of co-workers⁶ about the details of the content of the project, participants, and its precise course; this time I would like to point out some not yet uttered acknowledgments and the background of the joint enterprise.

Let me begin with a meaningful quotation by Damir Josipovič who wrote in one of the initial versions of his text for the present issue of this review that the bilateral project was in course from 2003 to 2007. And such is the perception on the duration of the project of the majority of participants. As it will be more than obvious to an attentive reader of all contributions of this by content completed project, such a work could not have been realised based on only a few “research visits” in Slovenia and Croatia as the Protocol of bilateral projects regulates for two years of research. Not exaggerated is the estimation that the majority of the here published contributions are mainly grounded in preliminary discussions between members of the research group and in researches, whether master’s or doctoral works, project work within fundamental and applicative projects or in the so-called programme groups. From this aspect, I thank sincerely as the holder of the project for the Slovene side all participants in the project, especially the authors of the here presented texts that persevered to the end; the publication of the scientific monograph was one of the more significant final goals of the bilateral project group.

To illustrate satisfactory and as complexly as possible the more than obvious depopulation process on the chosen location of the bordering area of Žumberk and Bela krajina, the project participants have decided to explain the phenomena of the

⁵ The complete name of the project was *Populacijska dinamika ob slovensko-hrvaški meji: primer širšega obkolpskega prostora*/*Populacijska dinamika na slovensko-hrvatskoj granici: primjer širšega pokupskog područja* (BI-HR/04-05-002).

⁶ Knežević Hočevar, Duška (2006). Prebivalstveno gibanje ob slovensko-hrvaški meji: primer širšega obkolpskega prostora. In: Černelič Krošelj, Alenka (ed.), *Mesto in trg na meji : 9. vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo : [9.] hrvatsko-slovenske etnološke paralele*, (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 38), Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, pp. 35–53.

so-called natural movement of population, migrations, recurrent migrations and marriages as well as their interactive social delimitation in a broader social-historical context in diachron (the last century and a half) and synchronal perspectives. From this viewpoint, it appeared it would be of necessity to analyse more contents and data, which demand deliberate group cooperation, especially the state-legal and administrative history of the broader region along the river Kolpa, accessible statistical data from the state archives, and data collected in field (interviews with informers). Only then, we could complexly explain the process of the formation of boundariness of the inhabitants of Žumberk and Bela krajina, establish causes, consequences and types of migrations in that region, and compare the cross-border marriage strategies in the regions of west Žumberk and Gorjanci. It is to hope the reader will be well acquainted with the promised.

In accordance with the theoretical and methodological orientation of the research group, we have divided the research into two thematic parts, which we follow with a sequence of the here published contributions as well. In the historical-geographical part, we have defined at first the size of the studied area, which is Žumberk and Bela krajina with their immediate neighbourhood. The theme contents include the historical-geographical development of the border, demographic trends in the population of chosen area, and ethnicity. As a fundamental research problem of the second, anthropologic-ethnological thematic pack, we have defined migrations and remigrations, and comparison of marriage strategies in the area of Žumberk and Gorjanci in synchronous and diachrone perspectives.

Although the here collected contributions in regard of content digress insignificantly from the initially formed ambitions, the reader will learn enough to be able to form an integral image on the onetime and present events on the bordering locations of Žumberk and Bela krajina. Instead of the many a times estimated state-administrative formation of this part of the actual Slovene-Croatian border, one will learn from the publication how the people of Žumberk and Marindol dealt with identity (self) attributions in the time of dissolution of Vojna krajina (Borderland) when the affiliation of their territories became a stumbling block between the administrations of Austria or Carniola and Hungary or Croatia, particularly in the second half of the 19th century. Marko Zajc acquaints us in this respect, besides romantic travelogues on the people of Žumberk, with the petition of the Žumberk people for the annexation to Carniola in the years 1869–71; on brisk judgements of Žumberk and Marindol people, which were in course in the Carniolian province chamber in 1881, and on debates regarding the Žumberk people petitions, initially for the annexation to Croatia in 1881, and to Carniola in the years 1882–83. The apparently easy entrance of the “historical perspective” into the work pack *Žumberčani – nekdanji in sedanji graničarji* is followed by contributions of Damir Josipovič and Peter Repolusk, which acquaint the reader thoroughly with demographic and social-geographic characteristics of the Greek-Catholic population in Žumberk and southeast Slovenia. The regional-geographic analysis of the treated region, which is in Croatia represented by precincts

of former communes of Ozalj, Jastrebarsko (Jaska), Samobor, Karlovac and Duga Resa, and in Slovenia by the precincts of former communes or actual administrative units of Metlika, Črnomelj, Novo mesto, Krško and Brežice, includes the entire area of Žumberk and Bela krajina with their immediate vicinity and at the same time hinterland. The area of the historical Žumberk itself, which is today almost entirely on the territory of the neighbouring Croatia, is otherwise much narrower, yet, such a space limitation was necessary in order to preserve the broader geographical bordering context of Žumberk and Bela krajina as well. Only based on such territorial definition the authors could assess adequately the demographic trends in the population of the chosen region, bordering, ethnicity, historical-geographical development and geo-linguistics. In short, they have formed an exacting reference frame of social processes with the help of which the reader will be able to estimate partial contents of the more ethnographically schemed contributions as well. Such are three case studies. In the first, the author Jasna Čapo Žmegač places under the microscope the general and already “traditional” demographic trend of emigration of the Žumberk inhabitants, and by an analysis of the present-day migrants-remigrants reveals before the reader the experience of the marginalized bordering population. Concrete reality under the statistical average is presented by Duška Knežević Hočevar and Irena Rožman who estimate marriage practices in particular of the parishioners of the Žumberk bordering parish in Radatovići, and Slovene in Velike Brusnice whereat they estimate the causes for endogamous marriages among the people of Žumberk and among the people of Brusnice.

In the end, I would like to point out two more things. The here published findings by the bilateral group participants do not include by far all the collected and analysed material. From this aspect, the work pack is the first step on the way to a comprehensive scientific monograph, which we will not resign. This step was made possible by the editorial board of the review *Dve domovini*, for which I thank them sincerely. The project participants have also ascertained when writing the contributions that the collected material and our preliminary analyses open more new questions than give answers to the initially formed hypotheses. The invaluable interviews with informers in particular have convinced us that we do not know many a thing and that certain non-conclusive contents should be studied in the future. We rely upon further “openness” of the Žumberk people and other informers who were ready to take part in the research. We have learned a lot from them, and it is not exaggerated to consider them equal participants in the project. With their help, we desire a more continuous and not merely a single study. One of the goals of the project participants is namely the shaping of an interdisciplinary approach model, which leads to a synergy of scientific-research results, common databases, and to cooperation in the asserted bilateral or international research group. It is to hope that the present work-pack will encourage many a person to a prospect outside the borders of their “academic tribe and territory”, whereat they will be capable of evaluating the advantages and deficiencies of multidisciplinary cooperation.

PROBLEM »PRIPADNOSTI« ŽUMBERČANOV IN MARINDOLCEV V DESETLETJIH PRED RAZPUSTOM VOJNE KRAJINE 1881 IN PO NJEM

Marko Zajc*

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Problem »pripadnosti« Žumberčanov in Marindolcev v desetletjih pred razpustom Vojne krajine 1881 in po njem

Avtor predstavlja vprašanje »pripadnosti« Žumberčanov in Marindolcev, prebivalcev dveh mejnih enklav na kranjsko-hrvaški meji (danes slovensko-hrvaška meja), ki so spadali do leta 1881 pod Vojno krajino. Območje sta si po koncu Vojne krajine lastila tako Kranjska kot Hrvaška. Prebivalstvo je definirala tudi veroizpoved: grkokatoliška (Žumberk) in pravoslavna (Marindol). Območje je po letu 1881 začasno pripadlo Hrvaški, spor pa se do konca habsburške monarhije ni razrešil. Da si prebivalci teh predelov o svoji pripadnosti niso bili edini, kažejo peticije, ki so zahtevale tako priključitev Hrvaški kot priključitev Kranjski. Članek prikazuje tudi življenjske razmere Žumberčanov in Marindolcev ter jih povezuje z opredelitvijo za Kranjsko ali Hrvaško.

KLJUČNE BESEDE: Žumberk, Marindol, zgodovina, 19. stoletje, Slovenci, Hrvati, slovensko-hrvaška meja

ABSTRACT

The Problem of "affiliation" of Žumberk and Marindol people in decades before and after the dissolution of Vojna krajina in 1881

The author of the essay presents the problem of "affiliation" of Žumberk and Marindol people, inhabitants of two border enclaves, living at the border between Carniola (central part of present-day Slovenia) and Croatia (present-day slovene-croatian border). Both border areas were until 1881 a part of the Military Border Zone called Vojna krajina (War March). After the dissolution of Vojna krajina, Carniola and Croatia demanded the territory, respectively. Inhabitants were defined also by religion: Greek-Catholic confession in Žumberk and Orthodoxy in Marindol. Both territories were after 1881 provisionally annexed to Croatia, but dispute was not solved until the end of habsburg monarchy in 1918. It seems that the residents of Žumberk and Marindol shifted in their "affiliation" to Carniola or Croatia, which is indicated by various petitions for annexation of Žumberk and Marindol to both states. The essay also describes life conditions in Žumberk and Marindol and the importance of this factor for locals' "affiliation" to Carniola or Croatia.

KEY WORDS: Žumberk, Marindol, history, 19th century, Slovenians, Croatians, Slovenian-Croatian border

* Zunanji sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, marko.zajc@guest.arnes.si

UVOD

Na razmeroma majhnem območju Obkolpja so več stoletij sobivale tri upravno-politične entitete: civilna Kranjska (Bela krajina), Vojna krajina (Žumberk in Marindol) in civilna Hrvaška, kar je odločilno vplivalo na strukturo prebivalstva. Državnoupravna meja med avstrijskimi deželami kot delom Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti (do 1806), Nemške zveze (do 1866) in Cislajtanije (1867–1918) na eni ter Ogrsko-hrvaškim kraljestvom na drugi strani se je bistveno razlikovala od današnje slovensko-hrvaške državne meje. Žumberk in Marindol sta bila kranjsko ozemlje, ki je bilo pod vojaško upravo Vojne krajine, ta pa je bila pod neposrednim nadzorom dvornega vojaškega sveta v Gradcu oz. na Dunaju. Ker je bila meja med Žumberkom in ostalo Belo krajino po svoji naravi meja med civilnim in vojaškim delom Kranjske, so za model razmejitve vzeli dejansko stanje posesti. To je imelo za posledico izredno razčlenjeno in nepraktično mejo SV od Metlike.¹ Ozemeljski spori med Žumberčani in Belokranjci, ki so se začeli v 16. stoletju, so segali globoko v 19. stoletje in še dlje. Kljub neprestanim pogajanjem med Kranjsko in vojaško upravo Žumberka oz. Hrvaško in Slavonijo po letu 1881 se razčlenjena meja ni spreminjala. Nasprotno. Ravno zaradi nezdružljivih stališč se je praktična regulacija meje kljub željam obeh strani vedno znova prenašala v prihodnost. Posledica tega je današnja razčlenjena državna meja na tem območju, čeprav se je meja po koncu habsburške monarhije večkrat spreminjala.² Po začasni priključitvi Žumberka in Marindola Hrvaški in Slavoniji v času razpustitve Vojne krajine (1881)³ se je razplamtel spor med Kranjsko in Hrvaško glede pripadnosti teh ozemelj, ki jih je Kranjska na podlagi historičnega prava zahtevala nazaj. Zaradi državnega dualizma je to območje postalo jabolko spora na najvišji ravni med Dunajem in Budimpešto. Čeprav sta bila Žumberk

¹ Marko Zajc, *Slovensko-hrvaški odnosi s posebnim ozirom na slovensko-hrvaško mejo 1830–1918*, doktorska naloga, Oddelek za zgodovino FF v Ljubljani, Ljubljana 2005, str. 70; Dušan Kos, *Bela krajina v poznem srednjem veku*, Ljubljana 1987, str. 18.

² Glej prispevek Damirja Josipoviča v tej publikaciji.

³ Ker se v literaturi najpogosteje omenjata dve letnici razpustitve Vojne krajine, in sicer 1871 in 1881, je nujna naslednja obrazložitev. Razpustitev Vojne krajine je proces, ki je trajal več let. 19. 8. 1869 je cesar zaukazal ukinitve dveh varaždinskih polkov in žumberškega dela slunjskega polka. Žumberk je bil zaradi kranjskih zahtev izvzet. 8. 6. 1871 je cesar z najvišjim poveljem ukazal združitev križevskega in durdevškega polka, mest Senj in Bjelovar, trdnjave Ivanić in vojaškega Siska z bansko Hrvaško. Obenem se je začel ukinjati vojaški sistem. S temi zakoni so bile dejansko odpravljene večstoletne prekomerne vojaške obveznosti v Krajini. Odpravljene so bile tudi tedenske straže na meji s Turčijo ter zloglasna »ljeskovača«, se pravi telesna kazen. Z drugimi ukrepi ukrepi so oblasti skušale predvsem izboljšati več kot slabo gospodarsko in socialno stanje ter s tem pomiriti nezadovoljne Krajišnike. Eden izmed najbolj priljubljenih je bil prav gotovo zakon, ki je predal v lastništvo prebivalstva polovico »cesarskih« gozdov in pašnikov. Dokončno ukinitve Vojne krajine in priključitev njenega ozemlja Hrvaški je vladar ukazal 15. 7. 1881. Žumberk in Marindol pa sta bila priključena Hrvaški zgolj začasno. Več o tem: Mirko Valentić, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjanja s Hrvatskom 1849–1881*, Zagreb 1981 (v nadaljevanju: Valentić, *Vojna krajina*).

in Marindol provizorično podrejena hrvaški upravi, sta zadržala ekstrateritorialno naravo. Žumberčani in Marindolci zaradi pogajanj niso imeli pravice do zastopništva v hrvaškem saboru in ogrskem državnem zboru ter s tem nikakršnih volilnih pravic. Takšno stanje je zaradi neuspešnih pogajanj med Cis- in Translajtanijo ostalo vse do propada habsburške monarhije leta 1918.

Ljudje na tem delu Obkolpja so živeli z različnimi mejnostmi, ki so se medsebojno prepletale, zato imajo procesi nacionalnih integracij v tem prostoru specifične lastnosti. Ena izmed mejnosti, ki je razlikovala to območje od ostalih predelov ob današnji hrvaško-slovenski meji, definira razmerje civilno – vojaško oziroma civilna uprava Kranjske in Hrvaške v opoziciji z vojaško upravo Vojne krajine. To je pogojevalo razmerje med različnimi veroizpovedmi: katolištvom (Kranjska, Hrvaška), grkokatolištvom (Žumberk) in pravoslavljem (Marindol). Meje med veroizpovedmi niso bile usklajene z upravopolitičnimi mejami. Grkokatoliki so živeli tudi v civilni Beli krajini in Hrvaški, pravoslavno prebivalstvo v Bojancih na Kranjskem in katoliki v Žumberku. Temu je treba prišteti mejo, ki je bila prisotna že pred oblikovanjem Vojne krajine: med Kranjsko (in s tem Svetim rimskim cesarstvom nemške narodnosti) ter Ogrsko. To je pogojevalo močno deželno identiteto, vezano na ozemeljsko pripadnost neki historični entiteti ne glede na zamišljen izvor in jezik, ki je skladno s procesom nacionalne integracije na tem prostoru utemeljila poznejšo razmejitev med slovenskim in hrvaškim.⁴

Zgodovinskih virov, ki govorijo o tem, kakšno mnenje so imeli o svoji pripadnosti sami Žumberčani, je malo. Predvsem pa je problematično to, da so ti viri največkrat posredni in so ideološko močno obremenjeni. Razumljivo je, da so se poročila o željah Žumberčanov začela pojavljati po letu 1869, ko je postala aktualna dokončna razpustitev Vojne krajine. Največkrat poročajo o žumberških željah novinarji in politiki, ki so imeli praviloma že izoblikovano mnenje, kaj si »želi« tamkajšnje prebivalstvo. Kljub temu poročila vseeno povedo veliko. V prvi vrsti postane jasno, da samoopredelitev grkokatoliškega prebivalstva, fizično ujetega med dva (sicer zavezniška) nacionalizma, ni bila niti jasna niti enotna. Zato se bomo v nadaljevanju posvetili zgolj dvema razsežnostma: sprva zahtevam Žumberčanov v peticijah in časopisih; posebna pozornost bo namenjena opisom konkretnih problemov »na terenu«. Nato pa pogledom »drugih«, predvsem Slovencev in Hrvatov, na Žumberčane, njihovo opredeljevanje in življenjske razmere. Kot rečeno, je meja med obema komponentama včasih težko določljiva. A zaradi pomanjkanja drugih virov se lahko vprašanju identitete Žumberčanov v zadnjih petdesetih letih habsburške monarhije približamo zgolj na ta način. Podobno velja za Marindolce, ki imajo nekoliko drugačen položaj: ozemeljsko odrezanost od Žumberka in ostale Vojne krajine ter pravoslavno veroizpoved. Kljub temu je v takratni javnosti sintagma »žumberško vprašanje« zajemala tudi problematiko Marindola.

Ko se je do leta 1918 govorilo ali pisalo o žumberškem vprašanju, se je hkrati vedno poleg pripadnosti Žumberčanov omenjala tudi pripadnost Marindolcev. Seveda

⁴ Več o prekrivanju jezikovnih in političnih meja na današnji slovensko-hrvaški meji iz historično-geografske perspektive: Damir Josipovič, Prekrivanje političnih in jezikovnih meja na primeru slovensko-hrvaškega stika, Slovenija po letu 2004 (ur. Milan Bufon), Koper 2005, str. 347–369.

je umestno vprašanje, o kakšni »pripadnosti« je bil govor. V časopisju, parlamentarnih govorih in razpravah tistega časa so jim pripisovali različne pripadnosti. Npr. kranjsko, vlaško, »avstrijsko«, hrvaško, pripadnost Vojni krajini, »ogrsko«, slovensko, grkokatoliško, pravoslavno. Pripadnosti so bile raznorodne, temeljile so npr. na veroizpovedi (grkokatoliški, pravoslavni), civilnem ali vojaškem statusu (Krajišniki), historično ozemeljski pripadnosti (Hrvati, Kranjci), »rodovni« pripadnosti (Vlahi) itd. Pri tem so se različne ravni pripisanih »pripadnosti« nenehno prepletale, tako da se ne dajo natančno ločiti.⁵

ŽUMBERČANI V POTOPISIH STANKA VRAZA IN IVANA NAVRATILA

V navalu zanimanja za »ljudsko kulturo«, ki je v 19. stoletju prevevalo narodne buditelje na slovanskem jugu, so svoje mesto našli tudi Žumberčani. Jakobu Frassu oz. Stanku Vrazu, človeku, ki je bil razdvojen med slovenstvom in hrvaštvom in zato idealen ilirec, »Vlahi« na kranjsko-hrvaški meji prav gotovo niso mogli uiti. Leta 1841 se je odpravil na potepanje po Beli krajini, dogodivščine pa je popisal in objavil v posebnem potopisu. Že na cesti iz Karlovca proti Metliki je srečal

*množinu Kranjaca, koji su pjevajući išli sa natovarenim kolima u Karlovac. Bit će Ti poznato, da se u Kranjskoj kroz zimu načini sila bačva, rešeta, sita, kolijevka itd., koj se tovor vozi osom u Karlovac i Zagreb, pa otuda na leđima raznosi po čitavoj Hrvatskoj, Slavoniji i Zapadnoj Ugarskoj.*⁶

Vraz ni bil samo opazovalec, ampak tudi načitan popotnik, ki je odlično poznal Valvasorjeve opise teh območij. Ponovil je mnenje kranjskega polihistorja, da so Belokranjci po jeziku, noši in običajih pravzaprav Hrvati: »I doista nema među njih u značaju nikakve razlike. Onaj isti stas i obraz u oboice, gotovo isti kroj odjeća i narječja.« Krivdo za to, da uporabljajo Belokranjci nekatere povsem kranjske besede, pa je pripisal državnemu »razdruženju«.

Na poti proti Novem mestu so se popotniki ustavili v Hrastu. Vrazu so bile zanimive etnične razmere v vasi, ki se razteza na obeh straneh ceste proti dolenski metropoli: »Sa ljeve strane obitavaju sami prvoseoci Kranjci, a s desne strane takozvani Uskoci kao najkrajna zapadna prestraža tih naseonika.«⁷ Po Vrazovih informacijah »Vlahi« ne živijo samo v Žumberku, ki spada pod vojaško oblast, ampak tudi v ».../ obližnjim kranjskim selima 36 kuća, a ono u Hrastu, u Mačkovcu, Božičevem vrhu,

⁵ O problemu »pripadnosti« Uskokov v Sloveniji po letu 1991 glej: Duška Knežević Hočevar, »Kri ni voda«. Potomci Uskokov ob slovensko-hrvaški meji, Razprave in gradivo, št. 45, Ljubljana 2004, str. 126–143.

⁶ Stanko Vraz, Put u Gornje strane, v: Dean Duda (ur.), Putopisi, Vinkovci 1999, str. 56.

⁷ Ibid., str. 60.

Jugorju, Malinju i Škemovcu«. Od tega naj bi bil samo Škemljevec povsem »vlaški«, v ostalih vaseh pa naj bi bilo »više manje Kranjaca«. Na obrazu krčmarja v Hrastu je takoj opazil »uskočku krv«. Glede imena Uskok je Vraz pripomnil, da jih tako imenuje zgolj politika: »Ako pitaš Uskoka: Šta si ti? Kazat će ti: Ja sam Vlah! Onako isto zovu jih Beli Kranjci.« Sicer pa je bil povsem raznežen ob moralni držbi Uskokov, ki jih je imel za »čiste« v svoji »prirodnoj naravi«: »Toli krasna te stvori Bog, a svijet te nazivlje barbarom.«⁸

Vraz je s svojo družino obiskal tudi grkokatoliškega župnika v Dragah, nad katerim pa je bil nekoliko razočaran, ker se mu ni prav nič sanjalo o velikanski moči slovanstva. Sicer pa je Vraz začel s trendom, ki so se ga radi držali tudi poznejši pisci. Veliko pozornosti je namenil njihovi slavni preteklosti in junaštvu, kar naj bi se videlo tudi v fiziognomiji »Vlahov«:

*Uskok je kršan, visokog tanasnog stasa, što se može najbolj videti u Hrastu, gdje su pomešani sa Kranjcima. I Kranjci nisu male postave, nu kad postaviš sred njih jednog Uskoka, a eto živi kip Gullivera u zboru Liliputanaca.*⁹

Še zlasti ga je kot ilirca navduševal jezik, »čist štokavski, na način bosanski« brez nemških primesi.

Izredno zanimivo je Vrazovo pričevanje o sobivanju »Kranjcev« in »Vlahov«. Po eni strani naj bi bili oboji povsem »slobodnomisleči«. Grkokatoliki na Kranjskem obiskujejo katoliške cerkve, katoliki iz Hrasta pa hodijo k bogoslužju v unijatsko cerkev v Dragah, ki jim je najbližja. Po drugi strani pa Uskoki »/.../ ne daju da se pomiješa krv njihova sa krvju srodnih susjeda«. Čeprav, trdi Vraz, jih k temu silijo njihovi grkokatoliški duhovniki, ki bi radi, »da si uzimaju za žene bogate Kranjice ili da koja Uskokinja pođe za imućnoga Kranjca«. Uskoki naj bi bili bolj ali manj revni. V nasprotju s poznejšimi pričevalci pa jih ni opredelil za trgovce. Ravno nasprotno: »A čim bi Uskok trgovao, zemlja je kršna i neplodna.« Poleg tega ima na grbi težko vojaško službo na Kordunu, ki je oddaljen »5-6 milja puta«.¹⁰

Leto pozneje (1842) se je v vasi Hrast znašel tudi belokranjski rodoljub in pisec Ivan Navratil, ki je svoje spomine na kranjske Vlahe objavil šele 1866. V tem kraju po njegovem živijo »Slovenci (Beli Kranjci) pa Uskoki lepo po bratovski vkup,« čeprav je slišal, da so si Uskoki ob naselitvi sami rekli »Vlahi«, pa o tem Navratil ni bil ravno prepričan. Takšno ime naj bi jim nadeli »drugi«, ker so bili takrat še pravoslavne vere. Vsi Uskoki na Kranjskem spadajo po Navratilovih informacijah pod unijatsko župnijo v Dragah (vasi Hrast, Mačkovec, Božični vrh, Jugorje in Škemljevec).¹¹ »V metliškem okraji jih živi 283,« ugotavlja Navratil, ki ga je prav tako zaneslo v slavne junaške čase, ko so se ti Uskoki »hrabro bojevali s krvoločnim Turčinom in ga odbijali od mej

⁸ Ibid., str. 63.

⁹ Ibid., str. 64.

¹⁰ Ibid., str. 65.

¹¹ J. Navratil, Uskoki na Kranjskem, Slovenski glasnik, Celovec 1866, str 17.

Marko Zajc

*našega cesarstva, da jih ni mogel več teko lahko prekoračiti in lomastiti v deželo. /.../
Bodimo jim torej hvaležni».¹²*

Navratil je na slikovit način prikazal tudi identitetne zagate tega območja in jih primerjal s stanjem pri Slovencih:

Enajsto leto potem ko sem bil že sam svoj, prišel sem spet (z Dunaja) domu pogledat, imel sem priliko v domači hiši s tremi Uskoki govoriti. Vprašal sem jih, znajo li, od kod so prišli njihovi spredniki v naše kraje. Pa so odmajevali vsi trije. Debelo so gledali, ko sem jim povedal, da so se preselili pred 300 leti iz turške Bosne in Hercegovine, kjer zdihujejo še danes od turške sile njihovi ubogi bratje, ki govorijo ravno tako (srbski ali hrvaški) kakor oni, ki popevajo ravno take narodne pesmi kakor oni: 'o kraljeviču Marku, Milošu Obiliću' itd. Povprašam jih, kako pa zovejo oni zdaj sebe? – 'Žumberčani'. 'A kako nazivate svoj jezik, to jest, kako govorite?' (zavijem malo po njihovem) 'Žumberski, a nekoji kažejo i Hrvatski!' Užalilo se mi je pri teh besedah. Tako pozabi – zdihnil sem – ves rod, kateri se loči od bratov svojih, od naroda svojega, sčasoma celo svoje narodno ime, pa začne imenovati sebe in svoj jezik le še po deželi, v kateri žive; npr. Kranjci – kranjski jezik (da ne rečem kranjska špraha) itd. Samo Korošci in Štajerci so ohranili staro častitljivo ime: Slovenci – slovenski jezik, ki rabi zdaj spet vsem omikanim Slovincem, pa tudi po novih knjigah.¹³

PROBLEM PETICIJE ŽUMBERČANOV ZA PRIKLJUČITEV KRANJSKI V LETIH 1869–71

Vprašanje pripadnosti Žumberka je postalo aktualno po 19. avgustu 1869, ko je Franc Jožef pod pritiskom Budimpešte izdal ukaz o delni razpustitvi Vojne krajine. Vojaško oblast naj bi ukinili v dveh varaždinskih regimentih in v žumberškem okraju slunjskega regimenta. Ta ozemlja bi potem priključili ogrski polovici monarhije, kot je zahtevala vlada v Budimpešti.¹⁴ Zaradi zahtev dežele Kranjske pa je imel Žumberk povsem drugačno usodo. Še preden so v zadevo zagrizli kranjski deželni organi, so se v slovenskem kranjskem časopisju že pojavila prva poročila o željah tamkajšnjega prebivalstva. V *Novicah* so objavili pričevanje o mejnih pogajanjih s Hrvaško iz leta 1847, pri tem pa so izrecno izpostavili, da »utegne zanimivo biti zdaj, ko Žumberčani radostno nam željo razglašajo, da bi prišli zopet pod vojvodino Kranjsko kakor so nekdaj bili«.¹⁵

¹² Ibid., str. 20.

¹³ Ibid.

¹⁴ Valentić, *Vojna krajina*, str. 174.

¹⁵ *Novice*, 15. 9. 1869.

V kranjskem deželnem zboru je žumberško vprašanje prvi načel metliški posestnik in pristaš ustavoverne stranke dr. Josef Savinschegg, ki je vložil predlog, naj deželni organ od vlade na Dunaju zahteva, naj se Žumberk in Marindol priključita »pradomovini« Kranjski. V svojem govoru v deželnem zboru 19. oktobra 1869 se je Savinschegg skliceval poleg zgodovinskih razlogov tudi na pravice in zahteve tamkajšnjega prebivalstva. Pravica svobodnega človeka je po njegovem tudi samoodločba. Žumberčanom bi se lahko pripetilo, da bi jim gospodoval organizem, ki njihovim željam in potrebam ne ustreza, kar naj bi, »wie man hört«, dokazovala tudi izročena peticija.¹⁶

Pomemben argument za priključitev Žumberka in Marindola Kranjski naj bi bili po Savinscheggovem mnenju tudi povsem življenjski razlogi. Oba okraja imata po njegovih zagotovilih živahen promet s Kranjsko, živahnejši kot s Hrvaško. Žumberčani pa se udeležujejo sejmov v Kostanjevici, Novem mestu, Metliki in celo na Štajerskem. To območje naj ne bi bilo tako revno, kot se običajno misli. Imeli naj bi 1000 krav, 800 volov, 1300 ovac, 1000 koz in okoli 2000 prašičev. Žumberčani so s pomočjo vojaških oblasti oplemenitili živinorejo s plemensko živino iz Slavonije, kar naj bi bil pomemben dejavnik v narodnem gospodarstvu, še zlasti ker je na Dolenjskem zelo slaba pasma živine. Savinscheggovo pozornost so pritegnili tudi obsežni gozdovi, ki bi zelo koristili Kranjski. Tudi v kulturi naj ne bi bili preveč zaostali. V Žumberku je po njegovih podatkih devet šol, v Marindolu pa ena. Popotnik se lahko prepriča, da je v Žumberku veliko ljudi, ki znajo v obeh jezikih (nemškem in »slovanskem«) brati in pisati.¹⁷ Savinscheggov predlog, naj se dežela Kranjska »poganja« za Žumberk in Marindol, so podprli tudi poslanci slovenske stranke z »živim« odobravanjem. Odbor, ki bi moral »pretresati« to vprašanje, pa se ni nikoli »postavil«, ker je bil deželni zbor prej razpuščen.

Nekaj več o skrivnostni žumberški peticiji je vedel povedati mladoslovenski časopis *Slovenski narod*, ki je zapisal, da so »prebivalci /.../ sami izrekli že svojo željo, da se združijo s Kranjsko, in položili peticijo pri generalni komandi v Zagrebu«.¹⁸ Natančnejših podatkov o peticiji v tisku ni bilo zaslediti. Da je bila ta peticija v kranjski deželni politiki aktualna, dokazuje tudi omemba Žumberčanov v osnutku resolucije za zedinjeno Slovenijo, ki ga je mladoslovenski deželnozborski poslanec dr. Valentin Zarnik neuspešno predlagal ostalim slovenskim poslancem:

*Prikotku, segajočemu v kranjsko deželo, znanemu po imenu: žumberške stotnije in Marindol zdaj razpuščenega ogulinskega graničarskega polka, naj bode na izvoljo dano, združiti se z novo kronovino.*¹⁹

¹⁶ Obravnave kranjskega deželnega zbora, Stenografski zapisnik petnajste seje deželnega zbora Ljubljanskega dne 19. oktobra 1869, str. 173.

¹⁷ Ibid., str. 173, 174.

¹⁸ Slovenski narod, 23. 10. 1869.

¹⁹ Fran Levstik, O šentpeterski zaupnici g. dr. Zarniku, Zbrano delo, 9. knjiga, str. 160. Prvi natis 11. in 13. novembra 1869 v Slovenskem narodu (št. 132. in 133), v nadaljevanju: Levstik, O šentpeterski zaupnici.

Slabi dve leti pozneje je o kranjskih pravicah prvič in zadnjič razpravljala gospodarska zbornica državnega zbora avstrijskega dela monarhije. Slovenski učenjak Fran Miklošič je zavrnil zahteve združene politične in finančne komisije po priključitvi Žumberka in Marindola Kranjski, s čimer je pogojevala priključitev Vojne krajine ogrski polovici monarhije. Miklošič je odkrito podvomil, da so Žumberčani primerni za življenje v avstrijskem delu monarhije. Poleg tega je poslanske kolege podučil, da spadajo Belokranjci in Dolenjci pod slovensko »pleme«, Žumberčani in Marindolci pa pod »srbsko«. Sicer pa bi imela Kranjska s tem pustim območjem samo stroške. Zanimivi so tudi njegovi nazori o identiteti tega prebivalstva. Vprašal se je, ali je sploh res, da Žumberčani in Marindolci »hrepentijo« po tem, da bi postali Kranjci. Prav tako ni bil prepričan, če si želijo postati Hrvati. Po njegovem mnenju ljudje težko stopajo iz starih povezav in nočejo biti ločeni od tistih, s katerimi so stoletja delili svojo usodo.²⁰ Nemška ustavoverna poslanca Lichtenfels in Arneth sta napadla Miklošičeve nazore in podprla priključitev Kranjski. Temu je prikimala tudi večina gosposke zbornice.²¹

Omenjena razprava je odmevala tako na Kranjskem kot na Hrvaškem. Liberalni *Slovenski narod* je tokrat podprl Miklošičeve nazore in se postavil na povsem naravnopravno stališče. Neznani pisec je prepričan, da se Žumberčani ne želijo združiti s Kranjci, ampak

*s svojimi brati, ki so jim po jeziku sorodnejši nego mi. /.../ Res, da je inteligencije tam prav malo, Popi (Žumberčani so po večem unitarci) in oficiri, drugega nič, torej tudi politične agitacije malo.*²²

Slovinci bi morali, glede na svoj položaj, spoštovati samoodločbo prebivalstva: »Nevarno bi bilo misliti sode po nekterih lanskim novinskih glasih, da žumberški Hrvati res sami hočejo raje biti s Kranjsko nego s Hrvatsko.« Če pa bi se izkazalo, da je to res, potem bi jim moral dati kranjski deželni zbor »posebnega poslanca, da nikakor ne dopusti, ka bi se morda raztrgali na tri kose in bi se trem sosednjim volilnim okrajem vsacemu nekaj vrglo.«²³

V hrvaškem narodnjaškem časopisu *Branik* pa se je 20. junija 1871 končno pojavilo mnenje samih Žumberčanov. V bistvo je šlo za nekakšen odziv na peticijo za priključitev Kranjski, o kateri se je govorilo na Kranjskem. »Protest žumberčanah na kralja proti odciepljenju od Hrvatske« so sestavili »starešine i prvaci«, ki so ostro nastopili proti priključitvi Kranjski:

²⁰ Stenographischen protokollen des Herrenhauses, zasedanje 11. maja 1871, str. 208.

²¹ Stenographischen protokollen über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten, II. Band, 42. zasedanje 23. maja 1871, str. 761. Sprejet zakon je v prilogah: Verhandlungen des Hauses der Abgeordneten des österreichisches Reichsrathes in den Jahren 1870–1871, Beilagen, Band II, priloga CLI, str. 966.

²² Slovenski narod, 23. 5. 1871.

²³ Slovenski narod, 23. 5. 1871.

Mi žitelji kotara žumberačkog po rodu smo Hrvati, a stranom smo 1533 i 1550 doseljeni iz nekadanje male Vlačke (Rascie) preko Dalmacije a stranom opet prvobitni stanovnici, bud. plemići, bud. podanici vlastelah u kotaru Žumberčkom. Odložno so tudi zavrnili, da si priključitve Kranjski želi samo prebivalstvo: Ako bi se moguće čuo koji glas: da je želja žiteljah ovih krajevah spojiti se sa vojvodinom Kranjskom, to mi niže podpisani u to ima svečano prosyjedujemo, znajući, da nema ni jedne duše, koja bi takovo združenje s Kranjsko želila²⁴

Prošnjo so naslovili na vojno ministrstvo, podpisalo pa jo je 157 žumberških uglednežev.

Več kot sama peticija nam o razpoloženju v Žumberku odkriva dopis v isti ševilki *Branika*. Čeprav je ljudstvo »u zborovih i sajmovih govorio svašta«, je po dopisnikovem mnenju žumberška inteligenca preveč mirovala, »neki iz straha, neki s razbora, neki radi komoditeta, neki opet s toga, da je na miru, imajući pune šake skrbi i potežkočah javnih i domaćih«. Medtem pa seveda ni miroval Josef Savinschegg, ki je »pisao po dva puta ondašnjemu vicearhidijakonu, neka radi po što po to, da se njegovi župljani pod nekakovu reprezentivnu molbenicu podkrižaju«.

Isti gospodin Zavinšek pisao je u tom pogledu i Mijatu Badovincu, čini mi se i Caru Daki kao odličnijem, a ostale mnoge je nagovarao i okolo njih za pridruženje ka Kranjskoj agitovao, osobito lanjske godine. Od činovnikah metličkih u tom plemenitom poslu osobito se odliovao neki pristav Rožnik.²⁵

Dopisnika je čudilo, kako sta lahko nemška poslanca gosposke zbornice Arneth in Liechtenfels tako prepričana, da si Žumberčani želijo postati Kranjci. Potem pa ga je neki prijatelj opozoril, da Savinscheggova agitacija le ni bila tako neuspešna. Na Dunaju je imel namreč priložnost videti peticijo »na carevinsko vieće za pridruženje Kranjskoj«, prvi pa se je pod njo podpisal Mio Badovinac, nekdanji žumberški poslanec v hrvaškem saboru. Poleg njega pa še »dva ili više Magovacah, među njima vriedni sinovi pokojnoga Simike: Simo i Igoš i još nekoji, svega skupa 6 do 10 podpisah«. Dopisnik je bil nad »izdajalci« ogorčen, še zlasti nad Miom Badovincem:

Reći mi je ovdje samo dvie tri Mijatu Badovincu a sa ostalimi baviti se neću, jer su bezznačajnici, koje radi njihova sklizova života sav Žumberak poznaje. Starom Mijaku dakle reći mi je, da bi bio morao pod svoje stare dane svoje poštenje bolje čuvati i na to gledati, da neokalja onoga povjerenja, koga je god. 1861 pol pukovnije u njega bilo stavilo.²⁶

²⁴ Branik, 20. 6. 1871.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

Sploh pa, kako si drzne »dvojica, trojica lažnivacah, pa značaja takova – govori ti, pisati i moljakati u ime celog naroda žumberačkoga«. Zanimivo pa je, da dopisnik ni zameril žumberškim oficirjem, ki se niso hoteli vpletati v to vprašanje: »Njihovo rodoljubje nam je poznato, što se samo u politiku nepuštaju i pravo imadu.« Sicer pa je dopisnik zaključil s pozivom Slovencem, da peticija ni usmerjena proti njim, ampak proti »nemškutarom«. Združitev s Slovenci, »brati iste krvi«, se mu zdi plemenita ideja, a ne na takšen način: »Vi ni sami neželite krojiti trojedine kraljevine već dakako možete, još bi ju popunili.«²⁷

Za nadaljnji razvoj dogodkov je zanimiv predvsem angažma Mihajla Badovinca v tem »prokranjskem« podjetju. Mihajlo Badovinac se je rodil leta 1797, bil je poljedelec in vinski trgovec, po činu desetnik. Leta 1861 je bil izbran za poslanca v hrvaškem saboru, kjer je zastopal Slunjski regiment kot eden izmed štirih predstavnikov.²⁸ Delovanje Mie Badovinca na takratnem hrvaškem saboru je bilo povsem drugačno. Skupaj z ostalimi krajiškimi poslanci je, razen enega, zagovarjal ponovno združitev celotne Krajine s Hrvaško, kar ni bilo po volji vojaški oblasti na teh območjih. Podprl je tudi obnovev zveze med Hrvaško in Ogrsko.²⁹ Za našo zgodbo je pomembna še ena njegova vloga – vloga očeta. Mio je bil namreč oče Nikole Badovinca, kasnejšega politika, finančnega strokovnjaka in najbolj gorečega zagovornika hrvaškega Žumberka, ki je bil poleg vsega tudi član ogrske komisije za Žumberk. O tem, kako sta se oče in sin razumela, nisem našel nobenih podatkov. Opozoriti je treba vsaj še na dejstvo, da je imel Nikola v času očetove navdušenosti nad Kranjsko že 43 let in je delal v finančnem ravnateljstvu v Zagrebu ali Sisku.³⁰

KRANJSKI DEŽELNI ZBOR O ŽUMBERČANIH IN MARINDOLCIH LETA 1881

Žumberško vprašanje je postalo spet aktualno v začetku osemdesetih let 19. stoletja, ko je po dolgotrajnih pogajanjih z Ogrsko monarh 15. julija 1881 dokončno razpustil Vojno krajino in jo priključil Hrvaški. Vprašanje Žumberka in Marindola so rešili tako, da so ju začasno oz. provizorično podelili hrvaškemu banu, dokler se ne bo »/.../ vprašanje zastran uravnavanja meje ustavno rešilo«.³¹ O tem, kakšno je bilo razpoloženje prebivalstva, so viri izredno skopi. V arhivskem gradivu kranjske deželne vlade pa je izpričan zanimiv poskus prokranjske agitacije, za katero je stal že omenjeni Josef Savinschegg. Ta je v Žumberk poslal Josefa Pirnata, diurnista pri metliškem

²⁷ Ibid.

²⁸ Mirko Predović, Žumberački rod Badovinaca, Žumberački kalendar 1967, str. 109.

²⁹ Valentić, Vojna krajina, str. 95 in 96.

³⁰ Hrvatski biografski leksikon, Zagreb 1983, str. 338. Glej tudi: Marko Zajc, Problem slovensko-hrvaške meje v 19. stoletju (Žumberško vprašanje), magistrsko delo, Oddelek za zgodovino FF v Ljubljani, Ljubljana 2003, str. 126, 127.

³¹ Novice, 31. 8. 1881; Valentić, Vojna krajina, str. 338.

notarju dr. Cirilu Burgeju, z nalogo, naj se pozanima, ali so Žumberčani naklonjeni priključitvi Kranjski. Pirnat je 29. avgusta 1881 v žumberški vasi Dragoševci, ko se je ravno odvijal letni sejem, začel sklicevati ljudi in jih pozivati, naj se podpišejo pod neko listino za priključitev Kranjski. Žumberčane je to razburilo, ozmerjali so ga za špijona, situacijo pa je morala reševati seržantska patrola iz Kostanjevca. Pirnata so začasno priprli ter mu odvzeli karte in ostale dokumente. Ko so ugotovili njegovo identiteto, so ga izpustili.³²

Jeseni 1881 je žumberška zadeva ponovno »prišla« v kranjski deželni zbor. Proti koncu septembra 1881 je pred deželni odbor kranjskega deželnega zbora prišel vladni predlog o žumberškem vprašanju. Poleg zgodovinskih razlogov za priključitev Kranjski, ki jih je po vladinem mnenju v celoti dokazal dunajski zgodovinar August Fournier v svojem *Memorialu*, so izpostavili tudi »oportunitetne« in administrativne razloge. Ogrsko ministrstvo je v dopisu z dne 4. julija 1881 načeloma namreč priznalo kranjske historične pravice, vendar je opozorilo na že omenjene »življenjske« in upravne razloge, ki naj bi bili dovolj velik argument za priključitev Hrvaški in s tem ogrskemu delu monarhije. Vlada je zato na kranjski deželni zbor naslovila vprašanje, ali so ti razlogi z vidika kranjskih interesov upravičeni.³³

O vladnem predlogu je razpravljal okrepljeni deželni upravni odbor. Kljub temu da so slovenski poslanci v državnem zboru pozabili na nesoglasja in skupaj stopili v Hohenwartov klub, ki je pripadal vladni večini, vlada ni hotela predčasno razpustiti kranjskega deželnega zbora z nemško večino. Slovenci so do večine v kranjskem deželnem zboru prišli šele po volitvah 1883.³⁴ V času pretresanja žumberškega vprašanja je imela v deželnem organu nemška stran še vedno večino glasov. Na seji upravnega odbora 1. oktobra 1881 so se jasno prikazale razlike med slovenskimi in nemškimi člani odbora. Glede Marindola so se odborniki strinjali, glede Žumberka pa so bili drugačnega mnenja. Oboji so sicer zagovarjali stališče kranjske zgodovinske upravičenosti do teh ozemelj, vendar so iz tega izpeljali različne sklepe. Posledično je slovenska manjšina odbora sestavila svoje poročilo. Za nas je še zlasti zanimivo poročilo nemške večine odbora, v katerem je navedeno več podatkov in opisov iz življenja tamkajšnjega prebivalstva. Seveda z namenom dokazati navezanost Žumberčanov in Marindolcev na Kranjsko.³⁵

Poročilo nemške večine se je najprej posvetilo problematiki občine Marindol. Poudarili so, da je ta občina vzhodno in zahodno ločena od Hrvaške s Kolpo, zahodno in severno pa je povsem obdana s kranjskim okrajnim glavarstvom Črnomelj.

³² AS 33, konv. 548 alt, šk. 252, dopis metliške žandarmerijske postaje z dne 13. 9. 1881, št. 350.

³³ Regierungsvorlage Nr. 1628/Praes z dne 25. 9. 1881, priloga 27, Obravnave kranjskega deželnega zbora 1881, str. 426.

³⁴ Vasilij Melik, Slovenska politika v Taaffejevi dobi, Slovenci 1848–1918, str. 520, Ljubljana 2003.

³⁵ Bericht der verstärkten Verwaltungs-Ausschusses über die Regierungsvorlage Nr. 27, betreffend den ehemaligen Militärgrenzdistict Sichelberg und die Gemeinde Marienthal, Beilage 54, Obravnave kranjskega deželnega zbora 1881, Priloge, str. 585 (v nadaljevanju: Bericht der verstärkten).

Kar pomeni, da morajo prebivalci nekaterih kranjskih vasi (npr. Adlešičev) prečkati marindolsko ozemlje, če hočejo priti v kranjske vasi – Žuniče in Preloko. Zato je po mnenju večine odbora naravno, da ta enklava zaradi geografske lege in prometnih razmer povsem gravitira h Kranjski. In obratno, tudi prebivalci bližnjih kranjskih vasi naj bi bili navezani na Marindol. Nemški odborniki so na tej točki izpostavili verske razmere. Prebivalci kranjske vasi Bojanci, kjer je edina pravoslavna cerkev na Kranjskem, spadajo pod župnijo v Marindolu. Nikamor pa niso vpisani v šolo, zato bi se lahko njihova želja izpolnila z ekskurendnim (manjšim) poukom iz Marindola. Marindolska občina ni samostojna, ampak pripada hrvaški krajiški občini Svarča. Ta kraj pa leži za Karlovcem pet ur hoda stran od Marindola. Prav tako sta daleč davčni urad v Karlovcu in okrožno sodišče v Rakovcu. Do sodišča v Ogulinu imajo celo dva dneva potovanja daleč in pri visokem vodostaju Kolpe naredijo več ur trajajoči ovinek skozi Metliko in metliški most v Svarčo.³⁶

Sicer pa premore Marindol, kot ugotavlja poročilo, okoli 400 duš, stanujočih v treh naseljih: Marindol (Mariendol) s 16, Milići (Milić-Sello) s 16 in Paunovići (Pon-novic-Sello) z 8 hišami. Da gre za nerodovitno območje, pa dokazuje priložena tabela marindolskih »kultur«. V tretjem stolpcu so orali pretvorjeni v hektare in zaokroženi na eno decimalko:

Preglednica 1

njive	216 oralov	124,3 ha
vrtovi	14	8,1
travniki	485	279,1
vinogradi	33	19,0
pašniki	375	215,8
gozd	457	263,0
neproduktivna zemlja	89	51,2

Produkte teh kultur, nadaljuje poročilo nemške večine, lahko Marindolci unovčijo samo na Kranjskem. Ker je vpisan v statistiki o dohodkih pri občini Marindol fiksni pavšal, ki izvira iz tržnine, je upravičeno domnevati, da organizirajo v Marindolu sejme. Gotovo je, da pri takih sejmihi prispeva Kranjska velik del obiskovalcev, ker je obisk sejma za Hrvate zaradi reke Kolpe otežen, pogosto celo onemogočen. Statistični podatki v izkazu, ki jim ga je posredovala ogrska stran, večine odseka niso prepričali. Zdi se jim, da so enostavno pomanjkljivi, upravni stroški pa narobe zastavljeni, saj naj bi manjkali dohodki od žigov, neposrednih pristojbin in užitnin. Odbornikom se zdi nemogoče, da bi od gozdnega kompleksa na 457 oralih plačevali samo 6 forintov in 37 krajcarjev davka. Po njihovem manjka tudi pravo merilo za »samo površno nakazane« upravne stroške občine Marindol. Očitek so nemški odborniki utemeljili z dejstvom, da ima Marindol šolo, ki jo vodi tamkajšnji pravoslavni duhovnik. V

³⁶ Ibid.

omenjenem popisu je zapisano, da 10 % šolskih prispevkov pokriva stroške za šolo. Prikazano pa ni, koliko dohodkov prejema župnik kot tak, ker v popisu dohodek pravoslavnega župnika ni zapisan, zapisan je zgolj dohodek unijatskega duhovnika, kar pa se očitno nanaša na Žumberk in ne Marindol.³⁷

Izkazani prejemki občine Marindol so po mnenju večine odseka netočni, zato se ne more trditi, da je ta občina pasivna. Marindolske »kulture« kažejo ravno nasprotno. Še zlasti, če jo primerjamo z bližnjo občino Adlešiči. Zaradi komajda pol kvadratne milje velikega marindolskega območja se ne bi povečalo niti osebje črnomaljskega okrajnega glavarstva niti osebje tamkajšnjega okrajnega sodišča in davčnega urada; enako bi lahko tudi po drugi strani c. k. žandarmerijska straža v Adlešičih brez večjih stroškov skrbela za varnost v obmejni občini Marindol. V vsakem primeru mora ta postojanka – in ne samo ta, ampak tudi tista v Vinici – pri opravljanju patroljne službe iti skozi marindolsko območje, torej je zaradi teritorialnih razmer naravnost prisiljena stopiti na tuje območje, kar povzroča konflikte in je žandarski službi škodljivo. Varnostna služba bi sama povsem zadoščala ob izbruhu živinske bolezni v sosednji Hrvaški; pri sedaj obstoječi enklavi pa so morali poklicati vojaški garnizon, kar se je zgodilo v letih 1879/80.³⁸

Glede Žumberka je večina odbora že v prvem stavku poudarila, da je velikega pomena za deželo in avstrijsko polovico države predvsem vprašanje erarialnih (državnih) gozdov v obsegu 6601 oralov (ok. 3.798 hektarov). Nemški odborniki, ki na Hrvate niso gledali s simpatijo, so izpostavili tudi vlogo »Uskoškega hribovja« kot »strateške točke«. Sicer pa je »razsežnost« žumberškega okraja po »kulturalah« naslednja:

Preglednica 2

njive	4305 oralov	2477,5 ha
vrtovi	146	84,0
travniki	5841	3361,5
vinogradi	703	404,6
pašniki	5630	3240,0
gozdovi (vsi)	22927	13194,5
državni gozdovi	6601	3798,9
neproduktivna zemlja	895	515,0

Površina tega okraja znaša 40.447 oralov (232,8 km²), torej več kot 4 kvadratne milje. Na tem ozemlju živi po »najnovejšem štetju« 10.489 duš v enainsedemdesetih vaseh. Od tega se jih 3.773 prišteva k rimskokatoliški veri in ti so razdeljeni na fare Žumberk, Kalje in Oštrc, preostali prebivalci so pripadniki grškokatoliške cerkve in so razdeljeni na fare: Drage, Radatovići, Kašt, Sošice, Pečno, Mrzlo Polje, Grabar in

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid.

Stojdraga. Žumberški okraj meji na severu in zahodu z območjem okrajnega glavarstva Novo mesto in Črnomelj, kjer se žumberški gozdovi »iztekajo« na Kranjsko. Na jugu pa meji Žumberk z večino preostalih »kultur« na sodni okraj Metlika. Skozi ta sodni okraj morajo iti Žumberčani iz skoraj vseh vasi velike občine Sošice v Karlovac na davčni urad, v Rakovac na okrožno sodišče in v Ogulin na sodišče. Ta »prostorska oddaljenost« je tamkajšnjemu prebivalstvu škodljiva, potovanja sem in tja pa terjajo veliko časa in stroškov. V nadaljevanju je poskušala večina odbora predstaviti dobre komunikacijske stike Žumberka s Kranjsko. S pomočjo vojaškega erarja je bila z velikimi stroški zgrajena cesta skozi žumberški okraj prek vasi Kalje v upanju, da se bo ta cesta povezala prek Kostanjevice s pošno cesto, ki pelje iz Novega mesta v Krško. To upanje se žal ni izpolnilo. S kranjske strani so sicer začeli graditi cesto, vendar gradnje niso nadaljevali, kot naj bi bilo razvidno iz konvoluta kranjske deželne vlade v zvezi s cesto Kalje–Kostanjevica. Da bi dokazali, kako dobro je Žumberk povezan s Kranjsko, so navedli vse ceste in poti, ki vodijo v to smer:

1. Cesta, ki se odcepi od metliško-novomeške poštna ceste pri kranjski vasi Hrast in teče skozi žumberško naselje Drage v veliko drugih vasi visoke planote pod vrhom Sv. Gere in še naprej v veliko kaljsko cesto in v okolico vasi Stojdrage; 2. cesta, ki se prav tako odcepi od prej omenjene poštna ceste pri kranjskem naselju Bušinja vas in teče preko Pilatovca, Radatovičev v Sošice in Kostanjevac oziroma proti kaljski cesti; 3. cesta, ki pelje iz Metlike preko kranjskega naselja Grabrovac v žumb. naselja Lesce, Dragoševce in še naprej v Sošice itd.; 4. cesta, ki pelje iz Metlike preko Bojanje vasi v Keserje in od tam naprej v Sošice itd.; 5. cesta, ki pelje preko Radovice v Magovac-Kordiče, po eni strani v Sošice in po drugi v Kostanjevac; 6. cesta, ki pelje iz Metlike v Brašljevico, Kašt; 7. cesta, ki pelje preko Vidosiça v veliko drugih žumberških vasi.³⁹

Zaradi teh prometnih povezav naj bi bili gospodarski stiki s sosednjimi kranjskimi okraji »vsestranski«. Dokaz za to so tudi zemljišča, ki ležijo na Kranjskem in so v lasti Žumberčanov. Teh posesti naj bi bilo toliko, da naj bi višina zemljiškega davka, ki ga plačujejo prebivalci občine Sošice Kranjski, znašala kar eno polovico davka, ki so ga plačevali Vojni krajini. Zanimiva pa je odkritosrčna ugotovitev odbornikov, da se predeli okoli Kostanjevca zaradi manj hribovitega terena naslanjajo na Hrvaško, vasi v preostalem delu Žumberka pa so sodnemu okraju Metlika in okraju Kostanjevica bližje kot pa Jaski ali Karlovcu. Na Kranjskem kupujejo Žumberčani potrebščine, prodajajo živino, nikakor pa se po mnenju večine odseka ne bi smela zanemariti trgovina z lesom. Po njihovih informacijah kupuje celotno območje Kostanjevca in Oštrca stvari na Kranjskem, čeprav imajo boljše povezave s Karlovcem. Pri nakupu živine jim pridejo te povezave s Hrvaško sicer prav, ne pa pri prodaji, ki jo izpeljejo

³⁹ Ibid.

predvsem na Kranjskem in Štajerskem. Vsi preudarki, ki izhajajo iz prometnih povezav in geografske lege Žumberka, silijo večino odseka v prepričanje, da je priključitev tega okraja Kranjski prav tako tudi v interesu tamkajšnjega prebivalstva.

Glede vodenja administracije predvidevajo dve možnosti: Žumberku naj bi dali lastne politične organe, okrožno sodišče, davčni urad in eno ali dve žandarmerijski postaji, ali pa bi ga razdelili na dva dela in jih priključili Kostanjevici ter Črnomlju. Sicer pa so glede Žumberka in obdavčevanja ugotovili, da bodo od Žumberčanov pridobili več sredstev, če bodo plačevali isti zemljiški davek in pristojbine kot na Kranjskem. Za Žumberčane ta ugotovitev ni mogla biti razveseljiva, saj bi v tem primeru plačevali več, kot so bili navajeni.

Vi zaključku poročila so nemški odborniki opozorili na zgodovino in velika denarna sredstva, ki jih je Kranjska plačevala za Vojno krajino. Pripojitev teh ozemelj Kranjski so pojmovali tudi kot nekakšno kompenzacijo za te večstoletne stroške. S tem pa so pokazali lastno ideološko videnje Žumberka in njegovih prebivalcev. Institucije Vojne krajine so bile po njihovem mnenju zgolj državne institucije in niso imele nikakršnega nacionalnega karakterja. Krajišniki (in z njimi Žumberčani in Marindolci) so se zvesto borili za cesarja in domovino. Pogumno so sledili *»črno-žolti«* zastavi, zapustili so hišo in domačijo, ženske in otroke, da bi svojemu cesarju na bojiščih na severu in jugu pripomogli do zmage. S civilizacijo, ki je bila Uskokom dostopna prek vojaških šol z zglednim vodstvom, naj bi se nekdanji Krajišniki tudi zdaj v prostosti čutili Avstrijce. Znajo se tudi dobro odločiti, kateri zakoni jim koristijo – ali tisti, ki so v veljavi na Hrvaškem, ali pa tisti, dobro znani v tej polovici monarhije.⁴⁰

Če so nemški odborniki zahtevali obe območji, pa so slovenski člani priključitev Marindola podprli, inkorporacijo Žumberka pa zavrnili. Z ozirom na

*samosvest, katera je izza tega nastala v tamkajšnjem ljudstvu o pripadnosti h kraljevini Hrvatske in tudi z ozirom na odnose kulture, verske in administrativne, po vsem različne od odnosov na Kranjskem.*⁴¹

Za zamenjavo pa so zahtevali *»železnico, katera bi vezala Dolenjsko stran s Hrvaško«*. Prav tako so podprli glajenje nepraktičnih meja.⁴²

Debata o tem je bila v kranjskem deželnem zboru 21. oktobra 1881 dolga in vroča. Slovenski poslanci so pokazali, da so imeli, razdvojeni med kranjskimi interesi in jugoslovanstvom, povsem drugačne nazore kot nemški poslanci. Če pustimo ob strani državnopravna stališča ter politična obračunavanja in se posvetimo vprašanju, kako so videli življenje Žumberčanov in njihovo identiteto, moramo izpostaviti nasle-

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Predlog manjšine pomnoženega upravnega odseka o 2. resoluciji v zadevi nekdanjega žumberškega okraja in občine Marijindol, priloga 54, Obravnave kranjskega deželnega zbora, Priloge, 1881, str. 593.

⁴² Ibid.

dnji vidik: poslanci obeh strank so se predstavljali kot dobri poznavalci Žumberčanov in njihove »narodne zavesti«. Že omenjeni Ivan Navratil je tokrat kot slovenski poslanec podvomil, če je inkorporacija h Kranjski v interesu Žumberčanov. Tamkajšnje ljudstvo je po njegovem »zgolj hrvatsko«, ki ima svoj upravo v hrvaškem jeziku, unijatsko cerkev in hrvaške šole:

*/.../ ne vem, da bi bilo v interesu takega ljudstva, zapustiti naenkrat svoje navade, stare šege, do katerih posebno Slovani veliko drže; zapustiti svoje zadruge, v katerih se čutijo srečne, in da bi hoteli priti v druge odnose in v tako stanje, za katerega ne vedo, kako da bi bilo.*⁴³

Omenil je tudi kranjskega agitatorja, ki je moral bežati pred žumberškimi batinami. Njegov kolega Luka Svetec pa je opozoril, da so »Žumberčanje čisti Hrvati, so družega narečja kakor Slovenci«.⁴⁴ Valentin Zarnik je napadel trditev nemških odbornikov, da so žumberške rodovne zadruge nekoristne in jih je treba odpraviti. V znanosti se sicer o tem diskutira, vendar stvar še ni dognana, »vsi pripoznajo, da je zadruga star slovanski institut, kjer je popolnoma izključen proletariat; tam ni nobenih beračev«.⁴⁵

Voditelj nemške strani, Karel Deschmann, je bil seveda drugačnega mnenja. Kranjska uprava jim po njegovem ni tuja: »Nasprotno, pri okrožnem sodišču v Metliki so poravnavali svoje spore, poznajo našo sodno upravo, našo politično ureditev.« Trditev, da so Žumberčani Hrvati, je relativiziral z nasprotno trditvijo, da spadajo tudi Belokranjci k hrvaškemu »plemenu«:

*Naši 'Beli Kranjci' niso nič drugega kot Hrvati in gospodu poslancu Zarniku, ki je v slovanski etnografiji zelo dobro podkovan, mora biti znano, da najodličnejši slovanski etnografi štejejo Belokranjce k hrvaškemu plemenu in da je meja hrvaškega plemena potegnjena vzdolž kočevskih hribov na obrobje črnomaljskega območja.*⁴⁶

V obrambo svojih trditev pa je navedel najnovejše delo znanega hrvaškega zgodovinarja Radoslava Lopašića z naslovom *Žumberak*.⁴⁷ Če se bo pogajalo na način, ki ga predlaga manjšina, meni Deschmann, se lahko zgodi, da bo tvorila mejo med Kranjsko in Hrvaško namesto Kolpe reka Krka. Zarnika so take trditve zbolele. Zabusil mu je, da Lopašić zanj ni etnografska avtoriteta, čeprav ga osebno pozna. Po njegovem ima prav Miklošič, ki pravi,

⁴³ Obravnave kranjskega deželnega zbora, zasedanje 21. oktobra 1881, str. 233.

⁴⁴ Ibid., str. 234.

⁴⁵ Ibid., str. 235.

⁴⁶ Ibid., str. 237.

⁴⁷ Glej: Lopašić, *Žumberak*, str. 11 in 12.

da segajo Slovenci do Zagreba, vmes je nekoliko Srbov, Hrvatje so v Reški županiji, v Granici in Dalmaciji. On je to po jeziku dokazal, se ve, da si je nakopal s tem veliko borbo na glavo, ki še sedaj ni rešena. Zagrebški, križevski in varaždinski Hrvatje so torej etnografično Slovenci, kakor prebivalci metliškega in črnomaljskega okraja, ali historično so postali Hrvati /.../.⁴⁸

Žumberčani in Marindolci so, kot trdi Zarnik, izključno Srbi. Torej prebivalci Žumberka niso zaradi unijatstva Belokranjcem nič bližji. *»Marindolci pravijo o njih, to so naša brata, oni so zapustili pravo vero, pa so šli k rimokatolikom in zato jih strastno sovražijo, ker so njihovo vero zatajili.«⁴⁹* Ker so imeli nemški poslanci v deželnem zboru večino, so brez težav preglasovali svoje slovenske kolege.

PETICIJA ŽUMBERČANOV ZA PRIKLJUČITEV HRVAŠKI LETA 1881, PETICIJA ZA PRIKLJUČITEV KRANJSKI V LETIH 1882–83 IN ZAHTEVE MARINDOLCEV

Na odziv v hrvaškem časopisu ni bilo treba dolgo čakati. 29. novembra 1881 je namreč odposlanstvo občine Sošice obiskalo bana Pejačevića in mu izročilo posebno peticijo.⁵⁰ Resolucija Žumberčanov je nekakšen odgovor na poročilo večine kranjskega upravnega odbora. Peticijo naj bi, sodeč po poznejših navedbah hrvaškega tiska, sestavil Nikola Badovinac.⁵¹ Glede na to, da se je pozneje izkazal za največjega borca za priključitev Žumberka Hrvaški in da je bil član državne komisije za to vprašanje, bi lahko dvomili o njeni »nepriprisanosti«. Badovinac je bil prav gotovo pristranski, vendar je kot Žumberčan dobro poznal tamkajšnje razmere, kar je s pridom uporabil v »hrvaško« korist. V prvi vrsti je peticija omenjala historične razloge za priključitev. Za nas so bolj zanimivi razlogi, ki izhajajo iz vsakdanjega življenja. Po njihovih trditvah tudi narodnogospodarski in administrativni odnosi tega okraja s Kranjsko niso takšni, *»/.../da bi pučastvo ovog kotara poželjno bilo, da se on Vojvodini Kranjski utjelovi«.*⁵² Slabo obveščenost kranjskih odbornikov ponazarjajo njihove trditve o dobrih cestnih povezavah. Odborniki očitno sami niso pešačili po teh krajih. To informacijo so enostavno pobrali z vojaškega zemljevida. V teh kartah so sicer črte, ki predstavljajo ceste, prav gotovo pa niso narisane *»/.../jame i pečine, kojima su ovi prolazi zapremljeni niti se tude prema naravi točno predstavljene oni klanjci, strmine i brijegovi, koje vali prevaliti, hoće li se u Kranjsku doći«.*⁵³ Kdorkoli je potoval po

⁴⁸ Obravnave kranjskega deželnega zbora, zasedanje 21. oktobra 1881, str. 240.

⁴⁹ Ibid., str. 240.

⁵⁰ Pozor, 2. 12. 1881.

⁵¹ To piše v: Obzor, 21. 2. 1896. Žumberačko pitanje.

⁵² Pozor, 2. 12. 1881.

⁵³ Ibid.

Marko Zajc

teh cestah, dodaja pisec peticije, se je lahko prepričal, da jih lahko varno uporabljajo zgolj koze, vozove,

*/.../ pa bili ovi još tako slabo natovarani, ljudi svojom fizičkom snagom uz najveću pogibelj života si podupirati moraju, za da se ne prevale i unište, čemu se uz sav napor neda svaki put izbjeći, pače su ljudi čestokrat i životom platili ovakvo nastojanje.*⁵⁴

Proti hrvaški smeri naj bi bila situacija povsem drugačna:

*Protivno pako vodi dobra cesta s jedne strane iz Sošica, i s druge strane iz Kalja u hrvatski provincial, i obćenje ovim cestom imenito od strane Žumberčana s hrvatskim provincijalom postalo je tako živahno, da se je ona morala u novije vrieme počam od zajedničke točke znatno razširiti.*⁵⁵

Kako neznaten je promet s Kranjsko, naj bi dokazovalo tudi dejstvo, da se je Kranjska, ki se je zavezala, da bo na svoji strani naredila cesto, temu odpovedala.⁵⁶

Pisec priznava, da ima veliko Žumberčanov vinograde na sosednjem Kranjskem in da mnogi tam prodajajo svoje pridelke. No, zadevo pa je treba gladati tudi »vice versa«. Tudi Kranjci imajo v lasti zemljišča na drugi strani in tudi oni prihajajo na sejme v Žumberk in bližnji provincial. Še zlasti Karlovac privlači »gotovo sav Žumberak i dobar dio kranjskog crnomaljskog kotara«, kljub temu pa Hrvaška

*ne traži, da se usljed toga njoj pripoji kotar crnomaljski, koji po svojoj prošlosti, jeziku pučanstva njegova i po geografičkom položaju njegovu više nagiblje k Hrvatski nego li h Kranjskoj.*⁵⁷

Tvorci peticije prav tako ne zanikajo neprijetnosti, ki izvirajo iz tega, da morajo hoditi Žumberčani na urade v Karlovac in Ogulin. V glavnem so ta središča dostopna neposredno prek hrvaškega provinciala, čez kranjsko ozemlje pa naj bi prehajali samo prebivalci »nekoliko sela južnog Žumberka«. Tudi to bi se lahko rešilo na Hrvaškem, tako da bi vzeli v obzir geografski položaj Žumberka in naredili urade nižjih instanc dostopnejše. Kar se tiče višjih instanc, naj bi bil položaj bolj ugoden kot na Kranjskem, saj je bižnji Zagreb dostopnejši kot Novo mesto, Ljubljana, Gradec in Dunaj, še več, če bi potrebovali Žumberčani sam vrh državne oblasti, jim je ta dostopnejši v Budimpešti kot na Dunaju.⁵⁸

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid.

Sodeč po trditvah občine Sošice, kranjski organi slabo poznajo tudi pravne razmere na Hrvaškem, kajti težko bi našli *»/.../ bitnu razliku medju aktualnimi zakoni ove kraljevine i onim koji u Kranjskoj obstoje«*. Kljub temu da so Žumberčani *»vjer- ni drugovi Austrijanaca«*, ne morejo pod nobenim pogojem priznati, da *»se osjećaju Austrijanci«*. Nasprotno, *»od pamtiveka«* naj bi se imeli za Hrvate, *»pak oni žele i nadalje ostat Hrvati.«* Dokaz o razliki v nacionalnem karakterju je tudi dejstvo, da se Kranjci in Žumberčani večkrat po sosedsko sprejo in tudi stepejo:

/.../oni se često i ozbiljnije medjusobno počupaju, a bilo je medju njima i sukoba i smrtnim izlazom, dočim Žumberčani s obližnjimi Hrvati iz Provin- ciala vazda u najboljem miru i slogi žive.⁵⁹

Na državnopravnem področju sta ogrska in avstrijska stran poskušali najti sku- pen jezik s posebnimi pogajanjmi. Do leta 1883 sta se konstituirali avstrijska in ogrska komisija za rešitev žumberškega vprašanja, vendar je bila že sestava članov taka, da ni obetala nič dobrega: eden od članov avstrijske komisije je bil metliški posestnik Josef Savinschegg, član ogske pa Nikola Badovinac.⁶⁰ Oba največja *»jastreba«* z obeh strani.⁶¹ Badovinac je v tem času razvil svojo *»izvirno«* teorijo o dveh žumberških okrajih. Trdil je, da je nekoč obstajalo dvoje uskoških okrožij: Kranjsko z imenom *»sichelberški kotar«* in hrvaško z imenom *»žumberčko (sichelburgsko) okružje«*, pri čemer naj bi slednji ustrezal današnjemu Žumberku. Obe območji naj bi bili vojaško urejeni, vendar je bilo kranjsko okrožje podrejeno sichelberški kapetaniji, hrvaško *»žumberčko«* okrožje pa naj bi spadalo pod karlovško kapetanijo. Obe kapetaniji naj bi bili podrejeni *»vrhovnoj kapetaniji sichelbergsko-slunjskoj«*. Kranjsko okrožje naj bi bilo razpuščeno in pripojeno civilni kranjski upravi v štiridesetih letih 18. stoletja, ko se je preuredila Vojna krajina in je bil (hrvaški) Žumberk priključen Slunjskemu regimentu.⁶² Čeprav je bila njegova teorija s historičnega vidika povsem neosnovana, je postala uradna doktrina ogske komisije.

⁵⁹ Ibid. Peticiónjo so podpisali: »Občinski načelnik: Simo Magovac; občinski savjetnici: Marinko Stermac, Josip Stermac, Ivan Mahović, Dako pl. Radić, Petar Popović, Jože Mahlović, Janko Cerljenica, Janko Strahinić, Jure Kokot, Ilija Ognjenovac, Marko Novosel, Dako Ranić, Dako Badovinac, Marko Obradović, Niko Repar.«

⁶⁰ Nikola Badovinac (1828–1902), finančni strokovnjak in politik. Od leta 1853 je delal v finančnih ravnateljstvih v Zagrebu in Osijeku. V letih 1877–1902 je bil finančni svetovalec in upravnik katastrske oblasti v Zagrebu. Leta 1878 je premeščen v Bosno, 1881 upokojen in dobi titulo kraljevega ogskega ministrskega svetnika. Aktivira se v politiki, postane saborski poslanec Neodvisne narodne stranke. Leta 1885 izbran za zagrebskega župana, 1887 ga ban Khuen suspenzira, 1889 razrešen dolžnosti, 1896 dobi plemiški naslov. Zaradi delne slepote se je umaknil iz javnega življenja. Hrvatski biografski leksikon, knjiga 1, Jugoslovanski biografski zavod, Zagreb 1983, str. 338.

⁶¹ AS 33, konv. 548 alt, šk. 252, dopis not. min., 6. 11. 1882, št. 5666; HDA, PRZV, šk. 238, Zapisnik sestavljen o vječanju zemaljskog povjerenstva, izaslanoga u predmetu pitanja uredjenja žumberačko-marindolske medje, držanom u Budimpešti u sabornici dne 8. lipnja 1883.

⁶² Badovinac, Žumberak i Marindol, Zagreb 1896 (v nadaljevanju: Badovinac, Žumberak), str. 37.

Še preden sta se komisiji poleti 1883 sešli na spornem ozemlju, se je v javnosti začelo govoriti o novi peticiji občine Sošice. Peticije pa tokrat niso poslali v Zagreb, ampak na državni zbor na Dunaj. Takšna je bila tudi osnovna ideja tega dokumenta: priključitev Kranjski oziroma avstrijski polovici. V časopisu kranjskih Nemcev *Laibacher Wochenblatt* se je 24. decembra 1882 pojavila notica o peticiji Žumberčanov, ki jo je podpisalo več kot 100 uglednih žumberških osebnosti. S tem naj bi postavili na laž trditev Zarnika in Navratila v deželni zbor, da ni v Žumberku niti ene duše, ki bi si želela priključitev Kranjski. So bili pa zato izredno aktivni hrvaški agitatorji, ki so dali na mestu samem od sebe vse sile, da bi setavili odposlanstvo hrvaškemu banu. Vendar so se v občinskem odboru pojavili možje, ki so mnenja, da bi bilo za Žumberk najbolje, če bi se, z izjemo tistih vasi, ki gravitirajo proti Jaski, priključili Kranjski. Zagrebški odposlanci so jih sicer zmerjali, da bi radi postali »Švabi«, a se ponosni krajišniki niso pustili. Zato pa so tudi poslali svojo peticijo naravnost na Dunaj. Ta korak Žumberčanov, ki so tudi Hrvati, kaže, da je tedanje stanje sodstva in uprave v trojedini kraljevini tako, da ni povšeči niti hrvaškim bratom.⁶³

Pri *Slovenskem narodu* se s temi ugotovitami niso strinjali. Po njihovem niti sam nemški časopis ne verjame, da so peticijo podpisale »odločilne osebe«. Nasprotno:

*Cela stvar se reducira na par osob, ki imajo špekulacijo pred očmi. O tej prošnji se bo dalo še mnogo poročati, za zdaj le toliko, da se je razkričana prošnja podpisovala odnosno podkriževala v Metliki po nagovarjanju nekega Žumberčana, ki ima tam krčmo, in da je njegov kletar Mito, kakor se je nekega dne hvalil, sam 64 takih pismoukov Žumberčanov, ki pisati ne znajo in od tega krčmarja zbog kakegagod roda odviše, ki pa so za Wochenblatt odločilne osebe, lastnoročno podpisal.*⁶⁴

Zaradi tega se bo po zagotovilih župana občine Sošice začela »preiskava proti agitatorjem za to prošnjo. Te prošnje ni tedaj poslal okraj žumberški, ampak poslali so jo prosti špekulanti in njih poslušni«.⁶⁵

Še preden je prišla sporna prošnja na vrstni red dunajskega državnega zbora, se je poleti 1883 na terenu dobila skupna avstrijsko-ogrsko komisija za Žumberk in Marindol. Na terenu se je komisiji odkrila vsa zapletenost položaja. Med obhodom so se komisarji čudili nad povsem nepraktičnim stanjem meje na tem območju. Poleg žumberške njive je bila kranjska, pa spet žumberška in tako dalje.⁶⁶ Po desetdnevnem obhodu in zasluženem počitku so se velmožje 15. avgusta 1883 znova sešli v Metliki in pokazali svoje karte. Avstrijski komisarji so trdili, da sta Žumberk in Marindol kranjska in da na to stran tudi gospodarsko gravitirata, vendar so bili kljub temu pripravlje-

⁶³ Laibacher Wochenblatt, 24. 12. 1882.

⁶⁴ Slovenski narod, 2. 1. 1883.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ HDA, PRZV, šk. 238, Protokoll aufgenommen zur Prüfung der Sichelburger-Marienthaler Angelegenheit in der Richtung einer eventuell durchzuführenden Gränzregulierung.

ni na koncesije. Predlagali so, naj si Hrvaška in Kranjska sporno ozemlje razdelita. Sodnemu okraju Metlika (se pravi političnemu okraju Črnomelj) naj bi po njihovem mnenju pripadle k. o. Sekulići, Malinci, Brašljeвица, Sošice in Žumberk, sodnemu okraju Kostanjevica (politični okraj Krško) pa k. o. Budinjak in Poklek. Ostali deli Žumberka naj bi se priključili Hrvaški. Bodočo mejo bi tako tvorila vzhodna meja k. o. Žumberk in južna meja k. o. Budinjak do mejniškega stebra št. 17 k. o. Brašljeвица. Na severu pa bi mejo predstavljala meja k. o. Budinjak od severa proti jugu in potem proti vzhodu meja k. o. Poklek vse do potoka Bregana. Ostali deli Žumberka naj bi se priključili Hrvaški. Ogrski komisarji so bili odločno proti, strinjali so se zgolj z glajenjem meje *»zaradi upoštevanja potreb praktičnega življenja in smotrne uprave«*.⁶⁷

Sedemindvajsetega avgusta 1883 so se v *Pozoru* končno oglasili Marindolci. Obisk skupne komisije jih je prepričal, *»da se ipak o našoj glavi radi«*, zato so se odločili, da bodo napisali peticijo banu Pejačeviću. Narod, ki nima svoje preteklosti, po njihovem ni vreden, da živi:

*Mi Marindolci ne spadamo medju ovakve 'Hottentotte', več kao i ostali krajišnici dičimo se našim zaslugama sa našom prošlosti i našom povjestnicom od skorih 350 godina, koja je s našom krvi pisana.*⁶⁸

Kamor so pripadli ostali bratje Krajišniki, tam hočejo tudi Marindolci. V nasprotnem primeru se bodo izselili, *»pa pristali kud kod Bog i sreča junaška zahtjeva«*.⁶⁹

Celotna bivša Krajina uživa blagodati hrvaške uprave, samo Žumberk in Marindol, *»ta dva gnjezda sokolova do skoro slavne pukovnije Slunjske«*, ne moreta biti deležna teh pravic. *»Oni zar da se odciepe od junačke krajine? Da se iztrgnu ta dva alem – kamena iz zlatne krune sv. Stevana?!«* Njihova zahteva je povsem jasna. Če so že toliko stoletij delili dobro in zlo s svojimi brati iz ostalih predelov Slunjskega regimenta, lahko to počnejo še naprej. V vseh letnih časih so hodili v Švarčo, Slunj in Karlovac, zato jim ne bo v prihodnje obiskovanje tamkajšnjih uradov nič težje. Kamorkoli bodo že pripadli, bodo vsak teden v Karlovcu, brez katerega enostavno ne morejo živeti. Ko pa so že tam, *»to smo mahom u svojem kotaru i zajedno u Švarči, u svojoj občini, gdje nuzgred i /.../ svim našim podaničkim dužnostim zadovoljavamo«*. Navkljub nevhvaležnemu geografskemu položaju se Marindolci, sodeč po tej peticiji, niso veselili, da bi postali Kranjci. Nasprotno. Želeli so si,

/.../ da se naš Marindol od Krajine, odnosno od hr.-slav. kraljevine nikako ne otkida i ne ciepa, nego da na vieke s njom spojen ostane! Ovu prave-

⁶⁷ AS 33, konv. 548 alt, šk. 252, Protokoll aufgenommen über Gutachten der beiderseitigen Subcommissionen nach erfolgten Erhebungen in gebiete der Gemeinde Marienthal und des Distriktes Sichelburg zum Zwecke einer durchzuführenden Gränzregulierung. V arhivu kranjske deželne vlade žal ni nobenih zemljevidov.

⁶⁸ Pozor, 27. 8. 1883.

⁶⁹ Ibid.

*dnu želju našu prati i završuje najponiznija naša molba: 'da naš Marindol ostane i bude kao što je i do sada bio, sastavni dio ugledne političke občine Švaračke, kotara rakovačkoga itd.'*⁷⁰

Poslanska zbornica državnega zbora je žumberško prošnjo obravnavala 13. decembra 1883. Poročevalec dr. Wrann je povedal, da peticija občine Sošice, ki jo je posredoval kranjski poslanec baron Taufferer, zahteva čimprejšnjo združitev Žumberka s Kranjsko. Zahtevo je podpisalo 107 oseb iz omenjene občine in šestih vasi v žumberškem okraju. Potem ko so prosilci izrazili svoje veselje nad tem, da je narejen korak, s katerim bo Žumberk spet združen s Kranjsko, so utemeljili svojo prošnjo z argumentom, da imajo kraji v občinah Sošice in Kalje glede svoje pridobitniške dejavnosti in prometa težišče na Kranjskem. Tudi vse poslovne povezave in trgovina naj bi bile usmerjene v to deželo. Poslanci niso imeli pripomb, tako da je bil predlog sprejet brez ugovora.⁷¹

Zato pa se je toliko bolj žolčno odzval v hrvaškem saboru sam vodja hrvaških pravašev, Ante Starčević, ki je peticijo označil za »*veleizdajo*«. Vprašal je tudi, zakaj volilni red Hrvaške in Slavonije ne velja za Žumberk in Marindol.⁷² Ta območja zaradi svojega začasnega statusa niso imela volilne pravice in svojih zastopnikov, čeprav so spadala pod hrvaško upravo. O vprašanju volilne pravice so v hrvaškem saboru razpravljali tudi v letih 1884, ko je razpravo odprl Nikola Badovinac, in 1887, ko je se je za to potegoval zgodovinar in Žumberčan Tadija Smičiklas.⁷³ S svojimi predlogi nista uspela in Žumberčani so še naprej ostali brez volilne pravice.

NAMESTO EPILOGA

Takšne in drugačne peticije Žumberčanom niso pomagale. Dvostranska komisija ni našla skupnega jezika, zato se je njihov začasni status nadaljeval vse do propada monarhije leta 1918. O tem, kakšne težave so zaradi tega imeli Žumberčani v letih pred prvo svetovno vojno, priča prošnja prebivalcev nekaterih žumberških vasi, ki je leta 1911 prispela na kranjski deželni odbor. Pravzaprav ima ta prošnja določeno predzgodovino. Na naslov deželnega odbora je po 25. maju 1910 prispel dopis, v katerem okrajno sodišče v Mariboru prosi za informacijo o tem, kam spada Žumberk. Okrajno sodišče v Ptuju je 24. aprila 1910 obsodilo nekega Nikolo Bulića, trgovca s svinjami iz Bulićev pri Sošicah, in ga izgnalo iz avstrijske državne polovice. Bulić se

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Stenographisches protokoll des hauses der Abgeordneter, IX. Session, XI band, 1879–1884, 319. Sitzung der 9. Session am 13. december 1883, str. 11067.

⁷² Saborski dnevnik kraljevinah hrvatske slavonije i dalmacije, godina 1881–1884, svezak II, saborska sjednica držana dne 19. prosinca 1883, str. 795; glej tudi: Djela dra. Ante Starčevića, Knjiga I., Govori, Zagreb 1893, str. 239.

⁷³ Ibid., CXIX zasedanje, 7. 3. 1887, str. 1803.

Problem »pripadnosti« Žumberčanov in Marindolcev v desetletjih pred razpustom Vojne krajine ...

ni dal. Izkoristil je provizorični status svoje deželice in napisal pritožbo, da se o državnopravni pripadnosti Žumberka med Hrvaško in Kranjsko še vedno vodijo pogajanja. Mariborsko sodišče je prosilo kranjski deželni odbor, naj sporoči, kam spadajo Sošice in Buliči, da bi pojasnili državno pripadnost Nikole Bulića.⁷⁴

Zakaj je bil nesrečni Bulić izgnan, nam razkriva prošnja 21 prebivalcev žumberških vasi Buliči, Radatovići, Sekulići, Malinci, Jezernice, Pilatovci, Brašljevica, Kunčani in Kuljaji, napisana 24. decembra 1910:

Kakor je visokemu deželnemu odboru znano, še ni določeno, ako spadajo vasi, ki ležijo na levi strani državne ceste, koja vodi iz Gorjancev proti Hrastu in do Hrasta dalje proti Metliki, h Kranjski ali Hrvaški.⁷⁵

Prosilci so dali deželnemu odboru na znanje, da živi večina tamkajšnjih prebivalcev od trgovine,

bodisi kot trgovci s prešiči, bušami in kozli, bodisi s krošnjarjenjem po Nižje- in Gornjeavstrijskem. Od nekdanj že tako trgujejo in posebno krošnjarijo že 100 let. Isti imajo tudi vinograde, ki ležijo prav v metliškem okraju.⁷⁶

Poglavitni razlog za prošnjo je bil naslednji:

Mi podpisani krošnjarimo na Dolenjem- in Gorenjemavstrijskem. Do zdaj so nam dali pravico za krošnjarjenje brez zadržka, zdaj pa nam prepovedujejo z motivacijo, da nismo cislajtanci, ampak da spadamo k ogrski državi. Podpisani prosimo Visoki deželni odbor blagovoli nam dati v nemškem jeziku potrdilo, da še ni gotovo, da spadajo naši rojstni kraji pod ogrsko državo, ampak je to vprašanje še zmiraj sporno med Kranjsko in Hrvaško in je v obravnavanju.⁷⁷

Najbolj zanimiva pa je obrazložitev njihove nacionalne pripadnosti: »Faktilno so prebivalci dotičnih vasi Slovenci zraven pa tudi Hrvatijo, ker imajo s Hrvati opraviti.«⁷⁸

⁷⁴ AS 38, šk. 1509, dopis mariborskega sodišča z dne 25. 5. 1910, št. 10150.

⁷⁵ AS 38, šk. 1509, prošnja z dne 24. 12. 1910.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Ibid.

Marko Zajc

SUMMARY

THE PROBLEM OF "AFFILIATION" OF ŽUMBERK AND MARINDOL PEOPLE IN DECADES BEFORE AND AFTER THE DISSOLUTION OF VOJNA KRAJINA IN 1881

Marko Zajc

On the relatively small territory of Obkolpje (the territory on the both side of Slovenian-Croatian river Kolpa-Kupa), three administrative and political entities: Carniola (Bela krajina), military frontier called Vojna krajina (Žumberk in Marindol) and civilian Croatia, had coexisted for centuries. Such administrative arrangement determined the structure of inhabitants substantially. State and administrative border between Austrian provinces as a part of the Holy Roman Empire of the German nation (until 1806), German confederation (until 1866) and Austrian part of the Austria-Hungary (1867–1918) and, on the other side, Croatia as a part of Hungarian kingdom, was markedly different from present-day Slovenian-Croatian state border. Žumberk and Marindol were juridically on Carniola territory, but under military administration of Vojna krajina, which was under direct control of Vienna. After provisionally annexation of Žumberk and Marindol to Croatia in 1881, when the military frontier was abolished, Carniola came into a conflict with Croatia regarding the question of affiliation of these territories. Carniola demanded Žumberk and Marindol on the bases of historical law. The dispute was not solved until the end of Habsburg monarchy in 1918. The essay makes an attempt to present, on the basis of historical sources, what sort of opinion about their "affiliation" had the people of Žumberk and Marindol themselves. The accessible historical sources are problematic, because they are more or less indirect and very ideological. It seems that the locals of Žumberk in Marindol shifted in their "affiliation", which is proven by various petitions for annexation of Žumberk and Marindol to Carniola or Croatia. The essay also describes life conditions in Žumberk and Marindol, and the importance of this factor for locals' "affiliation" to Carniola or Croatia.

ŽUMBERK: MEJA, ETNIČNOST, VEROIZPOVED, RODNOST IN MIGRACIJE PREBIVALSTVA – DEMOGEOGRAFSKA ANALIZA

Damir Josipovič*

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Žumberk: meja, etničnost, veroizpoved, rodnost in migracije prebivalstva – demogeografska analiza

Prispevek se nanaša na izbrane vidike demogeografskih elementov razvoja Žumberka v zadnjem poldrugem stoletju kot obmejne in prekomejne regije znotraj širšega obkolpskega prostora. Analizirani so zlasti manj znani in nikoli agregirani podatki o gibanju števila prebivalstva, vključno z rodnostjo in migracijami, ter verski in etnični strukturi prebivalstva. Prikazani so izbrani detajli mejnega vprašanja in oblikovanja meje. Žumberk je s svojo periferno in obmejno lego geografsko unikatno eksodusno in rodnostno aktivno območje prepleta različnih verskih, jezikovnih, etničnih in drugih skupin prebivalstva.

KLJUČNE BESEDE: Žumberk/Žumberak, Ozalj, Jaska, Jastrebarsko, Samobor, Žumberčani, grkokatoliki, uniati, Uskoki, Vlahi, rodnost, migracije, verska struktura, etnična struktura, meja, Bela krajina.

ABSTRACT

Žumberk/Žumberak: boundary, ethnicity, religion, fertility and migration of population – demographical analysis

The article presents selected aspects of demo-geographical development of Žumberk as border in trans-border region placed in wider Kolpa basin in last one and a half century. Some rare, scarcely known, and never aggregated data about population change, fertility, migration, ethnic and religious structure were analyzed. Some details about boundary issues and shaping of boundary are presented. Žumberk as peripheral and border region has a unique geographical position combining relatively stable fertility and strong emigration and intertwining religious, ethnic, language and other groups of population.

KEY-WORDS: Žumberk/Žumberak, Ozalj, Jaska, Jastrebarsko, Samobor, Žumberchans, Greek-Catholics, Uskoks, Vlachs, fertility, migration, religious structure, ethnic structure, boundary, border, Bela krajina

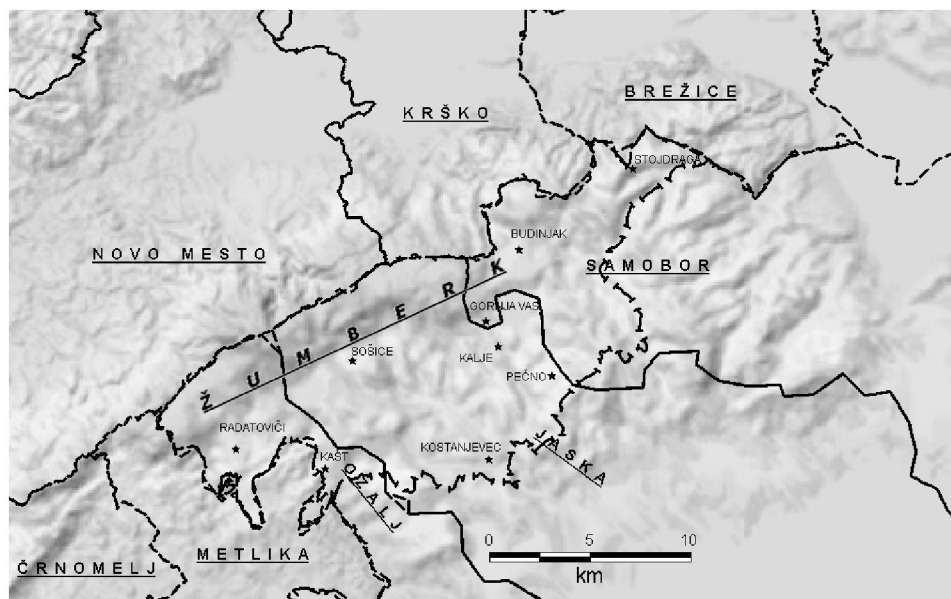
* Dr., univ. dipl. geograf, mag., raziskovalec, Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana, E-pošta: damir.josipovic@guest.arnes.si.

UVOD

Slovensko-hrvaški bilateralni projekt, ki je potekal med letoma 2004 in 2005, je omogočil pridobitev mnogih podatkov, tako arhivskih (statističnih, demografskih) kot tudi terenskih (intervjuji). Ti podatki so bili poleg že poprej zbranega gradiva podlaga za ta prispevek. Prispevek se nanaša na izbrane vidike demogeografskih elementov razvoja Žumberka v zadnjem poldrugem stoletju kot obmejne in prekomejne regije, sploh pa kot regije, ki s svojo eksemplaričnostjo pomeni neizčrpen vir spoznanj tako za laično kot tudi za strokovno javnost. Širše območje, kamor je Žumberk umeščen, lahko označimo tudi kot »širši obkolpski prostor« na prehodu Slovenije v Hrvaško in obratno. Meja tod naokoli je »mehka«, od razbrazdanosti skorajda mlahava, a statusno povzdignjena naravnost na raven meddržavne, mednarodne in/ali celo schengenske meje.

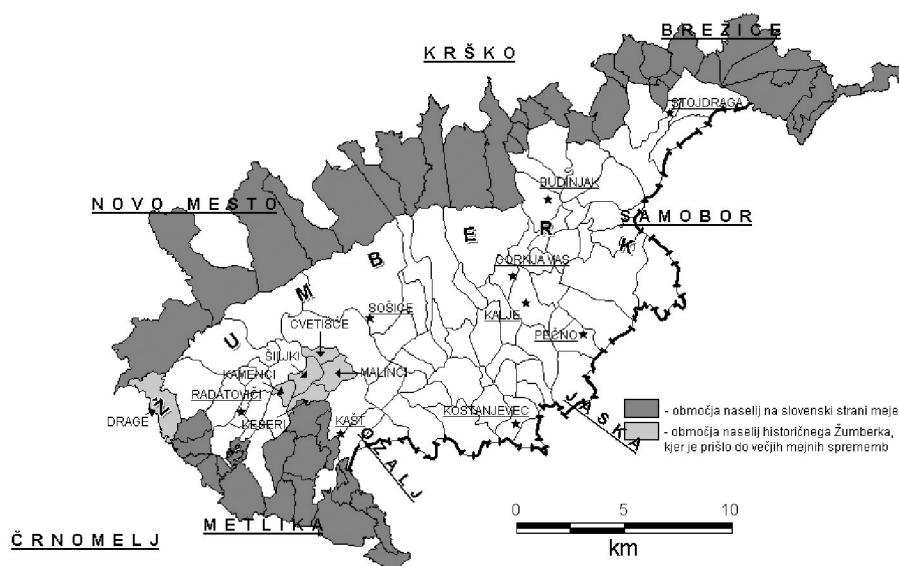
V sklopu omenjenega projekta je bila opravljena tudi regionalno- in prebivalstveno- geografska analiza celotnega obravnavanega območja, ki v Sloveniji sega v nekdanje občine oziroma današnje upravne enote, Metliko, Črnomelj, Novo mesto, Krško in Brežice, na Hrvaškem pa na območja nekdanjih občin Ozalj, Jastrebarsko (Jaska), Samobor (kot del nekdanje Zagrebske skupnosti občin), Karlovac in Duga Resa. Petero upravnih enot na slovenski strani državne meje je v posebnem članku obdelal geograf Peter Repolusk (2007), hrvaški nekdanji občinski petorček pa je predmet tega sestavka.

Omenjenih deset nekdanjih občin predstavlja celotno območje Žumberka in Bele krajine s svojim neposrednim sosedjem in hkrati zaledjem (Slika 1). Samo območje

Slika 1: Geografski položaj Žumberka v prekomejni regiji

zgodovinskega Žumberka, ki je danes skoraj v celoti na ozemlju sosednje Hrvaške, je sicer precej ožje, vendar je bila taka prostorska omejitev nujna, da se je ohranil širši geografski obmejni kontekst Žumberka in tudi Bele krajine (Slika 2). Taka prostorska opredelitev nam je omogočila širši dostop do statističnih in drugih uradnih podatkov, brez katerih ne bi bilo mogoče izvesti potrebne adekvatne kvantifikacije.

Slika 2: Žumberk s slovenskim zaledjem in območji večjih mejnih sprememb

Znotraj prebivalstveno- in regionalno-geografske študije se je prepletalo več vidikov oz. področij proučevanja:

- demografski razvoj prebivalstva izbranega območja,
- obmejnost in vprašanja meje,
- etničnost, veroizpoved in geolingvistika,
- historično-geografski razvoj.

Specifična področja proučevanja se nanašajo na območja etničnega in verskega stika, na zgodovinsko-geografski razvoj meje, razvoj prebivalstva zlasti z vidika rodnosti in migracij lokalnega prebivalstva, nekatere relacije prebivalstva z vidika njegovega prekomejnega povezovanja, kot so veroizpoved, etničnost, jezik in prekomajno poročanje ter heteroetnične zakonske zveze.

Uporabljene so bile geografska in kartografska metoda, metode demografske analize in terenske metode od intervjuja do kartiranja in krokiranja. Z analizo dostopnih statističnih podatkov in podatkov, zbranih na terenu, smo osvetlili in razložili historično-geografsko oblikovanje prebivalstva Žumberka in Bele krajine, še posebej grkokatoliške skupnosti in njenih demografskih ter kulturno-etničnih značilnosti v odnosu do prostora, ki ga poseljujejo.

GIBANJE ŠTEVILA PREBIVALCEV

Demografski razvoj območja historičnega Žumberka označuje skoraj stoletje in pol trajajoča množična emigracija, ki je svoj vrhunec dosegla na prehodu iz 19. v 20. stoletje (prim. Šuklje, 1937). Posledica tega je izrazita depopulacija, ki je nekdanj razmeroma gosto do zmerno naseljeno hribovito območje s skoraj 12.000 prebivalci spremenila v redko naseljeno območje s prevladujočim ostarelim prebivalstvom, ki skupno komaj presega 2.000 prebivalcev. Gostota prebivalstva glede na pretežno agrarni značaj pokrajine, ob tem pa razmeroma neugodne življenjske razmere (malo ravnin, ozke doline, močno razčlenjeno in precej zakraselo površje), je bila pravzaprav izredna (51/km²). Iz tega ni težko sklepati o agrarni in fiziološki prenaseljenosti. Posledično se je prebivalstvo odseljevalo zlasti v večje centre v širši okolici, v druge večje slovenske in hrvaške kraje, pa tudi v druge dežele, med katerimi najdemo tako zahodno- in srednjeevropske kot tudi prekomorske (Hranilović, 1990 a). Ključni historično-geografski dejavnik takega prebivalstvenega razvoja je dolgotrajna pripadnost Vojni krajini (Klemenčič, 1990).

Skupno število prebivalcev Žumberka je od prvega uradnega štetja pred stoletjem in pol, ko je štelo dobrih 8.000 ljudi, doseglo vrhunec desetletje pred koncem 19. stoletja, ko se je povsem približalo vrednosti 12.000 (Preglednica 1). Odtlej pa do konca 1. svetovne vojne je prebivalstvo številčno nazadovalo. V času med obema svetovnjima vojnima, ko zlasti zaradi gospodarske krize in uvedbe kvotnega sistema ni bilo več mogoče preseljevanje v Ameriko, je vsled razmeroma visoke rodnosti prebivalstvo znova številčno nekoliko naraslo ter preseglo številko 11.000. Povojni *bejbibum*¹ zaradi strahotnega krvnega davka druge svetovne vojne in stalnega izseljevanja ni prinesel prirasti prebivalstva. Nasprotno – prebivalstvo je v obdobju 1931–1948 nazadovalo kar za 1.560, kar pomeni upad za celih 14 %! Do leta 1953 je sledila krajša stagnacija, ko pa se je obdobje bejbibuma končalo, je prebivalstvo pod vplivom ponovno intenzivnejšega izseljevanja znova začelo upadati. Največji padec beležimo

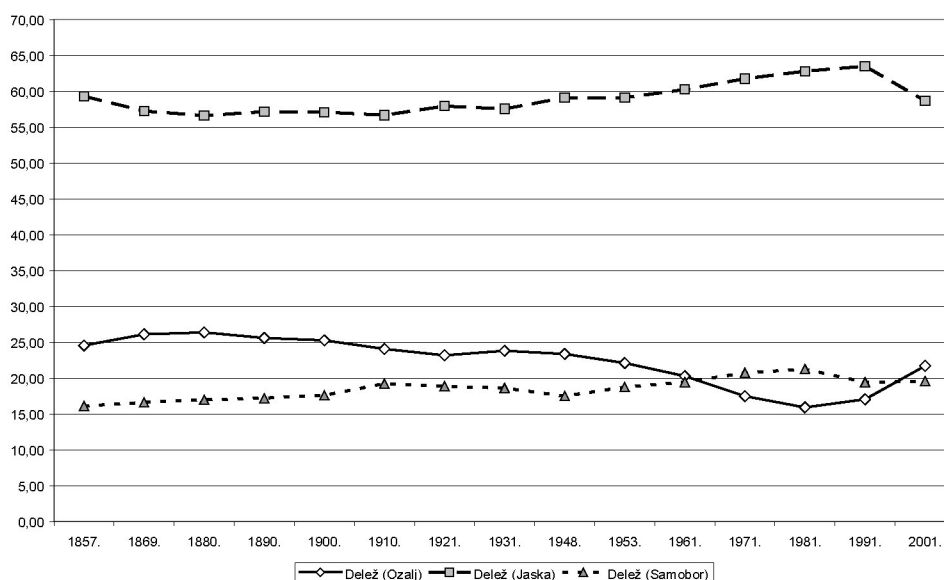
Preglednica 1: Gibanje skupnega števila prebivalcev v hrvaškem Žumberku (vir: popisi prebivalstva, DZS RH)

	1857	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1931	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2001
Žumberk skupaj	8.099	9.921	11.013	11.971	11.655	11.277	10.708	11.185	9.625	9.462	8.131	6.292	4.251	3.181	2.127
Žumberk (Ozaljski)	1.990	2.592	2.906	3.066	2.947	2.716	2.483	2.665	2.250	2.093	1.650	1.101	677	543	462
Žumberk (Jastrebarski)	4.803	5.679	6.236	6.843	6.654	6.391	6.204	6.437	5.690	5.594	4.899	3.886	2.670	2.020	1.248
Žumberk (Samoborski)	1.306	1.650	1.871	2.062	2.054	2.170	2.021	2.083	1.685	1.775	1.582	1.305	904	618	417

¹ Bejbibum – uveljavljen izraz v demografiji, ki označuje zgodovinska obdobja višje rodnosti (angl. baby-boom).

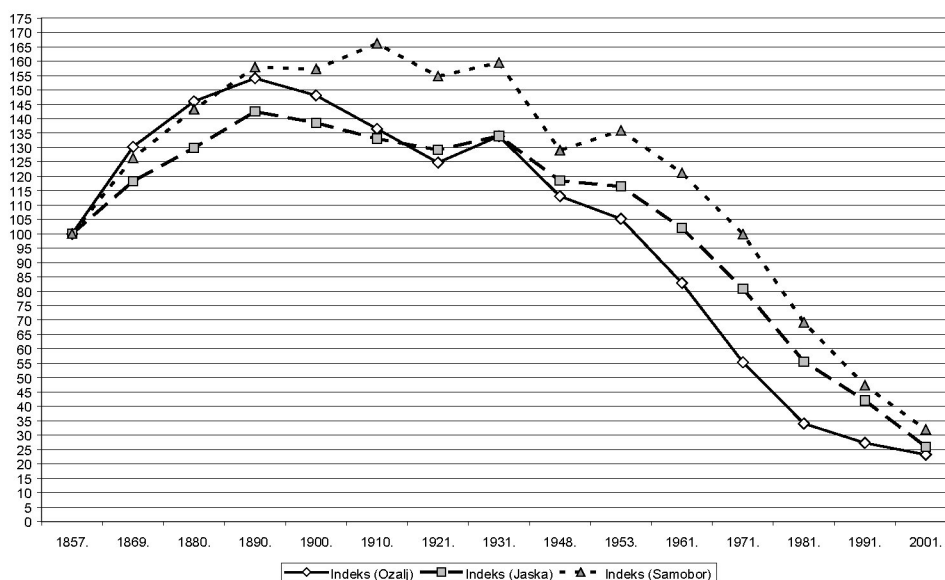
v 60. in 70. letih prejšnjega stoletja, ko se začneta izseljevanje v obliki zdomstva in intenzivna industrializacija nekdanje SFRJ, med vsakim popisom pa se število prebivalcev zmanjša za dva tisoč. Relativno najhujši upad beležimo v 70. in 90. letih, ko se je med dvema popisoma število prebivalcev zmanjšalo za tretjino (Preglednica 1 in Slika 3). Ob zadnjem hrvaškem popisu iz leta 2001 se je izkazalo, da ima Žumberk komaj nekaj nad 2.000 prebivalcev. Šest let po popisu lahko mirno zapišemo, da je število prebivalcev Žumberka že upadlo pod 2.000 prebivalcev. Koliko prebivalstva danes še živi v Žumberku, ne moremo ugotoviti. Podatki novega popisa, ki bo predvidoma leta 2011, bodo verjetno še bolj skrb zbujačoči.

Žumberk lahko notranje razdelimo na tri območja oziroma mikroregije (Slika 1 in 2). Gibanje prebivalstva v teh conah se generalno gledano ujema s splošnimi značilnostmi gibanja prebivalstva v celotnem Žumberku. Kljub temu je opaziti nekatere regionalne razlike, ki bodo v prihodnjem obdobju demografskega razvoja odigrale ključno vlogo (Slike 3, 4 in 5). Iz Slike 3 je razvidno, da je prebivalstveno največji osrednji del Žumberka (Jaska), ki je imel na vrhuncu skoraj 7.000 prebivalcev, po zadnjem popisu iz leta 2001 pa komaj dobrih 1.200. Osrednjemu Žumberku z veliko razliko sledi zahodni (ozaljski) Žumberk, ki je na svojem vrhuncu presegal 3.000 prebivalcev, danes pa jih ima slabih 500. Podoben številčni obseg kot zahodni ima danes vzhodni (samoborski) Žumberk z nekaj nad 400 prebivalci, ob svojem demografskem razcvetu pa se je močno približal 2.200 prebivalcem. Značilnost vzhodnega Žumberka je tudi demografski vrhunec, ki je najbližje sedanjosti in je bil dosežen pred skoraj natanko 100 leti (Preglednica 1, Slike 3, 4 in 5).

Slika 3: Spremembe deležev, ki jih predstavlja prebivalstvo po mikroregijah Žumberka (vir: DZS HR)

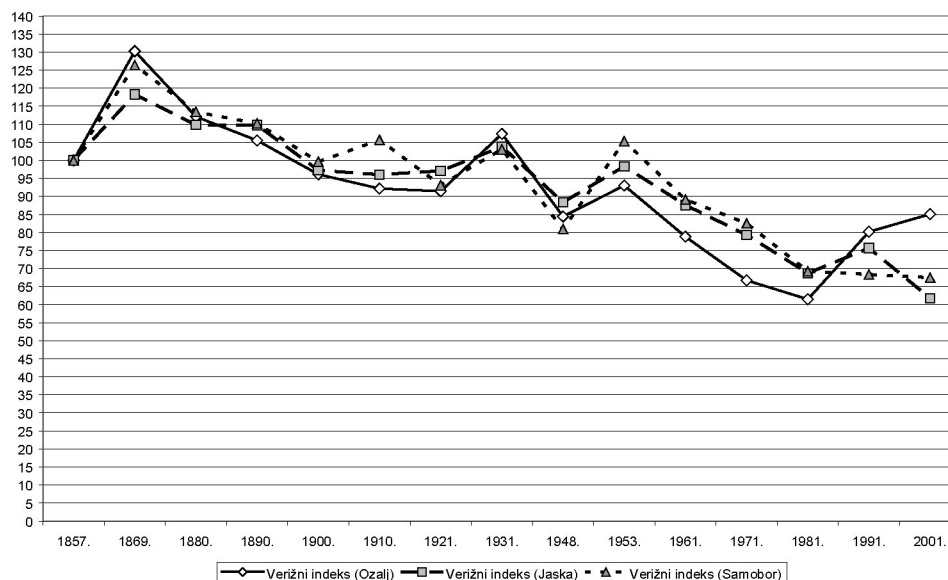
Ker je bil demografski razvoj sprva podoben v vseh treh mikroregijah Žumberka, se deleži, ki jih je vsak od njih zavzemal, niso veliko in kmalu močneje spreminjali. Na dolgi rok – pač! Osrednji del je sprva predstavljal nekaj manj kot 60 %, nato se je njegov delež zlasti po drugi svetovni vojni okrepil in narasel do 64 %, po razpadu nekdanje SFRJ pa v pičlem desetletju dramatično upadel na 58 %. Zahodni del je po deležu najbolj narasel proti koncu 19. stoletja (leta 1880), ko je s 26 % presegel četrtino žumberškega prebivalstva. Nato je njegov delež vseskozi počasi upadal, po drugi svetovni vojni pa čedalje močneje vse do leta 1981, ko je dosegel najnižjo točko pri slabih 16 %. Nato sledi nepričakovan zasuk, ko se leta 1991 njegov delež povzpne na 17 %, leta 2001 pa celo na 22 %. Spremembe deležev kažejo, kako močno je v zadnjih dveh desetletjih depopulacija prizadela osrednji in zahodni del Žumberka. Kaže tudi na to, da je bil zahodni Žumberk zaradi perifernejše lege prej na udaru deagrarizacije – ravno ta pa danes »dokončuje« delo pravzaprav v celotnem Žumberku. Vzhodni Žumberk ima nekaj posebnosti: geografsko je bližje metropolitanskemu območju Zagreba, najbližji urbani center (Samobor) je bistveno večji od Jaske, Ozlja, Metlike ali Črnomlja, ima pa tudi nekoliko ugodnejšo prometno lego. Vse to je pripeljalo do stalne relativne krepitve od 16 % leta 1857 do prek 21 % leta 1981. Po tem letu delež nekoliko upade, a počasneje kot v osrednjem delu.

Slika 4: *Indeksi sprememb števila prebivalcev po mikroregijah Žumberka (vir: DZS HR)*

Dober kazalec gibanja prebivalstva so tudi indeksi. Indeks s stalno osnovo (Slika 4) nam kaže, da je upadanje prebivalstva splošna značilnost Žumberka in vseh njegovih sestavnih delov. Po drugi strani nam verižni indeks (Slika 5) bolje kaže velikost relativne spremembe med posameznimi popisi. Skupno število prebivalcev je od leta

1857 najmanj upadlo v zahodnem delu. To zaporedje se ohranja vse od druge svetovne vojne do leta 1981, ko se trendi zlasti v zahodnem delu obrnejo (Sliki 4 in 5).

Slika 5: Verižni indeksi sprememb števila prebivalcev po mikroregijah Žumberka (vir: DZS HR)

ETNIČNA, VERSKA IN JEZIKOVNA STRUKTURA

Etnična slika Žumberka je z vidika današnjih statističnih podatkov naravnost monolitna. Že ko jo primerjamo z nekoliko starejšimi podatki, in če ob tem upoštevamo, da je bilo žumberške imigracije zanemarljivo malo, ugotovimo, da še nedavno to sploh ni bilo tako. Zlasti po drugi svetovni vojni se je del prebivalstva, včasih kar celotne vasi, začel opredeljevati za srbsko etnično pripadnost nasproti današnji skoraj izključni hrvaški. Vendar pa je fenomen večinskega opredeljevanja za Srbe prostorsko omejen zgolj na zahodni (ozaljski) Žumberk oziroma celo samo na Radatoviće brez Kašta (popisi prebivalstva, DZS HR). Poleg tega je tudi časovno zgoščen na popisni leti 1948 in 1953. Leta 1961 je sicer še vedno razširjeno prisoten, a manj intenziven. Čedalje več prebivalstva se začne opredeljevati za Hrvate pa tudi za Slovence. Tako od popisa 1971 naprej najdemo le še nekaj vasi, ki se večinsko opredelijo kot srbske.

V smislu etničnega opredeljevanja na popisih je zanimivo in indikativno leto 1991 (ibid.), ko se večina prebivalstva naselij radatoviškega območja večinsko opredeli za Jugoslovane in s tem na svoj način protestira proti razpadu tedanje skupne države in vzpostavitvi meje med Slovenijo in Hrvaško. Zanimivo ob tem je, da se opredelitev Jugoslovani kot večinska ne pojavi v nobenem naselju pred letom 1991 – torej niti leta

1981 ne (ibid.). Splošna značilnost etničnega opredeljevanja v zahodnem Žumberku je sama sebi antiteza, saj so nekatere vasi od popisa do popisa spreminjale svojo večinsko etnično pripadnost in povzročile enega bolj unikatnih tovrstnih primerov na območju nekdanje SFRJ.

To kaže na težavnost fiksacije kolektivnega spomina in določanja lastne etničnosti v tako »etničnih časih«, kot smo jim priča. Zato se prebivalstvo ponekod bolj navdušuje nad žumberško in uskoško tradicijo, ki ji pripisuje etnično razsežnost (»mi smo Žumberčani«; »mi smo Uskoki«) in se v skladu s tem tudi opredeljuje (prim. Hranilović, 1990 b). Zadnji uradni rezultati hrvaškega popisa iz leta 2001 zaradi majhnosti žumberških naselij niso primerni za obdelavo, saj je večina podatkov po novi, raziskovalcem neprijazni metodologiji skritih. Na ta način več ni mogoč dosednji način induciranja. Kljub vsemu lahko na splošno rečemo, da je od 24 naselij zahodnega Žumberka polovica takih, kjer je podatek o etnični strukturi prikazan. V vseh teh 12 naseljih prevladuje etnično opredeljevanje za Hrvate. Za osem naselij so podatki skriti zaradi majhnosti naselja, štiri naselja pa so brez stalnih prebivalcev (Popis stanovništva, DZS RH 2001).

Pomemben dejavnik lokalne identitete prebivalstva Žumberka je tudi veroizpoved oziroma opredeljena pripadnost le-tej. Grkokatolištvo kot lokalni osamljeni fenomen ostaja tako rekoč glavni razločevalni element nasproti svetu zunaj. Kljub formalni združenosti obeh ver (rimskokatoliške in grkokatoliške v enotno, tj. katoliško veroizpoved z bodisi zahodnim bodisi vzhodnim obredom) je lokalno grkokatolištvo še kako živo in kljub depopulaciji in staranju prebivalstva kaže na neuničljivo moč samoohranitve.

Ko govorimo o statističnem spremljanju števila pripadnikov grkokatoliške veroizpovedi, trčimo poleg klasičnih problemov kvalitete in namembnosti podatkov tudi na problem sodobnega pojmovanja grkokatolištva in posledično odločevanja in samoopredeljevanja prebivalstva za to veroizpoved. Za območje historičnega Žumberka imamo na voljo pravzaprav le tri relativno konsistentne uradne statistične vire podatkov, ki bolj ali manj natančno zrcalijo prostorski in kvantitativni obseg grkokatolištva Žumberčanov. To so popisi prebivalstva za leta 1880, 1890 in 1991. Kljub temu da je bila med popisnimi veroizpovedmi leta 2001 še tudi grkokatoliška veroizpoved, podatki, zbrani s tem popisom, ne izražajo realističnega stanja. Razlogi so različni, eden glavnih pa je sporazum med papežem in grkokatoliškimi škofi leta 1999, ki je obe veroizpovedi tako zbližal, da razen razlik v obredu ni več niti razlike v koledarjih, čeprav se te ponekod še vedno prakticirajo (pogovor z župnikom Ivanušičem v Mrzlem Polju, junij 2005).

Ne glede na izvedene parcialne pomisleke predstavimo nekaj osnovnih podatkov o številčni razsežnosti pojava grkokatolištva v Žumberku. Ker nam podatki ne dopuščajo podrobnejših analiz o selilnosti Žumberčanov grkokatolikov, smo z demografsko metodo izločevanja Žumberčane ločili iz ostalega grkokatoliškega prebivalstva na Hrvaškem. Za kontrolo podatkov smo uporabili tudi cerkvene statistike in druge statistične vire podatkov. Kot orientacijo dodajmo podatek križevške škofije, da je v Sloveniji trenutno 1.298 grkokatolikov (Grkokatoliška biskupija Križevci, Biskupski ordinarijat, 2005). Po podatkih popisa iz leta 1991 se tej vrednosti približamo prek

seštevka prebivalcev, ki so se prištevali bodisi h grkokatolikom (nad 500 oseb), starokatolikom, hrvaški starokatoliški cerkvi in svobodnim katolikom. Skupno jih je 1.284 (popis 1991, SURS). Iz zadnjega slovenskega popisa iz leta 2002 pa je iz rezultatov celo izločena kategorija grkokatolikov (popis 2002, SURS), kar je nesprejemljivo. Upravno pripada območje Slovenije, Hrvaške in Bosne ter Hercegovine h Grkokatoliški cerkveni organizaciji s sedežem v Križevcih. Križevska škofija ima skupno 21.467 grkokatolikov. Od tega jih je 15.566 na Hrvaškem, 4.776 v Bosni in Hercegovini in 1298 v Sloveniji. Na Hrvaškem je po narodnosti največ grkokatolikov Rusinov (7.830), s 6.294 sledijo Hrvati grkokatoliki in z 2.295 Ukrajinci (Grkokatoliška biskupija Križevci, Biskupski ordinariat, 2005).

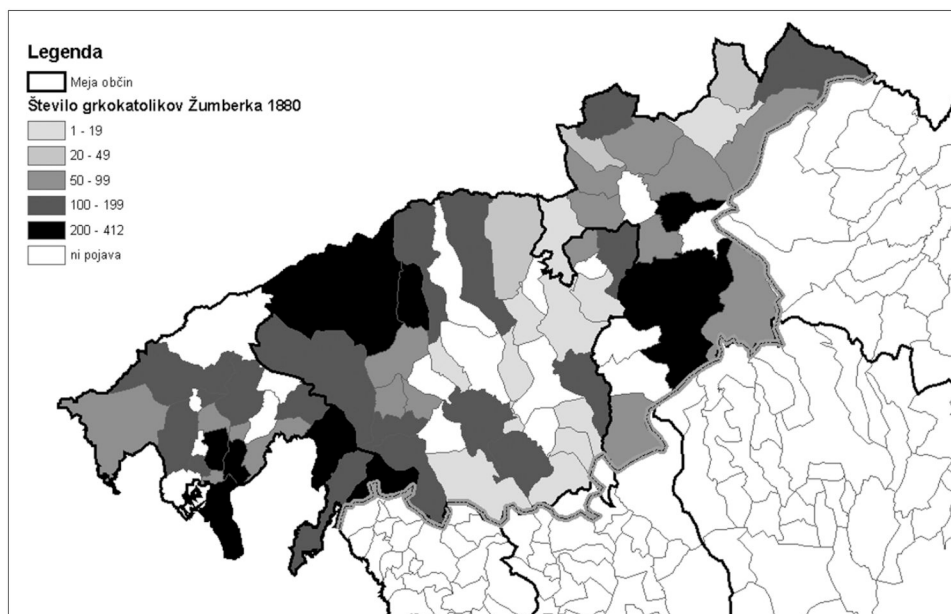
Za ugotavljanje sprememb števila Žumberčanov grkokatolikov moramo upoštevati tudi gornje podatke, saj zadnji popisni podatki ne dopuščajo več analize, ki bi bila glede na zajem primerljiva s predhodnimi popisi. Podatke, ki smo jih zbrali s popisi 1880, 1890 in 1991, smo vezali le na območje historičnega Žumberka (podrobneje o razmestitvi Žumberčanov grkokatolikov na Slikah 6–11) ter na karlovško in zagrebško zaledje, kjer smo izločili Rusine in Ukrajince. Vsekakor se kaže velik popisni osip števila Žumberčanov grkokatolikov, kar je poleg nedavnega združevanja z rimskokatoliško cerkvijo in popisnega preimenovanja *rimskokatoliške* veroizpovedi v *katoliško* tudi posledica razseljevanja (Preglednica 2).

Preglednica 2: Spremembe števila in deležev žumberških grkokatolikov na območju Karlovške in Zagrebške županije z Zagrebom (vir: popisi 1880, 1890, 1991 in 2001, DZS RH)

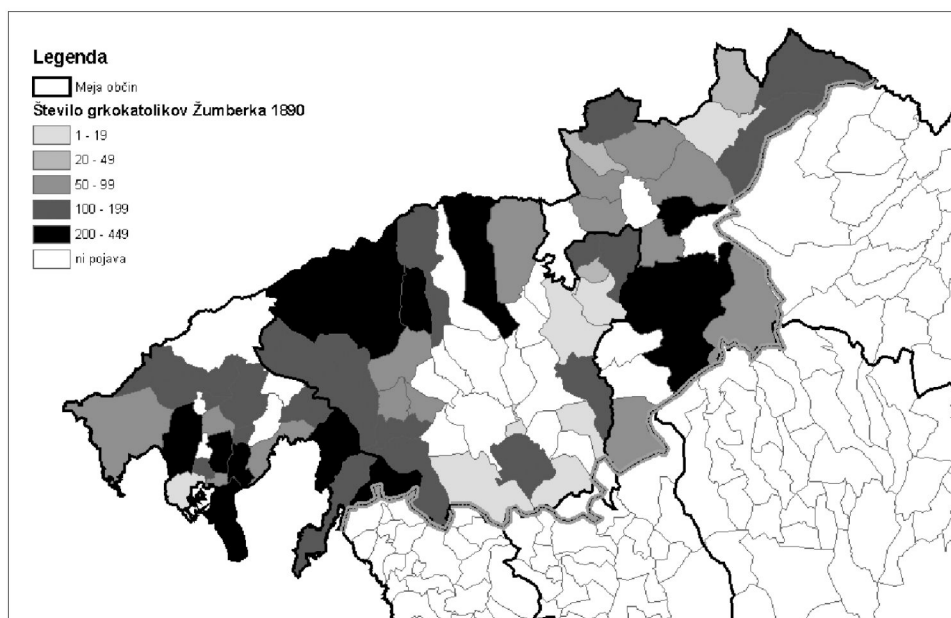
	1880	1890	1991	2001
POSELITVENO OBMOČJE ŽUMBERČANOV				
Karlovška in Zagrebška županija z mestom Zagreb	7221	7632	4951	1936*
Indeks spremembe od 1880 dalje	100	106	68,6	26,8
OŽJI ŽUMBERK				
Ozaljski del (Zahodni Žumberk)	2906	3024	375	185**
Jastrebarski del (Srednji Žumberk)	2676	2751	480	253**
Samoborski del (Vzhodni Žumberk)	1382	1501	293	195**
Historični Žumberk (Grkokatoliki)	6964	7276	1148	633**
Indeks spremembe od 1880 dalje	100	104,5	16,5	9,1**
Historični Žumberk (Skupaj)	11013	11971	3181	2127
Delež grkokatolikov znotraj historičnega Žumberka	63,23%	60,78%	36,09%	29,76 %**
Delež grkokatolikov historičnega Žumberka znotraj območja županij	96,44%	95,34%	23,19%	32,70 %**

* Za leto 2001 so šteti vsi grkokatoliki, med katerimi je velika večina Žumberčanov, saj je prisotnost grkokatoliških Rusinov in Ukrajincev v Karlovški in Zagrebški županiji nizka. Izjema je mesto Zagreb, kjer je Rusinov nekaj več (123 oseb), seveda pa se za grkokatolike ne opredeljujejo vsi.

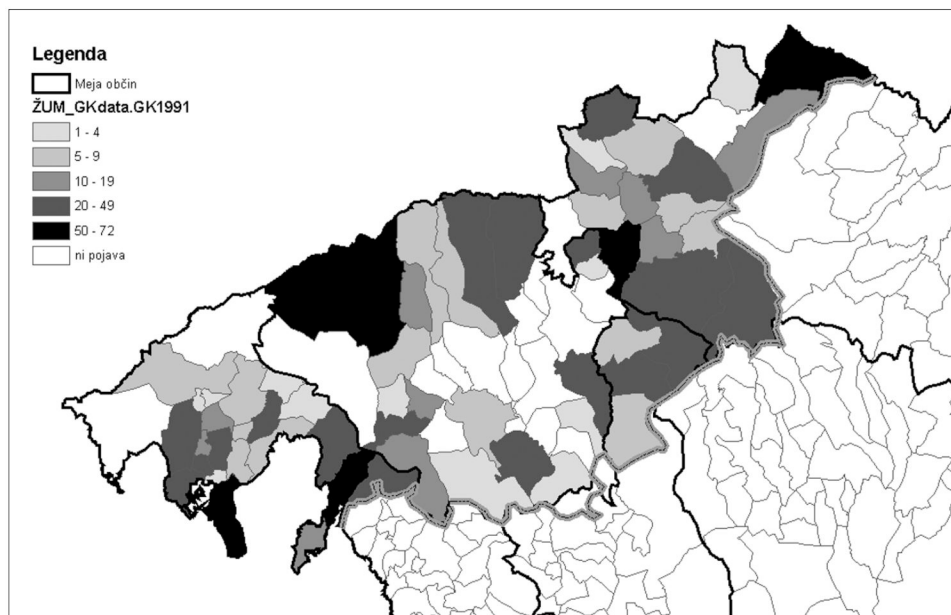
** V vrednosti so upoštevani podatki za občine (Ozalj, Žumberak, Krašić, Samobor), ki teritorialno pokrivajo historični Žumberk, kar pomeni, da so podatki za samoborski in ozaljski del Žumberka verjetno za nekaj oseb precenjeni.

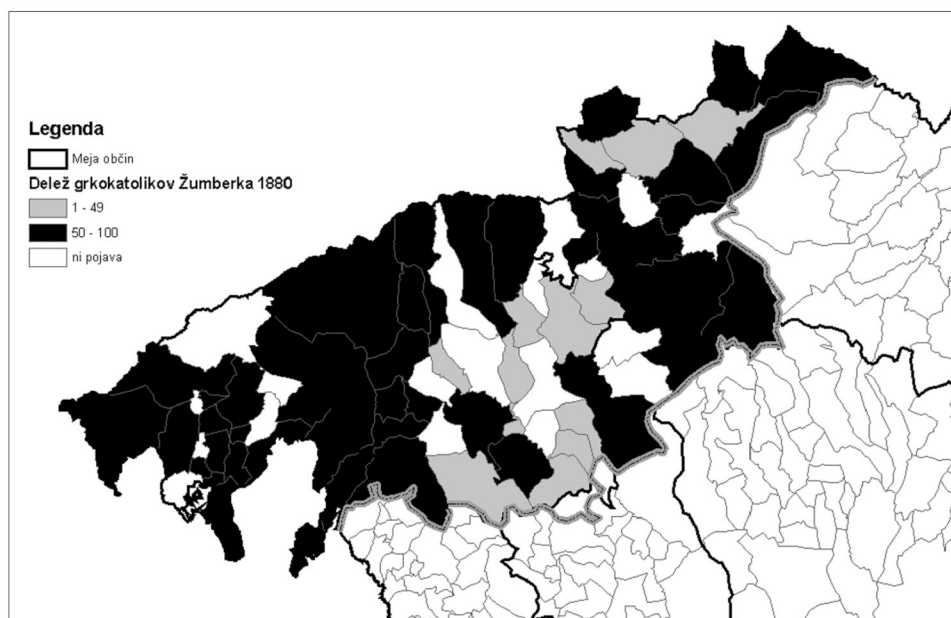
Slika 6: Število Žumberčanov grkokatolikov leta 1880 po naseljih Žumberka (vir: popis 1880, DZS RH)

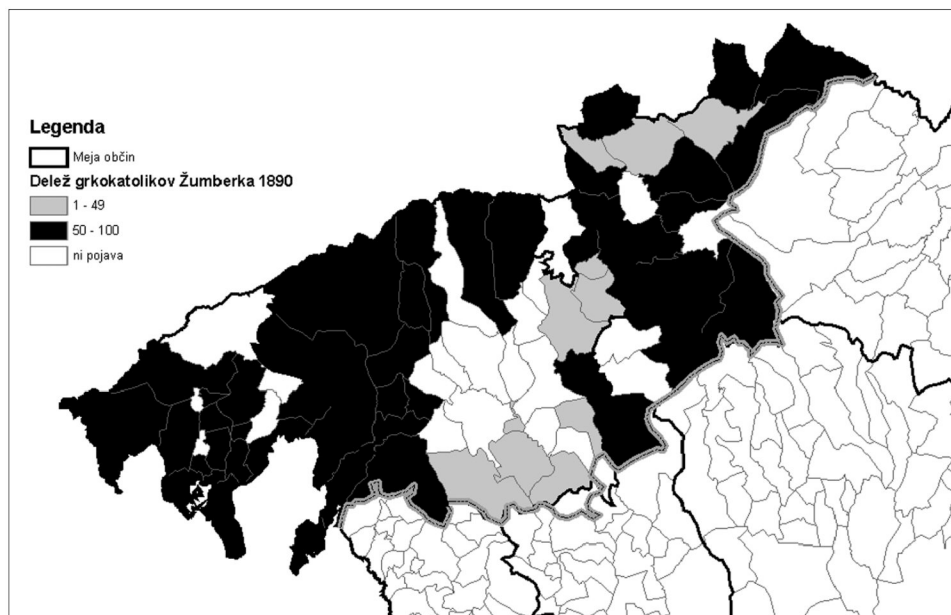
Slika 7: Število Žumberčanov grkokatolikov leta 1890 po naseljih Žumberka (vir: popis 1890, DZS RH)

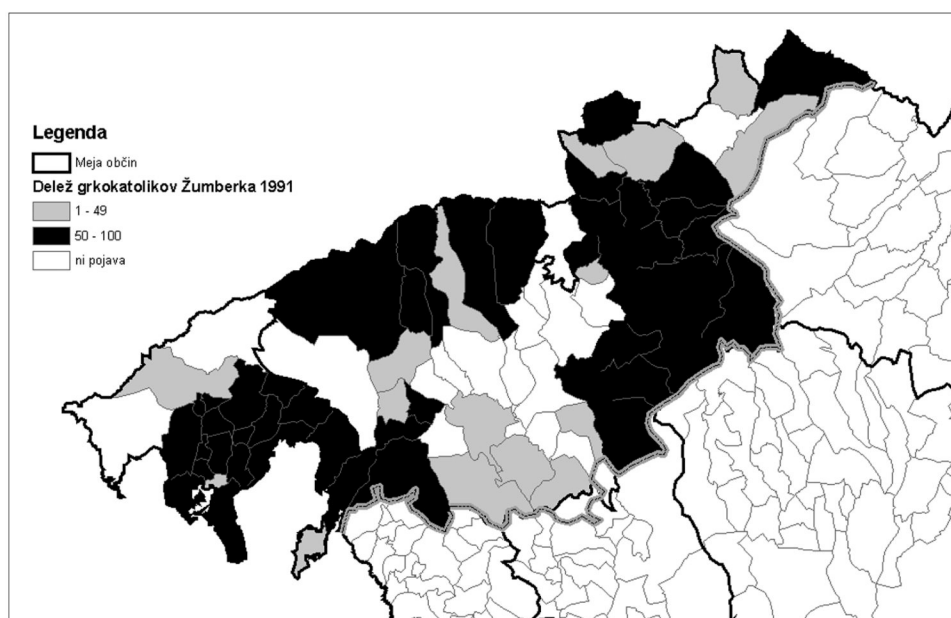
Slika 8: Število Žumberčanov grkokatolikov leta 1991 po naseljih Žumberka (vir: popis 1991, DZS RH)

Slika 9: Delež Žumberčanov grkokatolikov leta 1880 po naseljih Žumberka (vir: popis 1880, DZS RH)

Slika 10: *Delež Žumberčanov grkokatolikov leta 1890 po naseljih Žumberka (vir: popis 1890, DZS RH)*

Slika 11: *Delež Žumberčanov grkokatolikov leta 1991 po naseljih Žumberka (vir: popis 1991, DZS RH)*

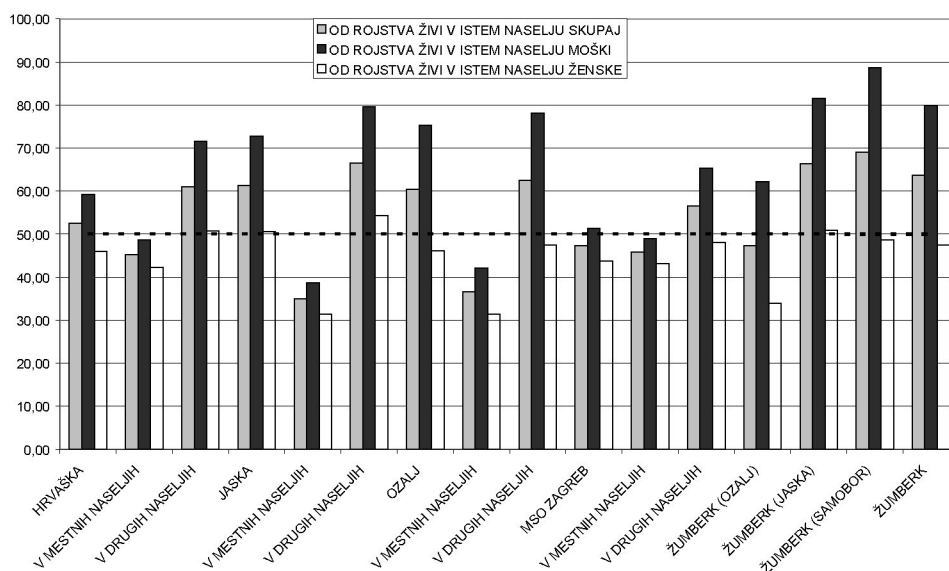
Žumberk v širšem in ožjem pomenu pomeni pravo jezikovno zakladnico. Na območju, ki ne dosega niti 240 km² površine, najdemo poleg prevladujoče štokavščine še kajkavske in čakavske elemente v svoji ijekavski, ikavski in ekavski različici. Že ta lingvistično-geografska slika kaže na intenziven prostorski preplet različnih skupin prebivalstva in »meko« za lingvistično raziskovanje v naši neposredni soseščini. Strogo statistično vzeto prebivalstvo govori le en jezik – nominalno hrvaški (popis 2001, DZSRH) – ki pa dejansko predstavlja najmanj dva do tri jezike (prim. Hranilović, 1990 b). Pred naselitvijo Uskokov v prvi polovici 16. stoletja je bila v Žumberku razširjena kajkavščina. V tem obdobju je bil Žumberk še vedno v rokah Kranjske (Zajc, 2006: 322–323). Po postopnem prodoru Turkov globoko v Srednjo Evropo ter v Bosno, Hercegovino in na Hrvaško pa so se iz teh območij začeli izseljevati zlasti katoliki, za katere danes ni mogoče najbolj zanesljivo dokazati, kateremu obredu so pripadali (Enciklopedija Jugoslavije, 1989: 556–557). Vsekakor je šlo pretežno za čakavsko, ščakavsko in ikavsko prebivalstvo, ki se je med drugim naseljevalo tudi na območje Like, širšega obkolpskega in pokolpskega okolja, pa tudi v Žumberk (ibid.). Tem migracijskim tokovom so sledile štokavsko in ijekavsko ter jekavsko govoreče skupine, ki so se naseljevale v podobnih območjih, navadno ob krajih ali v bližini krajev, kamor se je naselil predhodni val prebegov (ibid.; prim. Hranilović, 1990 b). Posledica zgodovinskih okoliščin je še danes štokavsko-čakavsko-kajkavska in ikavsko-ijekavska-ekavska jezikovna pahljača Žumberka. Tudi jezikovna pestrost žumberškega prebivalstva je eden od kazalcev, da ne moremo enostavno sklepati na kakršno koli homogeno etnično pripadnost Žumberčanov. Tudi zato je verjetno najprimernejša raba regionalne oznake »Žumberčan«, ki ne evocira in ne provocira, hkrati pa se ne oddaljuje od bistva, ki ga označuje – to pa je žumberško prebivalstvo.

SELITVE

Migracije ali selitve pomenijo mehansko komponento gibanja prebivalstva. Celotno proučevano območje je bilo v zadnjih 150 letih izrazito emigracijsko območje, kamor se je priselilo zanemarljivo število ljudi, zato pa je bilo toliko izdatnejše izseljevanje (prim. Šuklje, 1937; Crkvenčić, 2002). Ravno izseljevanje je imelo ključen negativen učinek na celokupno gibanje prebivalstva tega območja. Migracije lahko sledimo prek statistik držav ali območij sprejema. To pa je zahtevna naloga, saj je izselitvenih območij Žumberčanov zelo veliko. Pogosto lahko zasledimo, da so Žumberčani razsuti po celem svetu (npr. Hranilović, 1990 a). Za primer zato vzemimo podatke o naseljevanju v Sloveniji izven Žumberka. Če se pri tem kot na izvirno območje osredotočimo le na ožje območje Žumberka, torej na historični Žumberk v okviru Hrvaške, lahko ob pomanjkanju dostopnosti in podrobnosti podatkov zadnjega slovenskega popisa prebivalstva uporabimo podatke alternativnih virov. Popis prebivalstva iz leta 1991 je bil zadnji še vsejugoslovanski popis z dokaj enotno metodo-

logijo, ki je natančno beležil naselja prvega bivališča po rojstvu oziroma kraj rojstva. Analizo teh podatkov je v svojem prispevku izdelal in objavil Repolusk (2007).

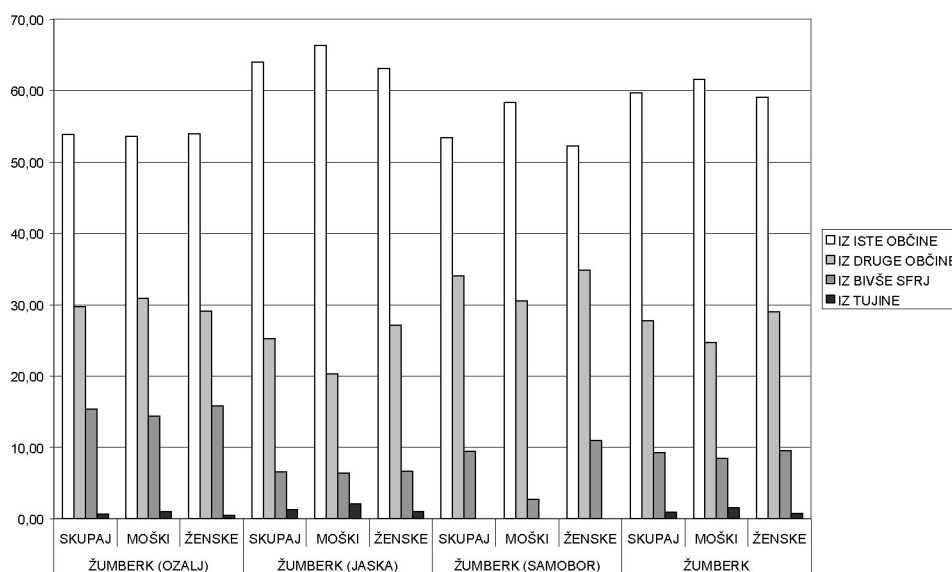
Ker je na Hrvaškem podobno težko priti do podrobnejših popisnih podatkov kot v Sloveniji, nam enostavnejše analize omogočajo podatki popisa 1991. Po teh podatkih lahko ugotovimo, da je za Žumberk značilna migracijska struktura, ki je bližje migracijskim razmeram v podeželskih naseljih, kar je razumljivo, saj prav za tako območje tudi gre. Odstopanje v tem smislu je zlasti v zahodnem Žumberku, ki si zaradi specifične politično- in fizičnogeografske lege navidezno nadeva migracijsko strukturo bolj urbanega tipa. Vendar nam razdelitev prebivalstva po spolu kaže, da je tako zgolj povprečje, razkorak med spoloma pa je podoben preostalemu Žumberku. To pomeni, da so predvsem ženske tisti del populacije, ki se izrazito seli med naselji in tudi med občinami. V ozaljskem Žumberku je dve tretjini žensk priseljenih v naselje sedanjega bivanja. To je razumljivo tudi z vidika velikosti naselij, homogene verske strukture in izrazito obmejnega položaja radatoviškega in kašćanskega območja tako v primerjavi s sosednjo hrvaško občino Jaska kot tudi Metliko. Po drugi strani je za celoten Žumberk značilna visoka stopnja moške sedentarnosti, ki dosega skoraj 90 % v vzhodnem Žumberku, kar primerjalno s hrvaškim skupnim ter urbanim in podeželskim povprečjem kaže na zakoreninjeno shemo patrilokalnosti vse do današnjih dni (Slika 12).

Slika 12: Delež prebivalstva, ki od rojstva živi v istem naselju (vir: popis 1991, DZS RH)

Priseljevanje od drugod je v Žumberku razmeroma šibko. To smo že večkrat poudarili. Tudi tukaj obstajajo mikroregionalne razlike, ki so v največji meri pogojene z geografskimi dejavniki. Glede na velikost osrednjega Žumberka je pričakovano, da je tam delež priselitev iz iste občine največji. Potemtakem so pričakovani višji deleži

priselitev iz drugih občin v vzhodnem in zahodnem Žumberku. Enako velja za priseljevanje z območja nekdanje SFRJ, ki je intenzivnejše v robnih, obmejnih predelih, a po obsegu skromno. Priselitev iz tretjih držav pa je kljub zdomstvu izredno malo, v samoborskem Žumberku jih celo sploh ni (Slika 13). Struktura po spolu kaže zanimivo razliko v zahodnem Žumberku v primerjavi s preostankom. Samo v tem območju je več priseljenih moških med priseljenimi iz druge občine. Izrazito več moških (skoraj toliko kot žensk) v primerjavi z osrednjim in vzhodnim delom Žumberka je tudi med priseljenimi iz druge države (Slika 13). Pri sicer zelo nizkem številu takih priselitev jih je danes največ iz Slovenije oz. iz Metlike (Popis stanovništva, DZS RH 2001). Migracijski saldo naselij Žumberka z zunanjim območjem po letu 1990 je močno negativen: 147 ljudi primanjkljaja do leta 2003. Primanjkljaj bi dosegal 231 ljudi, če ne bi bilo povratnikov iz tujine in s tem ugodnega salda migracij s tujino (Preglednica 3).

Slika 13: Struktura priselitev v Žumberku po spolu in območju odselitve (vir: popis 1991, DZS RH)

Preglednica 3: Selitve v naseljih Žumberka v obdobju 1991–2003 (vir: migracijska statistika, DZS RH)

	Skupaj	znotraj županije	med županijami	med državami
Doseljeni/Priseljeni	523	162	206	155
Odseljeni/Izseljeni	670	333	266	70
Migracijski saldo	-147	-171	-60	85

Ustavimo se še ob podatkih Centralnega registra prebivalstva Slovenije. Ta vir podatkov beleži kraj rojstva prebivalcev, kar zlasti za mlajše generacije mnogokrat pomeni večje mestno središče s porodnišnico v bližini prvega stalnega prebivališča ali vsaj v isti administrativni regiji. To pomeni, da so dejanski podatki o naselju prvega prebivališča nekoliko okrnjeni, ne glede na to pa nam omogočajo kvaliteten mikro-geografski vpogled in prostorsko distribucijo ter mikrointenziteto izseljevanja. Po teh podatkih je bilo sredi leta 2003 v Sloveniji skupno 578 prebivalcev, ki so bili rojeni v 69 naseljih hrvaškega Žumberka (Centralni register prebivalstva Slovenije). Gotovo gre torej za podcenjeno številko iz prej omenjenih razlogov. Podatek pa je kljub vsemu impozanten, če poznamo absolutni številčni okvir Žumberka – 2.127 prebivalcev (Popis stanovništva, DZS RH 2001).

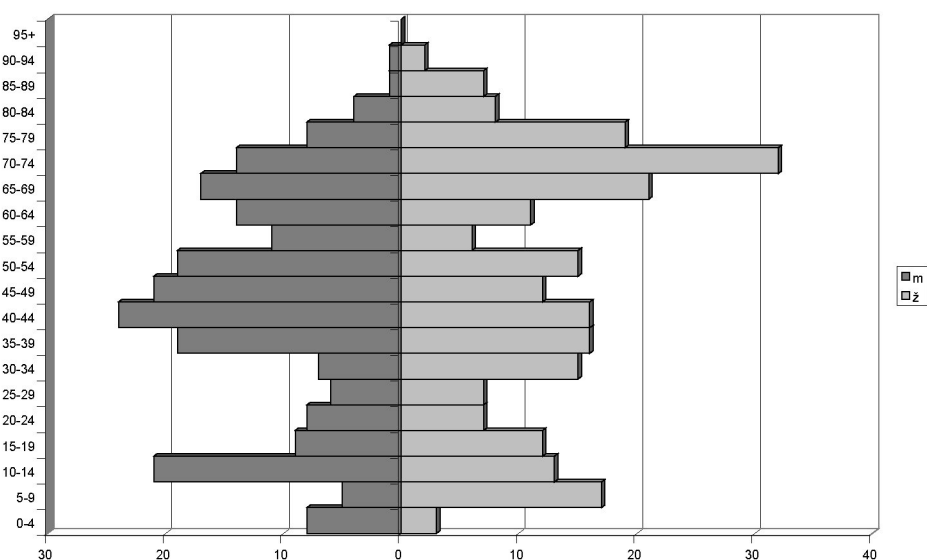
Ob skupno 80 naseljih dosega delež tistih naselij, od koder beležimo priselitve med danes živečimi, kar 86 %. Delež izseljenega prebivalstva po teh podcenjenih podatkih pa kljub temu dosega 27,2 %! Znotraj Žumberka so razlike očitne. Ozaljski del s Kaštom in Radatovići je prispeval 323 ali 56 % vseh Žumberčanov v Sloveniji. Delež odseljenih od preostalega prebivalstva ožjega izvirnega območja pa znaša kar 70 %. Migracijska gravitacija proti Sloveniji popušča v smeri proti vzhodu. Jastrebarski del s Sošicami in Kostanjevcem je po istih podatkih prispeval 228 prebivalcev ali 39,4 % vseh Žumberčanov v Sloveniji. Delež od prebivalstva v ožjem izvornem območju pa je dosegal 18,3 %. Najmanj obljudeni, samoborski del Žumberka je prispeval le 27 prebivalcev, kar znaša 4,7 % vseh Žumberčanov, v primerjavi s prebivalstvom, ki še vedno živi tam, pa predstavljajo 6,5 %. Ob tem je treba poudariti, da je vzhodni del Žumberka v bližini hrvaške metropole in drugih večjih urbanih središč v zagrebškem metropolitanskem območju (Samobor, Velika Gorica, Zaprešić itd.), kar je pomenilo po eni strani več možnosti za naselitev tam, hkrati pa je šlo za statistični učinek poročnišnic ter postopne migracije, ki je te prebivalce uvrščala kot priseljene iz Zagreba in drugih bližnjih večjih mest. Spomnimo, da je po istem viru podatkov iz Zagreba priseljenih nad 4.000, iz Karlovca blizu 1.000, iz Dolge Rese pa 75 prebivalcev. Če pogledamo še neposredno hrvaško zaledje Žumberka z 207 priseljenimi (CRP) iz mest Ozalj (60), Jaska (36) in Samobor (111), katerih del prebivalcev z gotovostjo lahko uvrstimo med Žumberčane, je migracijska gravitacija Slovenije za Žumberčane še toliko večja. Veliko navezanost Žumberka na Slovenijo kaže tudi delež naselij, ki so kljub lastni relativni številčni majhnosti prispevali prebivalstvo današnji Sloveniji. V zahodnem, ozaljskem Žumberku, se je priseljevalo v Slovenijo iz vseh (100 %) naselij (24/24), v osrednjem, jastrebarskem Žumberku znaša ta delež 90 % (35 od 39 naselij), v vzhodnem, samoborskem delu Žumberka pa je ta delež najnižji – 59 % (10 od 17 naselij).

Posebno vprašanje v raziskavi je bilo namenjeno heteroetničnim porokam kot dokazu za fluktuacijo in prepletanje prebivalstva (npr. Šumi, 2000: 164). Ugotovili smo, da heteroetnične poroke tradicionalno niso bile pogoste, bile pa so sporadično prisotne. Dokaze za to je izvedla v svojem prispevku Duška Knežević Hočevar (2007). Na podlagi statističnih podatkov jugoslovanskih popisov lahko sklepamo, da

se je pogostost heteroetničnih porok nekoliko dvignila po oblikovanju socialistične Jugoslavije, ki je poskušala prebivalstvu »vliti« novih vrednot. Omenimo tudi, da poročna mobilnost Žumberčanov z Bojanci in Marindolom na današnji slovenski strani ne obstaja in je po statističnih podatkih ni mogoče dokazati (Popis prebivalstva 1991, SURS).

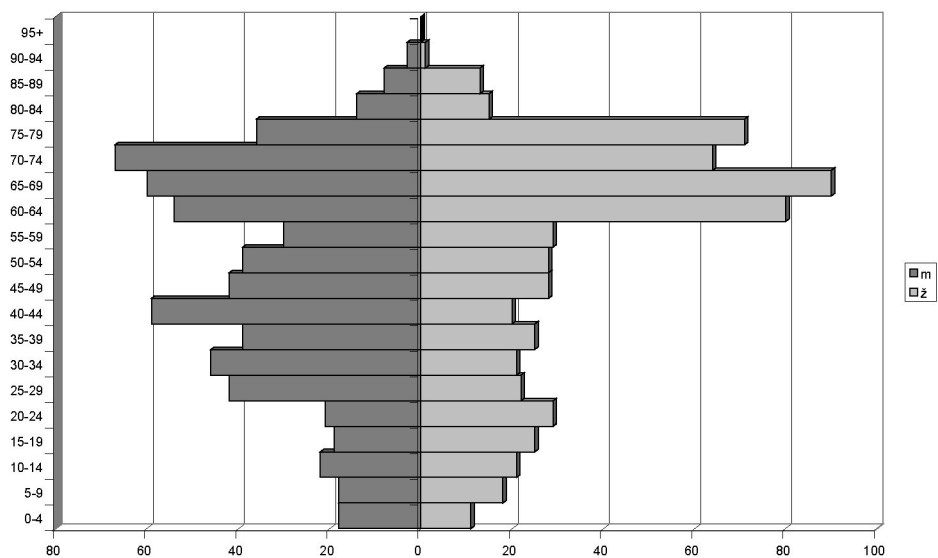
RODNOST IN STAROSTNO-SPOLNA STRUKTURA PREBIVALSTVA ŽUMBERKA

Spolna struktura prebivalstva Žumberka je precej uravnotežena. Leta 1991 je bilo število moških in žensk skorajda identično (popis 1991, DZS HR). Do leta 2001 se to razmerje ni porušilo, čeprav opazamo notranje razlike. Medtem ko je v ozaljskem Žumberku žensk občutno več od moških, je stanje v jastrebarskem in samoborskem delu obrnjeno. Tam nekoliko prevladujejo moški. Skupno pa se te razlike precej pokrijejo (Popis stanovništva, DZS RH 2001). O starostni strukturi smo že na več mestih veliko povedali, na tem mestu le ponovimo ugotovitev o izredno neugodni starostni strukturi in indeksu starosti (Slike 14–17). Slednji povsod presega 200 starejših od 64 let na 100 mlajših od 15 let (i.e. $IS = 200$). Starostna struktura je še najbolj ugodna v ozaljskem Žumberku (prim. Slike 14–17).

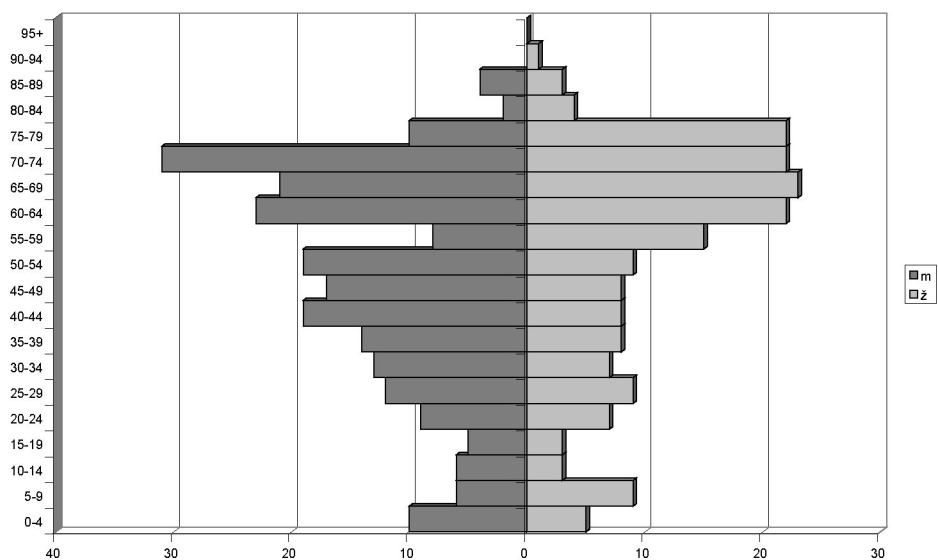

Slika 14: Starostno-spolna piramida zahodnega Žumberka (vir: Popis stanovništva, DZS RH 2001)

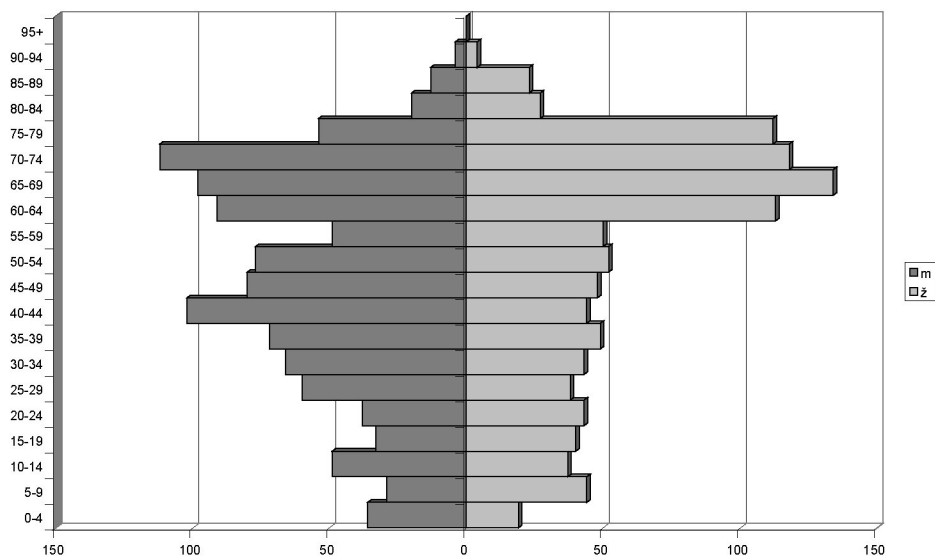
Damir Josipovič

Slika 15: Starostno-spolna piramida srednjega Žumberka (vir: Popis stanovništva, DZS RH 2001)

Slika 16: Starostno-spolna piramida vzhodnega Žumberka (vir: Popis stanovništva, DZS RH 2001)

Slika 17: Starostno-spolna piramida historičnega Žumberka na Hrvaškem (vir: Popis stanovništva, DZS RH 2001)

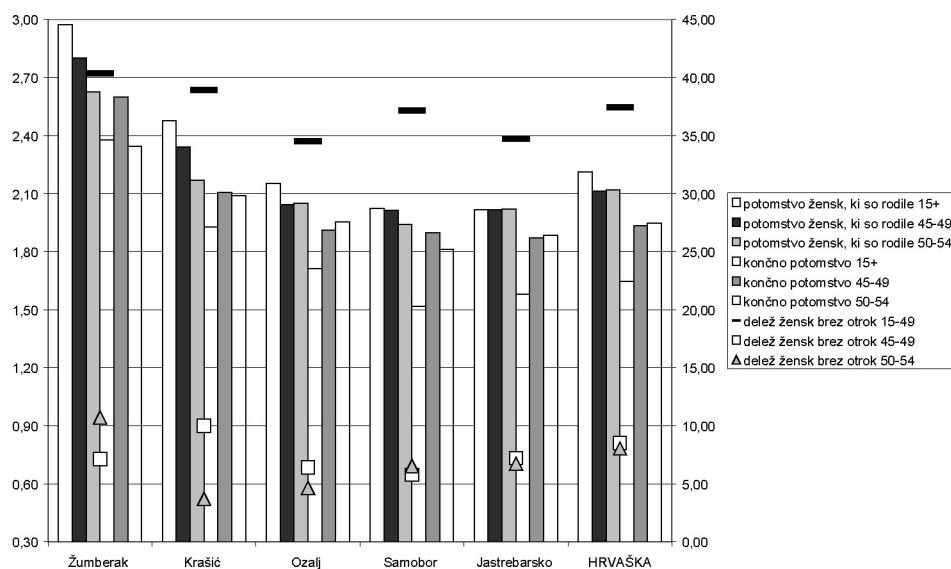
Žumberk je v nivoju rodnosti mikroregionalno precej heterogen. Vendar gre to zlasti na račun majhnosti naselij in posledično velikega odklona. Na splošno je rodnost merjena s kazalnikom reproduktivnega potenciala (glej: Josipovič, 2006: 118), ki je nekoliko prilagojen za zajem podatkov, kakršni so pač na voljo. Na podlagi podatkov popisa iz leta 1991 lahko naredimo podrobnejšo analizo za območje historičnega in širšega Žumberka na Hrvaškem. Reprodukivni potencial je po svojem bistvu primerljiv z aproksimativno celotno rodnostjo (Josipovič, 2004: 31, 2006: 108, 118). Tako dobimo ob pomanjkanju podrobnejših podatkov dovolj dobre rezultate, ki jih lahko interpretiramo v smeri celotne rodnosti. Žumberk se po reprodukivni moči notranje očitno razlikuje. Medtem ko vzhodni in osrednji del nekoliko pešata, je stanje v zahodnem delu dosti ugodnejše, celo presenetljivo ugodno (Preglednica 4). Vendar je pri teh rezultatih potrebna nujna previdnost pri posploševanju teze o bistveno višji

Preglednica 4: Reprodukivni potencial (RP) prebivalstva Žumberka in okolice (vir: popis 1991, DZS HR)

Historični Žumberk	RP	Občina	RP
Zahodni Žumberak	2,81	Ozalj	1,94
Srednji Žumberak	1,66	Jaska	1,64
Vzhodni Žumberk	1,31	Samobor	1,75
ŽUMBERK (SKUPAJ)	1,79	ŠIRŠI ŽUMBERK	1,77

rodnosti Žumberčanov grkokatolikov, saj se na vzhodu Žumberka pojavlja obraten trend, ki kaže na nižjo rodnost grkokatoliškega zaledja v primerjavi z rimskokatoliškim preostankom občine Samobor (Preglednica 4). Klub temu je na ta način lažje razumljiv demografski razvoj Žumberka v zadnjih dvajsetih letih, ko se je v zahodnem Žumberku dolgotrajni trend padanja vrednosti verižnega indeksa preobrnil (glej poglavje o gibanju števila prebivalcev).

Zaradi pomanjkanja podatkov smo izhajali iz hipoteze o podobni rodnosti grkokatolikov in rimokatolikov. Sklep o majhnih razlikah smo izpeljali na podlagi siceršnjih razlik v rodnostnem obnašanju v Sloveniji, kjer velja, da so razlike v ravni rodnosti med različnimi skupinami, temelječimi na specifičnih »kulturoloških« oziroma populacijskih karakteristikah, manjše znotraj zaključenih geografskih območij kot med različnimi geografskimi območji (Josipovič, 2003, 2004: 143). Ne glede na to, da je pod danimi pogoji težko ugotavljati razlike med rodnostjo grkokatolikov in rimokatolikov, lahko naredimo analizo rodnosti za geografske enote, za katere imamo podatke. Tako smo pripravili analizo območij občin s tradicionalno prisotnim žumberškim grkokatoliškim prebivalstvom, ki se teritorialno vsaj deloma pokriva oziroma naslanja na historični Žumberk na Hrvaškem. Iz rezultatov te analize lahko sklepamo na razmeroma ugodno rodnostno sliko širšega območja, zlasti pa njegovega osrednjega dela (občina Žumberk). Tam so ženske med fertilno dobo kljub visokemu deležu žensk brez otrok rodile v povprečju dva do tri otroke (2,5). Rodnost se od občine Žumberk znižuje na vse geografske strani tako, da mestni občini Samobor in Jastrebarsko ne dosegata več dveh otrok na žensko (Slika 18).

Slika 18: Končno potomstvo ženskega prebivalstva občin širšega Žumberka (vir: popis 2001, DZS HR)

Iz predstavljenih podatkov izhaja, da kljub relativno ugodni rodnostni situaciji prebivalstvo še vedno naglo upada. Poleg nadaljevanega izseljevanja imamo opravičiti z učinkom demografskega momenta, ki pobira davek zlasti med najštevilčnejšim ostarelim prebivalstvom.

MEJE IN POVRŠINA ŽUMBERKA KOT OBMEJNEGA OBMOČJA MED SLOVENIJO IN HRVAŠKO

Slovensko-hrvaška državna meja seka obravnavano območje na dva podobno velika dela, od katerih je hrvaški del nekoliko večji (Slika 1). Meja od Starega trga nizvodno po Kolpi poteka v generalni smeri od zahoda proti vzhodu in severovzhodu. Sprva poteka meja v smeri proti vzhodu do kolena Kolpe pri Marindolu, nato nadaljuje na sever in severovzhod do sotočja s Kamenico. Od tod dalje se meja preusmeri najprej na sever nato pa izrazito vijugavo v generalni smeri proti severozahodu do gorjansko-žumberške razvodnice v bližini Jugorja. Od tod dalje poteka meja bolj ali manj v smeri proti vzhodu po severnem grebenu Gorjancev do območja Črneče vasi, ko se meja spusti v dolino reke Bregane. Od tod dalje poteka meja do sotočja s Savo pri Obrežju. Nato se v kratkem poteku po Savi obrne proti severu do svojega poteka po Sotli.

V kontekstu raziskave nas je zlasti zanimal potek meje v delu, ki zaobjema ali seka zgodovinsko območje Žumberka in ki je bilo po letu 1880 zaobseženo z nekdanjima občinama Sošice in Kalje v sklopu okraja Jaska (Slika 2). Po podatkih ogrskega popisa iz leta 1890 gre za skupno površino Žumberka 233,63 km². Po podatkih Državnega zavoda za statistiko Republike Hrvaške za leto 2001 pa hrvaški del Žumberka meri 233,21 km². Slovenski del Žumberka obsega le katastrsko občino Sekuliči z naseljem Drage v skupni izmeri 3,42 km² (GURS). Skupna površina historičnega Žumberka tako dosega slabih 237 km² ali natančneje 236,63 km². To kaže na nekatere razlike bodisi v izmeri, bolj verjetno pa v spremembah teritorialnega obsega zlasti na območju občin Metlika in Radatoviči.

Poleg naravno-geografskega (orografskega in hidrogrfskega) merila prevladuje kulturno-historično merilo razmejitve. Meja na območju občine Metlika zlasti v svojem severnem odseku predstavlja inkluzivni tip meje, pri čemer je z nekaj izjemami skoraj v celoti upoštevan kulturno-gospodarski in politično-geografski vidik odrejaanja razmejitvene črte. Najbolj izrazita primera inkluzivne (Josipovič, 1998, 2001 in 2005) meje sta Brašljeвица in Brezovica. Brašljeвица denimo spada k historičnemu Žumberku zaradi tamkajšnje naselitve Uskokov, ki so bili kmalu zatem še v okviru 16. stoletja vključeni v kranjsko Vojno krajino (prim. Zajc, 2006: 297).

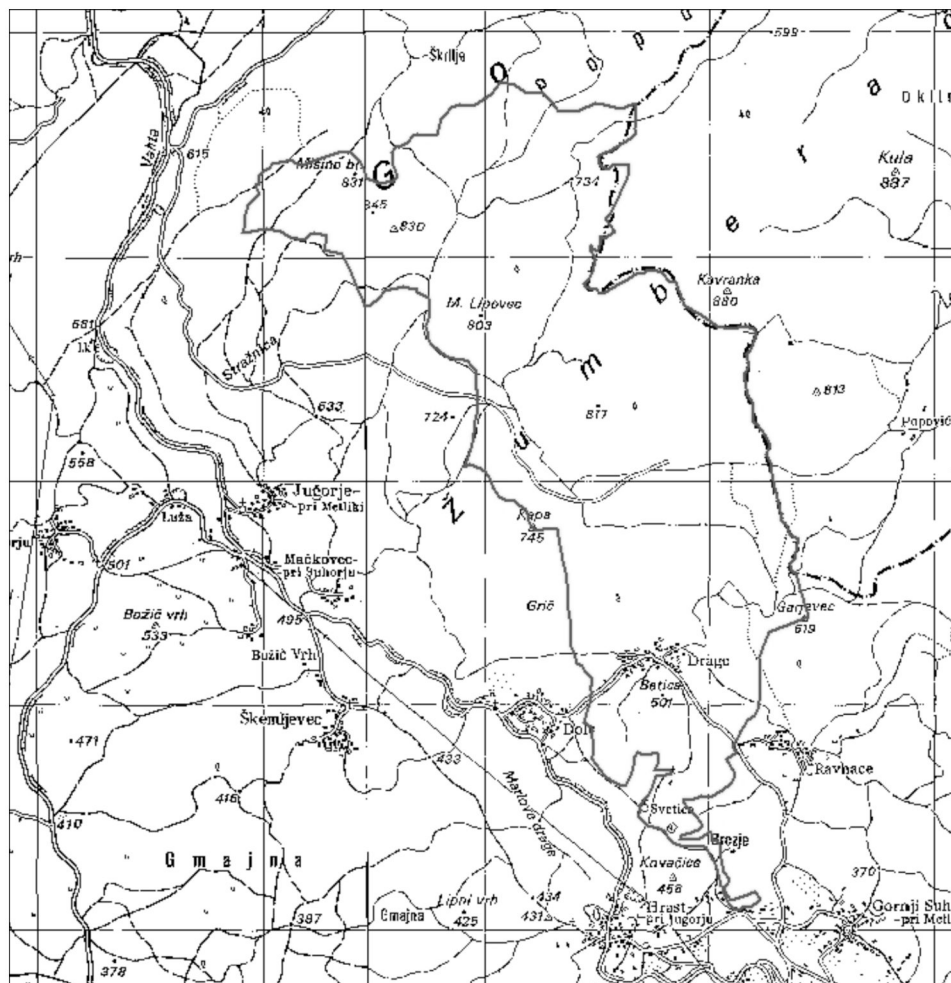
Očitno je, da še v prvih nekaj letih po osamosvojitvi Slovenije meja ni bila jasno določena niti tam, kjer naj ne bi bila sporna, saj se na območju Bele krajine in naselja Drage pojavljata dve različici:

- verzija meje v Atlasu Slovenije iz leta 1992, kjer je označen »pravilen« potek oziroma tak potek, kot ga predvidevajo tudi najnovejše geodetske izmere po letu 2000;
- verzija meje po Krajevnem leksikonu Slovenije iz leta 1995 oziroma v njegovi prenovljeni, popravljeni in dopolnjeni različici iz leta 1996, kjer zasledimo enak, torej »napačen« potek (Slika 19).

Slika 19: Meja pri Dragah v Krajevnem leksikonu Slovenije 1995 in v popravljeni ter dopolnjeni izdaji (Priročni krajevni leksikon) iz leta 1996 (opomba: s črno črto so občrtana naselja s tradicionalno uskoško oziroma grkokatoliško prisotnostjo po podatkih KLS)

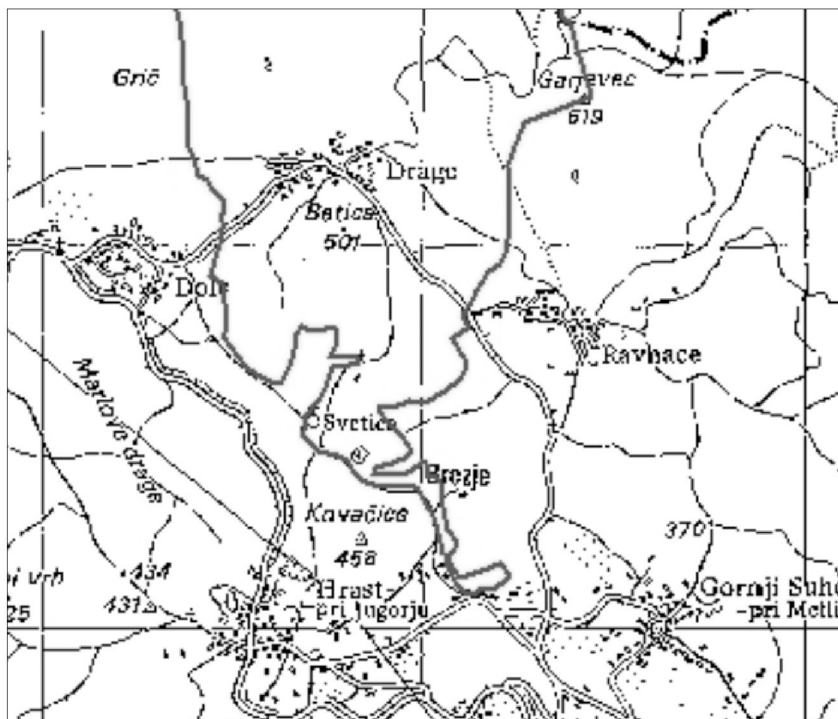
Iskati vzrok, zaradi katerega je prišlo do omenjene razlike, kljub predpostavljene enotnemu izhodišču – torej enotnim podlagam na osnovi podatkov Geodetske uprave Slovenije – ni enostavno. Obstaja možnost, da se je kot podlaga za mejo Socialistične republike Slovenije uporabljala različica iz leta 1968 ali neposredno pred tem. Tega leta je bil, sodeč po podatkih in sicer nekoliko dvoumnem zapisu v Beli knjigi o slovensko-hrvaški meji (2006: 360), sklenjen dogovor in tako dokončno urejeno vprašanje pristojnosti nad gozdnimi parcelami v družbeni lasti, ki so bile tudi po sklepu hrvaškega organa v posesti Gozdnega gospodarstva Novo mesto (ibid.). Iz tega bi bilo mogoče sklepati, da je po dokončni priključitvi k. o. Sekuliči (del) in naselja

Slika 20: Območje k. o. Sekuliči z naseljem Drage na karti 1 : 25.000 (vir: GURS)

Drage ostalo odprto vprašanje gozdnih parcel na skrajnem severozahodu katastrske občine Sekuliči. Razlike v površini katastrske občine Sekuliči v posameznih virih podatkov so znatne. Približna razlika v površini med obema prej navedenima mejnima odsekoma znaša 118,4 ha pretežno zakraselega, skoraj izključno gozdnatega območja brez naselij ali druge oblike naselitve (Slika 1). To predstavlja tretjino ozemlja k. o. Sekuliči. Po zadnji geodetski izmeri meri k. o. Sekuliči 342 ha (GURS). V Beli knjigi o slovensko-hrvaški meji (2006: 360) najdemo podatek o 335 ha. V Krajevnem leksikonu LRS (1954: 459) pa je navedena površina 310 ha. Razlika med najvišjo in najnižjo površino dosega približno tretjino kartografsko ugotovljene. Če ob tem upoštevamo podatek iz Krajevnega leksikona LRS (1954: 45), da se je ob vključitvi dela nekdanje žumberške k. o. Sekuliči skupna površina takratnega okraja Črnomelj

povečala za okoli 2 km², je mogoče sklepati, da je šlo prvotno za priključitev večjega dela območja naselja Drage v velikosti okrog 200 ha. To lahko podkrepimo s podatki o celotni velikosti tedanjega okraja Črnomelj. Ta okraj se je po priključitvi k. o. Marindol s tedanjo površino 964 ha povečal za 10 km² na skupno 597 km² (ibid.). Na predhodnih 587 km² pa se je povečal s prejšnjih 585 km² ravno po priključitvi naselja Drage. Torej še cela desetletja po koncu 2. svetovne vojne nista bila znana natančen potek meje in obseg posameznih ozemelj.

Slika 21: Potek katastrske meje južno od naselja Drage (vir: GURS)

Nerazčiščenih zgodb o poteku meje na širšem območju Žumberka, Gorjancev in Bele krajine je na pretek. Mejnih žepov, dejanskih in funkcionalnih ozemeljskih enklav ter močno izvijuganih in razčlenjenih odsekov današnje slovensko-hrvaške meje v Beli krajini ne manjka. Najbolj razvpit primer je meja na območju naselja Brezovica, ki razrezuje fiziognomsko in organsko en kraj na rimskokatoliški in grkokatoliški del. Ta meja se je kot reliktna obdržala še iz časa definiranja Vojne krajine v sklopu historične dežele Kranjske. Zaradi nerešenega žumberškega vprašanja (prim. Zajc, 2006: 321–323) pa je obstala do danes, leta 1991 pa celo prerasla v mednarodno mejo, ki močno ovira novopečeno obmejno prebivalstvo. Na podlagi franciscejskega katastra iz 19. stoletja lahko glede na današnji potek meje sklepamo, da je bila meja

sicer občasno »glajena«, vendar je izjemno težko priti do relevantnih dokazov o tem, saj se je, kot kaže že primer Drag, velikokrat stvari reševalo »z dogovorom na licu mesta«. Delitev na vojnokrajinski in na civilni del nekdanje Kranjske izhaja iz časa oblikovanja Vojne krajine. Teritorialna oz. parcelna razdelitev je temeljila na takratni posesti pretežno uskoškega prebivalstva oziroma na obsegu območja, ki so ga krajišnikom dodelile v posest oblasti.

Spremembe potekov meja so bile značilne tako za civilno kot za vojno upravo ter tudi za cerkveno razdelitev. Pri slednji so delitve še bolj zapletene, saj se glede na dva obreda katoliške cerkve pojavljajo naselja, ki nimajo homogene verske strukture in so v dveh župnijah hkrati. Značilnost prostorske organizacije katoliške cerkve tega območja je ravno slojevitost, pri kateri meje med rimskokatoliškimi župnijami ne posegajo v meje grkokatoliških župnij, pač pa vsaka od delitev pomeni ločen horizont. Tako ni prihajalo do večjih sporov ali odprtih mejnih vprašanj. Posledica take fleksibilnosti je tudi cerkvena razdelitev grkokatoliških župnij, ki je v nasprotju z rimskokatoliško razdelitvijo ohranila značaj prekomejnosti (Slika 20). V Sloveniji sta namreč dve grkokatoliški (uniatski) župniji: župnija Bogorodice Drage in župnija sv. Cirila in Metoda Metlika. Grkokatoliška župnija Drage vključuje osem naselij, med drugim tudi Popoviče, ki danes spadajo k Hrvaški.

Drugače je bilo na ravni civilno-vojaškega razmerja, ki je kasneje prešlo na raven medentitetnega (deželnega, banovinskega, republiškega in državnega) razmejevanja. Problemi so bili številni. Popolnoma nerazjasnjen je problem sprememb meje pri Krašnjem vrhu in Keserih (Slika 2), ki se je očitno vlekel še tja v 50. leta 20. stoletja, nato pa nenadejano poniknil. Namreč po banovinski razdelitvi in oktroirani ustavi iz leta 1931 v Kraljevini Jugoslaviji je Dravski banovini pripadla občina Radatovići, ki je bila vključena v okraj Metlika v sklopu Savske banovine leta 1929 (Boban, 1995: 33). Takrat je bilo območje severovzhodno od Krašnjega vrha (deli današnjih naselij Keseri, Šiljki, Cvetišče, Malinci in Kamenci; Slika 2) že v sklopu občine Radatovići. Ko je občina Radatovići po drugi svetovni vojni pripadla Ljudski republiki Hrvatski, se je tako tudi to območje znašlo pod Hrvaško. Kljub temu da so po drugi svetovni vojni na zemljevide ta predel še vedno vrisovali v sklop Slovenije, je bila de facto pripadnost Hrvaški že dejstvo (prim. karto okraja Črnomelj iz leta 1954; v: Krajevni leksikon LRS, str. 52 – priloga). Zadeva je toliko bolj kočljiva, ker gre za območje, kjer se po koncu druge svetovne vojne oblikujejo nova naselja. Naselje Malinci (z zaselki Dvor, Šiljki in Cvetiši) se statistično razdeli v tri nova naselja: Malinci (z zaselkom Dvor), Šiljki in Cvetišče.

Na tem mestu se ne moremo dotakniti vseh mejnih problemov, saj bi taka analiza preseгла okvir zastavljenega tematskega sklopa. Kakorkoli pa obrnemo, so danes Drage edino naselje iz historičnega območja Žumberka, ki sodi k Sloveniji. Če bi ostalo vprašanje vojnokrajinske in civilne razmejnitve v okviru tedanje Kranjske še pred razpadom Avstro-Ogrske, danes gotovo ne bi imeli opravka s tako unikatno neobičajnim in do prebivalcev neprijaznim potekom državne meje, ki ji je težko najti primerjavo.

REGIONALNI RAZVOJ, PREKOMEJNO SODELOVANJE IN POGLED NAPREJ

Današnja demografska podoba je, vzeto statistično, naravnost klavrna. Kaže se izrazito pomanjkanje strategije dolgoročnega regionalnega razvoja tega območja. Vzroke med drugim lahko iščemo tudi v neprimerni administrativni razdelitvi, ki je še posebno po drugi svetovni vojni to območje razcepila v številne »mrtve« rokave večjih občin, ki se za svoje žumberško zaledje niso dosti zanimale. Neurejena prometna infrastruktura, nikakršna mreža lokalnih majhnih industrijskih obratov, ki so bili v jugoslovanskem obdobju značilni zlasti za slovensko podeželje, slabe možnosti za zaposlovanje zunaj kmetijskih in primarnih gospodarskih dejavnosti so ob intenzivni industrializaciji mest v širši okolici izvabili prebivalstvo stran od svojih vekovnih ognjišč ter ga prisilile k naseljevanju drugod.

Praznjenje se do danes ni ustavilo, temveč se nadaljuje. Nova značilnost v vse večji meri postajajo vikendaši, ki s svojo mnogokrat čudno logiko, temelječo na finančni zmogljivosti, vnašajo neobičajne arhitekturne elemente in še prispevajo k razkroju tradicionalne žumberške kulturne pokrajine, ki bo kmalu le še snov učbenikov. Temu lahko prištejemo ekološke probleme, težave z oskrbo s tako elementarnimi dobrinami, kot je čista pitna voda.

Prekomejno sodelovanje je zlasti na obrobem zahodnem in vzhodnem delu Žumberka na zavidljivi ravni zlasti v lokalnem smislu (npr. Repolusk, 2005). Zanimive so vzporednice z drugimi perifernimi območju vzdolž reke Kolpe, npr. z Gornjim Obkolpjem, kjer so spremembe intenzivnosti posameznih vrst stikov po vzpostavitvi meje očitne (Knežević Hočevár, 1999: 145), medtem ko državi nekoliko slabše sodelujeta. Kot vedno, je tudi tukaj lokalno prebivalstvo most med državama, ne pa neka plutokratska oligarhija. To bi bilo treba v prihodnje še bolj izkoristiti, saj bi po načrtih že leta 2007 morala nastopiti nečloveško stroga implementacija »schengenskega« mejnega režima, ki sicer prepustni, z gozdom in kisikom bogati meji ne bo dal veliko dihati. Schengenski režim se je zaradi političnih in/ali tehničnih razlogov odmaknil nekoliko dlje v prihodnost, zato lahko le ugibamo, kdaj bo dejansko implementiran.

Poznavanje te problematike je še posebej pomembno za reševanje uvodoma predstavljenih problemskih izhodišč, ki imajo med drugim za posledico depopulacijo zlasti v hrvaškem delu proučevanega območja.

GLAVNE UGOTOVITVE

Na podlagi povedanega lahko ugotovitve shematično povzamemo takole.

Prostorska opredelitev:

- Žumberk kot politično-geografska teritorialna enota ni v celoti na ozemlju današnje Hrvaške;
- Žumberk je bil po starem deželnem pravu vojnokrajinski del Kranjske.

Spremembe etnične in verske strukture v zadnjih 150 letih:

- temeljna določnica Žumberka v prebivalstvenem smislu je religiozna, grkokatoliška opredelitev, ki jo po popisnih podatkih lahko zasledujemo od sredine 19. stoletja;
- kljub intenzivnim procesom depopulacije je prostorsko prevladujoč del prebivalstva še vedno grkokatoliške veroizpovedi;
- v zadnjih 100 letih je opaziti močno krepitev deleža rimskokatoliškega prebivalstva, ki bo v perspektivi verjetno povsem izpodrinilo grkokatoliško;
- etnična struktura je od prvih tovrstnih popisov prebivalstva relativno stabilna.
- velika večina prebivalstva se opredeljuje kot Hrvati;
- poleg »tradicionalne« prisotnosti prebivalcev, opredeljenih kot Slovenci, najdemo tudi druge etnične opredelitve, kot so denimo Srbi in nekdaj Jugoslovani;
- opredeljevanje za Srbe je bilo večinsko v kratkem obdobju kmalu po koncu druge svetovne vojne, nato pa je skoraj povsem izginilo;
- popisne etnične samoopredelitve ne izražajo dejanskega stanja Žumberka, saj je regionalno-etnično opredeljevanje kot Žumberčani prek popisov praktično neizsledljivo.

Prebivalstvena dinamika v zadnjih dveh desetletjih:

- za Žumberk so značilni intenzivni procesi depopulacije, ki trajajo že stoletje in pol in se nadaljujejo v najnovejšem obdobju;
- rodnost sama danes ni toliko nizka kot sicer v Sloveniji ali na Hrvaškem, čeprav se je znižala praktično pod samoobnovitveno raven;
- skrb zbujajo zlasti nizek delež za reprodukcijo sposobnega prebivalstva, kar napoveduje tovrstne slabe možnosti za prihodnost;
- migracijske procese zaznamujejo predvsem intenzivna emigracija, razmeroma živahno notranje preseljevanje in sporadična imigracija;
- regionalno-razvojno nazadovanje je še poudarjeno in v negativni povratni zanki z demografskimi trendi.

LITERATURA IN VIRI

- Bela knjiga o meji med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško*. Ljubljana: Delo - Tiskarna, 2006.
- Boban, Ljubo (1995). *Hrvatske granice 1918-1993*. Zagreb: Školska knjiga.
- Crkvenčić, Ivan (2002). Žumberačka Gora - transformation from a refuge to an exodus zone. *Migracijske i etničke teme*, 18, 4, str. 289–306.
- Enciklopedija Jugoslavije*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslava Krleža, 1989.
- Hranilović, Nada (1990a). Osnovna obilježja i analiza nekih strukturalnih promjena hrvatske žumberačke naseobine u Clevelandu. *Migracijske teme*, 6, 2, str. 195–221.
- Hranilović, Nada (1990b). Žumberčani - subetnička grupa u Hrvata. *Migracijske teme*, 6, 4, str. 593–612.
- Ivanušić, Stjepan (2005). Ustni vir, župnik v Mrzlem Polju. Intervju, junij 2005.
- Josipović, Damir (1998). Zgornje Obkolpje: politično-geografski oris obmejneg območja v Sloveniji in na Hrvaškem. Diplomsko delo. Ljubljana: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete.
- Josipović, Damir (2001). Čezmejno sodelovanje in vpliv nove slovensko-hrvaške državne meje na območju zgornjega Obkolpja. *Annales - Series historia et sociologia*, 11, št. 2, str. 301–308.
- Josipović, Damir (2003). Geographical factors of fertility = Geografski dejavniki rodnosti prebivalstva. *Acta geographica Slovenica*, 43, št. 1, str. 111–125.
- Josipović, Damir (2004). *Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Josipović, Damir (2005). Prekrivanje političnih in jezikovnih meja na primeru slovensko-hrvaškega stika. *Slovenija po letu 2004* (ur. Milan Bufon). Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, str. 347–369.
- Josipović, Damir (2006). *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Klemenčić, Mladen (1990). Povijesno-geografska osnovica regionalnog poimanja Žumberka. *Sociologija sela*, 28, št. 109/110, str. 277–293.
- Knežević Hočevan, Duška (1999). *Družbena razmejevanja v dolini zgornje Kolpe: domačinska zamišljanja nacije in lokalitete*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Krajevni leksikon Ljudske republike Slovenije: osnovni podatki o prebivalstvu, šolstvu, zdravstvu, poštah, železniških postajah, s seznamom katastrskih občin, planinskih postojank in abecednim imenikom zaselkov in naselij*. Ljubljana: Uradni list LRS, 1954.
- Migracijska statistika 1991–2003. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880–1991 po naseljima. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 1998.

Žumberk: meja, etničnost, veroizpoved, rodnost in migracije prebivalstva – demogeografska analiza

Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857–2001. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2004.

Podatki Centralnega registra prebivalstva. Ljubljana.

Podatki Geodetske uprave Republike Slovenije. Ljubljana.

Podatki o vernikih: Grkokatolička biskupija Križevci, Biskupski ordinarijat, Križevci, 2005.

Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v Republiki Sloveniji, 1991 – končni podatki. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko, 1992.

Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v Republiki Sloveniji, 2002. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko, 2003.

Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujka 1991. Zagreb: Republički zavod za statistiku SR Hrvatske, 1991.

Popis stanovništva, kućanstva i stanova 31. ožujka 2001. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2001.

Popis žiteljstva od 31. prosinca 1900 u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji: demografske prilike po prebivalištim. Zagreb: Kraljevski zemaljski statistički ured, 1914.

Priročni krajevni leksikon Slovenije. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1996.

Repolusk, Peter (2005). Nekateri socialnogeografske značilnosti slovensko-hrvaških čezmejnih stikov. *Slovenija po letu 2004* (ur. Milan Bufon). Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, str. 333–345.

Šuklje, Marko (1937). Izseljivanje in doseljivanje v Žumberku. *Geografski vestnik* XII–XIII, str. 170–183.

Šumi, Irena (2000). *Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC.

Zajc, Marko (2006). *Kje se slovensko neha in hrvaško začne: slovensko-hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.

Damir Josipovič

SUMMARY

ŽUMBERK/ŽUMBERAK: BOUNDARY, ETHNICITY, RELIGION, FERTILITY AND MIGRATION OF POPULATION – DEMOGRAPHICAL ANALYSIS

Damir Josipovič

Slovene-Croatian bilateral project, which was conducted in years 2004 and 2005, enabled collection of various rare, less accessible archive (statistical, demographical), as well as fieldwork data (interviews). Besides previously collected data, those data provided the platform of the research and for this contribution. The latter focuses on selected aspects of demo-geographical development of population, including fertility and migration, and development of boundary. Žumberk as a peripheral and border as well as a trans-border region lies in a wider area called Kolpa region between Slovenia and Croatia. According to analysed material, results and synthesis respectively, it is possible to sum the findings into three groups up. (a) Spatial determination: Žumberk as political-geographic territorial unit is not completely within the Croatian state. According to the old land law of Carniola, Žumberk was a part of the Military Border of Carniola. (b) Changes in religious and ethnic structure in last 150 years: the basic demographical determinant of Žumberk is Greek-Catholic religious belief, which could be statistically traced as far as in mid 19th century. Despite of the intensive depopulation, the Greek-catholic population still represents spatially overwhelming part of Žumberk. In the last century, there has been major strengthening of proportion of Roman-Catholics, which is obviously keen to completely supplant Greek-Catholic faith. Ethnic structure seems to be relatively stable all the way from the first censuses. A strong majority of population declare themselves as Croats. As well as "traditionally" present Slovenes, there are also other groups as Serbs and Yugoslavs decades ago. Locals declared as Serbs formed in some parts of Žumberk even a majority in a couple of post-war censuses. Nowadays it is almost extinct. Since the local regional affiliation (Žumberchans) is merely measurable, the self-determination of population at censuses does not mirror the actual situation in Žumberk. (c) Population dynamics in last two decades: Žumberk is almost famous for its exodus-type emigration, which last already one of the half of century till the present. The fertility itself is not that low as in Slovenia and Croatia, despite of lowering under the simple reproduction level. A low proportion of women in fertile period give rise for concern today and in the future. Migration processes are marked especially by intensive emigration, relatively vivid internal moves, and sporadic immigration. Regional and developmental decline is stressed and in a negative recurrent snare.

NEKATERE DEMOGRAFSKE ZNAČILNOSTI GRKOKATOLIŠKIH ŽUMBERČANOV V SLOVENIJI

Peter Repolusk*

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Nekatere demografske značilnosti grkokatoliških Žumberčanov v Sloveniji

Članek obravnava grkokatoliške Žumberčane v Sloveniji, prebivalstvo, ki se je priselilo iz obmejne hrvaške regije Žumberk. Večina jih živi na jugovzhodu države, še posebej v občini Metlika. Večina živi v etnično in versko heterogenih gospodinjstvih in družinah. Analize kažejo statistično pomemben prehod etničnega in verskega opredeljevanja pri mladih od Hrvatov k Slovencem oziroma od grkokatolikov k rimokatolikom.

KLUČNE BESEDE: etničnost, potomci Uskokov, grkokatoliki, slovensko-hrvaška obmejna območja, Bela krajina

ABSTRACT

Some Demographic Characteristics of the Greek-Catholic Žumberčani Population in Slovenia

The essay deals with Greek-Catholic Žumberčani population in Slovenia. They are mostly migrants from the border region Žumberak in Croatia, and descendants of the Uskoki. More than half of them live in Southeastern parts of Slovenia, particularly in Municipality of Metlika. The majority lives in ethnically and religiously heterogeneous households and families. However, analyses show an important shift of younger population from declared Croats to Slovenians, and Greek-Catholics to Roman-Catholics.

KEYWORDS: Ethnicity, descendents of Uskoks, Greek-Catholics, Slovene-Croatian border regions, region of Bela krajina

UVOD

Žumberčani so večinoma grkokatoliško ali uniatsko prebivalstvo z naselitvenim jedrom v hrvaškem Žumberku. V hrvaški literaturi se za območje uporablja tudi izraz Žumberačka Gora. Žumberčani so potomci priseljenega uskoškega prebivalstva z območij Balkanskega polotoka v tridesetih letih 16. stoletja. Deloma so se umikali pred prodorom otomanske vojske, deloma pa so jih kot plačane vojake vabili na območje kot živi obrambni zid pred turškimi vpadi. Ob priselitvi naj bi bili pravoslavne vero-

* Univ. dipl. geograf, strokovni sodelavec v humanistiki, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, peter.repolusk@zrc-sazu.si

izpovedi, vendar so večinoma postali grkokatoliki (katoliki z vzhodnim obredom) že leta 1611 (Knežević Hočevan, 2004: 132).

Grkokatolištvo je poleg kompaktne naseljenosti v Žumberku tudi najpomembnejši element njihove identitete. Etnično so se v zgodovini, predvsem pa pri različnih popisih prebivalstva, različno opredeljevali – regionalno, kot Srbi, Hrvati, v času nekdanje Jugoslavije tudi kot Jugoslovani. Teorija jih včasih opredeljuje s terminom »hrvaški subetnikum« (Hranilović, 1990 a: 593–604). Zgodovinski razvoj jih je povezal v homogeno in notranje močno povezano skupino. Sprva je bilo to povezano z dejstvom, da je bilo njihovo območje del Vojne krajine, oni sami pa plačano vojaško osebje. Živel so v družinskih zadrugah, ki so upravljale s skupnim premoženjem, še posebej z zemljišči. Po razpustitvi Vojne krajine leta 1881 so se na podoben način prilagajali na nove in od začetka manj ugodne gospodarske razmere – postali so predvsem krošnjari in trgovci.

Uniatstvo in življenje v Vojni krajini jih je ločilo od izvorno sicer zelo sorodne skupine Uskokov v Beli krajini, ki so pravoslavne veroizpovedi. Med obema skupinama je bilo v zgodovini malo stikov, prav tako pa, kljub sosedstvu obeh poselitvenih območij in deloma skupni gravitaciji v urbana središča, ni prišlo do razvoja skupne regionalne identitete (Komac et al, 2006).

Po razpustitvi Vojne krajine in izpadu velikega dela dohodka se je začelo tudi izseljevanje Žumberčanov, ki se po tem ni več zaustavilo in je povzročilo, da je Žumberk eno najbolj depopulacijskih območij na Hrvaškem. Območje je imelo največ prebivalstva leta 1890 (11.971), najmočnejša depopulacija pa se je začela po drugi svetovni vojni. Število ljudi je med letoma 1953 in 2001 upadlo za skoraj petkrat in je ob zadnjem popisu znašalo le 2.041 (Crkvenčić, 2002: 293–301).

Žumberčani so se izseljevali v sosednje pokrajine, zelo močna pa je bila migracija v tujino; do prve svetovne vojne predvsem v ZDA (Hranilović, 1990 b: 195–197). Po omejevanju priseljevanja v ZDA so se usmerili v Kanado, od evropskih držav pa predvsem v Francijo in Nemčijo. Za obdobje po drugi svetovni vojni, po odprtju jugoslovanskih meja, je značilno veliko število zdomcev, predvsem v Nemčiji.

Žumberk neposredno meji na Slovenijo. Stiki prebivalstva s sosednjimi slovenskimi pokrajinam, predvsem metliškim območjem Bele krajine, so že stari, selitve v Slovenijo pa so se močno okrepile predvsem konec 19. stoletja.

STATISTIČNA OPREDELITEV OBRAVNAVANE SKUPINE ŽUMBERČANOV IN OBMOČJA ANALIZE V SLOVENIJI

V naši demografski analizi obravnavamo v Slovenijo priseljene Žumberčane in njihove potomce. Območje obravnave obsega tiste slovenske upravne enote (do leta 1994, pred komunalno reformo, občine), ki mejijo na Žumberk. To so nekdanje občine Črnomelj, Metlika, Novo mesto, Krško in Brežice oziroma regije Bela krajina, novomeška pokrajina in večji del Spodnjega Posavja. V analizo smo vključili tudi

nekdanje ljubljanske občine. Na tem območju živi večina tako grkokatolikov kot iz Žumberka priseljenega prebivalstva v Slovenijo (več kot 65 %). Preostanek prebivalcev omenjenih skupin je razpršen po drugih slovenskih regijah, nekaj več jih je le v večjih mestih, npr. v Mariboru, Celju, Velenju in Kopru.

Imena nekdanjih občin uporabljamo tudi pri opisih regionalnih značilnosti in variabilnosti Žumberčanov v Sloveniji. Razlog za to je tudi v rabi razpoložljivih podatkov. Za številne prebivalstvene analize je nujna uporaba mikropodatkov (deindividualiziranih individualnih podatkov). Samo tako je mogoče obravnavano populacijo raziskovati v njeni časovni razvoji perspektivi na ravni posameznikov, družin, gospodinjstev in majhnih populacij. Ta vrsta podatkov nam je bila v celoti na voljo za popisno leto 1991. Podatki za popis 2002 so zaradi številnih pravnih določil, povezanih z varovanjem osebnih podatkov, na voljo v veliko bolj omejenem obsegu, pogosto samo v agregirani obliki. Zato so bile natančnejše analize v raziskovalnem delu opravljene za stanje ob popisu leta 1991. Časovna odmaknjenost pa popisu iz leta 1991 ne odvzema pomena, saj opredeljuje stanja in odnose za obdobje, ko so bili stiki čezmejnih populacij najbolj intenzivni in ni bilo nikakršnih praktičnih in administrativnih ovir pri mobilnosti, zaposlovanju, sklepanju porok ipd.

Značilnost popisnih podatkov leta 2002 za področja etničnosti in veroizpovedi je tudi ta, da se je v primerjavi z letom 1991 zelo povečalo število oseb, ki na popisna vprašanja z omenjenimi vsebinami niso želela odgovarjati, se niso opredelila ali pa je podatek ostal neznan. Tako se je v Sloveniji leta 1991 narodnostno opredelilo 96 %, versko pa 76 % prebivalstva. Delež sta v popisu leta 2002 upadla na 90 % in 63 %. Na obravnavanem območju so vrednosti zelo podobne. Izpad opredeljenih še posebej vpliva na možnost korektne analize tako majhnih skupin, kot so na primer Žumberčani.

Analizirano populacijo smo opredelili s pomočjo posameznih statističnih znakov za osebo iz popisnega gradiva. Žumberčani so zelo variabilni pri etničnem opredeljevanju. Zato smo upoštevali predvsem podatka o verski opredelitvi in kraju rojstva oziroma prvega bivanja vsakega posameznika. Samo podatek o veroizpovedi ni dovolj zanesljiv, saj med grkokatoliki najdemo tudi številne Rusine, Ukrajince in Hrvate, priseljene iz drugih hrvaških regij. Jedro populacije smo tako opredelili s pomočjo podatka o rojstnem kraju priseljenih. Kot izvorna naselja grkokatoliških Žumberčanov smo upoštevali le tista žumberška naselja v nekdanjih hrvaških občinah Ozalj, Jastrebarsko in Samobor (leta 1991 del občine Zagreb), ki so imela vsaj v enem od popisov prebivalstva grkokatoliško večino ali pa je delež grkokatolikov leta 1991 znašal vsaj 25 % (Tabela 1).

Populacijo Žumberčanov v nadaljnjih statističnih analizah tako sestavljajo:

- priseljenci, rojeni v grkokatoliških naseljih Žumberka (skupaj 464 oseb);
- versko opredeljeni kot grkokatoliki, rojeni v slovenskih občinah z večjim številom priseljencev iz Žumberka (Metlika, Novo mesto, Črnomelj, Brežice in Krško – 140 oseb);

- priseljenci, versko opredeljeni kot grkokatoliki, ki so se rodili v hrvaških občinah, v katere spadajo žumberška naselja, vendar ne v grkokatoliških naseljih; sklepamo, da so to ljudje, katerih predniki izvirajo iz Žumberka; sem so šteti tudi nekdanji zdomci, rojeni v tujini, ki so se v Slovenijo priselili iz grkokatoliških hrvaških naselij (67 oseb).

Tabela 1: Naselja, iz katerih izvirajo grkokatoliški žumberški priseljenci, ki so leta 1991 živeli na obravnavanem območju v Sloveniji

Naselje	Občina 2001	Občina 1991	Delež grkokatolikov
Pećno	Krašić	Jastrebarsko	Večina l. 1991
Rude Pribičke	Krašić	Jastrebarsko	Večina pred 1991
Staničići Žumb.	Krašić	Jastrebarsko	Večina l. 1991
Glušinja	Žumberak	Jastrebarsko	Večina l. 1991
Grič	Žumberak	Jastrebarsko	Večina l. 1991
Jezernice	Žumberak	Jastrebarsko	Večina l. 1991
Jurkovo Selo	Žumberak	Jastrebarsko	Večina pred 1991
Mirzlo Polje Žumb.	Žumberak	Jastrebarsko	Večina l. 1991
Plavci	Žumberak	Jastrebarsko	Večina l. 1991
Radinovo Brdo	Žumberak	Jastrebarsko	Večina l. 1991
Reštovo Žumb.	Žumberak	Jastrebarsko	Večina pred 1991
Sopote	Žumberak	Jastrebarsko	Večina l. 1991
Sošice	Žumberak	Jastrebarsko	Večina l. 1991
Stari Grad Žumb.	Žumberak	Jastrebarsko	Večina l. 1991
Tomaševci	Žumberak	Jastrebarsko	Večina l. 1991
Tupčina	Žumberak	Jastrebarsko	Večina pred 1991
Višoce	Žumberak	Jastrebarsko	Večina l. 1991
Žumberak	Žumberak	Jastrebarsko	25-50 % preb.
Badovinci	Ozalj	Ozalj	Večina l. 1991
Brašļevica	Ozalj	Ozalj	Večina pred 1991
Brezovica Žumb.	Ozalj	Ozalj	Večina l. 1991
Bulići	Ozalj	Ozalj	Večina l. 1991
Cvetišće	Ozalj	Ozalj	Večina l. 1991
Dančulovići	Ozalj	Ozalj	Večina l. 1991
Doljani Žumb.	Ozalj	Ozalj	Večina l. 1991
Dragoševci	Ozalj	Ozalj	Večina l. 1991
Dučići	Ozalj	Ozalj	Večina l. 1991
Goleši Žumb.	Ozalj	Ozalj	Večina pred 1991
Gudalji	Ozalj	Ozalj	Večina l. 1991
Kamenci	Ozalj	Ozalj	Večina l. 1991
Kašt	Ozalj	Ozalj	Večina l. 1991
Keseri	Ozalj	Ozalj	Večina l. 1991
Kuljaji	Ozalj	Ozalj	Večina l. 1991
Kunčani	Ozalj	Ozalj	Večina l. 1991
Liješće	Ozalj	Ozalj	Večina l. 1991
Malinci	Ozalj	Ozalj	Večina l. 1991
Pilatovci	Ozalj	Ozalj	Večina l. 1991
Popovići Žumb.	Ozalj	Ozalj	Večina l. 1991

Nekatere demografske značilnosti grkokatoliških Žumberčanov v Sloveniji

Radatovići	Ozalj	Ozalj	Večina l. 1991
Rajakovići	Ozalj	Ozalj	Večina pred 1991
Sekulići	Ozalj	Ozalj	Večina pred 1991
Šiljki	Ozalj	Ozalj	Večina l. 1991
Bratelji	Samobor	Samobor	Večina l. 1991
Cerovica	Samobor	Samobor	25–50 % preb.
Dane	Samobor	Samobor	Večina l. 1991
Kravljak	Samobor	Samobor	Večina pred 1991
Novo Selo Žumb.	Samobor	Samobor	25–50 % preb.
Osredok Žumb.	Samobor	Samobor	Večina l. 1991
Osunja	Samobor	Samobor	Večina l. 1991
Selce Žumb.	Samobor	Samobor	Večina pred 1991
Sječevac	Samobor	Samobor	Večina l. 1991
Stojdraga	Samobor	Samobor	Večina l. 1991
Šimraki	Samobor	Samobor	Večina l. 1991
Tisovac Žumb.	Samobor	Samobor	Večina l. 1991

Vir: Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991. po naseljima, CRO STAT

Na tak način opredeljenih 671 oseb imenujemo Žumberčani. Ime Žumberčani uporabljamo le za osebe, za katere na osnovi zgoraj navedenih meril lahko sklepamo, da so neposredno ali prek svojih prednikov povezani s tradicionalno grkokatoliškimi območji Žumberka.

V analizo smo zajeli tudi 772 prebivalcev, ki z Žumberčani živijo v istih gospodinjstvih, a jih ne označuje noben od zgoraj navedenih statističnih znakov. Na tak način zajemamo tudi partnerje v zakonski ali izvenzakonski zvezi ter potomce. To skupino v nadaljevanju imenujemo osebe, ki z Žumberčani živijo v gospodinjstvu, ali pa drugi člani gospodinjstva. Meja med obema skupinama v številnih primerih ne more biti ostro začrtana, predvsem zaradi že omenjenega neopredeljevanja po etničnosti in veroizpovedi. Popisni podatek nam ne omogoča opredeliti izvora staršev za osebe, ki so že oblikovale lastna gospodinjstva. Potomci priseljencev v novem okolju pogosto opuščajo etnično ali versko opredeljevanje svojih prednikov. Skupno torej obravnavamo 1443 prebivalcev na izbranem območju, kar je zanesljivo manj od števila prebivalcev, ki so izvirno tako ali drugače povezani z Žumberkom.

PROSTORSKA RAZPOREDITEV ŽUMBERČANOV V SLOVENIJI IN NJIHOVI SELITVENI TOKOVI

Najpomembnejše območje priseljevanja iz Žumberka v Slovenijo je nedvomno Metlika z okolico. Leta 1991 je v metliški občini živelo 63 % vseh Žumberčanov in 43 % drugih članov gospodinjstva na obravnavanem območju (Tabela 2). Obravnavano območje je imelo tudi sicer nadpovprečen delež prebivalstva, rojenega in priseljenega iz Hrvaške. Teh je bilo leta 1991 v občini Metlika 12,8, v Brežicah 6,3 in v Črnomlju 4,6 %. Delež je bil nižji in podoben slovenskemu povprečju v občinah Novo mesto

in Krško, ki s Hrvaško mejita le na hribovitih Gorjancih, kjer je zaradi nizke gostote poselitve lokalni pretok prebivalstva manjši. Priseljenci iz Žumberka tvorijo približno četrtino (260 od 1050) od vseh priseljenih s Hrvaške.

Občina Metlika je edini del obravnavanega območja, kjer je število Žumberčanov višje od števila oseb v skupini drugih članov gospodinjstva. Ker je število Žumberčanov lokalno ponekod veliko, se pogosteje poročajo med seboj. V vseh ostalih občinah so Žumberčani izrazita manjšina v skupnem prebivalstvu in najpogosteje živijo v etnično in versko heterogenih družinah ali gospodinjstvih.

Tabela 2: Število grkokatoliških Žumberčanov in oseb, ki z njimi živijo v gospodinjstvu, po občinah obravnavanega območja leta 1991

Občina l. 1991	Žumberčani	Osebe, ki z njimi živijo v gospodinjstvu	Skupaj	Žumberčani	Osebe, ki z njimi živijo v gospodinjstvu	Skupaj
	Št.	Št.	Št.	%	%	%
Metlika	425	330	755	56,3	43,7	100
Črnomelj	20	31	51	39,2	60,8	100
Novo mesto	98	168	266	36,8	63,2	100
Brežice	32	40	72	44,4	55,6	100
Krško	38	79	117	32,5	67,5	100
Ljubljana	58	124	182	31,9	68,1	100
SKUPAJ	671	772	1443	46,5	53,5	100

Vir: Popis prebivalstva 1991, SURS

Na prostorski ravni naselja polovica Žumberčanov živi v dveh naseljih – Metliki in Novem mestu, polovica oseb, ki z njimi živijo v gospodinjstvu, pa v treh – Metliki, Novem mestu in Ljubljani (Tabela 3). Žumberčani s sorodniki so bili leta 1991 bolj urbana populacija kot slovensko prebivalstvo v celoti – v naseljih mestnega tipa jih je živelo 63 %. Slovensko povprečje v istem obdobju je znašalo 50 %. To je nedvomno posledica selitev v industrijska in druga zaposlitvena središča v zadnjih desetletjih. Večje število Žumberčanov v Novem mestu in Ljubljani pogosto ni posledica selitev iz Žumberka, pač pa gre za sekundarne migracije z metliškega območja. Prvi žumberški priseljenci v Slovenijo, predvsem na metliško območje, so kupovali zemljo in se naseljevali v vaškem okolju.

Skoraj vsa nemestna naselja, v katerih je leta 1991 živelo večje število Žumberčanov in njihovih gospodinskih partnerjev, so vasi vzhodno in severno od Metlike. V občini Metlika lahko opredelimo tri območja njihovega lokalnega zgoščevanja:

- mesto Metlika s sosednjimi, pretežno suburbaniziranimi naselji Križevska vas, Rosalnice in Bereča vas;
- nekatera naselja tik ob državni meji s Hrvaško; meja je izrazito inkluzivnega tipa, saj je bil njen potek opredeljen glede na lastništvo zemljišč; zaradi tega so nekatera morfološko kompaktna naselja razdeljena med dve državi, npr. Lešče in Brezovica; poleg teh dveh ima visok delež Žumberčanov še Radovica;

- naselja ob cesti Metlika–Novo mesto severno od Metlike, na območju nekdanje občine Suhor; to je tudi območje najzgodnejšega številčnejšega priseljevanja v Slovenijo; visok delež Žumberčanov imajo predvsem vasi Hrast pri Jugorju, Škemljevec in Bereča vas.

Prostorski vzorec priseljevanja se je v desetletjih spreminjal. To kažejo primerjave števila Žumberčanov po naseljih s starejšimi podatki, ki so časovno bliže zgodnejšim selitvam v Slovenijo. Okrog leta 1930 (Šuklje, 1937: 176–177) je npr. v naseljih suhorske občine Dole, Sela pri Jugorju, Hrast, Jugorje in Škemljevec živelo 203 Žumberčanov. Za ista naselja v popisnih podatkih za leto 1991 naštejemo le 45 Žumberčanov in oseb, ki z njimi živijo v gospodinjstvu. Po drugi strani isti vir navaja, da se je v istem obdobju število Žumberčanov v mestu Metlika šele začelo krepiti. Iz podatkov je posredno mogoče sklepati, da se je med zgodnjimi priseljenci in predvsem njihovimi potomci precejšen del versko in etnično asimiliral. Deloma upad števila lahko razložimo tudi z upadanjem celotnega števila prebivalstva podeželskih naselij na račun Metlike.

Tabela 3: Večje zgostitve grkokatoliških Žumberčanov in oseb, ki z njimi živijo v gospodinjstvu, po naseljih obravnavanega območja leta 1991

Naselje	Občina l. 1991	Žumberčani	Osebe, ki z njimi živijo v gospodinjstvu	Skupaj
Metlika	Metlika	273	220	493
Novo mesto	Novo mesto	78	125	203
Ljubljana	Ljubljana	50	94	144
Rosalnice	Metlika	35	29	64
Brezovica pri Metliki	Metlika	31	26	57
Krško	Krško	12	29	41
Hrast pri Jugorju	Metlika	21	5	26
Obrežje	Brežice	14	10	24
Črnomelj	Črnomelj	8	11	19
Križevska vas	Metlika	6	11	17
Notranje Gorice	Ljubljana	3	13	16
Brežice	Brežice	4	11	15
Škemljevec	Metlika	10	4	14
Bereča vas	Metlika	4	7	11
Radovica	Metlika	10	1	11
Birčna vas	Novo mesto	4	7	11

Vir: Popis prebivalstva 1991, SURS

V Slovenijo se je priseljevalo predvsem prebivalstvo iz zahodnega in deloma osrednjega dela Žumberka. To so naselja iz severnih delov nekdanjih hrvaških občin Ozalj in Jastrebarsko, od koder je prišlo leta 1991 v Slovenijo kar 94 % žumberških priseljencev (Tabela 4). Vzhodni, samoborski del je v neposrednem zaledju Zagreba, ki je bil lokalno najprivlačnejša točka za odseljeno prebivalstvo.

Metlika je privlačila priseljence ne le z zahodnega, ozaljskega predela, pač pa je njeno gravitacijsko zaledje segalo daleč na vzhod do naselij Pećno, Stančiči Žumberački, Mrzlo Polje in Glušinja v občini Jastrebarsko. Priseljenci v Slovenijo iz vzhodnega dela Žumberka so se večinoma naseljevali v posavskih občinah Brežice in Krško, prehodno območje, od koder so ljudje odhajali bodisi v Metliko bodisi v Posavje, so bila naselja Grič, Tomaševci, Žumberak, Sošice, Sopote in Stari Grad Žumberački. V Novo mesto so prihajali ljudje predvsem iz ozaljskega in deloma jastrebarskega dela Žumberka. Naselja odseljenih v Ljubljano se sporadično pojavljajo na celotnem območju.

Tabela 4: Razporeditev priseljenih iz Žumberka po občinah obravnavanega območja leta 1991 – slovenske in hrvaške občine iz leta 1991

Hrvaška občina	Slovenska občina	Št.	%
Jastrebarsko	Metlika	73	50,3
	Črnomelj	4	2,8
	Novo mesto	8	5,5
	Brežice	13	9,0
	Krško	22	15,2
	Ljubljana	25	17,2
	SKUPAJ	145	100,0
Ozalj	Metlika	183	62,9
	Črnomelj	12	4,1
	Novo mesto	72	24,7
	Brežice	1	0,3
	Krško	4	1,4
	Ljubljana	19	6,5
	SKUPAJ	291	100,0
Samobor (Zagreb)	Metlika	1	3,6
	Črnomelj	0	0,0
	Novo mesto	2	7,1
	Brežice	14	50,0
	Krško	7	25,0
	Ljubljana	4	14,3
	SKUPAJ	28	100,0
SKUPAJ	Metlika	257	55,4
	Črnomelj	16	3,4
	Novo mesto	82	17,7
	Brežice	28	6,0
	Krško	33	7,1
	Ljubljana	48	10,3
	SKUPAJ	464	100,0

Vir: Popis prebivalstva 1991, SURS

KRATKA DEMOGRAFSKA IN DRUŽBENOGOSPODARSKA OZNAKA ŽUMBERČANOV V SLOVENIJI

Med populacijama Žumberčanov in oseb, ki z njimi živijo v gospodinjstvu, obstajajo nekatere pomembne razlike v demografski in družbenogospodarski sestavi. Razlike so pogosto pomembne tudi med populacijami v različnih občinah obravnavanega območja v Sloveniji (Tabela 5).

Starostna in spolna sestava obravnavane skupine je bila leta 1991 podobna slovenskemu povprečju. Iz tabele in starostnih piramid (Slika 1) pa lahko razberemo, da so Žumberčani, kot smo jih opredelili z že opisano metodo, izrazito starejše prebivalstvo od drugih oseb v istem gospodinjstvu. Zelo nizko je število otrok (trikrat nižje, kot je bilo slovensko povprečje v istem obdobju), prevladuje pa srednja generacija v starosti od 25 do 50 let. Delež starejših od 64 let je visok. Opazen je tudi presežek moških, predvsem med prebivalstvom srednje starosti.

Nasprotno starostna piramida drugih oseb iz istih gospodinjstev kaže na mlado populacijo z znaki upadajoče rodnosti v osemdesetih letih dvajsetega stoletja. Razlika med populacijama je seveda varljiva, saj loči sorodnike iz istih družin in gospodinjstev. Kaže pa na dva pomembna pojavi v razvoju in stanju žumberške identitete v Sloveniji:

- visok delež versko in etnično heterogenih družin, v katerih živijo Žumberčani; potomci takih družin pogosto ne prevzemajo verske in etnične identitete priseljenih staršev, pač pa se identificirajo z večinskim okoljem; treba je dodati tudi to, da starši v zadnjih dveh popisih otrok etnično in versko pogosto niso opredeljevali (Šircelj, 2003); v Sloveniji rojeni otroci Žumberčanov bi po naši metodi lahko sodili v to kategorijo le, če bi bili versko opredeljeni kot grkokatoliki;
- popisni podatek ne more izražati večplastnosti in situacijskih značilnosti etničnega in verskega opredeljevanja posameznika in skupine; le-to se v času in različnih življenjskih situacijah spreminja oziroma ima različno težo, kar še posebej velja za ljudi, ki živijo v etnično heterogenem okolju.

Visok delež moških pri Žumberčanih srednje starosti kaže, da so med priseljenimi iz Žumberka v Slovenijo moški v večini. Posredno je tudi mogoče sklepati, da so v heterogenih poročenih ali neporočenih parih Žumberčani pogostejše moški partnerji.

Žumberčani v Sloveniji pogostejše živijo v večjih gospodinjstvih, kot je nacionalno povprečje. Tako je bila leta 1991 povprečna velikost gospodinjstva obravnavane populacije 3,5 člana, v Sloveniji kot celoti pa le 3,1 člana. Največja gospodinjstva, v katerih živijo Žumberčani, so bila v Posavju (Krško in Brežice) – 3,8 člana. Tudi v metliški občini so žumberška gospodinjstva s 3,5 člani večja od občinskega povprečja – 3,3 osebe na gospodinjstvo.

Med Žumberčani in drugimi člani istih gospodinjstev leta 1991 ni bilo pomembnejših razlik v izobrazbi delovno aktivnega prebivalstva. V primerjavi s celotno slovensko populacijo je bil delež zaposlenih z dokončano samo osnovno šolo visok, vendar ne bistveno različen od vrednosti za obravnavano območje v Sloveniji. Opazna

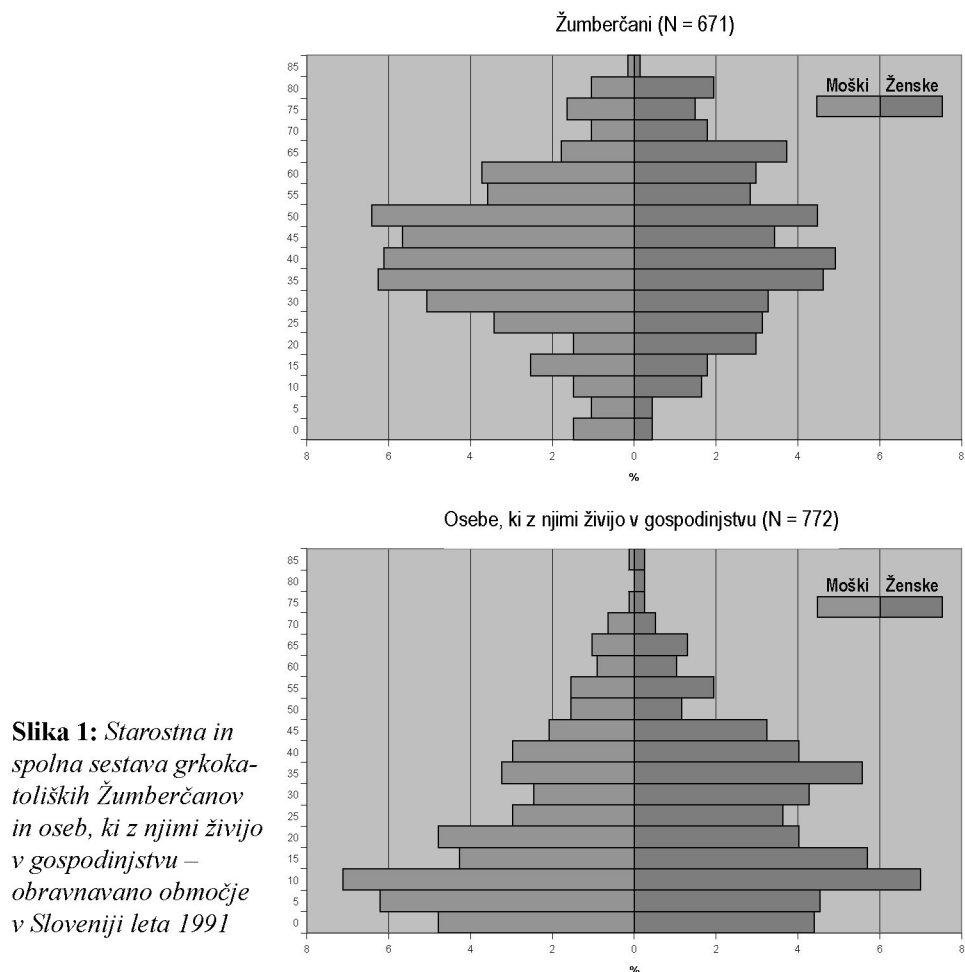
pa je razlika med občinami obravnavanega območja. Delež Žumberčanov z boljšo izobrazbo je višji na območjih, kjer jih je v skupnem prebivalstvu malo oziroma gre za posameznike, ki so migrirali v zaposlitvene centre, ki so bolj oddaljeni od izvornega območja. Nasprotno je na podeželju občine Metlika, kjer je izobrazbena sestava Žumberčanov opazno slabša kot pri drugih članih istih gospodinjstev.

Žumberčani so izrazito pogosteje zaposleni v kmetijskih dejavnostih kot drugi člani gospodinjstva in kot celotno prebivalstvo območja. Vzrok je verjetno v značilnostih demografske sestave. Med Žumberčani je namreč več moških kot žensk, moški pa so bili pogosteje nosilci dejavnosti na kmečkih gospodarstvih. Visok delež zaposlenih v kmetijstvu je povezan tudi s starostno sestavo prebivalstva. Metodologija opredeljevanja aktivnih v kmetijstvu iz popisa leta 1991 je med delovno aktivne uvrščala številne osebe, starejše od 64 let, te generacije pa so pri Žumberčanih številčno krepke. Zaposlitvena sestava je tudi odsev tipa selitev Žumberčanov v Slovenijo – v nasprotju s priselitvami z večine ostalih območij nekdanje Jugoslavije gre pogosteje za podeželske migracije med sosednjimi naselji na različnih straneh meje.

Tabela 5: Nekateri družbenogospodarske in demografske značilnosti grkokatoliških Žumberčanov in oseb, ki živijo z njimi v gospodinjstvu, na obravnavanem območju leta 1991

Občina ali del občine		Stari 0–14	Stari 65+	Moški	Zaposleni z več kot OŠ	Zaposleni v kmetijstvu
		%	%	%	%	%
Metlika naselje	Žumberčani	9,2	10,6	55,7	64,8	16,4
	Dr. os. v gosp.	33,6	3,2	48,6	61,9	2,4
Metlika dr. nas.	Žumberčani	6,6	26,3	48,7	45,8	31,3
	Dr. os. v gosp.	25,5	10,9	47,3	56,5	21,7
Črnomelj	Žumberčani	15,0	5,0	60,0	60,0	20,0
	Dr. os. v gosp.	35,5	0,0	41,9	81,8	9,1
N. mesto naselje	Žumberčani	5,1	14,1	57,7	81,1	9,4
	Dr. os. v gosp.	39,2	1,6	42,4	70,0	0,0
N. Mesto dr. nas.	Žumberčani	0,0	20,0	70,0	83,3	16,7
	Dr. os. v gosp.	32,6	0,0	44,2	71,4	0,0
Brežice	Žumberčani	3,1	21,9	50,0	64,7	5,9
	Dr. os. v gosp.	35,0	10,0	47,5	41,7	16,7
Krško	Žumberčani	0,0	10,5	57,9	60,0	24,0
	Dr. os. v gosp.	34,2	5,1	45,6	64,5	12,9
Ljubljana	Žumberčani	1,7	5,2	46,6	59,0	0,0
	Dr. os. v gosp.	37,1	4,8	50,8	55,3	2,1
SKUPAJ	Žumberčani	6,6	14,8	53,9	62,4	17,2
	Dr. os. v gosp.	34,1	4,5	46,9	62,0	6,8

Vir: Popis prebivalstva 1991, SURS

OSNOVNE ZNAČILNOSTI ETNIČNEGA IN VERSKEGA OPREDELJEVANJA ŽUMBERČANOV V SLOVENIJI

Že večkrat je bilo omenjeno, da se sicer izvorno zelo homogena populacija Žumberčanov etnično opredeljuje različno. Poglavitne značilnosti opredeljevanja so prikazane v Tabeli 6. Najpomembnejše razlike so po eni strani med opredeljevanjem Žumberčanov in drugih oseb v gospodinjstvu, po drugi strani pa med metliškim območjem in drugimi občinami. Slaba polovica Žumberčanov se je leta 1991 opredelila kot Hrvati, na metliškem območju je odstotek nekoliko nižji. Več kot drugje je med Žumberčani v občini Metlika neopredeljenih. Približno dve tretjini etnično neopredeljenih se je izreklo za Jugoslovane.

Med drugimi osebami v istih gospodinjstvih prevladuje opredelitev za Slovence, še posebej na območjih zunaj Metlike, kjer je Žumberčanov manj in pogostejše živijo v etnično heterogenih zakonskih in zunajzakonskih zvezah.

Opredeljevanje za Slovence je številčno pomembno tudi pri Žumberčanih samih – tako se jih je opredelila četrtina v občini Metlika in slaba tretjina v drugih občinah. Opredeljevanje za Slovence je bilo značilno predvsem za Žumberčane, mlajše od 30 let.

Tabela 6: Etnična opredelitev grkokatoliških Žumberčanov in oseb, ki z njimi živijo v gospodinjstvu, leta 1991

	Območje Metlika				Druga območja			
	Žumberčani		Druge osebe		Žumberčani		Druge osebe	
	Št.	%	Št.	%	Št.	%	Št.	%
Hrvati	176	41,4	73	22,1	120	48,8	74	16,7
Slovenci	103	24,2	173	52,4	75	30,5	294	66,5
Srbi	31	7,3	4	1,2	10	4,1	4	0,9
Neopredeljeni	77	18,1	26	7,9	19	7,7	25	5,7
Drugo, neznano	38	8,9	54	16,4	22	8,9	45	10,2
Skupaj	425	100	330	100	246	100	442	100

Vir: Popis prebivalstva 1991, SURS

V Tabeli 7 je prikazana primerjava etničnega opredeljevanja 464 Žumberčanov, priseljenih v Slovenijo, in grkokatoliškega prebivalstva izvornih naselij priseljencev v hrvaškem Žumberku po podatkih popisov prebivalstva za leto 1991. Ključne značilnosti, ki jih lahko izluščimo iz podatkov, so naslednje:

- V nekdanjih hrvaških občinah Jastrebarsko in Samobor (ta je bila leta 1991 že v sklopu velike občine Zagreb) je bilo opredeljevanje za Hrvate izrazito in je dosegalo oziroma presegalo 90 %.
- Drugače je bilo v ozaljskem delu Žumberka, kjer se je za Hrvate opredelila le dobra polovica prebivalstva; skoraj vsi prebivalci, ki se etnično niso opredelili, so se izrekli za Jugoslovane. Ne veliko, a opazno je število opredeljenih kot Srbi – opredeljevanje za Srbe je bilo za zahodni Žumberk značilno predvsem v popisih prebivalstva v letih 1948, 1953 in 1961. Opazen je tudi delež opredeljenih kot Slovenci kot posledica čezmejnih selitev.
- Za priseljene z istega izvornega območja v Slovenijo v splošnem velja, da je delež opredeljenih za Hrvate precej nižji, zlati na račun opredeljenih kot Slovenci in etnično neopredeljenih.
- Primerjave priseljenih glede na izvorno občino kažejo podobne pojave, kot so značilni za Žumberk – delež opredeljenih za Hrvate je najvišji med priseljenci z jastrebarskega in samoborskega območja in najnižji pri priseljenih iz občine Ozalj. Med priseljenimi iz občine Ozalj je opazen tudi delež opredeljenih kot Srbi.

Tabela 7: Primerjava etnične opredelitve v Slovenijo priseljenih Žumberčanov glede na izvirno občino in prebivalstva izvornih občin na Hrvaškem – po nekdanjih občinah, leto 1991

	Jastrebarsko	Ozalj	Samobor (Zagreb)	Jastrebarsko	Ozalj	Samobor (Zagreb)
	Št.	Št.	Št.	%	%	%
Priseljeni v Slovenijo						
Hrvati	95	123	18	65,5	42,3	64,3
Slovenci	20	64	9	13,8	22,0	32,1
Srbi	2	21	0	1,4	7,2	0,0
Neopredeljeni	15	51	1	10,3	17,5	3,6
Drugo, neznano	13	32	0	9,0	11,0	0,0
Skupaj	145	291	28	100	100	100
Izvirne občine priseljenih						
Hrvati	779	287	326	95,1	52,9	88,6
Slovenci	3	23	8	0,4	4,2	2,2
Srbi	7	46	0	0,9	8,5	0,0
Neopredeljeni	6	139	0	0,7	25,6	0,0
Drugo, neznano	24	48	34	2,9	8,8	9,2
Skupaj	819	543	368	100	100	100

Vira: Popis prebivalstva 1991, SURS; Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.–1991. po naseljima, CRO STAT

Podobno primerjavo ponuja Tabela 8, le da so tokrat razlike v verskem opredeljevanju po podatkih popisa prebivalstva leta 1991:

- V izvornih naseljih Žumberka povsod prevladuje verska opredelitev za grkokatolika. Glede na podatke starejših popisov, ki vsebujejo podatek o veroizpovedi, pa se je delež grkokatolikov močno zmanjšal na račun opredeljenih kot rimokatoliki – to je še posebej značilno za nekdanjo občino Jastrebarsko.
- Za priseljene Žumberčane v Slovenijo je značilno, da je verska opredelitev za rimokatolika prevladala nad opredelitvijo za grkokatolika, predvsem pri priseljenih z jastrebarskega in samoborskega območja. To je lahko posledica metodologije popisa prebivalstva iz leta 1991, ki je poleg kategorij rimokatolik in grkokatolik (in še nekaterih katoliških skupin) upoštevala še splošnejšo in glede na frekvenco zelo pogosto kategorijo katolik.
- Delež versko neopredeljenih je med priseljenimi v Slovenijo približno dvainpolkrat višji kot na izvornem območju na Hrvaškem. To je mogoče pripisati striktnejšemu upoštevanju pravila, da popisani sam navede svojo veroizpoved, možno pa je tudi, da priseljenci v novem okolju pogosteje prikrijejo svoje etnične in verske opredelitve.
- Opredeljenih kot pravoslavci je v obeh populacijah malo, izvirajo pa pretežno iz ozaljskega dela Žumberka.

Tabela 8: Primerjava verske opredelitve v Slovenijo priseljenih Žumberčanov glede na izvirno občino in prebivalstva izvornih občin na Hrvaškem – po nekdanjih občinah, leto 1991

	Jastrebarsko	Ozalj	Samobor (Zagreb)	Jastrebarsko	Ozalj	Samobor (Zagreb)
	Št.	Št.	Št.	%	%	%
Priseljeni v Slovenijo						
Grkokatoliki	23	93	2	15,9	32,0	7,1
Rimokatoliki	73	107	20	50,3	36,8	71,4
Pravoslavni	1	6	1	0,7	2,1	3,6
Drugo, neznano	48	85	5	33,1	29,2	17,9
Skupaj	145	291	28	100	100	100
Izvorne občine priseljenih						
Grkokatoliki	433	375	222	52,9	69,1	60,3
Rimokatoliki	348	134	95	42,5	24,7	25,8
Pravoslavni	3	6	1	0,4	1,1	0,3
Drugo, neznano	35	28	50	4,3	5,2	13,6
Skupaj	819	543	368	100	100	100

Vira: Popis prebivalstva 1991, SURS; Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. - 1991. po naseljima, CRO STAT

Zdi se, da na deklarativno izražanje etničnih in verskih pripadnosti žumberškega prebivalstva v Sloveniji in njihovih potomcev vplivata predvsem dva dejavnika – dolžina obdobja življenja v Sloveniji (tako individualno kot generacijsko) ter vloga etnično in versko heterogenih družin ali gospodinjstev. Oboje se izraža v opuščanju ali neizražanju identitete priseljencev pri generacijah potomcev. V tabelah 9 in 10 ter na slikah 2 in 3 so prikazane razlike v etničnem in verskem opredeljevanju različnih generacij žumberškega prebivalstva v Sloveniji, ki so leta 1991 še živele v istem gospodinjstvu. V analizo je bilo zajetih 70 trigeneracijskih gospodinjstev s skupaj 384 člani, 118 v generaciji otrok, 149 v starševski generaciji in 117 v generaciji starih staršev. Zajeta so bila le gospodinjstva z otroki (potomci), mlajšimi od 20 let.

V smeri od starejših k mlajšim generacijam upadeta deleža etnično opredeljenih kot Hrvati in versko opredeljenih kot grkokatoliki. Nasprotno narašča delež Slovencev oziroma rimokatolikov. Pojav je značilen za vse občine obravnavanega območja, le da je na območjih z nižjim deležem oziroma nižjo koncentracijo Žumberčanov še bolj intenziven.

Vlogo etnično in versko heterogenih družin je bilo glede na razpoložljive popisne podatke težko oceniti, saj gre za prebivalstvo, ki ne živi več s starši, in tako ne moremo ugotoviti etnične in verske provenience prednikov. Analiza 359 poročenih ali neporočenih parov za celotno območje je pokazala, da je 27 % parov homogenih, kar pomeni, da sta oba partnerja Žumberčana po zgoraj navedeni metodi določanja

te skupine. Po starosti se podatki precej razlikujejo: med mlajšimi od 40 let (starost mlajšega partnerja) je takih 18 %, med starimi od 40 do 59 let 30 %, med starimi 60 let ali več pa je delež 49 %. Deleži so v primeru občine Metlika pričakovano višji: 29,5 % in 63 % ali skupaj približno polovica. Delež homogenih zakonov je verjetno še višji. Žumberčani so bili v preteklosti zelo endogamna skupina, v preteklih desetletjih pa se zdi, da so heterogeni zakoni postali bolj številčni (Knežević Hočevar, 2004: 137).

Tabela 9: Razlike v etničnem opredeljevanju med generacijami v večgeneracijskih gospodinjstvih (skupaj Žumberčani in osebe, ki z njimi živijo v gospodinjstvu) – leto 1991

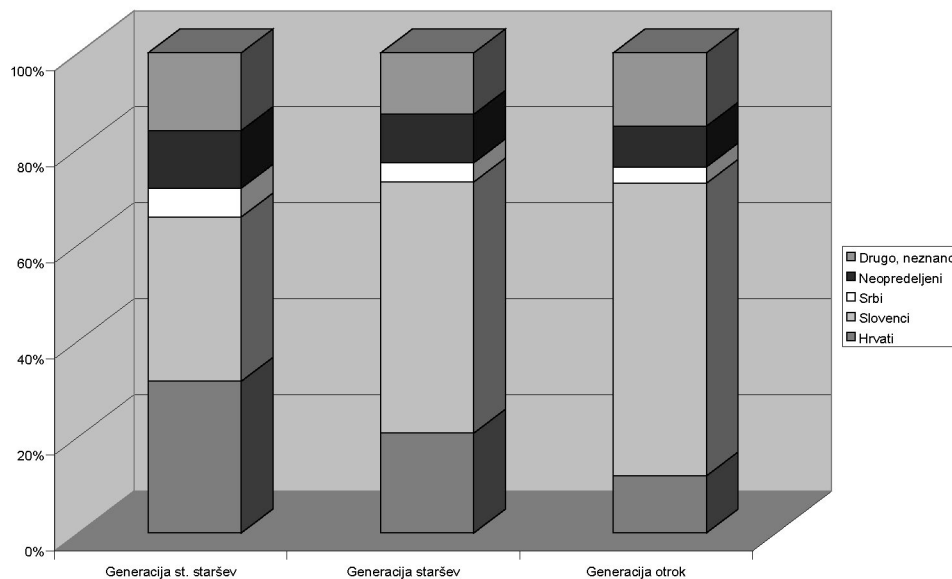
	Območje Metlika (N = 237)			Druga območja (N = 147)		
	Stari starši	Starši	Otroci	St. starši	Starši	Otroci
	%	%	%	%	%	%
Hrvati	31,9	23,7	16,0	31,3	16,1	4,7
Slovenci	27,5	39,8	52,0	43,8	73,2	76,7
Srbi	7,2	6,5	5,3	4,2	0,0	0,0
Neopredeljeni	15,9	14,0	10,7	6,3	3,6	4,7
Drugo, neznano	17,4	16,1	16,0	14,6	7,1	14,0
SKUPAJ	100	100	100	100	100	100

Vir: Popis prebivalstva 1991, SURS

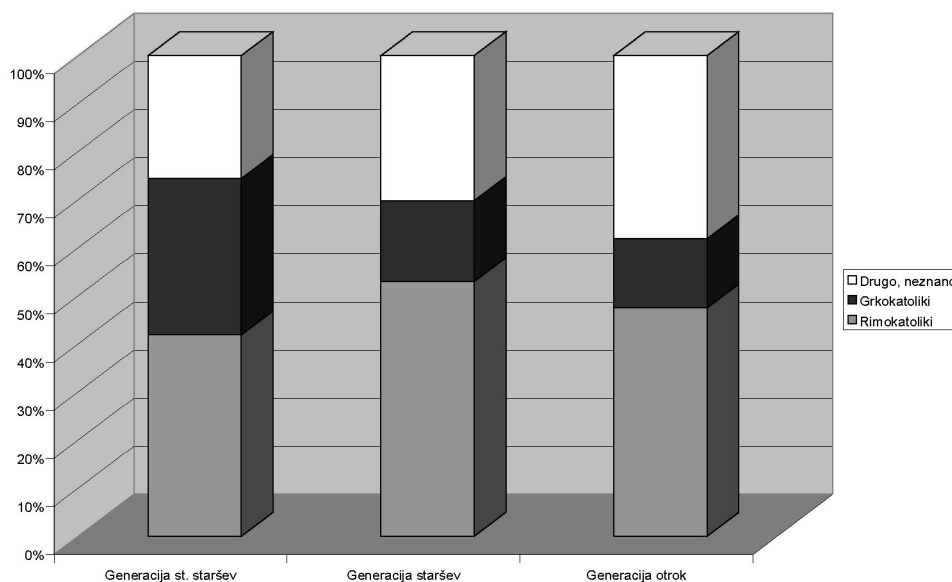
Tabela 10: Razlike v verskem opredeljevanju med generacijami v večgeneracijskih gospodinjstvih (skupaj Žumberčani in osebe, ki z njimi živijo v gospodinjstvu) – leto 1991

	Območje Metlika (N = 237)			Druga območja (N = 147)		
	Stari starši	Starši	Otroci	Stari starši	Starši	Otroci
	%	%	%	%	%	%
Rimokatoliki	29,0	38,7	37,3	60,4	76,8	65,1
Grkokatoliki	43,5	26,9	22,7	16,7	0,0	0,0
Drugo, neznano	27,5	34,4	40,0	22,9	23,2	34,9
Skupaj	100	100	100	100	100	100

Vir: Popis prebivalstva 1991, SURS

Slika 2: Razlike v etničnem opredeljevanju med generacijami v večgeneracijskih gospodinjstvih – Žumberčani in osebe, ki z njimi živijo v gospodinjstvu – obravnavano območje v Sloveniji leta 1991

Slika 3: Razlike v verskem opredeljevanju med generacijami v večgeneracijskih gospodinjstvih – Žumberčani in osebe, ki z njimi živijo v gospodinjstvu – obravnavano območje v Sloveniji leta 1991

SKLEP

Na podlagi prikazane analize lahko izpostavimo naslednje ugotovitve: Žumberk sodi med izrazito depopulacijske hrvaške regije. Zato v Slovenijo priseljeni Žumberčani in njihovi potomci postajajo vse pomembnejši element v ohranjanju njihove specifične identitete in kulture. Žumberčani so v stiku s soslednjimi slovenskimi pokrajinami že dolga stoletja, v Slovenijo pa so se v večjem obsegu začeli priseljevati šele proti koncu 19. stoletja po razpustitvi Vojne krajine. Njihovo tradicionalno naselitveno jedro v Sloveniji ostajajo območja v neposredni bližini izvorne regije. Najštevilčnejši so na območju občine Metlika, v Novem mestu in nekaterih naseljih Spodnjega Posavja. Sekundarno se jih je večje število naselilo tudi v drugih večjih slovenskih naseljih, predvsem v Ljubljani.

Že kot priseljenci v Slovenijo so še več generacij vzdrževali svojo kulturno specifiko – jezik, vero, posebno gospodarsko usmerjenost v trgovino, endogamno poročanje. V zadnjih desetletjih zaradi modernizacije in homogenizacije življenja vse več mladih opušta »tradicionalen način življenja« in se prilagaja večinski slovenski družbi. To se izkazuje tudi v naraščanju števila versko in etnično heterogenih zakonov in v opuščanju grkokatoliške veroizpovedi kot njihovega poglobitnega označevalca. Z novim režimom evropskih meja se je prekinil prej nemoten stik z izvirnim območjem na Hrvaškem.

Vztrajnost Žumberčanov kot specifične kategorije v nekaterih predelih jugovzhodne Slovenije je tesno povezana z bodočim demografskim in gospodarskim razvojem matičnega Žumberka. Pomembno vlogo v prihodnosti bo pri tem igral tudi režim odprtosti državne meje kot poglobitni oblikovalec intenzivnosti in vsebine čezmejnih odnosov.

LITERATURA IN VIRI

- Crkvenčič, Ivan. (2002). Žumberačka Gora – Transformation from a Refuge to an Exodus Zone. *Migracijske etničke teme*, 18, 4, str. 289–306.
- Hranilović, Nada (1990 a). Osnovna obilježja i analiza nekih strukturalnih promjena hrvatske žumberačke naseobine u Clevelandu. *Migracijske teme* 6, 2, str. 195–221.
- Hranilović, Nada (1990 b). Žumberčani – subetnička grupa u Hrvata. *Migracijske teme* 6, 4, str. 593–612.
- Josipovič, Damir (2006). *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Komac, Miran, Romana Bešter, Mitja Hafner-Fink, Marina Lukšič Hacin, Felicita Medved, Mojca Medvešek, Mirjam Milharčič Hladnik, Petra Roter, Natalija Vrečer (2006). *Percepcija slovenske integracijske politike*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Peter Repolusk

- Knežević Hočevar, Duška (2004). »Kri ni voda«: potomci Uskokov ob slovensko-hrvaški meji. *Razprave in gradivo* 45, str. 126–143.
- Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991*. Zagreb: Državni zavod Republike Hrvatske za statistiku, 1998.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v Republiki Sloveniji v letu 1991*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj v Republiki Sloveniji v letu 2002*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- Šircelj, Milivoja (2003). *Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije*. Ljubljana: SURS.
- Šuklje, Marko (1937). Izseljivanje in doseljivanje v Žumberku. *Geografski vestnik* 12/13, str. 170–183.

SUMMARY

SOME DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF THE GREEK-CATHOLIC ŽUMBERČANI POPULATION IN SLOVENIA

Peter Repolusk

The essay discusses Žumberčani population in Slovenia. They immigrated to Slovenia from the hilly region of Žumberk, app. 15 to 40 km west of the Croatian Capital Zagreb along the Slovenian-Croatian state border. Mostly they are descendents of the Uskoki, the population that had immigrated from the Balkans after the Ottoman conquest of the region. In the 1611, the majority of the Uskoks from Žumberak became Greek-Catholics, Eastern Christians, which are directly subject to the Pope in Rome.

Žumberk was a part of Military Border Region, which was organized as defense belt against the Ottomans by Habsburgs; Žumberčani were recruited professional soldiers by the Hapsburg Empire. After the abolishment of the Military Border Region in 1881, the life and economic conditions in Žumberk changed dramatically. Since then, Žumberk demographically has become an exodus zone. Žumberčani were forced to migrate to other regions of Habsburg Empire and to other states, predominantly to the USA, France and Germany.

Since 1880, Žumberčani have migrated in larger numbers towards the border regions along the present Slovenian-Croatian state border, especially to Bela krajina, Novo mesto and Posavje in Southeastern Slovenia, and to larger cities, such as Ljubljana. This is also the geographical framework of our analyses of the present Žumberčani population in Slovenia. More than half out of 671 Žumberčani, and 772 other persons living with them in the same households (families), live in Municipality of Metlika in Bela krajina. Other persons are individuals that were not born in Žumberk settlements in Croatia neither did they declare themselves as Greek-Catholics in population census. Žumberčani are demographically older population then the majority in the region. They are more concentrated

Nekatere demografske značilnosti grkokatoliških Žumberčanov v Sloveniji

in urban settlements and have a larger proportion of males. The differences in employment and education structure of Žumberčani in comparison with entire population in the region are statistically not significant. The majority of the middle aged, and particularly the young generations of Žumberčani live in ethnically and religiously heterogeneous households and families. Yet the analyses show the important shift in younger population from declared Croats to Slovenians, and the Greek-Catholics to Roman-Catholics. Trends are less strong in Municipality of Metlika where Žumberčani represent a larger proportion in local population.

POVRATAK NA GRANICU: MIGRACIJSKA ISKUSTVA U TROKUTU HRVATSKA-NJEMAČKA-SLOVENIJA

Jasna Čapo Žmegač*

Posvećeno uspomeni na moju majku

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Povratak na granicu: migracijska iskustva u trokutu Hrvatska–Njemačka–Slovenija

U prilogu se analiziraju iskustva hrvatskih migranata-povratnika iz inozemstva na jugozapadnom žumberačkom području i okolici. Istraživanje povratničkih iskustava na ovome terenu prožima se s istraživanjem posljedica nastanka međudržavne hrvatsko-slovenske granice. Ustanovljeno je da povratnike danas uglavnom muče problemi marginaliziranog pograničnog stanovništva u regiji iz koje se cijelo stoljeće iseljavalo, a zbog novonastale međudržavne granice nalazi se u posebno osjetljivom položaju.

KLJUČNE RIJEČI: unutarnja i vanjska migracija, povratnici, međunarodna granica

ABSTRACT

Return to the Border: Migration Experiences in the Croatia–Germany–Slovenia Triangle

The experiences of Croatian labour migrants who returned to their region of origin – south-western Žumberak and thereabouts – are being discussed. The research into returnees' experience in this area is intertwined with the research into the consequences of the shift in political space and the creation of the international Croatian-Slovenian border. The returnees are mostly afflicted by the problems of a marginalized border population in a depopulated region, which is in a particularly delicate position due to the new state border.

KEY WORDS: Internal and external migration, returnees, international border

Analizirajući priče ljudi o njihovu migracijskom i povratničkom iskustvu, ovaj je tekst trebao biti prilog istraživanju povratnih migracija iz inozemstva na jugozapadnom žumberačkom području.¹ No, terensko je istraživanje pokazalo neke specifičnosti povratnih migracija u ovome kraju. S jedne strane, u doba socijalističke Jugoslavije

* Prof. dr. Jasna Čapo Žmegač, znanstvena svetnica na Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, Šubićeva 42, HR-10000 Zagreb in redna profesorica na Sveučilištu u Zagrebu. E-pošta: capo@ief.hr.

¹ Istraživanje je provedeno u sklopu bilateralnog hrvatsko-slovenskog projekta "Populacijska dinamika na slovensko-hrvatskoj granici: Primjer širega pokupskog područja", 2004.–2005. (o projektu v. Knežević Hočevar 2006). Zahvaljujem Duški Knežević Hočevar, slovenskoj voditeljici projekta, na iznimnoj podršci prilikom realizacije istraživanja i ovog priloga.

povratak iz vanjske migracije pratila je i migracija iz rodnoga sela na obroncima Žumberačkog gorja i naseljavanje u obližnje slovenske gradiće. Nakon raspada Jugoslavije ta je unutarnja migracija redefinirana kao vanjska, tj. nekadašnji unutarnji migranti postali su iseljenicima. S druge strane, iz današnje perspektive neovisnih država Hrvatske i Slovenije povratak, bez obzira na to s koje strane novonastale granice, zbio se u pogranično područje. Stoga je istraživanje povratničkih iskustava na ovome terenu ujedno i istraživanje posljedica nastajanja međudržavne granice usred regije, odnosno prilog istraživanju života na granici i pograničnoga iskustva.

Žumberak se proteže zapadnim dijelom središnje Hrvatske, na samoj granici sa Slovenijom. Zauzima veći dio istoimenoga gorja, koje u dužini od oko 40 km leži u smjeru jugozapad-sjeveroistok. Riječ je o izrazito krškom području s bukovom i kestеноvom šumom. Gospodarsku osnovu čine stočarstvo, vinogradarstvo i poljodjelstvo. Sjeveroistočna strana gorja, koja pripada Sloveniji, strmija je i slabije naseljena, dok je jugozapadna strana blaže položena i postupno prelazi u dolinski prostor Pokuplja. Najveći se broj naselja nalazi iznad 400 m nadmorske visine pa žumberačka naselja pripadaju najvišim naseljima u Hrvatskoj. Malena i zbijena, naselja su po broju stanovnika i građevnom fondu seoskoga tipa. Osamdesetih godina prošloga stoljeća samo su dva naselja na cijelom području imala obilježja tzv. središnjih naselja, odnosno naselja s osnovnim komunalnim sadržajima kao što su mjesni ured, osnovna škola, zdravstvena ambulanta ili ljekarna, trgovina mješovitom robom i pošta: Radatovići u jugozapadnom Žumberku i Kostanjevac u središnjem dijelu južnog Žumberka. Godine 1999. na Žumberku je proglašen Park prirode Žumberak-Samoborsko gorje radi zaštite i promoviranja prirodnih te kulturnih ljepota i vrijednosti kraja. Unatoč tomu što Park prirode pruža brojne rekreacijske mogućnosti planinarima i izletnicima razvoj turizma je u začetku, a cijelo područje Žumberka već desetljećima karakteriziraju izrazita depopulacija, nepovoljan gospodarski razvoj i slaba prometna povezanost (Muraj 1989, Žumberak 1996, <http://www.croatia.hr/Hrvatski/Destinacije>). Žumberak se danas nalazi na području dviju županija – Zagrebačke i Karlovačke i podijeljen je na tri administrativna područja: grad Samobor, općinu Žumberak i grad Ozalj.

Depopulacija Žumberka traje više od stotinu godina, pa posljednji popis stanovništva bilježi vrlo mali broj stalno prisutnih ljudi u selima jugozapadnoga Žumberka u kojima je provedeno terensko istraživanje: 23 u Radatovićima, 15 u Brezovici Žumberačkoj, 12 u Kuljajima, 19 u Dučićima, 28 u Pilatovcima itd. (Popis stanovništva 2001). Prvi veći val emigracije u prekomorske zemlje dogodio se u razdoblju do Prvoga svjetskog rata, kad je npr. samo iz radatovičkog kraja iselilo oko 40% stanovništva (Muraj 1989: 65). Drugi se val, usmjeren prema europskim zemljama, zbio između dvaju svjetskih ratova. Nakon Drugoga svjetskog rata Žumberčani se ponajviše iseljavaju u druge dijelove Hrvatske: u urbana središta Karlovac, Jastrebarsko, Samobor, Zagreb, ali i u istočnopanonska sela. Znatno je i iseljavanje u slovensku Metliku, s kojom je jugozapadni Žumberak činio komplementarni društveni i zemljopisni prostor. Šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća Žumberčani se ponovno usmjeravaju prema inozemstvu, posebice prema Njemačkoj (*Ibid.*)

U tekstu se razmatra povratak migranata² iz toga posljednjeg vala vanjskih migracija na jugozapadni Žumberak i u okolicu. Dužina boravka u inozemstvu, motivacija za povratak i trenutak – društvenopovijesni i osobni – u kojem je povratak realiziran te odabir mjesta naseljavanja nakon povratka (Žumberak ili obližnji slovenski gradovi) čimbenici su koji su bitno obilježili ove povratne migracije i utjecali na povratnička iskustva te na migrantovu redefiniciju samoga sebe i svoga odnosa prema hrvatskom zavičaju. Remigrante danas uglavnom muče problemi marginaliziranog pograničnog stanovništva u regiji iz koje se cijelo stoljeće iseljavalo, a zbog novonastale se državne granice nalazi u posebno osjetljivom položaju.

U epistemološko-metodološkom smislu ovaj se prilog oslanja na Augéovo mišljenje (2002) da ideal etnologije/ sociokulturne antropologije nikad nije bio izdavanje reprezentativnih uzoraka iz pretpostavljene cjeline, nego upravo suprotno: da bi uspostavio uzajamne odnose ili moguća poopćavanja, etnolog/sociokulturni antropolog polazi od cjelovito istraženih pojedinačnih situacija. Obraćajući pozornost na pojedinačno iskustvo, želim izbjeći generalizirajuće i homogenizirajuće antropološko pisanje koje autoritativno esencijalizira i fiksira iskustva drugih. Istraživanje migracija «odozdo» (usp. Guarnizo i Smith 1998), tj. iz rakursa pojedinih migranata i njihovih obitelji, čini mi se primjerenim za etnološka i antropološka istraživanja jer omogućuje aktivnije razumijevanje antropološkog subjekta i življenoga iskustva migranata i povratnika negoli sociološki migracijski modeli (usp. Brettell 2000). U središtu moga zanimanja su subjektivna značenja koja migranti pridaju svomu migracijskom i povratničkom iskustvu u specifičnom, pograničnom području. Zbog toga ću u prvoj dijelu teksta predstaviti migrantske priče³ nastojeći poštovati *emsku* perspektivu, dok ću u drugoj dijelu cjelokupno istraživanje legitimirati *etskom* interpretacijom (usp. Čapo Žmegač, Gulin Zrnić i Šantek 2006).

MIGRANTSKA PRIČA 1

Nakon što je desetak godina radio u Sloveniji, Ilija⁴, rođeni Žumberčanin, otišao je u Njemačku početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća da zaradi novac za gradnju kuće u rodnom kraju. Nekoliko je godina radio kao terenski građevinski radnik, a potom se zaposlio u tvornici južno od Münchena. Već nakon godine dana bilo mu je jasno da u Njemačkoj želi ostati sve do odlaska u mirovinu. Ilija tvrdi da je bio dobar radnik: ne samo da je vrlo brzo nakon dolaska naučio njemački i svladao rad na strojevima nego je tijekom godina svojim patentima poboljšao organizaciju rada u tvornici u kojoj je radio. Njegov su angažman vlasnici tvornice znali cijeniti te su

² O povratku kao leitmotivu hrvatske ekonomske migracije, o ulozi dijaspore u nastajanju hrvatske države i/li o povratnim migrantima vidjeti između ostalih Winland 1995, Sopta 2003, Salaj 2003, Čizmić 2003, Peračković 2006, Čapo Žmegač 2003 i 2006.

³ Prezentiraju se četiri migrantske priče; jedna je izostavljena jer je vrlo slična drugoj biografiji.

⁴ Imena ovoga i drugih migranata su izmišljena.

ga periodično novčano nagrađivali. *«Sa Švabama nikad problema nisam imo,»* tvrdi. Godine 2003. otišao je u mirovinu, a 2004. se sa suprugom i dvoje mlade djece vratio u rodni Žumberak, u praktično napušteno selo, u kojemu osim njegove obitelji živi još troje ljudi. Iz Njemačke nisu otišli jer im tamo nije bilo dobro: *«Bilo je meni dobro, ali kuću sam napravio. Nisam htio prodati, previše stvari je već bilo unutra, (...) a i djeca su htjela.»*

Osamdesetih godina Ilija se u Hrvatskoj oženio. Budući da nije želio živjeti odvojenim bračnim životom, suprugu je doveo u Njemačku. Par ima troje djece, odrasle i školovane u Njemačkoj. Živjeli su u prostranom socijalnom stanu u manjem gradiću u Bavarskoj. Supruga nije radila. Najstariji sin, vozač po struci, nije se vratio u Hrvatsku, a dvoje mlade djece, koje je u doba povratka u Njemačkoj pohađalo srednje stručne škole, vratilo se s roditeljima. Ilija tvrdi da su se upravo djeca željela «vratiti» te da ih on na to nije prisiljavao. Po povratku je djecu upisao u srednje stručne škole u Karlovcu, kamo ih svaku nedjelju navečer vozi, a u petak odlazi po njih da bi vikend proveli s roditeljima. Ni Ilija ni njegova kći se ne tuže na taj aranžman, pače, kći je vrlo zadovoljna što vikende provodi na Žumberku. Smatra da mladi uživaju veću slobodu u Hrvatskoj negoli u Njemačkoj, gdje niz zakona ograničava njihove izlaske do punoljetnosti. Život u Njemačkoj joj se nije svidao i zbog skupoće (u usporedbi s ovdašnjim izlascima) i zbog toga što je njihov gradić u posljednje vrijeme naselio veći broj ruskih Nijemaca. U Hrvatskoj je nezadovoljna školstvom, uređenjem mjesta i mogućnostima zabave i kupovine (npr. u Karlovcu i okolici) te često odlazi u Sloveniju:

Metlika je jako lijepa, manja, ko selo, ali lijepo uređeno. Nema čoška da je nešto zmazano, već se osjeti kad se dođe iz Jurovskog Broda, Žakanje, tamo već sve ono neuredne kuće zna imati. Kad se dođe u Metliku, već je drugačije sve. Ma meni je Slovenija ljepša [od Hrvatske]. Oni su već imali te dućane i centre godinama, što je sve iz Njemačke došlo.

Otkako se vratio, Ilija nije odlazio u Njemačku (*«ništa mi od tamo ne fali»*), premda je u redovitom kontaktu s kolegama i prijateljima s kojima je radio dugi niz godina. Danas još samo supruga povremeno odlazi u Njemačku radi zarade.

Tijekom tridesetogodišnjega života u Njemačkoj Ilija je u rodnome mjestu u jugozapadnom Žumberku sagradio prostranu kuću. Dom je želio sagraditi bliže gradskom središtu (Metliki), na području današnje Slovenije, no zbog nekih nesuglasica s građevinskim uredom taj plan nije ostvario te je osamdesetih godina prošloga stoljeća započeo pregrađivati roditeljsku kuću. Izgradio je katnicu s rustikalnim drvenim balkonima i ulaznom nadstrešnicom. Kuću je većim dijelom gradio sam, a uz pomoć nekoliko njemačkih kolega izveo je potrebne unutarnje i vanjske radove. Na kući je radio tijekom godišnjih odmora i vikendima.

Dvije godine nakon povratka Iliji je žao što se vratio. On voli živjeti u svojem selu, uostalom kao i njegova djeca, no ogorčen je zbog stanja u Žumberku i, kako

procjenjuje, izrazito lošega odnosa hrvatske države prema regiji, te iz današnje perspektive sudi ovako: «*Zažalio nisam sebe osobno, ali žao mi radi države što nas maltretira*», i dalje:

Žao mi je samo što sam se vratio. Sad mi je gotovo, kuća je tu i sve. Žao mi je što sam se vratio uopće i što sam kuću uopće delo. Nisam trebao ništa napraviti. Ništa. Nisam trebao ni na dopust dolaziti. Trebao sam preći u Španiju ili u Egipat, Keopsove piramide.

Glavni razlog nezadovoljstvu je infrastrukturna opskrbljenost jugozapadnoga Žumberka. Ilija iznosi pritužbe na nedostatan otpremanje otpada, na činjenicu da njegovo selo nije priključeno na vodovod (a ipak dobiva račune za uređenje voda!) te da u obližnjim selima nema trgovine u kojoj bi se obitelj mogla opskrbiti s dnevno potrebnim namirnicama. Nadalje, žali se da je mjesto cestovno izolirano: prema istoku je spojeno djelomično novoasfaltiranom, no vijugavom brdskom cestom sa Sošicama; sjeverno, prema Sv. Geri, unatoč višekratno započetim radovima, nema asfaltirane ceste pa stoga niti mogućnosti da se kraćim putem dođe do Sošica. K tomu, selo je pedesetak kilometara udaljeno od administrativnog središta Ozlja. Komunikacija s obližnjom Metlikom je također otežana otkako je ustanovljena državna granica između Hrvatske i Slovenije. Uz ove je probleme Ilija iznio i niz pritužbi na funkcioniranje administracije u Hrvatskoj.

Ilija je u višestrukoj prepisci s različitim administrativnim uredima – županijskim u Karlovcu i općinskim u Ozlju – te u konfliktima s lokalnom pograničnom policijom. Na pitanje ima li zakonske osnove da ga pogranična ophodnja spriječava u unošenju mlijeka i kruha iz Slovenije, odgovara:

Ma kakvi zakon. To je pogranično. Oni znaju da nemamo trgovinu tu, nema ništa. Sad nema ni trgovine, jedino je pošta još ostala i tu nema ni novina, ni kartice za telefon, i to su likvidirali. Jedino cigarete i pošta što dolazi.

MIGRANTSKA PRIČA 2

Pero je u Njemačkoj radio četiri godine, od 1969. do 1973. Krenuo je stopama oca, koji se do tada već bio vratio s privremenog rada u Njemačkoj, i brata, koji se vratio otprilike u isto vrijeme kad i Pero i nastanio u Zagrebu. Perin je otac otišao u Njemačku s 45 godina ne bi li popravio obiteljsku materijalnu situaciju: očev rad u Njemačkoj omogućio mu je ne samo školovanje u Zagrebu nego i kupovinu cipela koje nije imao. Prije odlaska u Njemačku Pero nije živio u Žumberku nego je, nakon završenog zanata u Zagrebu, radio u raznim hrvatskim gradovima.

Neposredan povod za odlazak u Njemačku bila je želja da kupi auto: «*To je meni bilo, autom ti ideš na posao, to je za me bilo ko da bi Ameriku vidio, i to me poteglo*

gore.» Auto je kupio, a potom i uštedio novac za kupovinu teretnog kamiona, kojim je započeo prijevoznički posao u nekadašnjoj Jugoslaviji. Potom se vratio:

Vuklo me je nazaj. Gore mi mentalitet nije odgovarao i zavičaj me vukao, a još najviše lovstvo jer sam bio lovac pa to me vuklo, i radi toga sam forsiro da sam prešao u prevoznike, da sam zaslužio za auto i počeo se time baviti. Tamo [u Njemačkoj] ništa me nije držalo.

Tridesetak godina nakon povratka Pero izjavljuje da su mu se u Njemačkoj sviđale «disciplina i pedantnost» i kako su se tamo odnosili prema novcu: «*Da se gore nije poštivo novac, ne bi ni zaslužio to u tako kratkom vremenu.*» Uz to dodaje: «*Kad bi mi tu tak šparno živjeli, onda ne bi morali tamo ići!*» Kao građevinski radnik živio je u «*nekakvoj baraki*», koja je zapravo bila «*dobra kuća*», dijeleći sobu, kuhinju i kupaticu s dvojicom kolega. Radio je i do dvanaest sati dnevno, a slobodno je vrijeme provodio u jugoslavenskim gostionicama u Düsseldorfu i Stuttgartu.

Iz Njemačke se Pero prvo vraća u rodno selo u jugozapadnome Žumberku, a potom radi efikasnijega poslovanja seli u Novo Mesto, gdje gradi kuću u kojoj do danas živi s obitelji. Premda je živio u Novom Mestu, odakle je poslovao razvozeći robu uglavnom po Hrvatskoj, posao je imao prijavljen u Ozlju. Selidbu u Novo Mesto uspoređuje s odlaskom u Njemačku; oboje mu je omogućilo bolju zaradu. Takav aranžman, tvrdi, nije mu zadavao problema sve do raspada Jugoslavije i nastanka neovisne hrvatske i slovenske države. Zbog toga što posao nije bio prijavljen na teritoriju slovenske države danas ima malu hrvatsku mirovinu («*Nikad nisam vjerovao da će se Jugoslavija raspasti zato se nisam ovdje prijavio u Sloveniji. Ja sam mislio uvijek ostati u Jugoslaviji i da će penzije biti jednake.*»). Žali se i na to da se u Novom Mestu ne može prilagoditi:

Ovo je drukčiji mentalitet naroda. To je mentalitet Njemačke! To su ljudi svaki za se, a mi Žumberčani smo previše društveni. Sad, ako je iz Bele krajine, od Črnomelja taj je već društveniji.

Otkako je u mirovini Pero nekoliko puta tjedno odlazi u Žumberak:

Od 76. sam tu [u Novom Mestu], ali ja svaki čas [idem] kroz granice – isto kao da sam vani [u Njemačkoj]. Pa makar je družina [obitelj] tu, makar je sve, ja idem subotu i nedjelju, i bar sredu još moram ići gore [u Žumberak].

Odlazak u Žumberak, a posebice prevoženje stvari između njegovih dviju kuća, otežano je zbog novonastale državne granice, koja prolazi rubom Perina vinograda. Stoga Pero ovako definira svoju zemljopisno malu udaljenost od Žumberka: «*Ja sam blizu i daleko. Čim je granica, odmah si daleko.*»

Prigodom našeg razgovora potkraj godine 2005. jako je bio zabrinut neće li doći do ograničene uporabe malograničnog prijelaza u Brezovici, čime bi mu bio otežan nesmetan boravak u Žumberku:

Jer mi smo Žumberčani (...) mi samo se spuščamo s planine na niže. Ta Brezovica je malo ravnije. Slovenci su to povukli [granicu], a mi smo to kao Žumberčani opet okupirali, to je bolja zemlja, a gore [u Žumberku] je sve zaraslo – brdo – nisi mogao s traktorom ništa napraviti. I, sad smo mi na slovenskoj strani, ali mi smo svi vezani za te Radatoviće, za ta tri kilometra gore i to nas mantra jer ako oni zatvore rampu u deset navečer, ti preko te rampe nećeš moći preći, a mi smo gore u gostioni do ponoći i onda se neće-mo moći vratiti. Tu će biti problem. Hrvatska će ući u Europu, samo kad? Da je za mjesec dana, pa je dugo, jako dugo za nas koji smo uz tu granicu.

Nakon osamostaljenja Hrvatske i Slovenije, tvrdi Pero, «život se promijenio». Ne samo zato što je Žumberak ostao u Hrvatskoj, i što prijeti da će se kad profunkcionira stroža granična kontrola prema Metlici onemogućiti prenošenje dobara iz Slovenije u Hrvatsku i obratno, nego i zato jer su se i ljudi promijenili, a neki nedefinirani «oni» unijeli razdor u do tada jedinstveni «narod»:

Dok je bila Jugoslavija, nekako bilo drugarstvo, drukčije bilo druženje. Otkako je samostalnost nastala, sad se ni sa susjedom ne možeš imati dobro, nekakva ljubomornost nastala. Tu je problem. Ja sve mislim oni nisu samo državu raskopali, raskopali su neki osjećaj naroda da pripada jedan drugome. Tu je greška. Oni su toga čuda uništili. Kad gledaš po psihičkoj strani, recimo, ljudi pate, bio tamo il' ovdje. Ja ne znam moguće 5 posto – 10 koji je stvarno nacionalno jako opredijeljen, a koji nije, tome smeta. Mene smeta, recimo. Smeta me to što se ne družiš, što je ljubomornost nastala, fušerija, kako bi reko.

Rješenje problema Žumberčana koji žive u Sloveniji vidi u «mekanijoj» granici između Hrvatske i Slovenije, te je navodno nekoliko puta predlagao da se ministri osvjedoče o poteškoćama na koje pogranični stanovnici trenutno nailaze:

Ja sam reko, metnite ministre ovdje jedan dan da žive tvoj život. Ja sam reko kad su rampu metali, 'Ja vas [h]ranim tjedan dana i gledajte kako se tu živi'. Ona [neka činovnica] rekla meni, 'To nije nužno' [nužno], a ona iz Ljubljane došla. Što ona zna o našim problemima kad ona ne živi tu!

MIGRANTSKA PRIČA 3

I Marija je kratko radila u Njemačkoj: šest i po godina, od 1969. do 1976. Otišla je s mužem da zarade novac za gradnju ili kupovinu kuće. Godine 1970. rodila je sina i nakon tromjesečnog roditeljnog dopusta vratila se u Njemačku, ostavivši dijete na brizi svojim roditeljima. Dijete je ostavila kod roditelja da bi u što kraćem roku ona i suprug što više uštedjeli; kako sama kaže, *«svaki je gledao ko je išao da si nešto zaradi da si osnuje doma nešto.»* Danas prosuđuje da je tada bila *«mlada-luda»* te da više nikad ne bi dijete ostavila drugomu na brizi: *«To su patnje velike. Mali bio bolestan, upala bubrega, da vidite kako je to teško bilo.»* U to doba u njihovu žumberačkom selu nije bilo ni telefona te se komunikacija između članova obitelji koji su živjeli u dvjema državama odvijala pismima.

Marija se vrlo dobro sjeća svojih prvih primanja u Njemačkoj i njihova rasta. Radila je u tvornici, a u slobodno je vrijeme dodatno zarađivala vrtlarskim poslovima. Suprug je radio kao zidar. U Njemačkoj se dobro snašla jer je došla s određenim znanjem njemačkog jezika. Živjeli su u regiji gdje je bilo mnogo ljudi iz bivše Jugoslavije, a nemali broj je bio upravo iz njihova rodnog Žumberka. Bračni je par od uštedevine već za nekoliko godina kupio kuću u Metliki: *«Radili smo dosta, skromno smo živjeli. Nismo izlazili, radili i subotom i nedjeljom.»*

Marija se vratila iz Njemačke kad je sin pošao u školu: *«Ne možeš ga mami ostaviti da ide u školu.»* Devet mjeseci nakon povratka pronašla je posao u tekstilnoj industriji u Metliki, gdje je radila sve do odlaska u invalidsku mirovinu prije nekoliko godina. S djetetom je prvo živjela u Metliki, a potom u roditeljskoj kući u Žumberku. Povratak iz Njemačke u tadašnju Jugoslaviju opisala je kao *«veliki preokret»*:

Čeko si red, tu kad si došao u trgovinu. Onaj sa vrata [viče] 'Ja trebam to'... To meni bili takvi šokovi. Ja to nisam mogla podnašati, čisto drukčiji način života. Ja sam se bila jako priviknula tome životu [u Njemačkoj] i dugo sam bila motala. Posle sam se priučila.

Do raspada Jugoslavije njezin i sinovljev život između Žumberka, gdje su živjeli i Metlike, gdje je ona radila a sin išao u školu, odvijao se bez problema. Žumberačka sela koja gravitiraju prema Metliki bila su s Metlikom povezana autobusnom linijom, a Marija je imala i automobil koji je omogućavao da se lako kreće između svoga prebivališta, obližnjega sela u kojem su nastanjeni njezini roditelji i Metlike, u koju je dnevno odlazila na posao i gdje je nabavljala sve što je trebalo za vođenje kućanstva. Danas su, žali se Marija, autobusne veze s Metlikom ukinute, a na granici između Slovenije i Hrvatske, u selu Brezovica postavljena je rampa, i premda lokalni stanovnici s malograničnom propusnicom mogu slobodno prelaziti iz jedne države u drugu, postoje izvjesna ograničenja dobara koja mogu prevoziti. Marija je ispričala niz zgoda u kojima se nadmudrivala s pograničnom policijom ne bi li na Žumberak prevezla veće količine hrane i pića. U doba našeg razgovora u ljeto 2006. godine jako

se bojala novih ograničenja pri korištenju malograničnim prijelazom. Svjesna je da se hrvatskoj državi ne isplati ulagati u jugozapadni Žumberak u kojemu živi samo dvjestotinjak ljudi i smatra da bi bilo bolje da njezino selo pripadne Sloveniji, općini Metlika, kamo je oduvijek gravitiralo i kamo je iselio najveći broj stanovnika jugozapadnog Žumberka. Novoizgrađenu cestu prema Sošicama ne smatra nikakvom prednošću jer, premda se Sošice smatraju središnjim mjestom u Žumberku, ono ne nudi potrebne trgovine i uslužne djelatnosti. Marijin je sin manje zabrinut od majke zbog stalnih najava postrojenja režima na malograničnom prijelazu prema Metliki, premda on danas, kao i njegova majka nekad, svakodnevno putuje na posao u Metliku. Marija pak očekuje da će ulazak Hrvatske u Europsku Uniju riješiti njihove probleme.

Na pitanje o tome jesu li se i stanovnici granice promijenili nakon što je povučena državna granica, Marija odgovara: *«Mi smo i dalje ostali oni isti. Sve jedni s drugim. [uzdiše]. Na razini običnih ljudi sve je ostalo isto.»* Nije joj važna ni njezina ni nacionalna pripadnost njezinih susjeda: *«Meni tako sve najedno. Ne znam. To meni tak svejedno. Pa ne moreš ti biti ne znam šta ako si ti rođen tu i ne moreš ti biti šta drugo nego ono što jesi.»*

MIGRANTSKA PRIČA 4

Draga je također podrijetlom iz Žumberka. Nakon završene tekstilnoindustrijske škole u Dugoj Resi radila je u Zagrebu, a potom je u 29. godini, 1962. godine, otišla u Njemačku. Pomogao joj je stric, kao što je ona kasnije pomogla svojoj braći i sestrama da dobiju jamstveno pismo. Dok nije naučila njemački jezik radila je u kuhinji, a zatim se zaposlila kao prodavačica u jednoj od poznatijih minhenskih robnih kuća. Tamo je uživala veliko povjerenje svojih nadređenih, koji su je jednom zaštitili i od neugodnih klijenata koji nisu željeli da ih posluži jedna *Ausländerin*. Godine 1990. otišla je u mirovinu, nakon 28 godina rada u Njemačkoj.

Voljela je živjeti u Münchenu. Zajedno sa suprugom, Slovincem kojega je tamo upoznala, također trgovcem, odlazila je u operu i u muzeje:

München je lijepi grad, stvarno divan. Ako netko dode u München i ne doživi u Münchenu što München sve nudi, taj čovjek nije bio u Münchenu: pinakoteke, pa muzeji, kazališta.

Ni vikendom ni tijekom godišnjega odmora nisu dodatno radili:

Mi smo si priuštiti stvarno. Mi nismo kao što su oni ljudi koji su došli samo raditi, samo radi, radi i... doma. Nikud nisu ni izlazili. Mi smo išli. I mi smo puno radili, ali kad smo imali dopust, onda smo stvarno sebi uzeli dopust.

Sve dok 1984. nisu kupili kuću u Žumberku, godišnje su odmore provodili putujući u inozemstvo. Godine 1988. suprug je umro, a 1996. ona se definitivno vratila u Žumberak.

Draga je mislila da će u Njemačkoj ostati kratko, dok ne uštedi za «sobicu»:

Ja sam mislila da će to biti godina, dve, najviše tri godine. 'Ali kad sam počela raditi, bila sam sigurna u moj posao. Nisam se plašila da će mi dati otkaz, Nijemci nisu takvi kao što su naši ljudi, ne. (...) Morala sam izdržati, premda mi je bilo dosta teško iz početka, zbog jezika.

Danas se govoreći o svemu smije i ne može objasniti kako se dogodilo da je u Njemačkoj ostala ukupno 33 godine, premda su i ona i suprug «žudjeli» za domovinom. Nakon što je otišla u mirovinu 1990., odgodila je povratak sve dok nakon ratne operacije Oluja nije bila oslobođena središnja Hrvatska. Tada se odlučila za povratak, još uvijek ne odjavljujući boravište u Njemačkoj. Tvrdi da je razlog tomu bio strah da će zbog definitivnog napuštanja Njemačke dobivati manju mirovinu. U Njemačkoj je imala sestru i nećaka te joj nije bio problem svaka tri mjeseca tamo otputovati i kod svog se liječnika opskrbiti potrebnim lijekovima. S takvom je praksom nedavno prekinula i sad redovito odlazi liječnici opće medicine u Ozalj. Održava vezu s nekoliko kolegica Nijemica te sa sestrom i nećacima u Njemačkoj.

Nije joj žao što se vratila u Hrvatsku; pače, tvrdi da joj mirovina ne bi bila dostatna za život u Münchenu, gdje je morala iznajmljivati stan. U Žumberku može dobro živjeti s njemačkom mirovinom i po potrebi otići u toplice ili nekamo drugdje: «*Imam za sve, mogu lijepo živjeti*». Draga se ne žali na život u žumberačkom selu i ne govori o drastičnim promjenama koje je doživjela odlaskom iz njemačkoga grada u hrvatsko pogranično selo. Žali se, doduše, na sitne nefunkcionalne stvari, kao npr.:

Koješta mi se nije svidalo ovdje. Jer sam navikla bila gore [u Njemačkoj] npr. ako pozovem nekog da mi dođe popraviti vešmašinu, recimo ili šporet, ili što, pa ne dođe odmah, ne dođe, mislim, niti se ne javi da nije mogao doći. Drugi dan ponovno zovem, 'Jao pa nisam mogao, doći ću sutra ili koji drugi dan.' – 'Ali molim vas onda mi recite kad ćete doći da znam biti kod kuće. Nemojte reći točno nego recite između, ne.' Tak da sam ih ja malo i navikla. Na to nisam ja bila navikla: kad u Njemačkoj nešto naručiš, imaš termin neki, u istu minutu dođe.

Nakon početnih poteškoća privikla se na život u Žumberku. Kao i njezinu sadašnjem partneru nedostaje joj društvo, osobito nakon što joj je umrla sestra nastanjena u obližnjem selu. Smatra da se život u Žumberku jako promijenio u odnosu na njezinu mladost, uglavnom uslijed iseljavanja. Draga se opskrbljuje živim namirnicama u Ozlju te, zbog veće i bolje ponude, i u Metliki ili Črnomlju: «*Metlika je mali gradić, ali imate ko u Minhenu svega. Kao da ste u Minhenu.*» Tijekom razgovora nije uopće

spomenula poteškoće vezane na malogranični prijelaz; činilo joj se čak da je granični režim malo manje strog tijekom 2006.

USPOREDBA POVRATNIČKIH ISKUSTAVA

Pogledajmo pobliže što ovi zapisi govore o obilježjima migracije, povratka i trenutnog života migranata-povratnika na području jugozapadnog Žumberka.

Ovim i inim naraštajima Žumberka zajedničko je napuštanje rodnoga kraja, bilo radi odlaska u obližnja gradska središta bilo u inozemstvo. Prije je spomenuto da je od početka šezdesetih godina 20. stoljeća hrvatsko stanovništvo žumberačkog područja masovno odlazilo na rad u Njemačku. Već su roditelji i stričevi mojih sugovornika – uglavnom muškarci – «probili led» i otišli na rad u inozemstvo. Vezani radnim ugovorima, s ciljem da u Njemačkoj u što kraćemu roku zarade oveću sumu novaca prijeko potrebnu za obnovu dotrajale kuće ili školovanje djece, oni su se nakon nekoliko godina vraćali u zavičaj (usp. Muraj 1989: 87, Nejašmić 1981). Njihova su djeca slijedila taj trag, s tom razlikom da su neki ostali u inozemstvu duže (ovdje migranti jedan i četiri), a neki su primijenili model prethodnog naraštaja, vrativši se nakon što su ostvarili planiranu zaradu (migrant dva) i/li iz obiteljskih razloga (migrantica tri). Na drugome sam mjestu stoga zaključila, također na primjeru jedne migrantice iz Žumberka, kako su ideju povratka – makar povratak bio vremenski neodređen – nje govali i pripadnici druge generacije migranata iz te regije (Čapo Žmegač 2006).

Makrostrukturni razlozi koji su poticali veze Žumberčana sa zavičajem razmjerno su dobro poznati. To je, prije svega, u 1960-im i 1970-im godinama njemačka politika zapošljavanja strane radne snage na određeno vrijeme, tzv. rotacijska politika. Terminom *Gastarbeiter* obilježavala se ta privremena i promjenjiva radna snaga, pretežito muškarci mlađi od 40 godina (Kolinsky 1996, Lapeyronnie 1992, Bougarel 1992, Münz 1995). Razvojem bilingvalnih razreda radi očuvanja kulturnog identiteta migranata neke su njemačke države podržavale rotacijsku politiku unajmljivanja strane radne snage (Lapeyronnie 1992, Bougarel 1992). Stoga je održavanje veza s krajem podrijetla hrvatskih i inih ekonomskih migranata u Njemačkoj izravno korelirano s takvom migracijskom politikom i rezultiralo je ranijim ili kasnijim povratkom migranata u zemlju podrijetla. U konkretno razmatranim primjerima dva su se migranta odlučila na povratak nakon kraćega razdoblja dok su se dva vratila nakon gotovo tridesetgodišnjeg boravka u inozemstvu, nakon što su otišli u mirovinu. Odluka o povratku donesena je u svakom pojedinačnom slučaju ovisno o obiteljskoj situaciji i procjeni osobnoga gospodarskog stanja i mogućnosti koje nudi povratak.

Bez obzira na dužinu boravka u inozemstvu, odnosno trenutak kada se odlučuju na trajni povratak, migranti se vraćaju u širi zavičaj, a ne nužno u svoja rodna sela. Nakon kratkotrajnog boravka u Njemačkoj Pero i Marija su se nastanili u obližnjim gradovima (Novom Mestu i Metliki) slijedeći obrazac unutarnjih migracija uobičajen za stanovnike jugozapadnog Žumberka: napuštanje brdskih i nastanjivanje u nizin-

skim naseljima i/li u obližnjim slovenskim gradovima. Njihov je povratak iz vanjske migracije, dakle, pratila unutarnja migracija, što će imati znatne reperkusije na njihov život nakon raspada Jugoslavije i nastanka hrvatske i slovenske države. Ilija (prva priča) se također želio nastaniti u nizini, bliže gradskom središtu, no kad u tome nije uspio, odlučio je kuću ipak graditi u rodnom brdskom selu. Jedino migrantica iz četvrtne priče nije pokušavala napustiti uži zavičaj kad je u domovini kupovala kuću. To je razumljivo s obzirom na to da je odluka o izboru mjesta gdje će kupiti dom donesena nakon više od dvadeset godina boravljenja u Njemačkoj, u doba kad su ona i suprug znali da povratak nije izgledan prije odlaska u mirovinu.

Možemo pretpostaviti sljedeća obilježja povratnih migracija u jugozapadni žumberački kraj: radno sposobni povratnici ne vraćaju se u svoja komunikacijski izolirana brdska naselja u kojima su mogućnosti zapošljavanja ograničene, nego u obližnje gradove, u kojima se ne samo mogu zaposliti i eventualno bolje zarađivati nego i školovati djecu. Onima pak koji se odlučuju vratiti tek nakon umirovljenja i relativno kasno počinju ulagati u nekretnine u zavičaju ti čimbenici budućega života nisu važni jer niti će u zavičaju tražiti posao niti će više imati djecu u školskoj dobi. U njihovu su slučaju pri donošenju odluke o tome gdje će u mirovini živjeti važniji blizina rodbine, mir, tišina, ljepota prirode, mogućnosti odmora i opuštanja. Ilijin primjer se izdvaja po tome što se nije uspio prema planu nastaniti u podnožju Žumberka te se prilikom trajnog povratka, nakon odlaska u mirovinu, zatekao u praktično napuštenom brdskom naselju s djecom školske dobi. Ako je vjerovati njegovu i kazivanju njegove kćeri, to im nije nikakav problem.

Obilježja regije podrijetla (depopulacija, gospodarska nerazvijenost, seoska naselja bez komunalne infrastrukture, slaba prometna povezanost i sl.) u kombinaciji s fazom u životnom ciklusu u kojemu će se migrant vratiti, utjecat će dakle na njegov izbor mjesta na kojemu će uložiti u nekretnine i nastaniti se nakon povratka. Napuštanje rodnog brdskog sela instrumentalno je za migrante-povratnike u mladoj životnoj dobi. Pero i Marija (druga i treća priča) bili su zadovoljni svojim odabirom: nakon kratkotrajnog rada u Njemačkoj nastanili su se u obližnjim gradovima, iskoristivši mogućnosti koje su im se tamo nudile za pronalaženje zaposlenja ili za bolju zaradu. Ujedno su djeci omogućili školovanje i život u gradskim sredinama. Pritom su živjeli nedaleko od staroga doma i roditelja, koje su često posjećivali, pomagali im i po potrebi s njima obrađivali zemlju, odnosno uživali u nekim hobijima koje su mogli prakticirati samo u užem rodnom kraju (npr. lov). U njihovim primjerima preslojavanje povratka iz vanjske migracije unutarnjom migracijom (iz sela u obližnji grad) unutar širega zavičaja bilo je izrazito funkcionalno u razdoblju kad su se Slovenija i Hrvatska nalazile unutar iste državne tvorbe.

No, raspadom Jugoslavije i nastankom državnih granica između Hrvatske i Slovenije život se povratnih migranata zakomplicirao, a promijenio se i njihov status. Naime, u doba povratka sedamdesetih godina 20. stoljeća oni su se vratili u državu koja je obuhvaćala i njihovo rodno selo u Žumberku (u tadašnjoj jugoslavenskoj Republici Hrvatskoj) i obližnji gradić u tadašnjoj jugoslavenskoj Republici Sloveniji, u kojem

su se nastanili. Iz današnje su perspektive ti nekadašnji povratnici i unutarnji migranti zapravo iseljenici: njihov povratak iz Njemačke danas se nadaje kao iseljavanje u susjednu državu, a oni sami kao slučajna dijaspora (*accidental diaspora*, Brubaker 1999⁵). Da je u osjećajima migranta ta nekad faktično unutarnja migracija i prije raspada Jugoslavije subjektivno bila doživljavana kao iseljavanje, slično onomu u Njemačku, govori i Perin iskaz kojim je odgovorio na pitanje je li prihvaćen u Sloveniji:

Jesmo što moraju, a ne što bi rado nas prihvatili. Ti si za nje uvijek tujac da si sto veka tu. Ne prihvaćaju, mislim prihvaćaju kad moraju. A to ti je, kako bi rekao, svako svog rado ima. On misli, mi smo pridošlice.

Njegov subjektivizam je od početka devedesetih objektiviziran, jer od tada dva do tri puta tjedno odlazi u rodni zaselak u Žumberku «*črez granice – isto ko da sam vani.*»

Ustanovljavanje državne granice pograničnim je stanovnicima donijelo probleme, bez obzira žive li u Sloveniji a potječu iz Žumberka i tamo posjeduju nekretnine i imaju rodbinu, ili žive li u Hrvatskoj a poslom, školovanjem i/li dnevnom opskrbom vezani su uz Sloveniju. Usred naselja Brezovica, u podnožju Žumberačkog gorja, ustanovljena je granica i malogranični prijelaz, kojim su se stanovnici nastanjeni s obiju strana granice mogli neometano koristiti, uz neka ograničenja glede sadržaja i količina dobara koje smiju prenositi. Jedan migrant se, primjerice, žalio kako nakon razdvajanja dviju država ne smije prenositi svoju lovačku pušku iz Žumberka u Novo Mesto; drugi je naišao na probleme prilikom prijevoza u svoj dom u Žumberku veće količine vina proizvedenoga na roditeljskom imanju u Sloveniji. Treći se žalio da bi mu, ako bi poštivao zakone, zapravo bio onemogućen svakodnevni uvoz mlijeka i kruha iz Slovenije u Žumberak.

Razgovori s pograničnim stanovnicima, vođeni zimi 2005. godine te u ljeto i u jesen 2006. godine, svjedoče o njihovu strahu zbog mogućeg pooštavanja graničnog režima. Naime, još prije ulaska Slovenije u Europsku Uniju povela se rasprava o statusu dotadašnjih malograničnih prijelaza s Hrvatskom, te je u hrvatskim dnevnim novinama *Vjesnik* 2. 12. 2003. objavljena vijest da će unatoč ulasku Slovenije u EU 2004. i u tzv. šengensku graničnu kontrolu 2006. godine svi malogranični prijelazi s Hrvatskom zadržati svoj status (<http://www.hsp1861.hr/vijesti4/031202hi.htm>). Lokalno stanovništvo kao da tome nije vjerovalo te je na podizanje rampe na malograničnom prijelazu u Brezovici odgovorilo izgradnjom paralelne ceste koja stanovnicima omogućuje da zaobiđu službeni granični prijelaz (vijest o tome i protivljenje slovenske vlade donosi hrvatska tiskovna agencija HINA 10. 11. 2005., <http://www.24sata.hr/articles/view/11356/>). O tome kako je funkcionirao prijelaz u Brezovici krajem 2005. godine govorio je Pero:

⁵ Prema istome autoru, slučajne su dijaspore nastale u dramatičnim okolnostima, zbog rekonfiguracije političkog prostora nakon raspada multinacionalnih država kao što su npr. bivši Sovjetski Savez ili Jugoslavija.

Tu su rampu postavili. To je ta Brezovica što je na TV, ali nisu je još otvorili. Tu dođe patrola jedna ili druga, ali nije još radna ta rampa. Nema stalno nikoga, ali uvijek netko naleti pa te lako baš dobije. To je taj problem granice. Sad mi se isto... Ne mi, mi imamo propusnice, ali možeš se snaći jer je Hrvatska napravila obilaznicu: prođeš po obilaznici i zaustavi te i kažeš da si u posjeti. Zaustavi te hrvatska policija samo, možeš se snaći. Mi prolazimo bez kontrole, nas neće kazniti, ali po obilaznici ne možeš proći, nego moraš preko rampe. Ako ne ideš preko rampe, da je gore slovenska policija te kazni. I to nas smeta.

Godine 2006. u hrvatskim se novinama ponovno pojavljuju napisi o tome kako neće doći do promjene statusa graničnih prijelaza s Hrvatskom, no potkraj godine i tekstovi s natpisom «Žumberak u schengenskoj blokadi» (*Novi list* 13. 12. 2006.) ili «Pogranični stanovnici odsječeni od Hrvatske» (*Jutarnji list* 13. 12. 2006.). Oni donose vijest da od 5. 12. 2006. malograničnim prijelazom u Brezovici Žumberačkoj mogu prometovati samo osobe koje imaju potvrdu o posjedovanju nekretnina u Sloveniji. Vijest je izazvala okupljanje i prosvjede lokalnog stanovništva s hrvatske strane granice.

Nova međunarodna granica donijela je različite probleme svojim stanovnicima, ovisno o tome jesu li nastanjeni u Hrvatskoj ili u Sloveniji. Primjerice, Pero je govorio iz rakursa čovjeka podrijetlom iz Žumberka, nastanjenog u Sloveniji. Neometano cirkuliranje između njegova mjesta podrijetla i stanovanja uspostavom državne granice između Hrvatske i Slovenije dovedeno je u pitanje. Objektivnu blizinu svoga rodnog mjesta Pero je počeo doživljavati kao udaljenost: «*Ja sam blizu i daleko. Čim je granica, odmah si daleko.*» Migrant čiju sam priču izostavila jer je vrlo slična ovoj zbog novonastale granice čak je prekinuo odlaziti u Žumberak.

Za ljude naseljene u Hrvatskoj, ali s jakim vezama u slovenskim selima (u kojima im npr. žive roditelji) ili zaposlenjem u Metliki, problem je dnevnoga funkcioniranja u širem rodnom kraju. Primjerice, Marija je od povratka iz Njemačke živjela na prostoru bez državnih granica i prijelaza, bez ikakva ograničenja glede prijenosa dobara i prijevoza ljudi iz hrvatskih žumberačkih sela u obližnja slovenska naselja i obratno. Živjela je paralelno ili sukcesivno bilokalno i bifokalno (usp. Rouse 1992): neko je vrijeme stanovala i radila u Metliki, nakon toga se nastanila u Žumberku, a nastavila raditi u Metliki, istodobno pomažući roditeljima koji su nastanjeni u trećem naselju u podnožju Žumberačke gore, naselju koje je danas sa slovenske strane. Danas njezin sin živi slično kao nekad ona: ima boravište u Hrvatskoj, a radi u Sloveniji. U njezinoj kući u jugozapadnom žumberačkom selu na vrlo se konkretan – i nekonfликтan – način susreću dvije države: majka ima slovensko i hrvatsko državljanstvo, prima slovensku i njemačku mirovinu, živi u Hrvatskoj, ali je prijavljena kod roditelja u Sloveniji, gdje uživa zdravstvenu zaštitu, njezin automobil nosi slovensku registraciju; sin ima hrvatsko državljanstvo i prebivalištem je prijavljen u Hrvatskoj, radi «pod vizom» u

Sloveniji, izvršno govori slovenski jezik jer je školovan u Sloveniji, a njegov automobil nosi hrvatsku registraciju. Njihovi najbliži rođaci žive u Sloveniji, samo nekoliko kilometara udaljeni od njihova prebivališta u Hrvatskoj.

Prema kazivanju pograničnog stanovništva na toj nekad republičkoj, unutardržavnoj, granici između Hrvatske i Slovenije do raspada Jugoslavije, identiteti su bili fleksibilni. Marija tvrdi da nije bila važna nacionalnost pojedinca (što je i Perino mišljenje), te da je svakodnevno nužna pragmatičnost u tom razdoblju nadvladavala nacionalne podjele, koje, navodno, ljudi nastanjeni na ovom području nisu ni osjećali. Njezin iskaz potvrđuje hipoteze istraživača graničnih područja da se na granici dovode u pitanje identiteti, čvrste nacionalne odjelitosti i određenja. Drugim riječima, sociokulturne skupine koje žive na granici ne potvrđuju tezu o čvrsto omeđenoj i teritorijaliziranoj nacionalnoj pripadnosti (Donnan i Wilson 1994, Wilson i Donnan 1998). Marija će stoga i danas, apstrakcijama kao što su nacionalna pripadnost i državljanstvo pretpostavljajući svakodnevnu funkcionalnost, izjaviti da je logičnije da njezin zavičaj pripadne Sloveniji. Uostalom, njezina se dva državljanstva ne isključuju, pače komplementarna su na granici na kojoj živi, a ona sama *«ne more[š ti] biti šta drugo nego ono što je[si].»*

Premda se i Ilija žali na neke nedostatke dnevnog funkcioniranja na granici, njegovim pritužbama dominiraju elementi koji proizlaze iz nedostataka komunalne infrastrukture u brdskom selu u kojemu živi (selo nema vodovod ni trgovinu, cestovno je izolirano itd.) te elementi šire društvene i političke kritike. Život podno najvišega žumberačkog vrha – Sv. Gere (1178 metara) – njegovoj obitelji donosi niz poteškoća koje bi, prema njegovu mišljenju, bile svladive kad bi u državi bilo interesa za regiju te kad lokalni moćnici ne bi zastupali vlastite na štetu regionalnih društvenih interesa. Njegov iskaz vrvi pričama o raznim pronevjerama i krivim političkim odlukama glede žumberačkog kraja te o vlastitim pokušajima da intervenira protiv takvih odluka.⁶ Izrazito je skeptičan prema hrvatskoj državi i interesu koji ima za ovaj kraj: *«Ko? Država? Ne zna ni gdje smo. Briga državu za nas, nema šanse.»* Prema njegovu mišljenju država samo izvlači novac od žumberačkih stanovnika ništa im ne dajući za uzvrat. Njegove pritužbe dakle ne govore samo o životu na novoj nedovoljno reguliranoj međudržavnoj granici nego i, značajnije, o žumberačkom stanovniku, recentnom povratniku iz inozemstva koji, lišen iluzija o hrvatskoj državi i stvarnosti, razočaran političkim, društvenim i gospodarskim odlukama države glede njegova kraja⁷ te duboko rezigniran stanjem stvari daje destruktivne izjave poput sljedeće: *«Treba uništiti Žumberak; neka sve gori!»*

Najmanje nezadovoljstva od svih sugovornika iskazala je Draga. Čak joj se ljeti 2006. malogranični režim činio labavijim nego prijašnjih godina, a udaljenost

⁶ Radi zaštite kazivača iz njegova su iskaza izostavljene konkretne priče.

⁷ Možda je za stav ovog povratnika ključna činjenica da se nastanio u marginalnom žumberačkom području. No, možemo se pitati i je li stav ovog čovjeka uvelike različit od stavova Hrvata u i izvan Žumberka koji nikad nisu migrirali. Premda bi bilo vrijedno istraživanja to pitanje nadilazi okvire ovog priloga.

trgovačkih i administrativnih središta (Ozalj, Črnomelj) od njezina mjesta boravka svladivom. Njezin je stav razumljiv u svjetlu činjenice da nije živjela na granici u jugoslavenskom razdoblju te da danas vodi povučenu i miran, a zahvaljujući njemačkoj mirovini ipak relativno opulentan i siguran život u rodnom kraju.

POVRATNIČKO ISKUSTVO U FUNKCIJI ŽIVOTNOGA TIJEKA I POVIJESNOGA TRENUTKA

Analizom je ustanovljeno da obilježja regije podrijetla, u kombinaciji s fazom u životnom ciklusu u kojoj se migrant vraća, utječu na odabir mjesta naseljavanja nakon povratka. Tako će za mlade ljude povratak ujedno označiti i migracija iz komunikacijski izoliranih i gospodarski nerazvijenih brdskih naselja u Žumberku u nizinska, komunikacijski dobro povezana i gospodarski razvijenija naselja u okolici. Istodobno će stariji povratnici preferirati nastanjivanje upravo u užem zavičaju. Od ovoga su pravila, naravno, moguća i odstupanja.

Nadalje, pokušala sam usporediti životna iskustva četiriju migranata nakon povratka. Razvidno je da je za njihovo razumijevanje potrebno uzeti u obzir trenutak u osobnom i obiteljskom životnom ciklusu u kojemu se vraćaju (tzv. individualno i obiteljsko vrijeme) i trenutak u društvenom i političkom razvoju regije i države povratka (tzv. povijesno vrijeme, usp. Hareven 1994). Ako je riječ o povratnicima u mladoj životnoj dobi, tada se povijesno vrijeme potrebno za razumijevanje njihovih današnjih iskustava udvostručuje: naime, ono obuhvaća razdoblje u kojemu su se vratili (socijalistička Jugoslavija) i današnje razdoblje (odvojenih država Hrvatske i Slovenije). Stoga su i iskustva i današnji problemi povratnih migranata iz druge i treće priče donekle različiti od onih migranata iz prve i četvrte priče. Naime, Pero, koji je slijedio itinerer brdsko selo u Žumberku – Njemačka – obližnji gradić u Sloveniji, u međuvremenu je od povratnika postao slučajnom dijasporom; dok je Marija, zahvaljujući višegodišnjoj dnevnoj migraciji zbog posla (unutarnjoj do 1990., odnosno vanjskoj nakon toga) na ruti Žumberak – Metlika razvila bifokalnost, koju je nakon devedesetih kapitalizirala u dvostruko državljanstvo. Njihovo povratničko iskustvo oblikovalo se na nekadašnjoj unutardržavnoj (republičkoj) granici te su promjene koje je u njihove živote unijela promjena republičke u međudržavnu granicu izrazito negativno vrednovane. Povratni migranti pak koji se vraćaju nedavno, nakon državnopolitičkih promjena, nemaju u fokusu pritužbe isključivo na novi granični režim. One će čak i izostati (Draga) ili će donekle biti zasjenjene općedruštvenom kritikom (Ilija).

Tema povratka iz vanjske migracije s kojom sam krenula u istraživanje na jugozapadnom Žumberku ispreplela se s analizom života u odnedavno pograničnom području, potisnuvši povratak kao ključ za razumijevanje iskustava na granici. Povratnike iz vanjske migracije na ovom području možemo opisati kao pragmatične pogranične stanovnike i/li kao razočarane hrvatske građane. Oni svjedoče o bezizlaznom položaju jednog gospodarski, zemljopisno i demografski marginalnog područja

u Hrvatskoj, u koje državi nije isplativo ulagati u infrastrukturu i gospodarstvo, dok ga istodobno, vođena logikom teritorijalne nacionalne države, želi očuvati unutar postojećih granica.

No, i današnji su problemi stanovnika na hrvatsko-slovenskoj granici kraj Žumberka povijesno situirani, tj. i oni pripadaju samo jednoj fazi u mijenama graničnog režima u ovom području. Kad Hrvatska uđe u Europsku Uniju i potpiše šengenski sporazum, oni bi trebali nestati. Ali, kako je rekao jedan migrant: «*Da je za mjesec dana [ulazak Hrvatske u EU], pa je dugo, jako dugo (za nas koji smo uz tu granicu).*»

BIBLIOGRAFIJA

- Augé, Marc (2002). Bliski drugi. *Drugi i sličan. Pogledi na etnologiju suvremenih društava*, (ur. M. Segalen). Zagreb: Jesenski i Turk, str. 25–42.
- Bougarel, Xavier (1992). Allemagne. Assimilation ou préservation des spécificités. *Immigrés en Europe. Politiques locales d'intégration*, (ur. D. Lapeyronnie). Paris: La Documentation Française, str. 19–54.
- Brettell, Caroline B. (2000). Theorizing Migration in Anthropology. *Migration Theory. Talking across Disciplines*, (ur. C. B. Brettell i J. F. Hollifield). New York – London: Routledge, str. 97–135.
- Brubaker, Rogers (1999). Accidental Diasporas and External 'Homelands' in Europe: Past and Present. Referat na Međunarodnoj konferenciji "Diasporas and Ethnic Migrants in 20th Century Europe" May 20–23, 1999, Berlin.
- Čapo Žmegač, Jasna (2003). Trajna privremenost u Njemačkoj i povratak hrvatskih ekonomskih migranata. *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive*, (ur. D. Živić, N. Pokos i A. Mišetić). Zagreb: Institut za društvena istraživanja «Ivo Pilar», str. 255–273.
- Čapo Žmegač, Jasna (2006). Dynamik der Beziehungen der Migranten zum Herkunftsland: biographische Perspektive. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, vol. 102, br. 1, str. 1–20.
- Čapo Žmegač, Jasna; Valentina Gulin Zrnić i Goran-Pavel Šantek (2006). Ethnology of the proximate. Poetics and politics of contemporary fieldwork. *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*, (ur. J. Čapo Žmegač, V. Gulin Zrnić i G.-P. Šantek). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Jesenski i Turk, str. 261–310.
- Čizmić, Ivan (2003). Croatian Diaspora's Representation in Parliament: Affirmative or Negative? *Immigrants and Homeland*, (ur. V. Šakić et al.). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 103–109.
- Donnan, Hastings i Thomas M. Wilson (1994). An anthropology of frontiers. *Border approaches. Anthropological perspectives on frontiers*, (ur. H. Donnan i T. M. Wilson). Lanham–New York–London: Anthropological Association of Ireland–Univ. Press of America, str. 1–13.

- Guarnizo, Luis Eduardo i Michael Peter Smith (1998). The Locations of Transnationalism. *Transnationalism from below*, (ur. M. P. Smith i L. E. Guarnizo). New Brunswick – London: Transaction Publishers, str. 3–34.
- Hareven, Tamara K. (1994). Recent Research on the History of the Family. *Time, family and community: perspectives on family and community history*, (ur. M. Drake). Oxford: Blackwell Publishers, str. 13–43.
- Knežević Hočevar, Duška (2006). Prebivalstveno gibanje ob slovensko-hrvaški meji: primer širšega obkolpskega prostora. *Mesto in trg na meji/ Grad i trg na granici: 9. vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo/ hrvatsko-slovenske etnološke paralele*, (ur. A. Černelić Krošelj et al). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, str. 35–53.
- Kolinsky, Eva (1996). Non-German Minorities in Contemporary German Society. *Turkish culture in German society today*, (ur. D. Horrocks i E. Kolinsky). Providence – Oxford: Berghahn Books, str. 71–111.
- Lapeyronnie, Didier (1992). Les politiques locales d'intégration des immigrés en Europe. *Immigrés en Europe. Politiques locales d'intégration*, (ur. D. Lapeyronnie). Paris: La Documentation Française, str. 5–17.
- Muraj, Aleksandra (1989). *Živim znači stanujem: etnološka studija o kulturi stanovanja u žumberačkim Sošicama*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo et al.
- Münz, Rainer (1995). Where did They all Come From? Typology and Geography of European Mass Migration in the Twentieth Century. *Demographie aktuell Nr. 7*.
- Nejašmić, Ivica (1981). *Povratak jugoslavenskih vanjskih migranata i njihovo uključivanje u gospodarski i društveni život zemlje*. Zagreb: Centar za istraživanje migracija.
- Peračković, Krešimir (2006). Sociološki pristup u istraživanju procesa povratnih migracija. *Društvena istraživanja*, vol. 15, br. 3, str. 475–498.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.* (2001). Zagreb: Državni zavod za statistiku.
- Rouse, Roger (1992). Making Sense of Settlement: Class Transformations, Cultural Struggle, and Transnationalism among Mexican Migrants in the United States. *Towards a Transnational Perspective on Migration. Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered*, (ur. N. Glick Schiller, L. Basch i C. Blanc-Szanton). New York: The New York Academy of Science, str. 25–52.
- Salaj, Branko (2003). Critical Reflections About Relations Between Homeland and Diaspora. *Immigrants and Homeland*, (ur. V. Šakić et al.). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 93–102.
- Sopta, Marin (2003). Return to the Homeland: the Building of a State. *Immigrants and Homeland*, (ur. V. Šakić et al.). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 23–28.
- Wilson, Thomas M. i Hastings Donnan (1998). Nation, state and identity at international borders. *Border Identities. Nation and state at international borders*, (ur. T. M. Wilson i H. Donnan). Cambridge: Cambridge University Press, str. 1–30.

Winland, Daphne N. (1995). "We Are Now an Actual Nation": The Impact of National Independence on the Croatian Diaspora in Canada. *Diaspora* vol. 4, br. 1, str. 3–29.

Žumberak: Baština i izazovi budućnosti. Zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak (1996). Stari grad Žumberak: Odbor za proslavu 700-te obljetnice imena Žumberak.

SUMMARY

RETURN TO THE BORDER: MIGRATION EXPERIENCES IN THE CROATIA-GERMANY-SLOVENIA TRIANGLE

Jasna Čapo Žmegač

The article analyses the experience of Croatian migrant-returnees who have come back from abroad to the south-western Žumberak region. The research into the returnees' experiences in this area is intertwined with research into the consequences of the raising of the international Croatian-Slovenian border. It has been established that the characteristics of the region of origin, combined with the phase in the life cycle in which the repatriation from external migration took place, influenced the choice of the place of settlement after return. For young people, the return coincides with internal migration from the economically undeveloped hill settlements, which are isolated in the sense of communications, to the well-connected and economically more developed settlements in the environs. At the same time, returnees who are in the older age group prefer to resettle in their immediate native place.

Further, the author compares the life experience of four migrants after their return. It is obvious that, in order to understand such experiences, it is necessary to take into account the juncture in the personal and family life cycle in which they are returning (individual and family time), along with the juncture in the social and political development of the region and of the state of return (historical time). In the case of returnees in the younger age group, a twofold historical time is necessary for comprehending their current experiences: it comprises the period in which they returned (socialist Yugoslavia) and the current period (the separate States of Croatia and Slovenia). Therefore, both the experiences and current problems of migrants who returned thirty years ago differ to an extent from those of migrants who came back after the emergence of the Croatian and the Slovenian states. The returnee experiences of those who came back during socialism were formed on the former intrastate (republican) borders, while the changes brought into their lives by the transformation of republican into international borders are exceptionally negatively evaluated. For their part, the returnee migrants who have come back more recently, subsequent to the state and political changes, do not focus their complaints exclusively on the new border regime. Such issues are even completely absent or are somewhat overshadowed by general social criticism.

Jasna Čapo Žmegač

The author concludes that those who have come back from external migration as returnees to the south-western Žumberak region can be described as pragmatic border inhabitants and/or as disenchanted Croatian citizens. They testify to the frustrating position of an economically, geographically and demographically marginal region of Croatia, where the state finds it economically unfeasible to invest in infrastructure and the economy, while, at the same time, wanting to retain it inside the existing borders, lead by the logic of the territorial national state.

ALI SE ŽUMBERČANI VEČINOMA POROČAJO MED SEBOJ? PRIMER ŽUPNIJE V RADATOVIČIH

Duška Knežević Hočevar*

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Ali se Žumberčani večinoma poročajo med seboj? Primer župnije v Radatovičih

Da je medsebojno sklepanje zakonskih zvez med Žumberčani njihova običajna poročna praksa zadnjega stoletja in pol, avtorica prispevka dokazuje na podlagi analize pogovorov z informatorji in arhivskega gradiva. Razloge za skupinsko zamejene poročne strategije med drugim išče tudi v preteklem načinu življenja prebivalcev Žumberka v Vojni krajini, tj. kot potomcev uskokov z grkokatoliško religiozno pripadnostjo. S tega vidika analizira poročno vedenje Žumberčanov v najstarejši grškokatoliški župniji v Radatovičih, ki je tudi najzahodnejša žumberška župnija in hkrati tudi obmejna župnija s Slovenijo. Nazadnje poskuša odgovoriti tudi na vprašanje, s kom in v kolikšni meri se Žumberčani poročajo tudi prek današnje slovensko-hrvaške meje.

KLJUČNE BESEDE: Žumberčani, uskoki, grkokatoliki, poročne prakse, slovensko-hrvaški obmejni prostor

ABSTRACT

Do the Žumberak people predominantly intermarry? The case of the Radatovići parish

The author of the essay holds that locally bounded intermarrying among Žumberčani (the locals from the Žumberak region in Croatia) was common practice in the past century and a half. She presents her arguments analysing the interviews with the informants and the archival material. The reasons for such in-group marriage strategies can be identified in the past ways of life of people from Žumberak. The major contingent analysed are the *uskoki* of the Greek-Catholic religious affiliation living along what was in the past the Military Border Zone. Examined most closely are Žumberčani from the most ancient Greek-Catholic parish in the region, in Radatovići, the westernmost Žumberak parish situated at the Croat-Slovenian state border. In conclusion, the paper seeks to determine whether Žumberčani have been marrying also cross the present border with Slovenia, with whom, and to what extent.

KEY WORDS: Žumberčani, *uskoki*, Greek-Catholics, marriage practices, Slovenian-Croatian border region

* Višja znanstvena sodelavka, Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000, Ljubljana; duska@zrc-sazu.si

UVOD

V pričujočem besedilu poskušam pojasniti tezo, da je medsebojno sklepanje zakonskih zvez med Žumberčani njihova običajna poročna praksa v zadnjih 150 letih.¹ Hkrati ugotavljam, da so razlogi tako skupinsko zamejenih poročnih strategij pomembno povezani s preteklim specifičnim načinom življenja prebivalcev Žumberka kot potomcev uskokov z močno grkokatoliško identifikacijo. S tega vidika ni zanemarljivo njihovo življenje v Vojni krajini, ki je uzakonila tudi posebno institucijo družine – zadrugo.² Prav tako niso nepomembni njihovi samopripisi, ki žumberško pripadnost prednostno poudarjajo v primerjavi z večinoma izrečeno hrvaško nacionalno pripadnostjo. V tem kontekstu je nujno gledati tudi ženitne strategije. Opazovala sem jih v najstarejši grkokatoliški župniji sv. Vstajenja v Radatovičih, ki je hkrati tudi najzahodnejša žumberška župnija in obmejna župnija s Slovenijo. Poskušala bom odgovoriti tudi na vprašanje, ki je nasprotno začetni tezi, s kom in v kolikšni meri so se Žumberčani v istem obdobju poročali tudi prek današnje slovensko-hrvaške meje.

Poroko za potrebe tukaj prinesene analize pojmujem kot strateško izbiro primerne partnerja, kot jo je definirala francoski sociolog Pierre Bourdieu v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Ko je Bourdieu preučeval reprodukcijo rodov béarnskih kmetov v francoskih Pirenejih, je postavil tezo, da poroka ni izpeljava idealnega poročnega pravila, ampak bolj rezultat strategije, ki uporablja močno ponotranjena načela posamične tradicije (Bourdieu, 1976: 120). Pri tem Bourdieu ne zanika pomena poročnih pravil, ampak dopušča možnost njihove uporabe v primeru, ko pripomorejo k uresničitvi načrtovane poročne strategije. To pomeni, da udeleženci poročnih strategij stremijo k »dobri poroki« in ne zgolj poroki, pri čemer poskušajo do skrajnosti povečati ekonomske in simbolične dobičke, ki so nasledek na novo vzpostavljenega razmerja (prim. Bourdieu, 2002: 12).

Z vidika strategij za ohranjanje oz. povečanje ekonomskega in političnega ali simbolnega kapitala so potemtakem pomenljivi tudi družbeni kazalniki, kot na primer spol, starost, stan, zaporedje rojstva, sorodstveno razmerje med potencialnimi ženitnimi kandidati in še kaj. S tega vidika so pomembna vprašanja, s kom koga poročiti; po katerem vrstnem redu poročiti več otrok v družini oz. kdo ima prednost pri poroki; v kateri starosti poročiti otroka; kam poročiti otroka, da ne bo ogroženo nasledstvo itn. (prim. Baskar, v pripravi). Pomen takih vprašanj so v svojih pripovedih o življenju v Žumberku poudarjali tudi informatorji župnije v Radatovičih. Pozimi 2003 sem namreč opravila bolj poglobljene pogovore o načinu življenja nekdanj in danes domačini iz nekaterih žumberških vasic župnije v Radatovičih. Pozimi 2005 pa sem se z njimi pogovarjala samo še o poročnih praksah. Sočasno sem zbirala arhivsko gradivo o porokah v župniji kot tudi v matičnem uradu v Ozlju. Podatke, ki sem jih dobila v

¹ Za oceno besedila in dragocene pripombe se zahvaljujem Ireni Šumi in Damirju Josipoviču.

² Splošna opredelitev zadruge je, da sinovi po poroki živijo pri svojih starših, in živijo skupaj tudi po njihovi smrti. Lastnina je skupna in nedeljiva (Simič, 1990: 5).

poročnih matičnih knjigah in maticah porok od leta 1858 do 2004, sem analizirala z univariantnimi in bivariantnimi statističnimi metodami. Analiza zbranih podatkov in pripovedi pa bo veliko bolj povedna, če si najprej ogledamo kratek historiat naselitve uskokov v Žumberk in vzpostavitev grkokatoliških župnij.

PRISELJEVANJE USKOKOV V ŽUMBERK

V večjem številu so se uskoki začeli naseljevati v Žumberk in na ozemlje sedanje slovensko-hrvaške meje³ v tridesetih letih 16. stoletja. Prvi begunci so bili večinoma iz Bosne iz župnij Srb, Unac in Glamoč (Kaser, 1997: 55). Leta 1535 je skupina več kot 3.000 uskokov nadvojvodjo Ferdinanda zaprosila za dovoljenje, da poselijo višavje nad opustošenim Žumberkom. V zameno za stalno vojaško službo jim je bila zemlja dodeljena v dedno posest. Prvih dvajset let so bili oproščeni vseh dajatev, po tem pa so nadvojvodi plačevali le dedno zakupnino. Oproščeni so bili tudi drugih, običajnih fevdalnih obveznosti in bili podrejeni le neposredno avstrijskim vojaškim oblastem (Rothenberg, 1960: 29). Reliefne in klimatske značilnosti Žumberka in Bele krajine so pogojevale življenje uskokov v majhnih in med seboj oddaljenih zaselkih. Zaradi pretežno nerodovitne prsti so se ukvarjali zlasti z živinorejo (Hranilović, 1990: 596) in njeno preprodajo; običajno so kupovali cenejšo živino na Hrvaškem in jo dražje prodajali na Kranjskem (Kaser, 1997: 72). Življenje, organizirano v sestavljenem gospodinjstvu – zadrugi, je bilo gospodarsko zaledje vojaku (Simič, 1990: 10). O veroizpovedi prvotnih naseljencev viri niso povsem enotni. Zagotovo pa je, da so večinoma postali grkokatoliki v letu 1611.⁴

Razpustitev Vojne krajine leta 1871 in z njo odprava privilegijev in vojaških plač ter neugodno geografsko okolje, ki Žumberčanom in Belokranjcem ni omogočalo preživetja, so povzročili množično izseljevanje. En del izseljencev se je zaposlil v večjih urbanih mestih, v Zagrebu in Metliki, drugi so emigrirali v ZDA in Kanado. Z uveljavitvijo Zakona o imigraciji v ZDA v dvajsetih in tridesetih letih prejšnjega stoletja so se Žumberčani in Belokranjci preusmerili v evropske dežele, zlasti Francijo in Nemčijo. Po drugi svetovni vojni se je proces izseljevanja nadaljeval. Po vojni so se pridružili kolonistom v Slavoniji, v šestdesetih letih, ko je nekdanja Jugoslavija »odprla« zunanje meje, pa so se izseljevali zlasti v Nemčijo. Selitveni procesi, zlasti dnevne migracije v bližnja urbana središča v Sloveniji in na Hrvaškem, so v teh obmejnih krajih še danes vsakdanji (Hranilović, 1990: 605).

³ Več o govoru o oblikovanju slovensko-hrvaške meje, glej Zajc, 2003: 14.

⁴ Pravoslavni priseljenci naj bi že v 15. stoletju zgradili samostan Marča pri Ivaničgradu. V 16. stoletju, ko so se v večjem številu naselili v Žumberku in drugod po Gorjancih, je begunski metropolit Gavril s svojimi menihi obnovil v bojih razdejani samostan in se v njem naselil. Tako je Marča postala sedež srbske pravoslavne škofije, ki se je leta 1611 pod vplivom katoliškega okolja – močnega uniatskega gibanja – zedinila s katoliško cerkvijo (Janežič, 1986: 238; Kaser, 1997: 185).

Ustanavljanje grkokatoliških župnij v Žumberku⁵

Ker je pripadnost grkokatoliški veri pomemben vir identifikacije večine potomcev uskokov in ker v nadaljevanju sledi tudi analiza kraja rojstva in bivanja ženinov in nevest v različnih župnijah v Žumberku, si velja posebej ogledati kratek oris ustanavljanja grkokatoliških in rimskokatoliških župnij po Žumberku.

Cerkveni viri navajajo, da sta bili v 17. stoletju v Žumberku ustanovljeni le dve obsežni grkokatoliški župniji, in sicer župnija sv. Vstajenja v Radatovičih za zahodni Žumberk in župnija sv. Petra in Pavla v Mrzlem Polju za vzhodni Žumberk. V župnijo Radatoviči so spadale današnje župnije Radatoviči, Sošice, Kašt in Drage, v župnijo Mrzlo Polje pa današnje župnije Mrzlo Polje, Pečno, Stojdraga in Grabar. Stari Grad je bil takrat mejna vas med župnijama (Pavković, 1986: 48). Župnija v Radatovičih se omenja že v letu 1620, bila pa je prepoznana kot najstarejša in največja župnija v Žumberku (Hrnjak, 1980: 47). Župna cerkev je posvečena Kristusovemu vstajenju, domačini pa jo že »od nekdaj« imenujejo cerkev sv. Nedelje. Med duhovniki, ki so upravljali župnijo, najdemo tudi ime znamenitega hrvaškega pesnika in književnika Jovana Hranilovića, znanega zlasti po »Žumberških elegijah«. Župnijo je vodil med letoma 1880 in 1886.

Sčasoma so se iz dveh velikih župnij oblikovale nove. Na začetku 18. stoletja sta bili ustanovljeni župniji sv. Nikole v Badovincih in sv. Marije v Pečnem. Pod takratno župnijo v Badovincih so bolj ali manj spadale vasi današnje kaštanske in sošiške župnije, pod župnijo v Pečnem pa vasi treh današnjih župnij, in sicer stojdraške, grabarske in pečanske. V drugi polovici 19. stoletja so še naprej nastajale nove župnije, ki si kronološko sledijo takole: po nekaterih virih naj bi se že leta 1743 ustanovila peta žumberška župnija s sedežem v Sošicah (Pavković, 1986: 34). Leta 1766 se oblikuje samostojna župnija Antona Velikega v Kaštu; pred tem so nekatere vasi spadale pod župnijo v Badovincih (Herak, 1982: 53). Do leta 1785 so pod župnijo v Radatovičih spadale vasi današnje grkokatoliške župnije v Dragah, ki je danes v Sloveniji. Vikariat Drage je povzdignjen v samostojno župnijo leta 1804 (Vranešić, 1983: 61). Leta 1810 postane samostojna najmlajša grkokatoliška župnija v Žumberku, Grabar. Njeni župljani so nekje do leta 1750 spadali pod župnijo Mrzlo Polje, nato pa pod na novo ustanovljeno župnijo sv. Marije v Pečnem (Pavković, 1979: 90). Naj na tem mestu omenim še grkokatoliško župnijo Cirila in Metoda v slovenski Metliki. Leta 1903 je bila zgrajena župnijska cerkev, sama župnija pa zajema grkokatoliške Žumberčane, ki so se v Metliko priseljevali na koncu 19. in na začetku 20. stoletja iz bližnjih žumberških vasi. Danes spadajo pod to župnijo vsi drugi grkokatoliki v Sloveniji, razen tistih iz župnije Drage (Vuković, 2003: 115).

Prav tako ne gre spregledati oblikovanja rimskokatoliških župnij na območju Žumberka. Žumberk, kot navaja Kekić (1991: 39), je že v 11. stoletju spadal pod

⁵ V tem delu besedila ne bom orisovala historiata prav vseh župnij v Žumberku; svoje navedbe omejujem samo na župnije, katerih prebivalci so se poročali s prebivalci župnije v Radatovičih.

Ali se Žumberčani večinoma poročajo med seboj? Primer župnije v Radatovičih

Zagrebsko škofijo, ki je bila ustanovljena leta 1094. Zaradi političnih sprememb v srednjem veku, zlasti delovanja Nemškega križarskega reda, je cerkveno oblast v Žumberku prevzela Oglejska patriarhija, nato pa Ljubljanska škofija. Z naseljevanjem prebivalstva sta se v Žumberku oblikovali dve župniji, ki se omenjata v spisih v 14. stoletju. Za zahodni del Žumberka se omenja župnija Vivodina in za vzhodni del župnija Žumberk. Župnijo sv. Jurija v Vivodini so ustanovili leta 1330 (Markač, 1990: 42) in je do začetka 19. stoletja spadala pod Goriško škofijo in patronat opatov v Kostanjevici (*ibid.*: 44). Šele v obdobju vladavine cesarja Jožefa II. leta 1789, v obdobju novega razmejevanja župnij, sta dve žumberški župniji ponovno prišli pod jurisdikcijo zagrebskega škofa. Večji del današnje župnije Kalje je spadal pod župnijo sv. Nikole v Žumberku, oz. kot bi rekli domačini, k Podžumberku. Za samostojnost župnije Kalje se je zavzel že karlovški generalat Vojne krajine leta 1771. Tak status pa je dobila šele leta 1821 (Kekić, 1991: 40). Območje današnje župnije sv. Marije Magdalene na Oštrcu pa je v preteklosti spadalo pod župnijo Pribić, Vivodino in Žumberk. Tako kot Vivodina je to območje spadalo sprva pod jurisdikcijo zagrebskega škofa, nato oglejskega patriarha, Ljubljanske škofije, ob koncu 19. stoletja pa ponovno pod cerkveno upravo zagrebskih škofov. V območje župnije Žumberk (Podžumberk) so takrat spadale vse vasi današnje župnije Kalje in Oštrc. Ker pa je v tako obsežni župniji težko dosledno izvajati pastoralno dejavnost, se je najprej osamosvojila župnija Kalje (1821), leta 1827 pa še župnija s sedežem na Oštrcu. Nekaj let zatem je župnija Žumberk (Podžumberk) postala tudi sestavni del župnije Oštrc (Kekić, 1995: 36–37).

KDO SO ŽUMBERČANI IN KAKO SO ŽIVELI (TEREN 2003)

Sogovorniki o načinu življenja nekdanj in danes

Ker se Žumberčani v svojih rodovnih zgodovinah spominjajo izvora prednikov iz različnih krajev, vztrajajo, da so »najprej Žumberčani, nato vse drugo«. Na vprašanje, kdo so po izvoru, so povedali, »da se govori«, da so v te kraje prišli iz Črne gore, Srbije, Bosne in Hercegovine, Dalmacije in Senja. Natančnega kraja izvora ni vedel skoraj nihče, zato so se velikokrat sklicevali na zgodovino in etimologijo priimkov ali pa pripise s strani drugih. Starejša vaščanka iz Doljanov mi je rekla, da sama sicer ne ve zagotovo, od kod izvira njen dekliški priimek Smičiklas. Da pa so »stari ljudje« vedno govorili, da so Žumberčani s priimki Smičiklas, Gajski, Radatović, Rajaković, Sekulić prišli iz Knina oz. iz Dalmacije. Njen vrstnik iz Radatovićev me je prepričeval, da je izvor Žumberčanov verjetno tako različen, da noben od njih nima neke trdne zgodovinske identitete. Vsi po vrsti pa so poudarjali, da so ponosni na uskoški izvor. Ali kot je povedal domačin iz Dučićev:

Sad ovdje, pa ja osobno gledam na to, kao pozitivno stvar, da smo potomci uskoka. Jer su ti ljudi i zbjeqli ispred, ispred Turaka i dali jedan dosta dobar

doprinos odbrani Evrope od najezde Turaka. Dosta su to, to su bili dosta hrabri ljudi, jer ovaj, ako su išli u borbu, sa onim neprijateljem i to dobrovoljno, znači, da on, da su to bili hrabri ljudi, da.

Hkrati pa so nekateri poudarili, da jih Slovenci in Hrvati večinoma gledajo kot »Vlahe« v slabšalnem pomenu:

I gde dođemo mi, uvijek smo, kažu nam, da smo mi Vlasi. Da. A Vlasci to, kao da smo mi južnjaki. Slušajte, Vlasci su dolje Bugari, da. Sad vjerojatno i od tamo ima selitbe, samo u glavnom nam kažu Slovenci Vlasi. I Hrvati.

Drugače pa so bili kot Vlahi gledani tudi kot »podjeten narod«, od nekdaj znani kot uspešni trgovci in prekupčevalci z živino:

Metlički trgovci so bili veseli, ko so vidli, da, so rekli, Vlahi, Vlahi grejo, evo bo trgovine. Vse su kupavali, prodajal kakšno kravo al kaj, vole prodavali, junce, kaj že imu za prodati, tud če drugo ne prašiča, enga, dva pa da je lahko kupu čevlje, obleko otrokom, in tako. Da je lahko šu z veseljem domov al za kozarček al litru vina, to je bilo zmeraj tolko dnarja, da so šli skupaj se pogovorit, kdo je kaj trgoval in kaj (starejši Žumberčan iz Novega mesta, po rodu iz Kunčanov).

Še danes slovijo med prebivalci Bele krajine kot izvrstni trgovci in spretni prekupčevalci, o čemer je pripovedoval nekdanji trgovec iz Radatovičev:

Muškarac je iša trbuhom za kruhom, najviše sa štofovima. Štof su kupili u trgovinama. Ako je iša u Sloveniju, kupio ga on u Ljubljani, u Mariboru kod Žida tamo. Jer su Židovi imali sve te manufakture. Tamo je kupio, i odmah je u selo iša prodavati.

Skromne življenjske razmere v Žumberku in Beli krajini so pogojevale izseljevanje obmejnega prebivalstva. Večina sogovornikov se je spominjala starih staršev, ki so pred prvo svetovno vojno odhajali v Ameriko in redno pošiljali del zaslužka v rodne vasi, da so lahko njihovi sorodniki preživeli. Po drugi svetovni vojni je kazalo, da se bodo življenjske razmere bistveno izboljšale. Predvsem na slovenski strani meje so čez noč zgradili tovarne in obrate, v katerih so se zaposlili Belokranjci kot tudi Žumberčani. Ljudje so v skladu s socialističnimi parolami »Vsi v tovarne!« množično zapuščali vasi in našli zaposlitev na slovenski strani meje zlasti v Metliki in Novem mestu, na hrvaški strani pa v Karlovcu in v Zagrebu. Relativna bližina domačih vasi in povsem prepusten republiški mejni režim sta mladim omogočala, da so lahko skrbeli za starše, ki so ostali na »zemlji«; redki so ostali doma in se dnevno vozili na delo prek meje ali pa v večja mesta. Odprtje novih delovnih mest v bližnjih večjih krajih

je imelo še dve pomembni posledici. Večina žumberških sogovornikov se je odločila, da bo otroke šolala v Sloveniji, da ne bodo imeli zaradi jezika pozneje problemov pri zaposlitvi.

Hkrati pa so sogovorniki ocenili, da so z vzpostavitvijo mednarodnega mejnega režima oni sami, torej ljudje na hrvaški strani meje, izgubili več kot pa sosedge iz Slovenije. Domačini iz obmejnih žumberških vasic so na primer od nakupovalnih centrov v Suhorju ali pa v Metliki oddaljeni približno deset kilometrov, prva bolj založena trgovina na Hrvaškem je šele v Oslju, ta pa je oddaljen približno 40 kilometrov. Za prebivalce jugozahodnega Žumberka je to znatna ovira, saj gre večinoma za ostarele ljudi.

Žumberčani so tudi sorodstveno vezani na slovensko stran meje, saj je bila po drugi svetovni vojni dokaj običajna praksa, da so otroke šolali v Sloveniji. Ni malo primerov, ko prav ti otroci, ki so danes zaposleni v Novem mestu ali Metliki, vzdržujejo ostarele starše, ki so ostali doma v Žumberku. Zato je bila leta 2003 bojazen pred prihajajočim schengenskim režimom, ki naj bi, po njihovem mnenju, tovrstne komunikacije še bolj oviral, toliko bolj razumljiva.

Kaj so sogovorniki povedali o družinskih zadrugah?

Čeprav naj bi bile družinske zadruge uveljavljena oblika družine v Žumberku do prve svetovne vojne, večina sogovornikov o njih ni vedela povedati ničesar. Prav nihče izmed sogovornikov ni živel v družinski zadrugi in redki so se spominjali, da so njihovi bližnji sorodniki živeli v zadrugah. Tako mi je svojo izkušnjo opisala starejša informatorka:

Moja sestra se isto udala u selo Dragišiće, jer tu su isto pod krovom živjeli kao dva brata. Jednu su kuhinju imali. Znate kako je bilo. Imali su one ogu-lje, da su u peč štrokali, i druge lonce vadili i tako. Su se isto dobro slagali. I onda, kad se niso drugod mogli priženiti, onda su se doma oženila oba dva brata, jel. I tako svaki u jednoj sobi je živio.

Starejši sogovornik pa je vztrajal, da so v Žumberku družinske zadruge obstajale samo pred prvo svetovno vojno:

Ja se sjećam od moje matere braća dva su bila, su se ženila pod jednim krovom. To je zadruga bila. I dvije snaje, i dvoje djece. Imali su oni, u glavnom jim je podjelio posle, otac. Jer vidio, da sloge nije, e onda jim je podjelio, svakom pola zemlje da, i svakom je da eden del kuće. ako, da edan je ima jednu kuću, drugi drugu. A ednu su imali sobu, de bila baba i ded. To je do smrti bilo babino i dedovo, de su spali. Posle to, prije neg ded i baba umrli, onda su, i ta kuća posle, ta soba, to su posle podjelili svakom pola. A to je

bilo prije prvog svetskog rata. I jesu bile tu i te zadruga ovdje. To je bilo, a posle izumrlo to.

Predstavnica srednje generacije mi je zaupala, da je na obstoju zadruga naletela šele, ko je urejala lastnino po moževi smrti, in sklenila, da so zadruga potemtakem na tem območju bile. Eden izmed starejših sogovornikov mi je celo zatrdil, da so družinske zadruga stvar daljne uskoške preteklosti.

Pogovore o družinskih zadrukah in uskoškem izvoru so sogovorniki praviloma speljali k drugi temi – k porokam med Žumberčani. Tako mi je že prvi sogovornik, starejši Žumberčan, povedal, da je bilo včasih sramotno, če se ni Žumberčan oženil z Žumberčanko, in da so se do prve svetovne vojne večinoma ženili med seboj. Po prvi svetovni vojni, še posebno pa po drugi svetovni vojni, naj bi se začeli malo bolj »mešati«:

A vidte to, Žumberčani su prije, e, drugog svetskog rata, isključivo slagali brakove između Žumberčana. E, sad, miješanja brakova nije bilo, da bi bio, ovaj, rijetko se, rijetko, da se neka, ovaj, ženska udala u Sloveniju, ili Slovenac oženio gore. Toga nije bilo. Neg kad je rat, drugi rat prešao, onda je bilo miješanje brakova.

Spet drugi je opozoril, da je bilo v Žumberku veliko število porok nekako do prve svetovne vojne, od takrat dalje pa da drastično upada število prebivalcev Žumberka in posledično tudi število porok:

Ovdje, na ovome mjestu sad živim ja sam. A dočim hiljadu devetsosedamnajste godine bila su trideset i dva numera. Posestva. Te godine, po dokazima, je bilo sedamnajst ohceta jednu godinu.

POGOVORI O POROČNIH PRAKSAH (TEREN 2005)

Območje sklepanja zakonskih zvez nekdanj in danes

Pogovore izključno o poročnih praksah med župljani župnije v Radatovičih sem opravila decembra 2005. Najprej sem o poročnih praksah domačinov povprašala župnika, ki mi je povedal že znane razlage o tem, da so se župljani do druge svetovne vojne poročali v glavnem med seboj:

Znači, evo, mislim, mogu reći, da prvo vrijeme iza drugog svetskog rata pa naovamo, nije bile mješanih brakova. Drugo, kako se modernizacija, kako je dolazila, tako su se mješali brakovi sa Slovencima i sa dolje, Hrvatima iz

Ali se Žumberčani večinoma poročajo med seboj? Primer župnije v Radatovičih

krajeva oko Kupe, Karlovca i Vivodine i ostale rimokatoličke župe, prije to nije bio običaj. Prije je devedeset postova brakova bilo, koji su bili unutar ovog našeg recimo društvenog kruga, znači župe Radatovići, Kašt, Sošice i okolica.

Na vprašanje, s kom so se župljani poročali po drugi svetovni vojni z vidika »mešanja«, pa je izpostavil tri vrste sklepanja »mešanih zakonov«: po drugi svetovni vojni naj bi bili primeri sklepanja porok s pravoslavci zlasti na podlagi »partizanske tradicije«, z rimokatoliki iz Vivodine in Kamnja ter nazadnje s Slovenci.

Podobnega mnenja o območju sklepanja zakonskih zvez so tudi drugi prebivalci župnije. Hkrati sem iz njihovih pripovedi razbrala, da je druga svetovna vojna pomemben časovni mejnik sklepanja porok v župniji in zunaj nje oz. čezmejnega poročanja:

Prije rata, cure su se udale samo ukolino, ali posle rata one su se i udavale za druge, i za Srbe za Hrvate mislim, koji su tamo iz daljega bili, jeli. Onda su prošle po gradu u službu neke, i tako. Pa su i tamo dečke našle, da su se udale (starejša sogovornica, rojena pred drugo svetovno vojno).

[Prije rata] znate, ću ja vam i to reći, da iz fare u faru malo koji je iša se ženiti ... Čujte posle drugog svetskog, moja generacija i prije možda koje godine, koje su bile stareje, jako su cure odlazile. Posvuda. Po Beogradu, pa kud su mogle, tud su išle, da su se snalazile za život (starejša informatorka, rojena pred drugo svetovno vojno).

Mlajša generacija sogovornic in sogovornikov, rojena v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, pa je meje območja porok svojih vrstnikov določila širše po Žumberku in tudi zunaj njega na Hrvaškem ali pa v Sloveniji:

Evo oni koje su išli sa mnom u školu... jedna živi u Dugoj Resi, se je udala, jedna u Radatoviće, njoj se dečko priženio. Ta u Radatovićima živi, jedna živi u Metliki, i onda, gdi su još, uglavno niko nije daleko baš nekud otišo. Evo ovi u Žakanju što su išli sa mnom, jedna je otišla u Kanadu a većinom su se u okolna sela udala... I recimo ta, iz Radatovića, što se je tu kod nje, on je iz Vivodine isto, a sve to je blizu, to ti nije daleko... Oni koji su se negdje već okolo uzimali, oni nisu baš Žumberčanku da bi uzeli, baš striktnu Žumberčanku (sogovornica iz Pilatovcev).

Poglavitni razlog za medsebojno poročanje Žumberčanov je župnik pripisal bolj »posebni medplemenski pripadnosti Žumberčanov« kot pa vplivu cerkve. Drugi sogovorniki so kot poglavitne razloge za sklepanje porok v župniji poudarjali poleg vpliva cerkve tudi način življenja, ki jim do druge svetovne vojne ni omogočal stikov

z ljudmi iz bolj oddaljenih krajev, pa tudi, da je bilo pomembno, da je »premoženje« ostalo v župniji:

Nije se to išlo okolo. To je iz ovoga sela Liješće, što je tu. Tamo je malo koja cura prošla iz kuće van. Tu je bilo, sve su u Liješću ostajale. Koja je išla van, ta nije valjala. Ne da su bile granice, al tako to u fari su morale kao cure ostajati. Čim se više cura, čeri pouda, svaka mora nesti svoje, svoju njivu sobom ili ne znam, ili nešto. Svoj miraz (sogovornica, rojena pred 2. svetovno vojno).

Iz odgovorov na vprašanje, kje sta se mladoporočenca srečala oz. kje so bili prostori druženja mladih, lahko prav tako razberemo morebitne razloge za tovrstna sklepanja zakonskih zvez. Sogovorniki generacije, rojene pred drugo svetovno vojno, so navajali v glavnem vaške šole, cerkev in vaške ples:

A upoznivali smo se preko plesa... Samo smo išli po ovom okrugu Radatovića, većinom po našoj općini. A djevojaka je bilo zadovolj dost. Više nego momaka. Bilo je bolj veselo nego sad. Škole nismo imali i smo mislili samo na bedastoču.

Sogovorniki mlajše generacije pa so poudarili, da danes žal ni več toliko zabave kot včasih. Najpogosteje so govorili o bližnjih čezmejnih diskotekah in vaških veselicah po Žumberku: »Disko Hrast, Metlika, kafići, pol, zabave, ne. Radatovići, Sošice, Kašt. Morda je veselic na primer v vsaki fari dvakrat na leto. Enkrat na leto, dvakrat.«

Kaj je bilo nekdaj in kaj je danes odločilno za izbor primerne partnerja

Če je mlajša generacija sogovornikov poudarjala pomen ljubezni pri izboru primerne partnerja, so prav vsi starejši sogovorniki izpostavili pomemben vpliv staršev na izbor ženina ali neveste, ki je bil še posebno izrazit v časih pred drugo svetovno vojno. Tega so običajno razlagali z ekonomskimi motivi ali pa z željo staršev, da si ženin ali nevesta najdeta partnerja v »domaćem«, dobro poznanem okolju:

Eeee, običaj, običaj je s starši bio veliko zahtjevan. Jer obično se ženili bogati bogatim, većinom, a siromašni od siromašnih. Rijetki su slučajeви bili, da bi bogati lako uzeo od sirotinje djevojku... Bilo je slučajeva svako jakih. A većinom se je išlo sa ekonomske strane. Da. Sve do drugog svjetskog rata, završetka... I zadovoljstvo bilo roditelja jer su oni poznavali te djevojke. Jer ako se ženio momak iz druge općine, roditelji nisu to poznavali, nisu bili za-

Ali se Žumberčani večinoma poročajo med seboj? Primer župnije v Radatovičih

dovoljni, da bi djevojka došla kući, koju oni ne poznaju (starejši sogovornik, rojen pred drugo svetovno vojno).

Tako mlajši kot tudi starejši sogovorniki so enotnega mnenja, da je danes vpliv staršev bolj drugotnega pomena. Vpliv staršev naj bi bil povezan z načinom življenja v pretežno ruralnem okolju, v katerem so bili člani družine medsebojno odvisni in je bila delitev dela med njimi natančno opredeljena. Kot je povedal eden izmed informatorjev, so se pred drugo svetovno vojno domala vsi preživljali z zemljo in je bil socialni položaj »hiše« zelo pomemben. Redko se je na primer zgodilo, da bi se s poroko zanemarljivo pomen premoženja. S tega vidika niso presenetljiva merila izbora primernega partnerja. Na vprašanje, na kaj se je gledalo pri izboru neveste, je večina sogovornikov, rojenih pred drugo svetovno vojno, poudarila, da je bilo najpomembnejše, da je prihajala iz »dobre družine«, da je bila delavna in da je v novo okolje prinesla doto, ki so jo običajno izpogajali starši ali bližnji sorodniki:

Do drugog svjetskog rata, to je bilo, druga moda je bila. Moja mati veli, da je, najprije su roditelji morali ići, eee, pogoditi se, pogoditi se za koliko će dote dati. Onda pogoditi se i to kao na uprose, znaš. Upros je ta prosidba pred ženitbu. I onda su sami pogodili, koliko će mu dote dati. Neko je da manje, neko je da više (sogovornica, rojena pred drugo svetovno vojno).

Dogovori in kupčije pa so zahtevali ženitne posrednike. Ni bilo sogovornika, rojenega pred drugo svetovno vojno, ki ne bi poudaril pomena posrednikov. Običajno so bili to starši, drugi sorodniki ali pa prijatelji, znanci, sosedi, tj. posamezniki, ki so vedeli, v kateri hiši je primerno neporočeno dekle ali fant. Včasih ni bilo tako kot danes, je zatrjevala ena izmed informatork. Bila je revščina in starši so si prizadevali hčere čim hitreje omožiti. Pri tem je bil vrstni red izjemno pomemben. Najprej je bilo nujno omožiti najstarejšo, da ne bi ostala »staro dekle«, nato pa mlajše. In ni bilo malo primerov »prisilnih porok«, ko je dekle moralo zapustiti dom staršev in se omožiti z »dobrim snubcem«: »Čujte, al nije se niko rastaja. Čim su se stvorila djeca, obitelj, i to, je moralo ići naprijed« (starejša sogovornica).

Med osebnimi kvalitetaми partnerjev so starejše sogovornice omenjale poštenost in bogastvo, slednje pa je bilo v času njihove mladosti bolj redka dobrina. Starejši sogovorniki so poudarili, da so pri izbiri partnerke najbolj gledali, da je dobra gospodinja in delavka na polju, lepota je bila drugotnega pomena. Mlajše sogovornice so poudarjale povsem drugačna merila. Najvišje so vrednotile poštenost partnerja, nato njegov spoštljiv odnos do njih, simpatičnost in duhovitost. Premoženje so nižje vrednotile: »Na primer, finančno stanje nisem nikad gledala. Na primer, bogastvo, to mene ni zanimalo. Ako mi se dopa, drugo nč ni blo važno, ne.« Redki sogovorniki mlajše generacije pa so povedali, da verjetno ni enotnega odgovora na vprašanje, kaj odlikuje idealno partnerko. Strinjali pa so se, da telesna privlačnost in lepota nista toliko pomembni kot tiste lastnosti, ki določajo dobro mater njihovih otrok. Na primer:

I što je najbolje, dobra žena jako puno više utječe na djecu u dobrom odgoju nego na primer dobar muškarac. Dobra žena je na primer kad ja tebi govorim, da dobro skuha, da je čisto u kući, i da su djeca donekle čisto obučena, da idu u školu čista i to. A na primer, neki drugi muški, šta je dobra žena, opet će ti drukčije odgovoriti.

Bolj v šali kot zares mi je eden izmed sogovornikov povedal, česa dobra Žumberčanka ne bi smela nikoli početi: »Na primer u Žumberku bi bila grozna ženska, da dode za tobom u gostionu, da te vuče iz gostione van, da dode za tobom na zabavu i da špota.«

ALI SE ŽUMBERČANI ZARES POROČAJO VEČINOMA V SVOJI ŽUPNIJI?

Preden grafično predstavim prostorsko analizo sklepanja zakonskih zvez med Žumberčani v župniji Radatovići in zunaj nje, je nujno opozoriti na določene metodološke pomanjkljivosti. Prva se nanaša na poročne vire, zaradi katerih so rezultati analize sklepanja zakonskih zvez v župniji in zunaj nje bolj indikativne kot pa reprezentativne narave. Iz tovrstne analize so namreč izključeni posamezniki, ki so sklenili zakonske zveze zunaj svoje matične župnije. Druga omejitev se nanaša na podatke o številu prebivalcev v določenem časovnem obdobju v določeni župniji ali regiji, rojenih, izseljenih, umrlih, ki v analizo niso vključeni. Tretja omejitev se nanaša na nepopolne podatke. V približno 150-letnem obdobju manjkajo podatki o veroizpovedi za posamična obdobja, še posebno po drugi svetovni vojni. Prav tako so neredno vpisani podatki o nacionalni pripadnosti. Omeniti je treba tudi dejstvo, da so bile nekatere cerkvene knjige med drugo svetovno vojno uničene in da so določeni podatki izgubljeni za vedno. Nazadnje naj poudarim, da sem na podlagi bolj ali manj podrobnih zgodovinskih orisov posamičnih župnij, objavljenih v zadnjih treh desetletjih v publikacijah *Žumberačkega krijesa*, pod določeno župnijo vasi in zaselke kodirala tudi, če v njih ne prebiva nihče več. Upoštevala sem namreč dejstvo, da se število prebivalcev teh vasi in zaselkov zelo spreminja skozi celotno obdobje zadnjih 150 let. Tako sem v analizo župnije Radatovići vključila naslednje vasi in zaselke: Dvor, Vukšići, Malo Liješće, Milčinovići, Gaj, Ratkovići, Malinci, Gudalji, Rajakovići (Rakovići), Brezovica, Grmki, Šiljki, Bulići, Keseri, Kuljaji, Radatovići, Cvjetiši (Cetiši, Četiši), Kamenci, Goleši, Sekulići-Malići, Dučići. Kunčani, Doljani, Pilatovci, Dragoševci.⁶

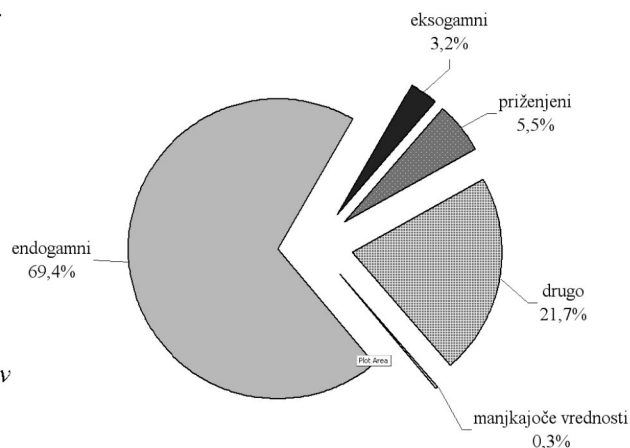
⁶ Za neprecenljivo pomoč pri kodiranju drugih vasi in zaselkov po Žumberku kot tudi naselij in krajev zunaj tega območja se zahvaljujem sodelavcu na projektu, Damirju Josipoviću, in vsem župnikom iz žumberških grkokatoliških župnij, ki so mi nesebično pomagali razvrstiti naselja po župnijah. Posebna zahvala gre gospodu Nikoli Ninu Kekiću, ki mi je prijazno svetoval pri izboru tistih števil *Žumberačkih krijesov*, v katerih sem nabrala dovolj informacij o zgodovini posamičnih župnij v Žumberku, in gospodu Mihajlu Hardiju iz Metlike, ki mi je te publikacije posodil.

Tezo, da je medsebojno sklepanje zakonov znotraj iste župnije običajna praksa med Žumberčani, sem za obdobje od leta 1858 do 2004 preverjala z univariantno in bivariantno analizo.⁷ Z univariantno analizo sem prikazala frekvenčno porazdelitev sklepanja poročnih zvez, z bivariantno analizo pa dvorazsežne kontingenčne tabele, pri čemer sem primerjala dve spremenljivki: kraj rojstva oz. kraj prebivališča ženina, neveste in zakonskega para po desetletjih 150-letnega obdobja. Za obdobje od 1858 do 2004 je upoštevanih 1537 vnosov iz poročnih matičnih knjig in matic sklepanja poročnih zvez.⁸

Analiza arhivskega gradiva

Začetno tezo sem sprva preverjala s pomočjo spremenljivke, ki sem jo opredelila kot endogamnost. Običajno sta z institucijo poroke povezani tudi dve poročni pravili – pravili endogamije in eksogamije. Pravilo endogamije predpisuje poročanje znotraj lastne skupine, pravilo eksogamije pa poročanje zunaj nje. Spremenljivke imajo po temntakem naslednje kategorije:

- endogamni (rojeni in prebivajoči v župniji Radatoviči);
- eksogamni (rojeni v župniji Radatoviči, prebivajoči zunaj Radatovičev);
- priženjeni/primoženi (rojeni drugje, prebivajoči v župniji Radatoviči);
- drugo oz. niti/niti (rojeni drugje, prebivajoči drugje);
- manjkajoče vrednosti.

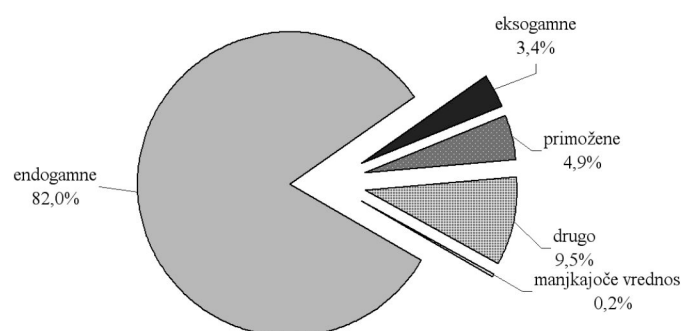

Graf 1: Endogamnost ženinov v 150 letih

⁷ Za dragoceno pomoč pri analizi podatkov, izdelavi grafov in tabel se iskreno zahvaljujem Hani Turnšek, študentki sociologije, smer Družboslovna informatika, na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

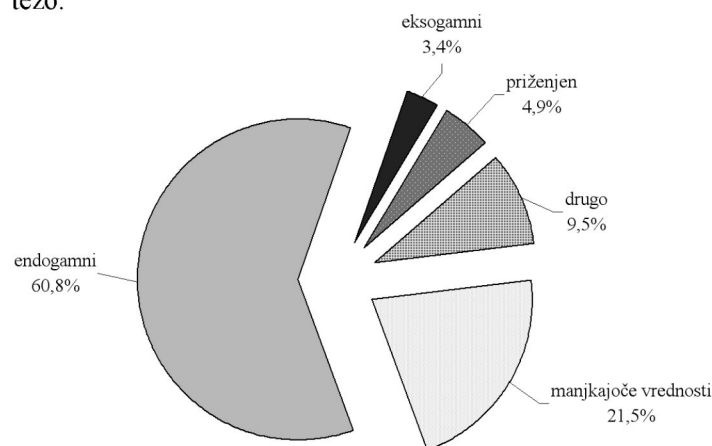
⁸ Za pomoč pri prepisu podatkov z digitalnih fotografij se zahvaljujem nekdanji zunanji sodelavki Družbenomedicinskega inštituta ZRC SAZU, Mojci Šoštarčič. Čeprav vseh podatkov, ki smo jih vnesli, v pričujoči analizi nismo uporabili, naj opišem kategorije posamičnega vnosa: leto vpisa, stan pred poroko ženina in neveste, njuna starost, njun kraj rojstva in kraj prebivališča, njuna veroizpoved in poklic ter nacionalna pripadnost.

Kot je razvidno iz Grafa 1, je bilo med letoma 1858 do 2004 več kot dve tretjini ženinov takih, ki so se rodili in prebivali v župniji do poroke, kar govori v prid domnevi o »tradicionalni endogamnosti« Žumberčanov. Približno petina ženinov (21,7 %) se v župniji ni niti rodila niti prebivala do poroke, 5,5 % ženinov se je priženilo v župnijo od drugod in le 3,2 % je takih, ki so se rodili v župniji, niso pa v njej prebivali do poroke. Čeprav je kategorija »kraj prebivališča« uradno označena kot kraj prebivališča ženina ali neveste do poroke, je nujno omeniti mnenje župnika, ki je zatrdil, da v primerih, ko je kot »kraj prebivališča« ženina in neveste naveden le en kraj oz. naslov bivanja, je ta praviloma tudi kraj njunega stalnega bivanja po poroki.

Graf 2: Endogamnost nevest v 150 letih

V primerjavi z ženini je opazen za približno 10 % višji delež nevest, rojenih in bivajočih v župniji Radatovići do poroke, in za približno 10 % nižji delež nevest, ki niso niti rojene niti niso prebivale v župniji do poroke, kar je v skladu z navedbo informatorjev, da je bilo nekdanje za dekle sramotno, da se je omožilo v drugo župnijo. V primerjavi z ženini je endogamnost nevest višja, kar samo dodatno potrjuje temeljno tezo.

Graf 3: Endogamnost parov v 150 letih

Kot rečeno, sem kot endogamne označila pare, v katerih sta tako ženin kot nevesta rojena in prebivata v župniji Radatoviči do poroke. Endogamnost parov je zaradi nižje endogamnosti ženinov v primerjavi z višjo endogamnostjo nevest po pričakovanju tudi nižja. V celoti gledano je glede na neendogamnost (17,8 %) endogamnost parov še vedno visoka, z deležem 60,8 %. Upoštevati je namreč treba več možnosti: najprej npr. dejstvo, da je lahko eden izmed partnerjev endogamen, drugi pa ne, oz. dejstvo, da je eden izmed partnerjev priženjen ali primožen, ali pa preprosto ni na voljo podatka o kraju rojstva ali pa bivanju enega izmed partnerjev pred poroko. Zato je tudi delež "manjkajočih vrednosti" višji kot v primeru ženinov in nevest.

Na podlagi izkazane endogamnosti ženinov, nevest in parov v župniji Radatoviči v 150-letnem obdobju se zdi, da so se župljani v večini primerov zares poročali v isti župniji. Koliko pa so se v istem obdobju poročali tudi zunaj župnije, še posebno pa prek današnje državne slovensko-hrvaške meje, sem v nadaljevanju poskušala razbrati iz kategorij »eksogamni«, »priženjeni/primožene« in »drugo«, ki sem jih združila v novo kategorijo »neendogamnost«. Neendogamni so tako vsi tisti, ki so se rodili v Radatovičih in bivajo drugje (torej eksogamni/eksogamne), vsi tisti, ki so se rodili drugje in bivajo v Radatovičih (priženjeni/primožene), ter tudi tisti, ki se niso niti rodili niti ne bivajo v Radatovičih.

Ker pa me je hkrati zanimalo, s kom so se Žumberčani poročali prek meje, sem upoštevala veroizpoved posameznika. Kot vemo, sta na ozemlju današnje Slovenije dve grkokatoliški župniji, in sicer v Dragah in Metliki. Lahko bi analizirala tudi narodno pripadnost, vendar se zaradi velikega deleža manjkajočih tovrstnih vrednosti v 150-letnem obdobju za takšno analizo nisem odločila. Narodna pripadnost je bolj redno zabeležena šele po drugi svetovni vojni, za obdobje pred drugo svetovno vojno pa tega podatka za večino župljanov ni. Za potrebe nadaljnjih statističnih analiz sem tako posamezne vrednosti pri spremenljivkah združevala v skupne kategorije. Tako sem vrednosti pri spremenljivkah »kraj rojstva glede na vero« in »kraj prebivališča glede na vero« oblikovala na podlagi zabeleženega kraja rojstva in kraja prebivališča ter prevladujoče veroizpovedi v župniji. Uporabljene so naslednje kategorije:

- grkokatoliške župnije v Žumberku,
- rimskokatoliške župnije v Žumberku,
- grkokatoliške župnije v Sloveniji (neposredno čez državno mejo),
- rimskokatoliške župnije v Sloveniji (neposredno čez državno mejo),
- drugod na Hrvaškem,
- drugod v Sloveniji,
- zunaj Hrvaške in zunaj Slovenije.

Sprva me je namreč zanimalo, kje so se v 150 letih rodili vsi neendogamni glede na gornje kategorije in kam so se v največji meri preseljevali.

Tabela 1: Neendogamni ženini, neveste in pari glede na kraj rojstva

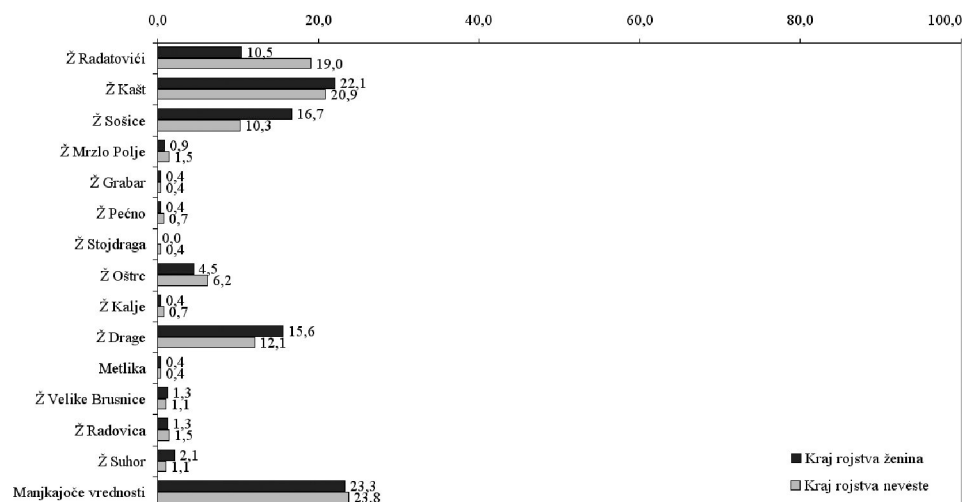
	Kraj rojstva ženina	Kraj rojstva neveste	Kraj rojstva para
g.k. župnije v Žumberku	51,0	87,2	46,5
r.k. župnije v Žumberku	4,9	2,6	1,9
g.k. župnije v Sloveniji (neposredno čez državno mejo)	16,1	2,6	1,5
r.k. župnije v Sloveniji (neposredno čez državno mejo)	4,7	0,9	0,4
drugod na Hrvaškem	12,6	3,4	0,6
drugod v Sloveniji	8,1	2,4	0,0
zunaj Hrvaške in zunaj Slovenije	2,4	1,1	0,0
Manjkajoče vrednosti	0,2	0,0	49,0
Skupaj	100,0	100,0	100,0

Tabela 2: Neendogamni ženini, neveste in pari glede na kraj prebivališča

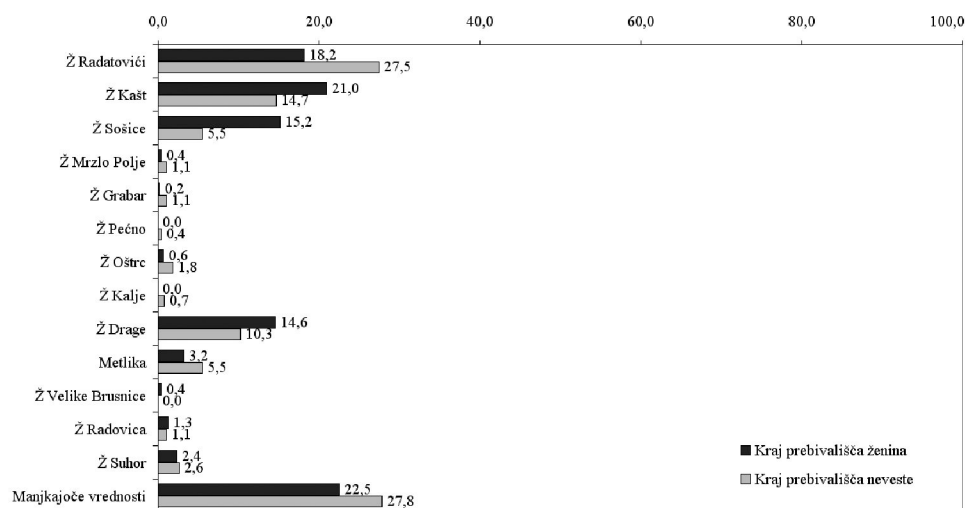
	Kraj prebivališča ženina	Kraj prebivališča neveste	Kraj prebivališča para
g.k. župnije v Žumberku	55,0	85,7	79,4
r.k. župnije v Žumberku	0,6	0,2	0,2
g.k. župnije v Sloveniji (neposredno čez državno mejo)	17,8	4,3	1,3
r.k. župnije v Sloveniji (neposredno čez državno mejo)	4,1	0,4	0,2
drugod na Hrvaškem	15,2	6,2	2,1
drugod v Sloveniji	5,6	2,4	0,9
zunaj Hrvaške in zunaj Slovenije	1,5	0,4	0,0
Manjkajoče vrednosti	0,2	0,4	15,8
Skupaj	100,0	100,0	100,0

Če primerjamo gornji preglednici, takoj opazimo, da se je skoraj polovica neendogamnih ženinov rodila (51 %) ali pa prebivala (55 %) v grkokatoliških župnijah po Žumberku. Kar 20,8 % pa se jih je rodilo v krajih neposredno prek državne meje s Slovenijo in podoben delež (21,9 %) je takih, ki so do poroke bivali na slovenski strani meje. Pri nevestah je nekoliko drugačna slika: neendogamne neveste so se v večjem deležu rodile (87,2 %) v grkokatoliških župnijah v Žumberku ali pa do poroke v njih prebivale (85,7 %). In posledično imamo v 150 letih kar 79,4 % takih neendogamnih parov, ki so zakonsko zvezo sklenili v grkokatoliških župnijah v Žumberku. Delež neendogamnih nevest, ki so se samo rodile ali pa samo prebivale v krajih tik ob državni meji v Sloveniji, je v primerjavi z deležem ženinov, ki so se bodisi rodili bodisi prebivali tik prek meje, vidno nižji. V prvem primeru je približno 6-krat nižji, v drugem pa 4,6-krat nižji. Pri parih so te vrednosti še nižje: delež neendogamnih parov, katerih ženini in neveste so se rodili v krajih neposredno prek meje, je skoraj 2 %, delež takih, ki pa so do poroke bivali v krajih tik prek meje, pa je še manjši, tj.

Ali se Žumberčani večinoma poročajo med seboj? Primer župnije v Radatovcih

Graf 4: Neendogamnost ženinov in nevest po kraju rojstva v Žumberku in prek meje

Graf 5: Neendogamnost ženinov in nevest po kraju prebivališča v Žumberku in prek meje

1,5 %. Čeprav je v obeh preglednicah viden kar visok delež neendogamnih ženinov, ki so se rodili drugod na Hrvaškem (12,6 %) oz. drugod v Sloveniji (8,1 %), ali pa so do poroke prebivali drugod na Hrvaškem (15,2 %) oz. drugod v Sloveniji (5,6 %), jih v nadaljevanju ne bom posebej podrobno analizirala. V skladu z uvodoma predstavljeno antitezo se bom omejila samo na čezmejne poroke, torej bom zanemarila kategorije »drugod na Hrvaškem«, »drugod v Sloveniji« in »zunaj Hrvaške in Slovenije«. S tega vidika so kategorije »grkokatoliške župnije v Žumberku«, »rimskokatoliške župnije

v Žumberku«, »grkokatoliške župnije v Sloveniji (neposredno čez državno mejo)« in »rimskokatoliške župnije v Sloveniji (neposredno čez državno mejo)« razčlenjene v naslednje podkategorije:

- župnija Radatovići (g.k.),
- župnija Kašt (g.k.),
- župnija Sošice (g.k.),
- župnija Mrzlo Polje (g.k.),
- župnija Grabar (g.k.),
- župnija Pečno (g.k.),
- župnija Stojdraga (g.k.),
- župnija Oštrc (r.k.),
- župnija Kalje (r.k.),
- župnija Drage (g.k. v Sloveniji čez mejo),
- Metlika (g.k. v Sloveniji čez mejo),
- župnija Velike Brusnice (r.k. v Sloveniji čez mejo),
- župnija Radovica (r.k. v Sloveniji čez mejo),
- župnija Suhor (r.k. v Sloveniji čez mejo).

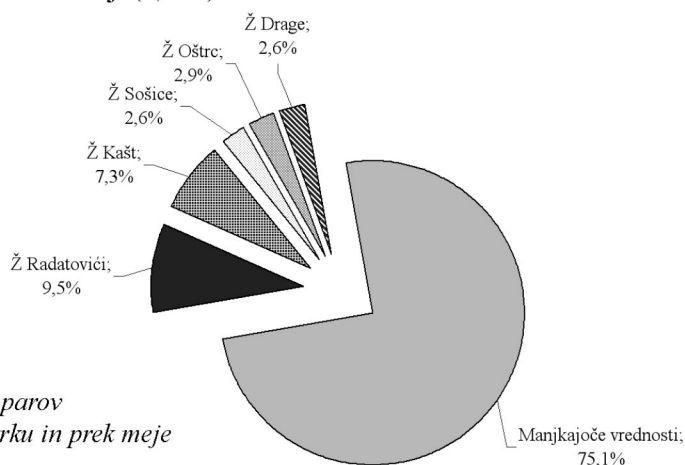
Pri tem je nujno opozoriti, da nisem navedla vseh grkokatoliških in rimskokatoliških župnij po Žumberku in v Sloveniji neposredno čez mejo, ampak sem se omejila samo na tiste, ki so omenjene v naši osnovni podatkovni zbirki. Hkrati je treba upoštevati tudi, da v posamičnih župnijah ne živijo izključno grkokatoliki oz. rimokatoliki. Na primer, župnija Suhor ima večino vernikov rimskokatoliške veroizpovedi, živijo pa v njej tudi pripadniki grkokatoliške veroizpovedi. Metlika je poseben primer: v Metliki sta tako grkokatoliška kot tudi rimskokatoliška cerkev. Ponovno sem se omejila le na zapis zbranih podatkov iz poročnih knjig, ki v primeru Metlike kot kraja rojstva ali pa bivanja ženina ali neveste glede na izrečeno veroizpoved beleži le grkokatoliške posameznike.

Podrobnejši pregled neendogamnih ženinov in nevest po krajih rojstva ali pa bivanja v grko- in rimskokatoliških župnijah v Žumberku in v župnijah v Sloveniji v krajih neposredno prek državne meje pokaže, da večji deleži odpadejo samo na nekatere župnije. V primeru kraja rojstva v Žumberku so to grkokatoliške župnije Radatovići, Kašt in Sošice, med rimskokatoliškimi pa izstopa župnija Oštrc; na slovenski strani meje izstopa le župnija Drage. Glede na kraj prebivališča neendogamnih ženinov in nevest je situacija domala enaka. V Žumberku so v ospredju grkokatoliške župnije Radatovići, Kašt in Sošice ter rimskokatoliška župnija Oštrc, v Sloveniji pa Drage oz. v večjem deležu kot v prvem primeru Metlika in župnija Suhor. Večina neendogamnih nevest je v 150-letnem obdobju rojenih v župniji Kašt (20,9 %), sledi župnija Radatovići (19 %), čezmejna župnija Drage (12,1 %), župnija Sošice (10,3 %) in nazadnje rimskokatoliška župnija Oštrc (6,2 %). Pri neendogamnih ženinih pa je glede na njihove deleže očiten drugačen vrstni red župnij, ki si sledijo: župnija Kašt

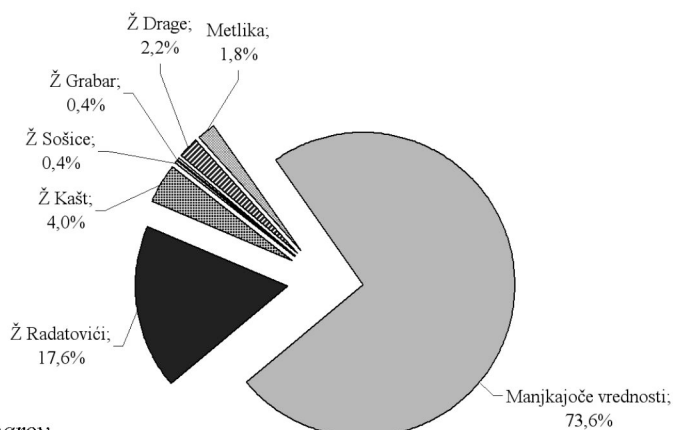
Ali se Žumberčani večinoma poročajo med seboj? Primer župnije v Radatovičih

(22,1 %), župnija Sošice (16,7 %), župnija Drage (15,6 %), župnija Radatoviči je šele na četrtem mestu (10,5 %) in nazadnje župnija Oštrc (4,2 %). Vse druge župnije tako po Žumberku kot v Sloveniji imajo bistveno nižje deleže neendogamnih nevest in ženinov, ki so se v njih rodili.

Glede na kraj prebivališča neendogamnih ženinov in nevest so, kot rečeno, v ospredju iste župnije. Novost je le večji delež, izračunan za Metliko, in drugačen vrstni red župnij, v katerih so do poroke prebivali neveste in ženini. V primeru nevest si po velikosti deležev sledijo naslednje župnije: Radatoviči (27,5 %), Kašt (14,7 %), Drage (10,3 %), Metlika in Sošice z enakim deležem (5,5 %) in nazadnje rimskokatoliška župnija Suhor v Sloveniji (2,6 %), ki je tokrat pred rimskokatoliško župnijo Oštrc (1,8 %). Pri neendogamnih ženinih je vrstni red spremenjen: največji delež je v župniji Kašt (21 %), sledijo župnije Radatoviči (18,2 %), Sošice (15,2 %), Drage (14,6 %), Metlika (3,2 %) in nazadnje, tako kot pri neendogamnih nevestah, rimskokatoliška župnija Suhor v Sloveniji (2,4 %).

Graf 6: Neendogamnost parov po kraju rojstva v Žumberku in prek meje

Graf 7: Neendogamnost parov po kraju prebivališča v Žumberku in prek meje

Izstopajoči župniji neendogamnih parov po kraju rojstva in bivanja v Žumberku in prek meje sta župniji Radatovići in Kašt. Glede kraja rojstva je največ neendogamnih parov takih, v katerih sta se oba partnerja rodila v župniji Radatovići (9,5 %), nato v Kaštu (7,3 %), sledita župniji Sošice in Drage z enakim deležem (2,6 %) in nazadnje rimskokatoliška župnija Oštrc (2,9 %). Nekoliko drugačno podobo dobimo, če upoštevamo spremenljivko »kraj bivanja do poroke«. Največ neendogamnih parov je do poroke bivalo v župniji Radatovići (17,6 %), sledi župnija Kašt (4 %), nato župnija Drage (2,2 %), Metlika (1,8 %) in nazadnje z enakim deležem župniji Grabar in Sošice (0,4 %). Ker pa so informatorji v pogovorih povedali, da je bilo največ »mešanih zakonov« prek državne meje sklenjenih v obdobju po drugi svetovni vojni,⁹ si kaže ogledati še zadnje tabelarične prikaze neendogamnih ženinov, nevest in parov po kraju bivališča do poroke v posamičnih desetletjih 150-letnega obdobja. V ta namen sem oblikovala spremenljivko »časovno obdobje«, kjer so leta razdeljena na desetletna obdobja.

Tabela 3: Neendogamni ženini po desetletjih in kraju prebivališča v Žumberku in prek meje

		Kraj prebivališča ženina											
		Ž Radatovići	Ž Kašt	Ž Sošice	Ž Mrzlo Polje	Ž Grabar	Ž Oštrc	Ž Drage	Metlika	Ž Velike Brsnice	Ž Radovica	Ž Suhor	Skupaj
Časovna obdobja – po desetletjih	1. Od 1858 do 1859	9,4	2,0	1,4				1,5					3,3
	2. Od 1860 do 1869	4,7	10,2	8,5				10,3				9,1	7,7
	3. Od 1870 do 1879	4,7	12,2	9,9				10,3		50,0	16,7		8,8
	4. Od 1880 do 1889	2,4	13,3	21,1				11,8			16,7	9,1	11,0
	5. Od 1890 do 1899	11,8	13,3	21,1				17,6		50,0		9,1	14,4
	6. Od 1900 do 1909	14,1	14,3	16,9	50,0		33,3	16,2	13,3			9,1	14,9
	7. Od 1910 do 1919	11,8	8,2	5,6				8,8	13,3			18,2	8,8
	8. Od 1920 do 1929	11,8	5,1	9,9			66,7	10,3	13,3		50,0	9,1	10,2
	9. Od 1930 do 1939	1,2	5,1										1,7
	10. Od 1940 do 1949	9,4	2,0	1,4		100		5,9					4,4
	11. Od 1950 do 1959	7,1	14,3	1,4	50,0			5,9	6,7		16,7	18,2	8,3
	12. Od 1960 do 1969	1,2		1,4									0,6
	13. Od 1970 do 1979	1,2						1,5	40,0			18,2	2,8
	14. Od 1980 do 1989								6,7				0,3
	16. Od 1990 do 1999	8,2		1,4					6,7				2,5
	16. Od 2000 do 2004	1,2											0,3
Skupaj		100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

⁹ O visoki stopnji »homogamnosti« v verskem in etničnem smislu glej Josipovič, 2004, 2006, in sicer: v primeru etnične homogamnosti glej Josipovič, 2004: 119–123; 2006: 236–237; v primeru verske pripadnosti pa Josipovič, 2004: 123–126.

Ali se Žumberčani večinoma poročajo med seboj? Primer župnije v Radatovičih

Tabela 4: Neendogamne neveste po desetletjih in kraju prebivališča v Žumberku in prek meje

prek meje

		Kraj prebivališča neveste												
		Ž Radatovići	Ž Kašt	Ž Sošice	Ž Mrzlo Polje	Ž Grabar	Ž Pečno	Ž Oštrc	Ž Kalje	Ž Drage	Metlika	Ž Radovica	Ž Suhor	Skupaj
Časovna obdobja – po desetletjih	1. Od 1858 do 1859	10,7												4,1
	2. Od 1860 do 1869	10,7	2,5	6,7						10,7				6,6
	3. Od 1870 do 1879	16,0								7,1				7,1
	4. Od 1880 do 1889	4,0		13,3						14,3				4,6
	5. Od 1890 do 1899	8,0		6,7										3,6
	6. Od 1900 do 1909	9,3								3,6				4,1
	7. Od 1910 do 1919	8,0	5,0	6,7						3,6			28,6	6,1
	8. Od 1920 do 1929	8,0	27,5	6,7					100	25,0		66,7	14,3	15,2
	9. Od 1930 do 1939	2,7									6,7		14,3	2,0
	10. Od 1940 do 1949	4,0	5,0	13,3		33,3				14,3		33,3		6,6
	11. Od 1950 do 1959	6,7	55,0	40,0				60,0		21,4	6,7		14,3	22,3
	12. Od 1960 do 1969				100	33,3		20,0			26,7			4,6
	13. Od 1970 do 1979	1,3	2,5				100				46,7		14,3	5,6
	14. Od 1980 do 1989										6,7		14,3	1,0
	16. Od 1990 do 1999	9,3	2,5	6,7		33,3		20,0						5,6
	16. Od 2000 do 2004	1,3									6,7			1,0
Skupaj		100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Tabela 5: Neendogamni pari po desetletjih in kraju prebivališča v Žumberku in prek meje

		Kraj prebivališča para						
		Ž Radatoviči	Ž Kašt	Ž Sošice	Ž Grabar	Ž Drage	Metlika	Skupaj
Časovna obdobja po desetletjih	1. Od 1858 do 1859	14,6						9,7
	3. Od 1870 do 1879	8,3						5,6
	4. Od 1880 do 1889	6,3				33,3		6,9
	5. Od 1890 do 1899	10,4						6,9
	6. Od 1900 do 1909	8,3				16,7		6,9
	7. Od 1910 do 1919	8,3	9,1					6,9
	8. Od 1920 do 1929	12,5						8,3
	10. Od 1940 do 1949	6,3	18,2	100,0	100,0	50,0		13,9
	11. Od 1950 do 1959	10,4	72,7					18,1
	13. Od 1970 do 1979						80,0	5,6
	14. Od 1980 do 1989						20,0	1,4
	16. Od 1990 do 1999	12,5						8,3
	16. Od 2000 do 2004	2,1						1,4
Skupaj		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Če se v razlagi omejimo samo na poročanje prek meje po desetletjih, največjo povojno koncentracijo opazimo prav v primeru Metlike. Delež neendogamnih ženinov, ki so v 150-letnem obdobju do poroke bivali v Metliki, je največji po drugi svetovni vojni, in sicer v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Pri neendogamnih nevestah prav tako, čeprav sega njihov delež v trideseta leta in je prisoten tudi v zadnjem desetletju od leta 2000 do 2004. Neendogamni pari so prav tako skoncentrirani v Metliki v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Tega ne bi mogli trditi za grkokatoliško župnijo Drage, ki je pri neendogamnih ženinih, nevestah in parih skozi celotno obdobje veliko bolj enakomerno zastopana. Kakšnih bolj podrobnih analiz in razlag si tokrat ne bomo privoščili zaradi že omenjenih omejitev virov in prenizkih deležev, ki dopuščajo le opis trendov. Ti pa potrjujejo našo tezo o poročanju Žumberčanov v isti župniji zlasti do druge svetovne vojne.

POMEMBNEJŠE UGOTOVITVE

Čeprav je zgodovinar in župnik Nikola Nino Kekić že v pregledu porok v rimskokatoliški žumberški župniji Kalje od leta 1795 do 1857 poudaril, da so se *»uglavnom ženili i udavali iz iste župe, večinom iz susjednih sela«* (Kekić, 1991: 53), sem poskušala ugotoviti, ali taka poročna praksa velja tudi za prebivalce grkokatoliške župnije Radatovići v daljšem, 150-letnem obdobju. Za preverjanje teze, da so Žumberčani večinoma sklepali zakonske zveze znotraj svoje župnije, sem sprva podala kratek oris zgodovine priseljevanja uskokov v Žumberk in oblikovanja samostojnih grkokatoliških župnij po Žumberku. Z vidika te zgodovine je prvi sklep ta, da je območje današnjega Žumberka od razpada Vojne krajine dalje izpostavljeno stalnemu izseljevanju prebivalcev. Posledično so rezultati preučevanja poročnih praks nekoliko okrnjeni, saj nisem razpolagala s podatki o sklepanju poročnih zvez med izseljenci, ki so po rodu iz župnije v Radatovićih. S pregledom oblikovanja grkokatoliških župnij sem pokazala, da sega ustanovitev najmlajše župnije v leto 1810, kar pomeni, da so z vidika »spreminjanja župnijskih mej« arhivski podatki dovolj zanesljivi, saj pokrivajo obdobje od leta 1858 dalje; to je pa že obdobje formiranih župnijskih meja. Zgodovinski oris tudi kontekstualizira pripovedi informatorjev o nekdanjem in današnjem načinu življenja kot tudi arhivske podatke, saj sem poudarila pomembnejša obdobja in smeri selitev iz Žumberka in opozorila na temeljno družinsko institucijo v času Vojne krajine – zadrugo. Tako lahko na podlagi prvih poglobljenih pogovorov iz leta 2003 sklenem, da so žumberška pripadnost s poudarjeno grkokatoliško identifikacijo, življenje v družinski zadrugi, zlasti pa nedeljiva lastnina in specifičen način življenja na tem območju (živinoreja, preprodajanje živine, kmetovanje, trgovanje) pomembno povezani tudi s poročnimi praksami. Žal v tej fazi analizirani material kot tudi pogovori ne dopuščajo sklepov, ki bi bolj podrobno pojasnili, kako sta uskoški izvor in organizacija življenja v družinski zadrugi povezana s poročnimi praksami. To prepuščam nadaljnjemu preučevanju: bodisi bolj podrobni analizi že zbranega gradiva

bodisi dograjevanju novih informacij skozi pogovore in dodatno pridobljene arhivske podatke, npr. o združni lastnini in dednih pravicah.

Tudi na podlagi pogovorov z Žumberčani iz leta 2005 lahko sklenem, da so način življenja in poročne prakse pomembno povezani. Žumberčani naj bi se v glavnem poročali med seboj in v isti župniji do druge svetovne vojne predvsem zaradi takratnega prevladujočega načina življenja, tj. živinoreje oz. kmetovanja. Po drugi svetovni vojni, z naraščajočim zaposlovanjem v tovarnah v bližnjih urbanih centrih, pa so informatorji poudarili sklepanje vedno številčnejših »mešanih« zakonskih zvez. S tega vidika je pomembno »mešanje zakonskih partnerjev« prek državne meje s Slovenijo: prebivalci župnije Radatoviči so namreč še danes vezani na zaposlitev v Metliki, Novem mestu in drugod. Čeprav so tak zaslužek omogočila tudi urbana središča na Hrvaškem, zlasti Karlovac in Zagreb, sem se v analizi omejila na kraje neposredno prek državne meje s Slovenijo. Pri tem sem z opisno statistično analizo pokazala, da so se Žumberčani tudi na slovenski strani meje zlasti po drugi svetovni vojni praviloma poročali med seboj, tj. z grkokatoliki iz Metlike.

Najsplošnejši sklep statistične analize arhivskih podatkov kaže podobno sliko: v približno 150-letnem obdobju so ženini in neveste v veliki večini primerov (približno 70 % vseh ženinov in 82% vseh nevest) rojeni v župniji Radatoviči in so hkrati v njej prebivali do poroke. S tega vidika se pretežno poročajo po endogamnem pravilu, tj. znotraj lastne skupine. Nadaljnja analiza veliko manjših deležev neendogamnih ženinov in nevest (približno 30 % ženinov in 18 % nevest) je pokazala, da so v večini primerov bodisi rojeni bodisi so prebivali do poroke v bližnjih grkokatoliških župnijah po Žumberku in v Sloveniji in v veliko manjši meri v rimskokatoliških. Največji deleži neendogamnih ženinov in nevest so po kraju rojstva v sosednjih župnijah Kašt, Sošice, Oštrc in Drage (Slovenija), po kraju prebivališča do poroke pa jih najdemo poleg že omenjenih še v župnijah Radovica (Slovenija) in Suhor (Slovenija). V veliko manjši meri so tovrstni deleži v župnijah Mrzlo Polje, Grabar, Stojdraga, Pečno, Kalje in Velike Brusnice (Slovenija). Čeprav nisem posebej analizirala deležev ženinov in nevest, ki so se bodisi rodili bodisi prebivali do poroke drugod na Hrvaškem in v Sloveniji, naj poudarim, da so njihovi deleži približno taki kot deleži tistih, ki so se rodili ali prebivali do poroke v grkokatoliških ali rimskokatoliških župnijah neposredno čez državno mejo, tj. približno 25 % oz. 30 %.

Tovrstno delo me čaka v prihodnje. Hkrati kaže dograditi in nadalje obravnavati tiste dele pripovedi informatorjev, ki govorijo o družbenih kazalnikih, kot so npr. spol, starost, stan, zaporedje rojstva ipd., skratka spremenljivke, ki se navezujejo na vprašanje, s kom koga poročiti. Prav tako niso nepomembne obravnave medgeneracijskih razlik glede meril za izbor primerne partnerja, predstav o idealnem partnerju, pojmovanja ljubezni ipd., ki so prav tako pogojene z vsakokrat drugačnim načinom življenja preučevanih generacij.

LITERATURA

- Baskar, Bojan (v pripravi). *Sorodstveni sistemi*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Bourdieu, Pierre (1976). Marriage strategies as strategies of social reproduction. *Family and Society: Selections from the Annales*, (ur. Robert Forster in Orest Ranum). Baltimore: John Hopkins University Press, 117–146.
- Bourdieu, Pierre (2002 [1980]). *Praktični čut II*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Herak, Dane (1982). Župa Sv. Antuna Velikog u Kaštu. *Žumberački krijes: kalendar 1983* (ur. Ivan Pavković). Zagreb: Žumberački vikarijat Križevačke biskupije, str. 53–74.
- Hranilović, Nada (1990). Žumberčani – subetnička grupa u Hrvata. *Migracijske teme*, 6/4, str. 593–614.
- Hrnjak, Juraj (1980). Župa Svetog uskrsnuća u Radatovićima. *Žumberački krijes: kalendar 1981* (ur. Ivan Pavković). Zagreb: Žumberački vikarijat Križevačke biskupije, str. 47–61.
- Janežič, Stanko (1986). *Ekumenski leksikon*. Celje: Mohorjeva družba.
- Josipović, Damir (2004). *Učinki priseljavanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Josipović, Damir (2006). *Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Kaser, Karl (1997). *Slobodan seljak i vojnik. Rana krajiška društva 1545–1754. Povijest i historija*, zv. 1. Zagreb: Naprijed, str. 272.
- Kekić, Nikola N. (1991). Kratki povijesni pregled župe Kalje. *Žumberački krijes: kalendar 1992* (ur. Mile Vranešić). Zagreb: Žumberački vikarijat Križevačke biskupije, str. 38–66.
- Kekić, Nikola N. (1995). Povijesni pregled župe Oštrc. *Žumberački krijes: kalendar 1996* (ur. Mile Vranešić). Zagreb: Žumberački vikarijat Križevačke biskupije, str. 35–120.
- Markač, A. (1990). Župa Vivodina u prošlosti i sadašnjosti. *Žumberački krijes: kalendar 1991* (ur. Mile Vranešić). Zagreb: Žumberački vikarijat Križevačke biskupije, str. 41–58.
- Pavković, Ivica (1979). Uz 70-tu godišnjicu župe Grabar. *Žumberački krijes: kalendar 1980* (ur. Ivan Pavković). Zagreb: Žumberački vikarijat Križevačke biskupije, str. 90–123.
- Pavković, Ivan (1986). Kratki povijesni pregled župe Sošice. *Žumberački krijes: kalendar 1987* (ur. Ivan K. Pavković). Zagreb: Žumberački vikarijat Križevačke biskupije, str. 34–74.
- Rothenberg, Gunther E. (1960). *The Austrian Military border in Croatia, 1522–1747*. Illinois Studies in the Social Sciences, zv. 48, Urbana: The University of Illinois Press.
- Simič, Vladimir (1990). *Zadružna zakonodaja v 19. stol. na današnjem jugoslovan-skem ozemlju*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani (doktorska disertacija).

Ali se Žumberčani večinoma poročajo med seboj? Primer župnije v Radatovičih

- Vranešić, Mile (1983). Kratki povijesni prikaz grkokatoličke žumberačke župe rođenja Marijina u Dragama. *Žumberački krijes: kalendar 1984* (ur. Ivan K. Pavković). Zagreb: Žumberački vikarijat Križevačke biskupije, str. 59–71.
- Vuković, Tomislav (2003). Proslava 100. obljetnice grkokatoličke crkve u Metlici. *Žumberački krijes: kalendar 2004* (ur. Nikola N. Kekić). Zagreb: Žumberački vikarijat Križevačke biskupije, str. 115–118.
- Zajc, Marko (2003). *Problem slovensko-hrvaške meje v 19. stoletju: žumberško vprašanje*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani (magistrska teza).

Dodatna literatura kot pomoč pri kodiranju vasi in zaselkov po župnijah

- Kekić, Nikola N. (1983). Neki povijesni podaci za župu Drage. *Žumberački krijes: kalendar 1984* (ur. Ivan Pavković). Zagreb: Žumberački vikarijat Križevačke biskupije, str. 72–76.
- Pavković, Ivan (1987). Kratki povijesni pregled župe Mrzlo Polje. *Žumberački krijes: kalendar 1988* (ur. Mile Vranešić). Zagreb: Žumberački vikarijat Križevačke biskupije, str. 48–83.
- Pavković, Ivan (1988). Kratki povijesni pregled župe Pećno. *Žumberački krijes: kalendar 1989* (ur. Mile Vranešić). Zagreb: Žumberački vikarijat Križevačke biskupije, str. 65–93.

ARHIVI

- Matica vjenčanih župe Radatovići 1858–1888 (Dvojniki: Matični ured Ozalj).
- Matica vjenčanih župe Radatovići 1889–1842 g. (Dvojniki: Matični ured Ozalj; podatki v tej knjigi pa so samo od leta 1888 do 1918).
- Matica vjenčanih župe Radatovići (Original: Župni ured Radatovići; pregled od 1949 do 2004, tj. 72 str.).
- Matične knjige grkokatolika. Matična knjiga vjenčanih bivše župe Radatovići 1888–1899 i 1945–1948 (Napomena: godine nisu poredane kronološki).
- Matične knjige grkokatolika. Matična knjiga vjenčanih Radatovići 1900–1926.
- Matične knjige grkokatolika. Matična knjiga vjenčanih 1926–1930.
- Matične knjige grkokatolika. Matična knjiga vjenčanih 1949–1958.

SUMMARY

*DO THE ŽUMBERAK PEOPLE PREDOMINANTLY INTERMARRY?
THE CASE OF THE RADATOVIĆI PARISH*

Duška Knežević Hočevar

In the essay, the author holds that intermarrying among Žumberčani (the locals from the Žumberak region in Croatia) has been common practice at least during the past century and a half. The reasons for such in-group marrying strategies are significantly connected to the past ways of life of Žumberčani of the Greek-Catholic religious affiliation, particularly to the ancestors who settled the then Military Border Zone as uskoki. Considered were the informants' narratives from the most ancient Greek-Catholic parish in Radatovići; the westernmost Žumberak parish situated at the Croat-Slovenian state border. In conclusion, the paper seeks to determine whether Žumberčani have been marrying also cross the present border with Slovenia, with whom, and to what extent.

During the first fieldwork in 2003, the informants' narratives about the past and present ways of life in the Radatovići parish were collected. During the second fieldwork in 2005, the main topic of the interviews was marriage practices among Žumberčani, and relevant archival material on the topic was collected. By means of uni- and bi-variate statistical methods, the data on the parishioners' marriages in the period from 1858 to 2004 were analyzed.

The specific collective identity of Žumberčani of Greek-Catholic affiliation, life in the zadruga households with the common, indivisible property, and the specific past ways of life in the region are significantly connected to the marrying strategies. In 2005, the informants ascribed the marrying within the parish to the specific way of life in the times before WWII. After the war, better employment opportunities arose in factories outside the Žumberak region, in the near urban centres in Croatia and Slovenia. As a consequence, »mixed marriages« are said to have increased. However, descriptive statistical analysis shows that even on the Slovenian side of the state border, Žumberčani have predominantly married among themselves since WWII, mostly within the Greek-Catholic community in the Slovenian town Metlika.

To sum up, the statistical analysis shows that during the past 150 years, the majority of bridegrooms and brides (app. 70% and 82% respectively) were born, and have before marriage lived in the Radatovići parish. In this sense, their marrying strategies were endogamous, occurring within their own group. Yet the analysis of the much smaller percentages of non-endogamous partners (app. 30% bridegrooms and 18% brides) shows that they were in most cases born, or have until marriage lived, in the nearby Greek-Catholic parishes either in Žumberak or in Slovenia, and only in a few cases in the Roman-Catholic parishes. Demonstrably then, Žumberčani remained predominantly endogamous even after WWII, in Žumberak as well as in Slovenia.

POROČNE STRATEGIJE ŽUPLJANOV VELIKIH BRUSNIC IZPOD GORJANCEV PRI NOVEM MESTU

Irena Rožman*

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Poročne strategije župljanov Velikih Brusnic izpod Gorjancev pri Novem mestu

Prispevek obravnava različne poročne strategije brusniških župljanov, ki so izvirale iz naravnih in družbenih značilnosti samooskrbnega, družinsko-kmečkega gospodarstva. V tem kontekstu so podrobneje predstavljene poročne izbire brusniških župljanov, ki so bile usklajene s pravili lokalne, socialne, verske in etnične endogamije. Avtorica prispevka endogamna pravila obravnava v povezavi s poročnim vzorcem – poročnostjo in starostjo ob prvi poroki – tega pa razloži na eni strani z naravnimi razmerami za kmetovanje in na drugi z učinki pospešene rasti brusniškega prebivalstva, tj. z njegovim izseljevanjem in razslojevanjem, zlasti v drugi polovici 19. stoletja. V tem kontekstu avtorica razloži tudi prakse ne/poročanja s sosedi – Žumberčani.

KLJUČNE BESEDE: poroka, poročne strategije, endogamija, demografski procesi, poročnost, medetnični stiki, Gorjanci/Žumberk

ABSTRACT

Marriage strategies of parishioners of Velike Brusnice beneath Gorjanci near Novo mesto

The essay deals with various marriage strategies of Brusnice parishioners stemming from natural and social characteristics of a self-sufficient, family farming economy. In this context, the marriage choices of Brusnice parishioners, in concordance with the rules of local, social, religious and ethnic endogamy, are presented in detail. The author explains the endogamic rules connected to marriage patterns – marriageability and age at first wedding – explaining them on the one hand with natural circumstances for farming, and on the other with the effects of accelerated growth of the population of Brusnice - their emigration and creation of class differences, especially in the second half of the 19th century. In this context, the author also considers the marriage practices of the locals by the cross-border neighbours – Žumberčani.

KEY WORDS: marriage, marriage strategies, endogamy, demographic processes, marriageability, interethnic relations, Gorjanci/Žumberk

* Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper, Glagoljaška ulica 8, 6000 Koper, in Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijeva 1, 6000 Koper; irena.rozman@guest.arnes.si

UVOD

Osrednja tema pričujočega prispevka ni nova; obravnava razmerje med poročnimi in drugimi preživetvenimi strategijami, in sicer na primeru mikro etnološko-demografske študije o načinu življenja župljanov Velikih Brusnic izpod Gorjancev v obdobju med letoma 1840 in 1945.¹ V okviru te teme, ki ne more zaobiti njihovih predvsem gospodarskih stikov s prebivalci iz sosednjega Žumberka, bodo obravnavane družbene in kulturne značilnosti samooskrbnega, družinsko-kmečkega gospodarstva, ki so narekovale poročna pravila, in sicer zakaj, kdaj in kam so se poročali. Pri tem poskušam pojasniti predvsem razloge za njihovo izrazito endogamnost, ki je domnevno bila tudi glavni razlog, da niso sklepali zakonskih zvez z Žumberčani.

Na problematiko poročnih strategij se navezujeta interpretaciji Hajnalove (1965) teze o »evropskem poročnem vzorcu« (tj. o visoki starosti ob prvi poroki, sorazmerno velikem deležu dokončno samskih in nižji rodnosti v zahodni Evropi in ravno nasprotno v vzhodni Evropi), ki se je razprostiral severno od črte Trst–St. Petersburg. Razlagalna modela, ki ju bomo predstavili v nadaljevanju, sta se spogledovala z Malthusovo teorijo o pozitivnem nadzoru, »evropski poročni vzorec« povezujeta z možnostmi za vzpostavitev lastnega gospodinjstva na novo poročenega para, poročnosti pa pripisujeta vlogo homeostatičnega mehanizma, ki je učinkovito vzdrževal razmerje med viri za preživetje in rastjo prebivalstva (rodnostjo).

S prvim modelom so zgodovinarji in historični demografi (Ehmer; Schlumbohm, v: Zeitlhofer, 2003: 35–36) razlagali razmere v industrijski Angliji, kjer so možnosti za vzpostavitev lastnega gospodinjstva oz. družine povezovali z nihanjem cen (žita, kruha) in višino mezd. Drugi razlagalni model, imenovan tudi »mehanizem niše«, pa naj bi pojasnil možnosti za poroko v celinski, agrarno usmerjeni Evropi (Alter; Pfister; Mantl; Gestrih, v: Zeitlhofer, 2003: 35–36). Po mnenju mnogih avtorjev so bile »niše« številčno stabilne, saj so bile omejene z dednim sistemom, kar še posebej velja za območja z manj ugodnimi razmerami za kmetovanje, ki je imelo za posledico dedno načelo o nedeljivosti posestva. To je porodilo zamisel o »železni verigi«, ki povezuje reprodukcijo (poroko) z dedovanjem (možnostjo za poroko) (Tilly, v: Zeitlhofer, 2003: 35–36). Kot je bilo polemizirano, bi se po tem merilu lahko poročali samo nasledniki posestva, rokodelske delavnice, hiše ali tolikšnega dednega deleža v denarju in zemlji, ki je zadoščal za vzpostavitev nove družinskogospodarske enote. Toda številne mikro študije so pokazale, da to ni bilo tako – poročali so se tudi t. i. odvišni ljudje,² ki v zakon razen svoje delovne sile niso prinesli ničesar. To so bile t. i. poroke na roko, katerih število je v 19. stoletju v zahodni Evropi samo še naraščalo. Po mnenju zgodovinarja Hermana Zeitlhoferja (2003: 35–36) to dejstvo lahko razlo-

¹ Prispevek temelji na izsledkih raziskave za doktorsko disertacijo *Spolno življenje in kultura rojstva na Dolenjskem od 2. polovice 19. stoletja do 2. svetovne vojne*. Ljubljana, 2001.

² Pojem je uporabil James C. Davis v delu *Vzpon z dna. Slovenska kmečka družina v dobi strojev*. Ljubljana, 1989. Z njim v širšem pomenu označuje problem poljedeljske prenaseljenosti v 19. stoletju zaradi hitre rasti prebivalstva.

žimo z »mehanizmom niše«, ki v tem primeru pomeni, da se je par poročil, ker je za to imel možnost, torej našel in zapolnil je neko »nišo«. Možnosti za poroko, ki jih lahko enačimo s pojmom »niše«, pa, kot je pokazala tudi pričujoča raziskava, niso bile omejene samo z dednim sistemom, ampak so bile povezane tudi z drugimi okoliščinami in razmerami. Denimo z družinsko situacijo – števila, spola in zaporedja rojstva otrok, starosti in zakonskega stanu staršev, zadolženosti hiše, razmerjem med številom dedujočih otrok in velikostjo posestva – zdravstvenim stanjem in osebnimi značilnostmi ljudi, godnih za poroko, in seveda z alternativnimi možnostmi za zaslužek. Čeprav je bila v 19. stoletju v kmečki župniji Velike Brusnice eksistenca njenih prebivalcev še vedno odvisna predvsem od zemlje, so se sočasno zaradi učinkov industrializacije odpirale nove možnosti preživetja, med njimi izseljevanje čez »veliko lužo«, različna sezonska dela, trgovanje, prekupčevanje in tihotapljenje, nabiralništvo, krošnjarstvo.

Toda kljub novim možnostim poroka nikoli ni bila zares osvobodjena gospodarske preračunljivosti, pa čeprav so antropologi, ki so poročanje preučevali predvsem v okviru Levi-Straussove teorije enostavnih in kompleksnih sorodstvenih sistemov (Holy, [1996] 2005: 124–143), izpostavljali dejstvo, da je (bila) poroka v evropskih družbah načeloma posledica proste izbire (Holingshead, v: Sedmak, 2002: 53); prepovedana je bila le med določenimi sorodniki, kot to določa cerkveni zakonik. Toda antropologi in etnologi drugačnih usmeritev (Bestard-Camps, 1991; Bourdieu, [1980] 2002 b: 11–33; Malečkar, 2005; Ravnik, 1997; Segalen, 1991) so pokazali na obstoj poročnih pravil, ki so bila v vsakdanjem življenju vsaj toliko zavezujoča kot tista, ki jih je predpisoval cerkveni ali državni zakonik. Tako so kljub možnosti svobodne izbire zakonskega partnerja »še vedno prevladovalе zveze znotraj iste rase, etnične skupine in družbenega razreda ter skupnih vrednot« (Segalen, v: Sedmak, 2002: 55). To poročno pravilo se je izkazalo za veljavni kriterij poročne izbire tistih brusniških župljanov, ki so po poroki ostali doma.

Pri sklepanju zakonske zveze so brusniški župljani ravnali v skladu s tremi pomembnejšimi poročnimi pravili, ki so se po njihovem pripovedovanju prenašala iz roda v rod. Pogosto so svoje poročne omejitve ponazarjali s pregovori, kot so »Ženi se pri ognjišču, botre išči na sejmišču«, »Vzemi ženico sebi vrstnico« ali »Gliha vkup štriha« in še »Bolje je bos/-a trnje mleti, kakor vdovca/vdovo vzeti«. Ti pregovori, prevedeni v strokovni jezik etnološke oziroma antropološke družinsko-sorodstvene terminologije izražajo pravila socialne, lokalne, verske in etnične endogamije, kot bo govor v nadaljevanju.

Razumevanje omenjenih poročnih pravil pa zahteva oris socialne razslojenosti tukajšnjega prebivalstva, ki je izvirala iz naravnih razmer za samooskrbno družinsko kmetovanje. Naravne razmere za kmetovanje so bile v vaseh zgornjega Podgorja (Jugorje, Gabrje in Gorenji Suhadol) drugačne od tistih v vaseh spodnjega Podgorja (Velike Brusnice, Dolenji Suhadol, Leskovec, Brezje, Gumberk, Ratež in Žerjavin), kar se je kazalo tudi v poročnih navadah obeh sosesk. Gospodarske, socialne razmere dajo med drugim tudi vpogled v mehanizme, s katerimi je tukajšnje prebivalstvo iskalo ravnovesje med produkcijo in svojo reprodukcijo.

Podatki, na katerih temelji pričujoče delo, izvirajo iz skupine ustnih in pisnih virov, delno objavljenih tudi v doktorski disertaciji avtorice prispevka. Glavnino tvorijo podatki, ki sem jih že med letoma 1995 in 1997 ter leta 2002 in leta 2006 z intervjuji zbirala v vaseh župnije Velike Brusnice. Matične knjige, rezultati ljudskih štetij in franciscejski kataster pa so vir podatkov, na podlagi katerih temeljijo izsledki socio-ekonomskega in demografskega stanja župnije Velike Brusnice.

»Veliko jih mora silno terpeti ali pa se izseljevati« - »mehanizem niše« v župniji Velike Brusnice

Še do začetka 60. let 20. stoletja je bilo novomeško Podgorje eno najzaostalejših območij na Dolenjskem in v Sloveniji, ko je povojni gospodarski in kulturni razvoj načel nekatere značilne kulturne sestavine »ljudskega« življenja. Ljudje so živeli skromno, praviloma v pomanjkanju hrane, obleke, bivalnega prostora, zdravstvene oskrbe, higiene in izobrazbe.

Kljub splošni revščini in zaostalosti Podgorja so bile med vasmi iz spodnjega in zgornjega Podgorja še v 60. letih 20. stoletja opazne razlike v načinu življenja:

Ravninske vasi orjejo drugače kot hribovske; v dolini rede krave za mleko, v hribih pa vole za prodajo; zidane hiše spodnjih vasi so prostornejše kot po večini lesene hribovske; ravninski kmetje pijejo za zajtrk kavo, hribovski pa natepajo zelje in žgance; noša bližnjih vasi je podobna mestni, medtem ko »težkega« Podgorca prepoznamo po okovanih čevljih in trpežni opravi; in končno kot posledico vsega tega, da imata socialno in duhovno življenje hribovskega in ravninskega Podgorja precej drugačno podobo (Zupančič, 1960: 19).

Preglednica 1: Vrste in velikost kmetijskih površin v hektarjih, v k. o. Brusnice in k. o. Gabrje leta 1842 in leta 1931.

Vrsta zemljišča	Leto 1842		Leto 1931	
	K. o. Gabrje	K. o. Brusnice	K. o. Gabrje	K. o. Brusnice
Njiva	323	459	325	499
Travnik	125	47	139	47
Vinograd	32	13	48	27
Sadovnjak	13	22	11	21
Pašnik	143	169	141	87
Gozd	1195	1034	900	1054

Razlika med spodnjim in zgornjim Podgorjem se je kazala tudi v velikosti in kakovosti zemljiških posestev, ki so še v 60. letih 20. stoletja zagotavljala preživetje

2/3 prebivalstva novomeške pokrajine (Kokole, 1962: 125).³ Velikost kmetije ni bila določena samo s površino, ampak z možnostjo preživljanja kmečke družine, zato enako velike kmetije niso enake po obsegu zemljiške posesti, ampak je njihova dejanska velikost odvisna od kakovosti zemlje (Granda, 1997: 171; gl. Preglednico 1).

Vsekakor je v Podgorju prevladovala mala in srednja zemljiška posest, ki je bila bolj razdrobljena v k. o. Gabrje oz. v vaseh zgornjega Podgorja, kjer je bila posledično tudi socialna sestava prebivalstva šibkejša.

Velikost kmetije	Število	Delež
Cele in nadpolovične	26	17,8
Polovične	68	46,6
Tretjinske in manjše	68	35,6
Hišarji	12	8,0
Najemniki	44	30,0

Preglednica 2: Socialna sestava kmečkega prebivalstva v župniji Velike Brusnice leta 1842.

Proti koncu 17. stoletja, ko je prebivalstvo po turških vpadih in kmečkih puntih, lakotah in kužnih boleznih začelo naraščati, je naraslo tudi število majhnih posestnikov, hišarjev in gostačev. Tako je bilo v prvi polovici 19. stoletja v župniji Velike Brusnice celih in nadpolovičnih kmetij le še 17,8 % (26 kmetov), polovičnih kmetij 46,6 % (68 kmetov), 35,6 % (68 kmetov) je bilo tretjinskih, četrtnskih in manjših kmetij, 8 % (12 glede na število posestnikov) je bilo hišarjev in 30 % (44 glede na število posestnikov) je bilo najemnikov. V 107 letih se je socialna struktura spremenila; delež kmetijskih posestnikov se je zvišal za 58 %, kar pomeni, da je iz prvotnih 146 kmetij nastalo 105 novih (skupaj 251), povečal pa se je tudi delež hišarjev (30,7 %, št. 77).

To razslojevanja kaže, da je prebivalstvo v 19. stoletju naraščalo; v predzadnjem desetletju 19. stoletja je bil dejanski prirastek (11,5 %) najvišji v opazovanem obdobju. Na Kranjskem in Štajerskem je prebivalstvo naraslo do te mere, da so v 80. letih 19. stoletja štajerski in kranjski deželni poslanci predlagali, da se socialno najšibkejšemu prebivalstvu prepove sklepati zakonske zveze,

pervič zato, ker se ljudje presilno, preštevilno množijo, da so tako rekoč eden drugemu že na poti in eden drugemu vsak zaslužek kar iz ust trgajo, veliko jih mora silno terpeti ali pa se izseljevati (DN 2 (1886) 2: 11).

Tako je naravni prirastek v drugi polovici 19. stoletja naraščal in povzročil val izseljevanja zaradi vse večje agrarne naseljenosti, močnega nazadovanja domače industrije, zadolženosti kmetij in drugih razlogov. Leta 1890 je na kvadratnem kilometru polja v župniji Velike Brusnice živelo že 191 prebivalcev, tj. 21 prebivalcev več kot v desetletju prej. Že deset let pozneje je stopnja agrarne naseljenosti dosegla raven iz

³ Avtor v prispevku navaja podatke za osrednji del dolenjsko-posavske regije, ki vključuje še področje ob Temenici in Mirni, Krško polje, Brežiško ravnino in Bizeljske gorice.

70. let 19. stoletja, ko je padla na 177 prebivalcev na kvadratni kilometer polja in je hkrati selitveni prirastek v 19. stoletju dosegel svoj negativni vrhunec – iz vasi Gabrje se je leta 1900 izselilo 47 ljudi, tj. desetina prebivalstva.⁴

Preglednica 3: Rast in gibanja prebivalstva v župniji Velike Brusnice 1851–1938 (koeficienti na 1000 prebivalcev).

Leto	Št. preb.	Razdobje	Interval leta	Nataliteta	Nupcialiteta	Mortaliteta	Naravni prirast	Dejanski prirast	Selitveni prirast
1851	1430								
1869	1447	1851–1869	18	32,5	7,35	29,5	3,0	0,7	-2,3
1880	1468	1870–1880	11	35,9	6,86	32,8	3,1	1,3	-1,8
1890	1647	1881–1890	10	36,6	8,34	26,1	10,5	11,5	1,0
1900	1708	1891–1900	10	36,1	7,45	24,0	12,1	3,6	-8,5
1910	1657	1901–1910	10	35,2	6,3	20,4	14,8	-3,0	-11,8
1921	1650	1911–1921	10,08	25,9	8,5	22,6	3,3	-0,4	-3,7
1931	1803	1922–1931	10,17	40,0	11,85	19,9	20,1	8,7	-11,4
1938	2079	1932–1938	6,92	32,3	7,07	17,3	15,0	20,5	5,5

Vsekakor je bila agrarna prenaseljenost posledica demografskih sprememb: znižane umrljivosti, podaljšanja življenjske dobe generacije rojenih po letu 1840, zmanjševanja deleža dokončno samskih žensk in rahlo povečane zakonske rodnosti.

Preglednica 4: Povprečna starost nevest in ženinov ob prvi poroki v župniji Velike Brusnice 1843–1942.

Desetletje	Ženini	Neveste
1843–1852	28,09	25,87
1853–1862	28,05	25,03
1863–1872	28,04	25,99
1873–1882	30,39	26,47
1883–1892	27,94	26,36
1893–1902	29,61	24,09
1903–1912	27,67	23,68
1913–1922	27,88	26,12
1923–1932	26,59	25,61
1933–1942	29,03	25,33

Preglednica 5: Delež dokončno samskih žensk med umrlimi v starosti nad 50 let v župniji Velike Brusnice 1841–1941.

Dvajsetletje	Delež
1843–1862	31,42
1863–1882	29,14
1883–1902	22,84
1903–1922	10,39
1923–1942	24,87

⁴ Ugotovila sem, da je ravnoesje med viri za preživetje in številom prebivalstva v skupnosti, ki je bilo odvisno predvsem od zemlje, postalo ogroženo takrat, ko je na kvadratni kilometer polja živelo okoli 200 ljudi.

Domača zemlja je zagotavljala preživetje samo določenemu številu ljudi, zlasti zaradi slabih možnosti alternativnega zaslužka. To razloži njihove preživetvene strategije v obdobju pospešene rasti prebivalstva; na eni strani izseljevanje »odvečnih« ljudi in na drugi strani povečano razslojevanje. Rezultat obeh procesov je kontinuiteta poročnega vzorca – stabilnost števila porok (poročnosti) in starosti mladoporočencev ob prvi poroki. Vsekakor župljani niso samo s poročnostjo uravnavali občutljivega ravnovesja med viri za preživetje in rastjo prebivalstva, slednje bi bilo povsem neuspešno, če se »odvečni« ljudje ne bi izseljevali.

Če smo že orisali splošne gospodarske in socialne razmere, ki so na župnijski ravni omogočile kontinuiteto poročnega vzorca, bomo v nadaljevanju poskušali ugotoviti, kako so s poročnimi izbirami ohranjali ravnovesje med različnimi socialnimi sloji in geografskimi okolji.

»ŽENI SE BLIZU, BOTRUJ DALEČ« – LOKALNA IN ETNIČNA/ VERSKA ENDOGAMIJA

Župljani Velikih Brusnic so še v 50. letih 20. stoletja po opravke, na delo, obiske, žegnanja in sejme hodili peš. Gotovo je to tudi eden izmed razlogov, da so življenjskega partnerja iskali v neposredni bližini, v okviru takšne oddaljenosti, ki jo je bilo mogoče v nekaj urah premostiti peš. To je bilo med drugim pomembno tudi zato, ker so nekatere neveste ali ženini, ki so po poroki zapustili domačo hišo, dedovali tudi kos zemlje, ki so ga hodili obdelovati peš.

Preglednica 6: Lokalna endogamija v župniji Velike Brusnice 1843–1942.

Desetletje	1	2	3	4	5
1843–1852	13 (21.7)	41 (68.3)	3 (5)	3 (5)	60 (54.0)
1853–1862	13 (21.7)	37 (62.7)	3 (5.1)	6 (10.2)	59 (60.2)
1863–1872	26 (33.8)	43 (55.8)	1 (1.3)	7 (9.1)	77 (68.8)
1873–1882	20 (27.8)	40 (55.6)	2 (2.8)	10 (13.9)	72 (66.7)
1883–1892	31 (42.5)	32 (43.8)	2 (2.7)	8 (10.9)	73 (58.4)
1893–1902	22 (35.5)	32 (51.6)	4 (6.5)	4 (6.5)	62 (56.9)
1903–1912	21 (32.3)	31 (67.7)	7 (10.8)	6 (9.2)	65 (59.1)
1913–1922	21 (33.3)	32 (50.8)	5 (7.9)	5 (7.9)	63 (49.6)
1923–1932	45 (39.1)	46 (40.0)	11 (9.6)	13 (11.3)	115 (66.5)
1933–1942	20 (34.5)	30 (51.7)	4 (6.9)	4 (6.9)	58 (46.4)

Legenda: 1 ženin in nevesta oba iz Zgornjega Podgorja
2 ženin in nevesta oba iz Spodnjega Podgorja
3 ženin iz Spodnjega Podgorja, nevesta iz Zgornjega Podgorja
4 ženin iz Zgornjega Podgorja, nevesta iz Spodnjega Podgorja
5 število oz. % porok v župniji Velike Brusnice

Ravno zato so se brusniški župljani v glavnem poročali v domači župniji (več kot polovica mladoporočencev) in sosednjih župnijah: v stopiško (Stopiče), šmihelsko (Šmihel), šentjernejsko (Šentjernej) in šempetrsko (danes Otočec).

Preglednica 7: Poroke župljank in župljanov župnije Velike Brusnice 1843–1942.

Desetletje	Ženini, ki ostanejo doma	Neveste, ki ostanejo doma	Ženini iz sosednjih župnij	Vsi tuji ženini
1843–1852	67 (60.4)	59 (57)	34 (77.3)	44 (39.6)
1853–1862	65 (66.3)	58 (63.7)	28 (84.8)	33 (28.6)
1863–1872	80 (71.4)	76 (67.9)	28 (87.5)	32 (25)
1873–1882	75 (69.4)	69 (67.6)	31 (93.9)	33 (28.7)
1883–1892	85 (68)	75 (60)	36 (90)	40 (32)
1893–1902	69 (63.3)	60 (55)	36 (90)	40 (36.7)
1903–1912	68 (61.8)	63 (57.3)	30 (71.4)	42 (38.2)
1913–1922	75 (59.1)	64 (50.4)	28 (53.8)	52 (40.9)
1923–1932	116 (67)	109 (63)	26 (45.6)	57 (32.9)
1933–1942	65 (52)	62 (49.6)	25 (41.7)	60 (48)

Toda pri izbiri življenjskega partnerja ni bilo pomembno samo to, da je bil ta doma iz neposredne bližine, temveč je bila pomembna tudi geografska lega partnerjeve »hiše«.

Poroke med Podgorci in Žumberčani

Načini življenja v vaseh župnije Velike Brusnice se razlikujejo tudi glede geografske lege posamične vasi. Prebivalci višinskih vasi se imenujejo *Hribovci* ali *Podgurci*, prebivalci nižinskih vasi pa *Polanci*. V navadi je bilo, da so se *Hribovci* poročali med sabo, *Polanci* spet med sabo. Po merilu lokalne endogamije bi bilo pričakovati tudi poroke med Podgorci in sosednjimi Žumberčani in vendar jih praktično ni bilo.

Vasi soseske Gabrje ležijo v zgornjem in deloma v srednjem Podgorju, torej na prehodnem pasu med široko ravnino reke Krke in gozdnatimi nenaseljenimi Gorjanci. Gorjanci so, zaradi širokega in relativno visoko naseljenega pasu, sami po sebi ovira, poleg tega pa po njegovem grebenu poteka državna meja, ki razmejuje rimskokatoliške Podgorce na slovenski strani od večine grkokatoliških in manj rimskokatoliških Žumberčanov na hrvaški strani meje. Po Lebanu (1963: 9, 14) nacionalna meja sicer ne ovira sklepanja zakonskih zvez med Podgorci in Žumberčani, saj obstaja evidenca, ki kaže, da so povsod v bolj ugodnih naravnih geografskih razmerah primeri živahnih prekomejnih povezav. Tako kot Leban tudi Žagar (1973: 97–109) odsotnost poročanja med Žumberčani in Podgorci pripisuje neugodnim »prirodno-geografskim« značilnostim meje.

Sami Podgorci pa so na moje vprašanje, zakaj se niso poročali z Žumberčani, navajali kot glavni razlog razliko v veri ali povedano s primerom:

Ja, po mojem mnenju ne, po mojem mnenju je to samo cerkev kriva. Vera bi mogla bit, po mojem mnenju, ne, bi mogla bit kriva, ker tam so bli druge vere ljudje. Mi smo pa druge vere, ne, sej niso vsi Hrvatje, so en te vere, eni une. Eni so pravoslavni, en so rimokatoliki, en so grkokatoliki, tam so razni ljudje notr.

Čeprav ljudski pregovor pravi: »Kdor se z Lahom brati, si rokave krati« (Zupančič, 1960: 18), pa so Podgorci imeli z njimi tesne gospodarske in socialne stike. Trgovanje z živino, zlasti z voli in prašiči, se je ohranilo še dolgo po 2. svetovni vojni; Podgorci so hodili na sejme in žegnanja v Žumberk (npr. v Sošice), *Vlahi*, kot so Žumberčane imenovali Podgorci, pa na živinske sejme, npr. v Šentjernej:

Ja, ja, ka drgač tut so pršli do stikou, ker se je čez Gorjance hodilu na sejem. Od kle so šli na Šice [Sošice, op. avtorice] na sejem. Za žvino. Ja, kje se je hodil, ja, in prešiče [kupovat, op. avtorice], pa so jih kar pregnal sem! Prešiče so kar pregnal prek Gorjancuv! Al pa koštrune, koze, tu se je use tam nakupilo, so kle mesarji bli, pa so kle pol klal (informatorka iz Gabrja).

Poleg tega pa so Podgorci, zlasti iz zgornjega Podgorja, hodili v sosednji Žumberk tudi na sezonska poljedelska dela (košnjo, mlačev), saj so *Vlahi*, ki so se po pripovedovanju brusniških župljanov v veliki meri preživljali s trgovanjem, hodili po sejmih, medtem ko so njihove žene doma delale skupaj z najemniki, kot je nazorno opisala neka informatorka iz Gabrja:

U Žumberk sa hodil kosit al pa kopat. K. Vlahom. So bli po ceu keden tam nekter, jes nisem šla in od naše hiše ni šou nobeden kopat tam u vinograde. Drgač pa velik z naše vasi sa hodil kje, pa so bli po ceu keden tam, ku se je kopau u vinograd... Uni so se šli bul taku, beretal z usem, pa nesa šli taku delat tistga, ne, so se bul znal za dnar pobrigat, ti naš, na to stran pa ne, tu je pa sam garahu.

Kot je možno sklepati iz navedka, so Podgorci svojo ekonomijo ocenjevali kot kmetijsko, ekonomijo Žumberčanov pa kot pretežno trgovsko, s čimer so povezovali medsebojne razlike, na podlagi katerih so opredeljevali tudi »kolektivni« značaj prebivalcev obeh skupnosti. Na primer, Podgorci so svoje »trdo delo na zemlji« povezovali s poštenostjo, trgovanje Žumberčanov pa so povezovali z iznajdljivostjo oz. po mnenju nekaterih Podgorcev celo z goljufivostjo in agresivnostjo, kot je z zgodbom ponazoril informator iz Gabrja:

To je bil sosed, naš sosed, kjer sem bil jaz doma [Gorenji Suhadol, op. avtorice], pa je imel enga kolegota, Laha, ne. Pol sta se pa zmenila, da bo moj sosed za Laha koš naredu, tak nahrbtni koš, ne. In je tud naredu. Pol je pa pošto dal unmu, naj pride po koš in je pršu. So bli pa maslci [sorta hrušk op. avtorice] zreli takrat, je pa sosed moj maslce nabral, pa v koš naložil, ne, pa je pomagal nest temu Žumberčanu na Gorjance. Pa sta gor na vrh pršla pa je reku, ko je sosed odložu koš: »Moj kolega,« je reku, »nikad pred Lahom uvijek za Lahom!« Pol je pa sosed pogledal, je rekel: »Zakaj?« »Moj L.,« je rekel, »tri puta mi je došlo, da bi te zaklal.« Tu jst si predstavljam, de je Laha tu moglu ujeziti, si je mislu, budala, blesava, zakaj si mi koš naredu in hruške nabral pa še tle gor si mi jih prnesu. To se prav, jst sodim, da je blo tu tako mnenje, kr uni so bli, uni ljudje so bli drugač dobričine. Če je pa hotu un, vse je dal sam, da ti je nase navleku [pridobil zase, op. avtorice], to so bli ekonomisti, to so bli specijalisti, on te je navleku. Pod ceno ti je dal vse, če je videl, da ima interes.⁵

Takšno gledanje Žumberčanov verjetno izvira iz narave gospodarskih stikov, ki so jih Podgorci imeli z Žumberčani; na eni strani so z njimi trgovali, predvsem z živino, na drugi strani pa so pri Žumberčanih služili denar z opravljanjem večjih kmečkih del. Pri tem je treba izpostaviti dejstvo, da so kmečka dela opravljali le za družine trgovcev, ker je v teh družinah primanjkovalo moške delovne sile, saj so bili moški zaradi trgovanja večinoma zdoma. Ta dejstva pa so Podgorce navedla preprosto k sklepu, da so Žumberčani živeli predvsem od trgovanja z živino in z drugim blagom. To je mogoče razbrati iz pripovedi informatorja, doma iz Gornjega Suhadola, ki je zanje kot samski fant opravljal poljska dela, kot poročen pa je z njimi občasno tudi trgoval:

Žumberk je po naravi reven, po naravi je reven, tako kukr je tlele naše Podgurje. Samo ekonomska stvar je bla pa tam boljša. Un so si znal bolj pomagat, tam je bil denar, tam je bil denar, tle ga pa ni blo. To so bli šeftarji, ti ljudje so bli šeftarji, možakarji, teh ni blo nikol doma, to so bli samu na terenu, sam po šefte so hodil. Ne, tako da denar je bil, zato smo mi Kranjci hodili kje delat, tam sm tud jst bil.

Iz navedkov bi bilo možno sklepati, da ni samo različna veroizpoved ovirala sklepanja zakonskih zvez z Žumberčani. Bržkone bi bilo mogoče odsotnost poročanja Podgorcev z Žumberčani pripisati tudi drugim razlikam, npr. takim, ki so jih Podgorci povezovali s »kolektivnim značajem« obeh ekonomij. Ti pa po njihovem prepričanju nista bili kompatibilni, ampak komplementarni, kar se na nek način kaže tudi skozi

⁵ O gledanju Belokranjcev na »Vlahe« glej tudi prispevek Duške Knežević Hočevar »Kri ni voda«: potomci Uskokov ob slovensko-hrvaški meji iz leta 2004; str.133–135.

endogamne poroke Podgorcev; v glavnem so se namreč poročali s pripadniki iz gospodarsko, socialno in kulturno enako opredeljenih skupin.

Vsekakor so se njihove ekonomije dopolnjevale, zaradi česar so vzdrževali živahne gospodarske in socialne stike. V tej zvezi je pomenljiva ugotovitev, ki sem jo izluščila skozi pogovore z informatorji in analizo arhivskega gradiva, da se ustno izročilo o asimiliranih *Vlahih*, ki naj bi jih izpričevali *vlaški* priimki, kaže tudi v popisih prebivalstva, ki v župniji Velike Brusnice poleg slovenske in rimskokatoliške pripadnosti ne izpričujejo nobenih drugih. Popisni podatki celo navajajo k sklepu, da porok med Podgorci in Žumberčani ni bilo. Ustno izročilo govori o izjemah, iz pripovedovanj pa lahko celo razberemo, da Podgorci nikakor niso spodbujali porok z *Vlahi* in *Vlahinjami*. V ponazorilo navajam izjavi dveh informatorjev iz Gabrja, ki sta mi na vprašanje, ali so se Gabršani poročali z Žumberčani, takole odgovorila:

Ena je bla, so že zdavnaj tist ljudje pomerli, ena, Š. se je pisala, ne. Pa so rekel, de je Hrvatica, ne.

Kar se tiče tega stika, prijateljsko, je blo že od nekdaj, že moj oče je mel prjatlja, nekje tam pr Sosičah, ampak da bi blo to kej povezano s tem, ko pravmo s porokami, tega pa po tej stran, pr nas nej blu, ampak zdejele sm se spomn; iz Sekulič je pa bla ena punca poročena v Stopčah. Sej zdej so ti ljudje že vsi umrl; to vem za edino menjavo, da so se tlele Krajc pa Hrvatica poročla.

Izjemno redke poroke med Podgorci in Žumberčani potrjujejo tudi poročne matične knjige župnije Velike Brusnice in župnije Radatoviči.⁶ Že na podlagi tega, da je bilo v poročnih knjigah za župnijo Radatoviči v obdobju med letoma 1858 in 2004 vpisanih samo 8 porok, v poročni knjigi župnije Velike Brusnice za obdobje med letoma 1943 in 1945 pa nobena, lahko sklepamo, da je »mešani par« bolj izjema kot pravilo. Hkrati lahko sklepamo, da je bil »mešani par« sestavljen iz Slovenca – rimokatolika, in Hrvatice – grkokatolikinje, saj so vpisna pravila narekovala, da so se poroke vpisovale v poročno knjigo nevestine matične župnije. To so vpisi porok, razen dveh izjem – on Hrvat in ona Slovenka, tudi potrdili.

Nadalje sem domnevala, da je tak rezultat v skladu s patriarhalno mentaliteto obeh skupnosti, ki sta favorizirali sorodnike po moški liniji. To vsaj velja za preučevano obdobje, ko je bila sklenjena glavnina zakonov med Podgorci in Žumberčani, in sicer v letih 1879, 1892, 1894, 1896, 1900, 1901, 1906 in 1914. Sprejemljivejše bi namreč bilo, da bi se v skupnost »infiltrirala« ženska, ki je ob poroki spremenila priimek in vero, kot pa moški, ki tega ne stori. Izkazalo se je namreč, da je bila mati

⁶ Za podatke iz Matic porok župnije v Radatovičih in Poročnih matičnih knjig iz Matičnega urada v Ozlju za obdobje med letoma 1848 in 2004 se zahvaljujem Duški Knežević Hočevar (glej njen prispevek v reviji).

ženina tako kot njegova nevesta doma iz Žumberka, torej je verjetno prav sorodstvena povezanost prispevala k poročni izbiri naslednika.

Druga značilnost porok med Podgorci in Žumberčani, ki sem jo lahko razbrala, je bila, da je bila večina ženinov doma iz zgornjega Podgorja – vasi Gorenji Suhadol in Gabrje (v dveh primerih sta bila ženina doma iz Velikih Brusnic). Tudi to verjetno ni naključje, ampak bolj rezultat intenzivnejših gospodarskih stikov med *Hribovci* in *Vlahi* (*Hribovci* so živeli bližje meji, vasi obeh skupnosti so bile hribovite).

Poroke med Podgorci

Poleg Gorjancev, ki naj bi po Lebanu preprečevali poročne migracije med Slovenci in Hrvati, naj bi pomenili močno oviro tudi večji vodotoki ali pa ravnina zaradi drugačnih gospodarskih in socialnih razmer (Leban, 1963: 9). V našem primeru se to ponovno samo delno potrjuje: reka Krka namreč ni bila »močna pregraja«, pač pa je to prej bila nadmorska višina vasi. Mladike iz župnijskega središča in iz vasi spodnjega Podgorja se niso rade poročale v hribovske vasi, zaradi težavnih in slabih naravnih razmer za kmetovanje:

Jes bi bla lahku se poročila u dva kraja. Je eden z Gornega Suhadola hodu. »Jozas, kuga,« sem rekla, »ka ne grem kje gor, grem rajši ..., de si bom noge znučala gor na Gorjancih!« »Jozas,« sem rekla, »de bi šla jes u Goren Suhadol, ka ne grem ... [ogorčeno in poudarjeno, informatorka doma iz vasi Velike Brusnice, spodnje Podgorje, op. avtorice]

Izmenjava nevest in ženinov med določenimi župnijami in celo med točno določenimi vasi je bila splošno v navadi. Analiza prebivališč ženinov in nevest je pokazala, da so se prebivalci soseske Velike Brusnice poročali med seboj, prebivalci soseske Gabrje pa med seboj. Prebivalci soseske Velike Brusnice so se najpogosteje možili oz. ženili v vasi spodnjega Podgorja župnije Šentjernej, Šmihel in Otočec, torej v vasi, kjer so bile podobne naravne razmere za kmetovanje. Izjeme so bile bogate hribovske kmetije, kamor so se primožila dekleta iz bogatejših nižinskih kmetij. Prav tako so se hčere bogatih hribovskih kmetov lahko omožile v dolino na premožnejšo kmetijo. Takšna poročna strategija kaže na socialno endogamijo, ki je bila temeljno pravilo pri sklepanju zakonske zveze premožnih.

Večjo nagnjenost k porokam znotraj iste vasi sem zasledila v vaseh zgornjega Podgorja. Tam so si izven vasi partnerja najraje iskali v vaseh zgornjega Podgorja sosednjih župnij. Za ilustracijo sem vzela pod drobnogled poročne izbire v vasi Gorenji Suhadol.

Med letoma 1849 in 1941 je bilo v poročno matično knjigo zapisanih 146 ženinov oz. nevest. Od teh se jih je 32 poročilo v sosednje vasi domače župnije, tj. v Gabrje, Jugorje in Dolenji Suhadol, 114 oseb pa v vasi zgornjega Podgorja, sosednje

šentjernejske in stopiške župnije. Rekonstrukcija družin vaščanov Gornjega Suhadola je pokazala gosto sorodstveno mrežo med vsemi hišami, ki je nastala zaradi porok med vaščani.

Preglednica 8: Sorodstva med hišami v vasi Gorenji Suhadol.

Hišna št.	Sorodniki na hišni številki	Hišna št.	Sorodniki na hišni številki
1	8, 25, 10	16	1, 10, 12, 24
2	15, 10, 7	17	20, 14, 12
3	2, 15, 7, 29	18	20, 22, 30
4	12, 10, 15	19	20, 22, 30
5	8, 12, 1	20	19, 18
6	7	21	9, 15, 26, 1, 8
7	2, 30, 13, 11	22	7, 19
8	12, 21, 1	23	Prazna
9	26, 21, 2	24	17
10	1, 17, 12, 4, 2	25	1
11	3, 7, 15, 13	26	9
12	10, 1, 4, 27, 18, 17, 8, 29	27	12, 18
13	7	28	Prazna
14	18, 20	29	12, 3
15	4, 21, 9, 2, 26	30	22, 7

V tem primeru se soočimo s situacijo, ko so poroke med sorodniki rezultat pravil socialne in lokalne endogamije.

**»OČETJE SO BLI BRATRANCI – S CELO VASJO MENDE« –
POROKE MED SORODNIKI V PRESEČIŠČU PRAVIL SOCIALNE IN
LOKALNE ENDOGAMIJE**

Menjava partnerjev med družinami v isti vasi je bila v navadi, vendar je bila zaželeno določena fizična in sorodstvena oddaljenost. Pri tem so imeli občutek, da vstopajo v zvezo z znanim, toda ne najbližjim. Za boljšo predstavo navajam pripoved pokojne informatorke iz Gornjega Suhadola – vse sestre so se poročile v vasi, s sorodniki:

Use tri smo ble poročene u isti vasi. Use tri smo duble može, de sma bli u žlaht, u sorodstvi, smo mogel dovoljeje met, k škofi je mogu jet u Lublana. Po dovoljeje, de sma se poročla... Očetje so bli bratrance z usem. S celo vasjo mende. Use sa bli bratrance, ne, sa se taku pret, kar u vas en drugca jemal, veste.

V ponazorilo bom opisala sorodstva hišne številke 4; gospodarji in gospodinje treh generacij: Matevž L. in Marija, r. B; Martin L., sin Matevža, in Alojzija P. iz Gabrja ter Martin L., sin Matevža ml., in Antonija, r. Š. iz Dolenjega Suhadola:

Matevž L. se l. 1868 poroči z Marijo B., hči Johana in Ane, r. G. iz hišne številke 12. Nevestin brat Franc se l. 1875 priženi na hišno številko 17. Marija, prva hči Martina in Alojzije, se l. 1931 poroči nazaj k hišni številki 12, tj. na rojstni dom svoje stare mame. Poroči se s Francem B., tj. s svojim »mrzlim bratrancem« oziroma pranečakom svoje stare mame. Druga hči, Alojzija L., se l. 1936 poroči z Janezom B., prav tako s svojim mrzlim bratrancem, na hišno številko 12. Sestri sta se poročili z bratoma, hiše sta naredili meno. Tretja hči Neža se l. 1940 poroči z mrzlim bratrancem, Matijo K., na hišno številko 15. Njuna stara očeta sta bila brata. Sin Martin, naslednik kmetije, pa se poroči z Antonijo Š. iz Dolenjega Suhadola. Tudi ona je že imela sorodnico v tej vasi, njena teta se je l. 1903 poročila z Matijo B. na hišno številko 10.

Z verižnimi porokami v sorodstvu in »menami«⁷ so hiše vzdrževale ravnovesje med »odlivci« in »prilivi« zaradi izplačanih dot.; to, kar je od doma odnesla stara mati, je nazaj ob poroki z njenim pranečakom prinesla njena vnukinja.

Iz življenjskih razlogov v porokah med daljnimi sorodniki (med konsangvinimi porokami je bila preferenčna poroka s sestrčno/bratrancem četrte stopnje po kanonskem štetju⁸) niso informatorji videli nič slabega, nasprotno, to jih je povezovalo v trdno samozadostno in avtonomno skupnost. Neveste iz drugih župnij so pomenile vdor neznanega in tujega, za katero je bilo treba odšteti denar pri *šrangi*. Domača dekleta pa so bila zastonj. Prednosti take poročne strategije so bile v tem, da so krepile ekonomske in socialne vezi med *hišami* – družinami, ki je družinsko skupnost povezovala z vaško. To je lepo ponazorila pokojna informatorka iz Gornjega Suhadola:

Veste, de so kar en druga u vas jemal. Ja, saj, zakaj se bo pa šou, hudir, kam dergam žent, bi mogu pa kakšna šrango plačat, je pa raj u domač vas uzeu kakšno punca, pret ka je blu velik otruk, ne. Pa je blu, punca kakšna je hotu, od katere hiše jo je tou uzet. In use tri res doble može u žlaht. Eh, pret so se taku poročval, ja, kar sosed.sosedovo uzeu, pa ta je šla k tej hiš,

⁷ Dvojne poroke ali »mena«: dva brata se poročita z dvema sestrama ali fant se je poročil z dekletom iz druge družine, njegova sestra pa se je primožila v hišo bratove neveste.

⁸ Poroke med bratranci in sestričnami so bile zelo redke (oznaka za kombinacijo je 2-2), prav tako so med redkejšje kombinacije sodile poroke z otrokom bratranca ali sestrične (oznaka 2-3), najpogostejše so seveda bile poroke med vnuki in vnukinjami bratrancev in sestričen (oznaka 4-4), sledile so jim poroke med otroki in vnuki sestričen in bratrancev (oznaka 3-4). Na podlagi vpisov v poročno matično knjigo sklepam, da se je število porok v sorodstvu povečalo v drugi polovici 19. stoletja, kar je bil splošen trend tudi v drugih evropskih deželah (prim. Segalen 1991: 88–114).

ta je šla pa k uni. Od te je šla pa spet kje. Pa smo bli povezan, taku de sma en drugem pomagal zmiram in en drugem dal, zdej pa ni več tega. In mende nikul več ne bo.

Tako se je ohranjala vaška solidarnost, krepili pa sta se tudi njihova samozadostnost in avtonomnost. Večino gmotnih, socialnih in duhovnih potreb so zadovoljevali skoraj izključno v vasi. Samozadostnost se je lahko uresničevala v medsebojni pomoči pri delu, porodu, poroki in smrti, pri izbiri življenjskega partnerja, krstnih botrov, v koledovanju, praznovanju, druženju itn.

»GLIHA VKUP ŠTRIHA« – SOCIALNA ENDOGAMIJA

Zmotno je mišljenje, da so mladi izbirali partnerja zgolj iz ljubezenskih nagibov. Nasprotno: z vzgojo so jim starši vcepili ideologijo socialne endogamije, ki so jo znova in znova utrjevali z rekom *gliha vkup štriha*. Starši so pri izbiri življenjskega partnerja svojih otrok mnogokrat dajali prednost izključno gospodarskim razlogom; pravilo je veljalo tudi za neporočene starše, čeprav bi pričakovali, da bodo njihovi starši v dobro zunajzakonskega otroka (vnuka) dopustili izjemo. Pravilo socialne enakosti ženina in neveste so dosledno upoštevali, kadar se je poročal sin – naslednik, popustljivejši pa so bili pri hčerah in sinovih, ki so odšli zdoma z izplačanimi deleži. Nevesta, ki se je primožila k sinu – nasledniku, je morala imeti od ženinove družine zahtevano višino dote. Nema lokrat so starši otroku prepovedali poroko z izbranim partnerjem, če je ta izviral iz šibkejšje socialne plasti (prim. Ložar-Podlogar, 1990: 231; Zonabend, 1993: 114–115).⁹ Starši iz Dolenjega Suhadola so svojega sina proti njegovi volji poročili »na boljšo priliko« v Dolž zaradi ekonomske koristi obeh družin. Moral se je odpovedati dolgoletni ljubezni z dekletom iz iste vasi, ki je prav tako čakalo, da bo po poroki odšlo od doma.

On je šou u Douž, se je peržemu. Pol so se pa ... Nekaku hitru je blu tistu, sa peršli, se nekaku tist žent, sa ga nekuk zrihtal, pa veste, doma so pa tut ... Se je še meu tele sestro od tele R., sa bla taku perjatla, je ona tablete žerla. Sevede, sta bla fejest perjatla. On ne bi šou rad, ampak veste, taku je, mama pa ate, nas je blu še tulk atruk, de b' šlu kateru kam od duma, ka je blu nas enajst, ne.

⁹ Makarovičeva je takšen vzorec zabeležila tako v koroških vaseh kot v Predgradu v Beli krajini (Makarovič M., 1985: 264; 1995: 332; 1986: 287–288). O večji svobodi pri izbiri partnerja je za drugo polovico 19. stoletja poročal Trdina (gl. črtico Kmečki in beraški zakoni), tudi raziskave so pokazale, da so imeli otroci delavcev na domu in otroci kmečkega proletariata nasploh več svobode, torej tudi pri izbiri življenjskega partnerja (Sieder 1998: 76–77, 80–85).

Medtem ko so revnejši kmečki posestniki pogosto odlašali s poroko svojih naslednikov, so bogatejši želeli svoje otroke čim prej bogato poročiti, zato so se za razloček od manj premožnih deklet poročile precej mlajše. Poroke bogatih nevest so bile priljubljena tema pogovorov za ženitev godnih deklet. Najbogatejših nevest v župniji se še danes dobro spominjajo; primožile so se na velike kmetije, v gostilne in trgovine:

Ja, vem kire so ble bogate neveste. Tamle gor Brzlanske [hčerke edinega veleposestnika, doma iz vasi Brezje, op. avtorice]. Ena se je na Mokro polje poročila h Rokelne, tam ko majo gostilno, so bli bogati, je dobila velik, so mel 70 ha hoste doma. Tam so bli narbul bogati s hosto, kulk so oni dnarja s hosto dobel! Ena se je pa u Dobrovo, tut u eno gostilno poročila.

Bogati kmetje so dajali pravilom socialne endogamije prednost pred pravilom lokalne endogamije. Bogate neveste so zato prihajale od drugod in zanje je veljalo, da so se s poroko najbolj oddaljile od svojega doma. Za ta podvig so starši potrebovali pomoč ženitnih posrednikov, ki so dobro poznali bogate družine prek župnijskih meja, kar jim je omogočil njihov poklic, saj je bila večina ženitnih posrednikov dninarjev, ki so služili kruh pri kmetih iz širše okolice (prim. Ložar-Podlogar, 1990: 231).

Pravila socialne endogamije so se kazala tudi v ekonomiji porok v svaštvu in ponovnih porokah vdovcev in vdov, čeprav redkeje. S poroko v svaštvu niso reševali samo družinskih razmer, sklepali so jih tudi iz gospodarskih razlogov, kar posebej velja v primerih, ko so se ponovno poročile vdove. Na to kaže tudi izbrani primer iz Dolenjega Suhadola.

Vdova Lucija se leta 1869 poroči s 16 let mlajšim Petrom. Naslednje leto se jima rodi sin Jakob. Kmetijo po materi nasledi sin Jernej iz prvega zakona, ki se leta 1882 poroči z Marijo K. iz Pangrč Grma. Leta 1889 umre le nekaj mesecev po tretjem porodu. Vdovec s tremi otroki se ponovno poroči po sedmih mesecih vdovstva s svakinjo Uršo, tj. s sestro svoje pokojne žene. Po desetih letih zakona Jernej umre zaradi jetike. Čez šest mesecev se vdova poroči z Jakobom, polbratom pokojnega moža.

S temi porokami niso ohranili samo posestva obeh družin, pogosto vdovec pri drugi poroki od družine ni več zahteval dote, ampak tudi hišni in družinski priimek, kar je bil za ohranjanje družinske identitete v izrazito patriarhalnem območju pomemben socialni dejavnik. Hišni in družinski priimek sta imela tudi simbolni pomen; v pogovorih je sprožil niz asociacij, ki so bile v glavnem povezane z gmotnimi in družinskimi razmerami. Le izjemoma so se vdovci lahko poročali z nevestami enakega socialnega statusa. Navadno so se morali zadovoljiti s starejšimi samskimi nevestami ali pa z zelo mladimi in revnimi nevestami, brez vsakršne dote. Leta 1916 pa se je vendarle zgodila ta zanimiva izjema, ko se je 71-letni vdovec, posestnik celega grunta, poročil s 23-letno nevesto, doma iz 3/4 grunta. Po njegovi smrti je posestvo de-

dovala mlada žena, seveda pa je morala izplačati nujne deleže otrokom iz moževega prvega zakona. Primer izpričuje gmotne razloge za poroko; bogata nevesta je z doto še povečala moževo imetje in s tem zadostila pravilom socialne endogamije.

POROKE IZVEN PRAVIL

Poroke, ki so bile sklenjene mimo omenjenih pravil, pa so bile povezane s poročnimi možnostmi najrevnejših plasti kmečkega prebivalstva – potomci hišarjev in majhnih kmetov ali rokodelcev, ki so se do poroke v glavnem preživljali z dnino, služenjem pri velikih kmetih, s sezonskim delom v gozdovih itn. Zanje velja, da so se poročili, ko so mnogi že krepko prekoračili trideset, celo štirideset let, saj za poroko, preživljanje družine niso imeli možnosti. Tako so morali čakati na primerno »priliko«. V skupino ljudi, ki so se poročili mimo ustaljenih poročnih pravil, sodijo tudi revnejši vdovci z majhnimi otroki in ostareli vdovci z ali malo oz. brez premoženja. Neugodne gospodarske in stanovanjske razmere, ki so ovirale mlad par, da si ustvari družino, so premostili na več načinov. Izpričani so naslednji primeri.

Mladi par je ob pomoči (dota) staršev »šel živeti na svoje«, tako je nastajal sloj hišarjev in manjših posestnikov:

Ja, taku je blu. Takrat so miselni, kuker de bom jes šla tedi, ku je biu on doma del u vas, jes sem bla pa tle gor. No, je blu pa taku, de mama je bla še od nega, poli Ančka dve, Tončka tri, Pepa štir, jes bi bla že ta peta, če b' bla pr hiš! Ka pa bom jes tam, ne?! Pol so pa rekel: »Neč,« so rekel, »če boš hišo delu« ... So mu dal pa ene dve nive, dve nivi sma dūbel in hosto. Pol so pa naš spet men dal tut eno taku nivo, de sma kosil. No, in poli smo pa kar taku, en cajt sma res taku doma pr nas bla, ku sem bla jes doma, pomagat, sma delala in taku, ne. Pol sma pa kar, je reku: »Neč, morma sama, če čma, de boma kaj mela!« Pol sma pa taku bli skupi in tu delal.

Par se je odselil v Ameriko ali druga industrijska središča v državi:

Moj oče je mel dva brata, en Francel, pa Janez. Pa dve sestre, je bla pa Ančka pa Rezka. Pa so usi štiri šli u Ameriko. Usi štirje, sam moj oče so ostal doma. In tam se poženil, z našimi, s Podgorja.

V to skupino pa sodijo tudi poroke z Žumberčani/Žumberčankami. Bratje in sestre naslednikov, ki se niso mogli poročiti z nasledniki kmetij, so sklepali t. i. poroke »na roko«. V zakon so prinesli samo svoje »roke«, s katerimi so za preživetje v mestih opravljali razna dela. Za njimi se je sčasoma izgubila vsaka sled; domačini se jih ne

spominjajo več. Potemtakem ni nič presenetljivega, da se domačini niso spominjali porok med Podgorci in Žumberčani, med katerimi je bila največja, čeprav po številu v resnici neznatna, skupina »odvečnih potomcev«, ki jih je po odhodu od doma pogoltnil širni svet. Med njimi je na primer bil tudi Jernej S. iz Velikih Brusnic, sin tretjine zemljaka in tretji od devetih otrok, ob poroki s samsko služkinjo 23-letno A. Popović iz vasi Bulići.

Revna nevesta ali ženin sta se poročila s premožnejšim starejšim vdovcem ali vdovo iz domače, sosednje župnije.

Že Trdina je zapisal, da »može se tod za vdovce le tiste, ki nimajo dote. Če nje ni, deklice jemljejo rade i starce ali dajo si pripisati nase hišo ali kako drugo posest«. Verodostojnost Trdinove ugotovitve potrjujejo primeri iz župnije Velike Brusnice. Leta 1916 se je s 66-letnim vdovcem poročila njegova 26-letna dekla, ki je po njegovi smrti dedovala bajto z ohišnico.

Preglednica 9: Povprečna in srednja starost pri poroki in povprečna in srednja razlika v letih med vdovci in samskimi nevestami v župniji Velike Brusnice 1843–1942.

	Ženini/vdovci		Neveste/samske		Razlika v letih	
	Povprečna starost	Srednja starost	Povprečna starost	Srednja starost	Povprečna starost	Srednja starost
Dvajsetletja						
1843–1862	38,4	35,6	26,1	25,5	8,7	8,0
1863–1882	41,9	38,0	35,5	31,0	10,3	9,0
1883–1902	44,0	40,0	29,9	24,7	13,9	11,0
1903–1922	41,5	39,3	29,3	27,0	12,3	12,5
1923–1942	40,1	35,3	29,1	27,8	11,5	11,0

Preglednica 10: Povprečna in srednja starost ob poroki in povprečna in srednja razlika v letih med vdovami in samskimi ženini v župniji Velike Brusnice 1843–1942.

	Neveste/vdove		Ženini/samski		Razlika v letih	
	Povprečna starost	Srednja starost	Povprečna starost	Srednja starost	Povprečna starost	Srednja starost
Dvajsetletja						
1843–1862	36,6	34,5	34,9	33,4	3,3	2,5
1863–1882	36,9	34,3	33,1	30,3	3,8	6,5
1883–1902	33,9	31,0	30,2	27,5	3,7	4,0
1903–1922	36,3	33,0	33,9	30,5	2,4	5,0
1923–1942	33,3	34,0	29,4	25,0	3,9	4,5

Poroke mladega dekleta s precej starejšim moškim vaščani niso obsojali; takšno zvezo so opravičevali z gmotnimi razmerami. Enako je z ženini vdov; v povprečju

so bili mlajši za tri leta, izvirali iz nižjih socialnih plasti – bili so sinovi pol in četrt zemljakov, preživljali so se kot hlapci, dninarji, med njimi pa so bili tudi »odsluženi vojaki«. Ženini brez večjega imetja so bili zanimivi za vdove s posestjo; te so potrebovale moško delovno silo, revni ženini pa so tako prišli do posesti, žene in otrok. Informatorka iz Velikih Brusnic je pripovedovala o glavnem razlogu za ponovno poroko svoje matere:

Mati se je poročila z anmu drugmu, z Gaberij ... Delat ni meu kdu! Midva sma bla mečkена, ne, brat je biu sedem let star, jes sem bla pa mejhna se tut ne spominam, ne, ku so se mama poročel. Se pravem, taku je blu, ne.

V novomeškem Podgorju so se patriarhalni odnosi med spoloma kazali tudi v navadi, da so vdove ob poroki prepisale posestvo na svojega moža. Toda bile so tudi izjeme; vdove so prepisale posestvo na sina, možu pa priskrbele manjšo lastnino.

On [očim, op. avtorice] je biu bul taku sam svoj, pa še mene je meu bul rad, brata mojga ne. Zarad grunta spet je šlu, ja. (z zaupljivim, tišjim glasom) Sevede, mama so pa na naju hudu držal, ne... On je pustu in šou od hiše. Ni tou bit pol, ku se je sin, de bo poroču, pol je šou on pa od hiše. Sevede, je mu pa ... Svojo hišo s' je naredu, e, je pa pol sam živu... Samu hišo si je naredu, ni tou bet; nista se hudu razumela s tem sinem, bratem mojem, ja.

SKLEP

Kontinuiteto poročnega vzorca – stabilnost števila porok (poročnosti) in starosti ob prvi poroki, ki je vzdrževala ravnovesje med produkcijo in reprodukcijo, lahko razložimo z dvema preživetvenima modeloma. Na eni strani z množičnim izseljevanjem »odvečnih« ljudi, na drugi strani pa z dedovanjem in razslojevanjem. Ta proces je bil v tesni povezanosti z alternativnimi možnostmi za zaslužek, ki so naraščale v drugi polovici 19. stoletja, z večanjem učinkov industrializacije. Vsekakor župljani niso samo s poročnostjo uravnavali občutljivega ravnovesja med viri za preživetje in rastjo prebivalstva, slednje bi bilo povsem neuspešno, če se »odvečni« ljudje ne bi izseljevali.

Z razslojevanjem se je večal sloj srednjih in malih kmetov ter bajtarjev. Omenjeni socialni sloji so hkrati sestavljali svoje ženitne trge za vaške skupnosti s podobnimi gospodarskimi razmerami, ki so bile v veliki meri pogojene z geografsko lego vasi. Poročne strategije brusniških župljanov so bile v sečišču individualnih in družinskih potreb, ki so se uresničevale s pravili lokalne, socialne in versko-etnične endogamije. S temi pravili, ki jim lahko pripišemo vlogo homeostatičnega mehanizma, pa je bil znotraj skupnosti omejen ali celo onemogočen pretok ljudi med različnimi socialnimi plastmi, veroizpovedmi in nacionalnostmi ter geografskimi legami prebivališč. Tako

postane razumljivo, zakaj so se Podgorci poročali s Podgorci, *Hribovci s Hribovci*, *Polanci s Polanci*, revni z revnimi, bogati z bogatimi, in ne nazadnje, zakaj se Podgorci niso poročali z Žumberčani.

Dekleta iz nižinskih vasi se zaradi težavnih razmer za kmetovanje niso rade poročale v vasi zgornjega Podgorja, izjeme so bile bogate neveste in ženini, v njihovem primeru je pravilo socialne endogamije imelo prednost pred pravilom lokalne endogamije. Pogoste so bile tudi poroke med vaščani iste vasi, kot je bil primer vasi Gorenji Suhadol, kjer se soočimo s situacijo, ko so poroke med sorodniki rezultat pravil socialne in lokalne endogamije. Prednosti takih poročnih izbir so bile okrepljene ekonomske in socialne vezi med »hišami«.

Toda tudi znotraj teh pravil so bile izjeme. Te je zgodovinar Zeitlhofer (2003: 35–36) razložil z »mehanizmom niše«, ki ne pomeni nič drugega kot to, da so se nededujoči otroci lahko poročili brž, ko so za to imeli možnost. S tem naj bi zapolnili neko »nišo«. Niša pa ni bila za vse enako dostopna in vsečna, pomenila je poroko s starejšo vdovo ali vdovcem, poroko pri visoki starosti, poroko s tujcem, drugačne veroizpovedi in nacionalnosti. Te poroke so odstopale od ustaljenih poročnih pravil, so pa učinkovito reševale različne družinske situacije, kamor lahko uvrščamo poroke starejših bratov in sester in ovdovelih staršev, ki so bili mladi družini iz leta v leto bolj v napoto. V ta sklop sodijo tudi »poroke na roke« mladih »odvečnih« ljudi, ki so s skromno doto odšli od doma. Mednje lahko štejemo tudi poroke med Podgorci in Žumberčani, kar potrjujejo tudi poročne matične knjige župnije Radatovići in Velike Brusnice, saj je bilo v obdobju med letoma 1843 in 2004 vpisanih samo 8 porok, sklenjenih v letih 1879, 1892, 1894, 1896, 1900, 1901, 1906 in 1914. Zapisi rojstev v rojstno matično knjigo in popisi družin v statusu animarumu iz leta 1882 in 1900 izkazujejo, da je samo en par po poroki ostal v župniji Velike Brusnice, pri čemer verjetno ni zanemarljivo dejstvo, da je bila že mati naslednika kmetije doma iz Žumberka. Drugi par pa je domnevno ostal v župniji Radatovići (25-letna samska služkinja iz Gabrja se poroči z 61-letnim vdovcem), kar sklepam na podlagi tega, da ima nevesta ob poroki stalno prebivališče na ženinovem domu, kjer je verjetno tudi služila. Za ostalimi se je izgubila sled. Glede na to, da so bili ženini in neveste že v srednjih letih z nizkim socialnim statusom, domnevam, da so se po poroki odselili v domača ali tuja industrijska središča. Vsekakor pa bo treba v prihodnje domnevo še preveriti.

Splošen sklep o poročnih zvezah med Žumberčani in Podgorci je ta, da se kljub živahnim gospodarskim stikom niso pogosto poročali; informatorji so kot glavni razlog navajali različno veroizpoved. Iz analiziranih matičnih knjig in ustnega izročila za zdaj ni razvidno, da bi se rimskokatoliški Podgorci poročali z rimskokatoliškimi Žumberčani, kar bo v prihodnje treba še raziskati. Ustno izročilo navaja k domnevi, da je odsotnost poročanja Podgorcev z Žumberčani mogoče pripisati tudi drugim družbenim razlikam med sosedi, ki so jih Podgorci povezovali s »kolektivnim značajem« obeh ekonomij. Na primer, Podgorci so svoje »trdo delo na zemlji« povezovali s poštenostjo, trgovanje Žumberčanov pa so povezovali z iznajdljivostjo, včasih tudi goljufivostjo.

Po mnenju Podgorcev njihovi ekonomiji nista bili kompatibilni, ampak komplementarni. S tega vidika torej ni bilo razloga, da se niso poročali s svojimi sosedi. Tako se zdi, da so bila ravno endogamna pravila Podgorcev sredstvo, s katerimi so vzdrževali tudi etnične in verske meje, čeprav slednje po vsej verjetnosti niso bile edini razlog za neporočanje med pripadniki obeh skupnosti. Vzroki te neprepustnosti so najverjetneje dvojni. Prvič so rezultat predsodkov o Žumberčanih, kot jih izpričujejo različne zgodbe Podgorcev, ki se zdijo bolj rezultat »zgodovinskega spomina« – v 16. stoletju so uskoki zaradi izostanka vojnih plač začeli ropati bližnje kmete (prim. Muraj, 1989: 69–70) – kot pa njihove dejanske izkušnje. Ustno izročilo namreč ne navaja nobenega nasilnega incidenta med pripadniki obeh skupnosti, še več, poudarja prijateljske vezi.

Drugič, endogamna pravila Podgorcev navajajo k sklepu, da odsotnost poročanja Podgorcev z Žumberčani lahko pripišemo visoki notranji kohezivnosti Podgorcev, ki temelji na delitvi *mi* in *drugi*, torej na videnju drugačnega kot *drugega*. Skupine *drugih* pa niso sestavljali samo Žumberčani; za *Hribovce* so to bili *Polanci* in nasprotno, za revne so to bili bogati in nasprotno.

Vse kaže, da so med Podgorci in Žumberčani kljub mnogim podobnostim v načinu življenja (trdo delo na siromašni zemlji, nizka življenjska raven, izseljevanje zaradi agrarne prenaseljenosti itn.) obstajale razlike, ki so bile gotovo povezane s percepcijami tujstva. Zato bo v prihodnje raziskavo smiselno nadaljevati v tej smeri; preučiti bo treba vrednote in stališča, povezane z izbiro življenjskega partnerja, in sicer v kontekstu družinskih struktur in družinske ekonomije obeh skupnosti.

VIRI IN LITERATURA

Matični viri

Statistični viri

Mrliška matična knjiga 1841–1892

Mrliška matična knjiga IV 1893–1944

Rojstna matična knjiga III 1840–1874

Rojstna matična knjiga IV 1875–1901

Rojstna matična knjiga V 1902–1945

Rojstna matična knjiga župnije Stopiče 184–1881

Status animarum 1882

Status animarum 1900

Irena Rožman

Arhivski viri

AS 176, FRANCISEJSKI KATASTER ZA KRANJSKO, 1823–1869, K.O. Gabrje (Gaberje)

Land: Krain, Kreis Neustadtl, Schaetzsungs Bezirk: Rupertshof

AS 176, FRANCISEJSKI KATASTER ZA KRANJSKO, 1823–1869, K.O. Brusnice (Wruschnitz) Land: Krain, Kreis Neustadtl, Schaetzsungs Bezirk: Rupertshof

Krajevni leksikoni

Orts-Repertorium des Herzogthumes Krain auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869. Wien, 1872.

Special-Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Krain. Wien, 1884.

Special- Orts-Repertorien von Krain. Neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1890. Specijalni repertorij Krajev na Kranjskem. Wien.

1906: *Leksikon občin za Kranjsko. Izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. Grudna 1900.* Dunaj, 1894.

Specialortsrepertorium der österreichischen Länder, bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Krain. Wien, 1919.

Leksikon Dravske banovine. Krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev Dravske banovine. Ljubljana, 1937.

Publicistični viri

Dolenjske novice (DN) 1885–1919. Novo mesto.

LITERATURA

Bestard-Camps, Joan (1991). *What is in a relative? Household and Family in Formentera.* Oxford.

Bourdieu, Pierre (2002 [1980]). *Praktični čut II.* Ljubljana.

Brumen, Borut (2000). *Sv. Peter in njegovi časi. Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter.* Ljubljana.

Davis, James C. (1989). *Vzpon z dna. Slovenska kmečka družina v dobi strojev.* Ljubljana.

- Dobovšek, Marjan idr. (1962). Rast prebivalstva Novomeške pokrajine po letu 1869. *Dolenjska zemlja in ljudje. Dolenjski zbornik*. Novo mesto, str. 162–174.
- Dobovšek, Marjan (1962). Gibanje prebivalstva na ozemlju novomeškega okraja v letih 1869-1961. *Dolenjska zemlja in ljudje. Dolenjski zbornik*. Novo mesto, str. 175–198.
- Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev (GDZS)*, 1970: zgodovina agrarnih panog. I. zvezek: Agrarno gospodarstvo. Ljubljana.
- Granda, Stane (1990). Dolenjska vas v prvi polovici 19. stoletja. *Dolenjski zbornik* (1990), Novo mesto, str. 163–171.
- Granda, Stane (1997). Življenje v Podgorju v prvi polovici 19. stoletja. *Gorjanci. Dolenjski zbornik* (1997). Novo mesto, str. 160–177.
- Holy, Ladislav (2005 [1996]). *Anthropological Perspectives on Kinship*. London, Sterling, ZDA.
- Knežević Hočevár, Duška (2004). »Kri ni voda«: potomci Uskokov ob slovensko-hrvaški meji. *Razprave in gradivo* 45, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 126–143.
- Kokole, Vladimir (1962). Prirodne osnove in agrarna izraba Novomeške pokrajine. V: *Dolenjska zemlja in ljudje. Dolenjski zbornik* 1962. Novo mesto: 125–146.
- Leban, Vladimir (1963). *Poroke kot migracijski faktor v geografiji*. (Doktorsko delo). Ljubljana.
- Ložar - Podlogar, Helena (1986). Šege in navade pred poroko v okolici Novega mesta. *Traditiones* 15, Ljubljana, str. 225–238.
- Ložar - Podlogar, Helena (1988). Tradicionalna svatba v okolici Novega mesta. *Traditiones* 17, Ljubljana, str. 301–326.
- Lulić, Jasenka (1990). Odnos muškarac-žena u svadbenim običajima sjeverne Dalmacije. *Etnološka tribina* 12 (1989), Zagreb, str. 33–39.
- Makarovič, Marija (1982). *Strojna in Strojanci. Narodopisna podoba koroške hribovske vasi*. Ljubljana.
- Makarovič, Marija (1985). *Predgrad in Predgrajci. Narodopisna podoba belokranjske vasi*. Kočevje.
- Malečkar, Vilma (2005). *Dalmatinske neveste*. Koper.
- Muraj, Aleksandra (1989). *Živim, znači stanujem. Etnološka studija o kulturi stanovanja u žumberačkim Sošicama*. Zagreb.
- Piletič, Rudi (1960). Novomeško Podgorje. *Geografski obzornik* 7 (1-2), Ljubljana, str. 9–18.
- Ravnik, Mojca, (1997). *Bratje, sestre, strniči, zermani: Družina in sorodstvo v vaseh v Slovenski Istri*. Ljubljana.
- Rožman, Irena, (2001). *Spolno življenje in kultura rojstva na Dolenjskem od 2. polovice 19. stoletja do 2. svetovne vojne*. Doktorska disertacija. Ljubljana, str. 42–167.
- Sedmak, Mateja (2002). *Kri in kultura. Etnično mešane zakonske zveze v slovenski Istri*. Koper.

Irena Rožman

- Segalen, Martine (1991). *Fifteen Generations of Bretons. Kinship and society in Lower Brittany, 1720-1980*. Cambridge.
- Sieder, Reinhard (1998). *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana.
- Trdina, Janez (1957). *Zbrano delo 10. Črtice in povesti iz narodovega življenja*. Ljubljana.
- Vilfan, Sergij, (1996 [1961]). *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana.
- Zeitlhofer, Herman (2003). Die »eiserne Ketten« der Heirat. Eine Diskussion des Modells der »oekonomischen Nischen« am Beispiel der suedboehmischen Pfarre Kapličky, 1640-1840. *Eheschliessungen in Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategien*, (ur. Christophe Duhamelle in Juergen Schlumbohm). Vandenhoeck in Ruprecht, str. 35–63.
- Zonabend, Francoise, (1993 [1980]). *Dolgi spomin. Časi in zgodovine v vasi*. Ljubljana
- Zupančič, Danica (1960). Ljudsko življenje v Podgorju. *Geografski obzornik* 7 (1-2), Ljubljana, str. 18–22.
- Žagar, Marjan (1973). Prebivalstvo med Šentjernejem in Gorjanci. *Biološki vestnik* 21(2), Ljubljana, str. 97–109.

SUMMARY

MARRIAGE STRATEGIES OF PARISHIONERS OF VELIKE BRUSNICE BENEATH GORJANCI NEAR NOVO MESTO

Irena Rožman

The essay deals with the relationship between marriage and other survival strategies based on the micro ethnologic-demographic study of the way of life of parishioners of Velike Brusnice (Slovenia), located under the hilly Gorjanci between 1840 and 1945. The research of social and cultural characteristics of a self-sufficient family-farming economy, which determine the marriage rules – why, when, and whom to marry – cannot neglect the parishioners' mainly economic contacts with the inhabitants of neighbouring Žumberk. The author tries to explain the reasons for their prominent endogamy, which is hypothetically the main reason for not marrying with the people of Žumberk in Croatia.

The author explains the endogamic rules by the marriage pattern. In this regard she discusses on the one hand the natural conditions for farming, and on the other, the effects of accelerated growth of the population of Brusnice – their emigration and creation of class differences due to the agrarian overpopulation. The emigration process was closely connected to the limited possibilities for income. The Brusnice parishioners did not balance the essential resources and population growth with marriages only; preventing emigration and dividing estates into smaller units would be unsuccessful during the spur of population growth. The effects of industrialization enabled the socially weakest

classes to get married, as well. This can be explained with the mechanism of the so-called “economic niche”, the interpretational model of Hajnal’s thesis about the ‘European marriage pattern’ in the continental agricultural Europe. By this concept, the author seeks to explain those marriages that deviated from the established rules; among them are rear married couples between people from Podgorje and Žumberk. The latter is also confirmed by the archives of the parish Radatovići (Žumberk region in Croatia), where only 8 marriages were registered between 1843 and 2004 with the locals from Podgorje. Most marriages occurred during the years of accelerated population growth. Yet despite busy economic contacts the locals from both parishes did not get married frequently. Oral tradition leads the author to conclude that the lack of marriages between the locals from Podgorje and Žumberk can be ascribed to other perceived cultural differences, particularly of the ‘collective character’ of both economies. Namely, the informants from Podgorje believed that their economies were not compatible but complimentary, which was not in accordance with their endogamic rules that support the marriages among the people from economically, socially and culturally similarly oriented groups. However, it seems that the endogamic rules of people from Podgorje were also a means of maintaining the ethnic and religious boundaries between the locals. It seems that endogamic rules also support the prejudices against people from Žumberk despite many similarities (hard work on poor land, low quality of life, emigration because of agrarian overpopulation, etc.). And finally, the perceived differences between the ways of life of both locals stem from their perceptions of otherness. In this respect, the study of values related to the selection of marriage partners in the context of family structure and family economy, would be of great importance.

KREKOVA VESTFALSKA PISMA: SOCIALNO-EKONOMSKI POGLEDI IN IZSELJENSTVO

Marjan Drnovšek*

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Krekova vestfalska pisma: socialno-ekonomski pogledi in izseljenstvo

Janez Evangelist Krek (1865–1917) je s svojimi Vestfalskimi pismi, ki so izhajala v slovenskem katoliškem glasilu Slovenec v maju in juniju 1899, pri Slovencih zbudil zanimanje za rojake v Nemčiji. Dotlej so bili v senci množičnega izseljevanja v Združene države Amerike. Krek jih je obiskal kot katoliški misijonar. Družil se je z njimi, se pogovarjal z nemškimi duhovniki o razmerah v primerjavi z Avstrijo. Izseljenska problematika je le del njegovih razmišljanj, hkrati primerja vero (katoliška vs. protestantska), politične in ideološke odnose (katolištvo vs. liberalizem vs. socializem), gospodarski in socialni razvoj (slovenske dežele vs. Nemčija) itd. Avtor v prispevku analizira samo Krekov odnos do slovenske migracijske situacije na prelomu v 20. stoletje, zlasti s socialno-ekonomskih vidikov in odnosa do izseljenstva.

KLUČNE BESEDE: Nemčija, slovenska migracijska situacija, začetek 20. stoletja, socialno-ekonomski vidiki migracij

ABSTRACT

Krek's Westphalian letters: social-economic views and emigration

Janez Evangelist Krek (1865–1917) evoke with his Westphalian letters that were being published in the Slovene Catholic gazette Slovenec in May and June 1899 in Slovenes interest in their compatriots in Germany. Until then they were in the shadow of the mass emigration to the United States of America. Krek visited them as a Catholic missionary. He associated with them, discussed with German priests the circumstances in comparison to those in Austria. The emigration problematic is only a part of his contemplations; simultaneously he compares religion (Catholic vs. Protestant), political and ideological relations (Catholicism vs. liberalism vs. socialism), economic and social development (Slovene lands vs. Germany) etc. The author analyses in his contribution only Krek's relation towards Slovene migration situation at the turn into the 20th century, particularly from social-economic aspects and the standpoint to emigration.

KEY WORDS: Germany, Slovene migration situation, beginning of the 20th century, social-economic aspects of migrations

* Dr. zgodovine in arhivist, znanstveni svetnik, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; e-pošta: marjandr@zrc-sazu.si

UVOD

V času bivanja Janeza Evangelista Kreka v Nemčiji (pomladi 1899) je bilo v javnosti več znanega o izseljevanju Slovencev v Združene države kot v Nemčijo. To nam dokazuje takratno slovensko časopisje, ki je objavljalo številne prispevke o izseljevanju, zlasti katoliško, manj liberalno in najmanj socialistično. Slovenske celinske migracije v Evropi so bile nekako v senci množičnega izseljenskega vala v Združene države Amerike in na ostale celine sveta (npr. Egipt, Brazilijo, Argentino). Še manj je bilo strokovnih prispevkov. Zato nas ne čudi, da je prva znanstvena študija o 'porurskih Slovencih' prišla izpod peresa nemškega sociologa Ericha Wernerja in je v slovenski različici izšla leta 1985 (Werner, 1985). Toda že v Krekovem času so bile objavljene nekatere razprave o slovenskem izseljenstvu s poudarkom na izseljevanju v Združene države, ki imajo znanstveno težo v svojem in še današnjem času. Nemčija se v njih le občasno omenja.¹ Med svetovnimi vojnami so v pregledih slovenskega izseljenstva vedno navzoči Slovenci v Nemčiji (Bren, 1928: 141–143; Kuhar, 1939: 531–532). Vendar se šele v času izseljenskega »booma« Slovencev in ostalih Jugoslovancev v Nemčijo (šestdeseta in sedemdeseta leta 20. stoletja) poveča znanstveni interes zanje, kar je bilo povezano s pričakovanjem o njihovi začasni odsotnosti in gledanjem, da so bili jugoslovanski delavci v tujini obravnavani kot del jugoslovanskega delavskega razreda. Slovenski sociologi so z najrazličnejših vidikov raziskovali migracije Slovencev v Zvezno republiko Nemčijo v sedemdesetih letih 20. stoletja.² V ta prostor so stopili etnologi z delom Ingrid Slavec *Slovenci v Mannheimu* (Slavec, 1982). V letošnjem letu je izšlo magistrsko delo Saške Štumberger *Slovenščina pri Slovencih v Nemčiji* (Štumberger, 2007). Na zgodovinsko področje se končuje projekt *Slovenci v Nemčiji 1880–1973*, ki poteka v povezavi med Inštitutom za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU v Ljubljani in kolegom dr. Rolfom Wörsdörferjem z Univerze v Darmstadtu. S tem ne zanikam ostale znanstvene in bogate publicistične dejavnosti v vseh obdobjih izseljevanja Slovencev v Nemčijo, tako z nemške kot slovenske strani. V tem prispevku se omejujem le na Krekove poglede na slovensko izseljenstvo v času pisanja njegovih *Vestfalskih pisem* iz Nemčije, okvirno vpete v sočasno migracijsko situacijo na Slovenskem, vendar s poudarkom na njegovih socialno-ekonomskih pogledih ob vstopu v 20. stoletje.³

¹ Med Slovenci zelo priljubljen koledar Družbe sv. Mohorja je za leto 1891 objavil pregled slovenskega izseljevanja v Združene države Amerike, ki ga je pod naslovom »Slovenci v Ameriki« napisal Franc Šušteršič (Šušteršič, 1891: 15–27). Jurij Trunk je ameriškim Slovencem posvetil knjigo, ki je svojevrsten etnološko-sociološki in zgodovinski prikaz stanja do leta 1912 (Trunk, 1912; Drnovšek, 1998: 83–110; Drnovšek, 1989: 606–609); Mulaček je leta 1909 pisal o statistiki (Mulaček, 1913: 256–266), Adlešič o organizaciji izseljevanja (Adlešič, 1909: 170–189).

² V okviru Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani je deloval Raziskovalni inštitut oz. Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, ki je izvajal raziskovalno delo, katerih rezultate najdemo v razmnoženih brošurah pod imenom Migracije (Bilten). Glej Cobiss.

³ Njegove versko-moralne in narodno-kulturno poglede bom predstavil v eni od naslednjih razprav.

1. Slovenski izseljenski vs. nemški priseljenski prostor

Nedvomno drži teza, da so bile nemške dežele najstarejši cilj ekonomskih migracij iz današnjih slovenskih dežel, če omenim samo kočevske krošnjarje s konca 15. stoletja. Z manjšimi in večjimi časovnimi vrzeli je bila usmerjenost proti Nemčiji stalna in z največjimi vrhovi v 19. stoletju (krošnjarstvo, delavci v porurskih in vestfalskih rudnikih in industriji), med svetovnima vojnama (sezonsko agrarno delo in deloma krošnjarstvo) in zlasti v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja v t. i. gastarbajterskem obdobju, predvsem kot tovarniška delovna sila.

Pomembno ozadje migracijam so socialno-ekonomske razmere v izseljenskem in priseljenem okolju. Razmere v kmetijstvu na Slovenskem so se v devetdesetih letih 19. stoletja počasi izboljševale zaradi uvajanja tehničnih novosti pri obdelavi zemlje, novih kultur in boljšega gnojenja. Tudi zadolževanje kmetov se je realno zmanjševalo po prelomu stoletja. Leta 1880 je na ozemlju zdajšnje Slovenije še 81,1 odstotka aktivnega in vzdrževanega kmečkega prebivalstva, v letih pred prvo svetovno vojno se zmanjša na 66,7 odstotka vsega prebivalstva (SNZ, 2005: 72).

Gozdarstvo in rudarstvo sta bili tradicionalni panogi na Slovenskem. Rudarstvo je obsegalo pridobivanje premoga ter železove, svinčene, cinkove in živosrebrne rude. Najpomembnejše na prelomu v 20. stoletje je bilo premogovništvo, ki je bilo osredotočeno v Zasavju (Zagorje, Trbovlje, Hrastnik in vrsta manjših premogovnikov). Leta 1850 je proizvodnja premoga dosegla 55.000 ton, leta 1913 milijon 530.000 ton. Povečalo se je tudi število rudarjev, od 640 leta 1850 na 7.600 leta 1913. Vse pomembnejše premogovnike na Slovenskem je do leta 1904 združevala Trboveljska premogokopna družba, katere proizvodnja je obsegala več kot 80 odstotkov vsega nakopanega premoga na Slovenskem, oziroma 3 odstotke v Avstriji. Ravno zasavski premogovni revirji so v 19. stoletju iz popolnoma agrarne pokrajine postali močno rudarsko in industrijsko središče, s spremenjeno socialno sestavo in s povečano koncentracijo prebivalstva. Glavna urbana središča so bila Trbovlje, Zagorje in Hrastnik. Na primeru Trbovelj velja, da na Slovenskem zlepa ni najti kraja, v katerem bi se za časa Avstro-Ogrske prebivalstvo samo v štiridesetih letih pošesterilo (povečanje za 651 odstotkov). Trbovlje so imele leta 1820 418 prebivalcev, pred izbruhom prve svetovne vojne pa kar 8.973 prebivalcev (SNZ, 2005: 105–106).

Avstrija je prvič posegla v delavska mezdna razmerja z zakonom 17. junija 1883, ko so bili ustanovljeni obrtni inšpektorati, ki so skrbeli za osnovno delavsko zaščito in varstvo pri delu. Rudarji so izstopali, saj so bili od leta 1854 do leta 1914 obvezno zdravstveno in pokojninsko zavarovani pri bratovskih skladnicah. Na najslabšem so bili kmetje, ki niso poznali socialnega zavarovanja in so bili odvisni od občinskih ubožnih skladov. Dohodki prebivalstva so bili odvisni od njihovega statusa in premoženjskega stanja. Delavci so prejeli tedenske mezde, ki so bile določene z urno ali akordno mezdo. Akordni sistem je bil uveden predvsem za nekvalificirane delavce. Do prve svetovne vojne so se mezde zviševale precej enakomerno z 2,6-odstotno letno stopnjo rasti. Delavske družine so živele bolj ali manj revno, čeprav se je delež

Ljudi, ki je živel v pomanjkanju, po letu 1898 zmanjševal do prve svetovne vojne. Po podatkih nezgodne zavarovalnice za leto 1905 so bile najvišje mezde na železnici, v grafični in strojni industriji ter v rudarstvu in metalurgiji, tj. od 22 do 24 kron na teden, npr. v primerjavi s tekstilno industrijo (v glavne zaposlene ženske), kjer so dobile le od 12 do 15 kron na teden. Razlike so bile tudi med pokrajinami, npr. leta 1903 so bile mezde na Kranjskem in Primorskem za 6 odstotkov nižje kot na Štajerskem in Koroškem. Mezde na območju dunajske nezgodne zavarovalnice (Spodnja in Zgornja Avstrija) so bile za 20 odstotkov višje kot na slovenskem ozemlju (SNZ, 2005: 98–101).

Avstrijsko in slovensko zgodovino opisje označujeta zadnja desetletja Avstro-Ogrske za dobo hitrejše industrializacije, ki jo je spremljala urbanizacija, zgraditev prometne in informacijske infrastrukture, začetek elektrifikacije in postavitve sodobnega bančnega sistema. To zadnje obdobje je označeno kot doba klasičnega liberalnega kapitalizma v slovenskih deželah. Zaradi globokih sprememb v socialni sestavi prebivalstva in »izjemno velikega izseljevanja« začnejo slovenske dežele v tej dobi zaostajati za razvojem v čeških⁴ in avstrijskih deželah (SNZ, 2005: 77).

Mezdna in stavkovna gibanja so bila tudi del takratne realnosti. Do prve svetovne vojne je bilo na Slovenskem približno 62 večjih mezdnih gibanj in 29 odmevnejših stavk, med njimi stavke zasavskih rudarjev v letih 1883 in 1889, ki so bile zadušene s silo. Zvišanje mezd, skrajšanje delovnega časa (8-urni delavnik), izboljšanje delovnih razmer itd. so bile zahteve rudarjev in posledično stavk, npr. v rudniku Ojstro (1883 in 1884), rudniku Leše (1886), trboveljskem revirju (1889), Zagorju (1891), ponovno v Trbovljah, Zagorju in Hrastniku - Ojstro (1892), Trbovljah (maja 1900 proti odpuščanju rudarjev), zasavskih rudnikih (1903, ko je stavkalo okrog pet tisoč rudarjev), Trbovljah, Hrastniku in Ojstrem (1906 za višje mezde) itd. (SNZ, 2005: 95–97). Revirji so bili najpomembnejši bazen za rekrutacijo delovne sile za nemške porurske in vestfalske rudnike (Bren, 1928: 141–142). V manjšem obsegu so izvirali iz drugih slovenskih regij, zlasti tistih, kjer je že bila tradicija kopanja rude, fužinarstva in gozdarstva. Pomembno vlogo pri odločitvi za odhod v Porurje so imeli nemški agenti, ki so organizirali prevoz in nastanitev v Nemčiji. Za čas na prelomu v 20. stoletje se je z industrializacijo in razvojem rudarstva povečalo odhajanje na delo v rudnike (in deloma industrijo) na Zgornje Štajersko in deloma prek nje v rensko-vestfalske pokrajine. Vprašljiva pa je teza, da so se za delo v evropskih rudnikih odločali bolj revni Štajerci in Kranjci, »bogatejši« pa so odhajali v Združene države Amerike (Lipoglavšek, 1950: 38). Nedvomno je bil denar za pot pomembna postavka, vendar v času množičnega izseljevanja in vedno večjega števila sorodnikov v Ameriki denar za pot ni bil vezan samo na »bogatejše« izseljence. Drugo je vprašanje kvalifikacij, saj so mnogi začeli kot preprosti kopači v slovenskih zasavskih rudnikih, nadaljevali v gornjeavstrijskih in končali v porenjsko-vestfalskih. Izkušnje so bile pomembne

⁴ Industrializacija na Češkem je vplivala na zniževanje izseljevanja češkega prebivalstva. V prvem desetletju 20. stoletja se je izselilo iz Češke 171.513 oseb, tj. 2,62 % ljudi, v obdobju 1881–1890 kar 195.798 oseb, tj. 3,43 % ljudi (Winkler 1912: 231–232).

pri njihovem napredovanju in s tem pri boljšem zaslužku. Mobilnost rudarjev je bila znana, tako v avstrijski dobi kot tudi v času prve Jugoslavije.

Nemčija je v letih 1871 do 1913 preživela tranzicijo od kmetijske države z močno industrijo v industrijsko državo z močno kmetijsko osnovo (Forberg, 1990: 101). Nemčija je bila izseljenska država in je doživele enega zadnjih vrhov izseljevanja v letih 1880–1893, usmerjenega v Združene države Amerike, nato izseljevanje postopoma usiha. Povečuje pa se izseljevanje iz vzhodnih delov države (povečini poseljen s Poljaki) proti zahodu, zlasti v industrijsko razvito Porurje. Nov val predstavljajo tuji delavci, ki so v večjem obsegu prihajali v Nemčijo po letu 1890 (Forberg, 1990: 102). Porurje je bilo pomembno za nemško gospodarstvo in politično moč po letu 1870. Povezava premogovništva z železarstvom, velika podjetja (npr. Kruppove tovarne v Essnu), kartelni dogovori in fiksne cene so bili osnova te moči. Konec 19. stoletja se uveljavljata kemična industrija in energija. Ves ta razvoj je ponujal velike možnosti za moško in manj za žensko delovno silo. Bil je možen le s prihodom nove delovne sile na način: privabiti domačine, nato delavce iz drugih delov Nemčije (zlasti vzhodnih delov Prusije, danes Poljske), in na koncu od drugod. To se je kazalo tudi v porastu prebivalstva: od 723.000 (1871) na 2,6 milijona (1905). Nastajala so nova naselja in priseljenci so pomenili velik delež v tem naraščanju, ki ga spremljamo na prelomu v 20. stoletje. Med njimi so bili tudi Slovenci.

2. Izseljevanje v Porurje in Vestfalijo

Ob vstopu v 20. stoletje so bili Slovenci bolj ali manj izoblikovan narod, vendar živeči v različnih deželah v okviru Avstro-Ogrske in kot manjšina v Kraljevini Italiji (Beneški Slovenci). S politično združitvijo Nemčije leta 1871 je postopno nastajala nemška nacija in se krepila država (Kaiserreich).

Leta 1910 se je v avstrijski polovici Habsburške monarhije za slovenski občevalni jezik odločilo 1.253.148 oseb,⁵ v Nemčiji je tega leta živelo 64.925.993 prebivalcev (Brockhaus, 1914: 423). Leta 1910 so v avstrijski polovici monarhije našeli 27.961.496 prisotnih avstrijskih državljanov in 609.304 tujih državljanov (Zwitter, 1962: 224). Istega leta so v Nemčiji našeli kot tujce 667.159 državljanov iz Avstro-Ogrske (Forberg, 1990: 103). Leta 1900 se je za slovenski materni jezik v Nemčiji odločilo 9.193 oseb, od tega 6.453 moških in 2.740 žensk (Valenčič, 1990: 64).⁶ Majhen delček v morju priseljencev v Nemčiji, ki je v naslednjih letih narasel.

⁵ Tem moramo prišteti Slovence, ki so živeli v ogrski polovici monarhije. Šteli so jih med »druge«. Leta 1890 so na Ogrskem našeli 70.912 in Hrvaškem 20.987 Slovencev. Za slovenski materni jezik se je tega leta v Bosni in Hercegovini odločilo 3.108 oseb (Zwitter 1962: 224–227).

⁶ Krek sam zapiše, da je bilo tam 10.000 slovenskih fantov, mož in žen, kar se neverjetno ujema z uradnim popisom prebivalstva v Nemčiji (Valenčič, 1990: 64). Po trditvi nemškega sociologa Ericha Wernerja naj bi se prvi slovenski rudar zaposlil kot kopač v Kraljevem rudniku pri Wanne-Eickel leta 1878 (Werner, 1985: 79). Prišel naj bi iz avstrijskega Voitsberga.

Tabela 1: Delež priseljenih v Nemčijo iz Avstro-Ogrske

A.-O.	1871	1880	1885	1890	1895	1900	1905	1910
	75,702	117,997	156,762	201,542	222,964	390,964	525,821	667,159
Skupno	206,755	276,057	372,792	433,254	486,202	778,737	1,028,560	1,259,873
Odstotek	36,61	42,74	42,05	46,51	45,85	50,20	51,12	52,95

Vir (Forberg 1990: 103).

A.-O. (Avstro-Ogrska).

Skupno število vseh, ki so se priselili v Nemčijo.

Odstotek državljanov Avstro-Ogrske v deležu priseljencev v Nemčiji.

Delež avstro-ogrskih državljanov v Nemčiji je bil visok,⁷ če si ogledamo samo odstotke, ki so bolj ali manj v stalnem porastu. Če vzamemo leto 1900, ko poznamo število Slovencev, ki so se izrekli za slovenski materni jezik v Nemčiji, je slovenski delež v avstro-ogorskem delu 2,35-odstoten. Če upoštevamo samo avstrijsko polovico monarhije, so v letu 1900 Slovenci v Nemčiji predstavljali le 0,73 odstotka Slovencev iz omenjene polovice monarhije. Malo? Da, v primerjavi z izseljevanjem rojakov v Združene države Amerike,⁸ vendar se je v naslednjih letih do izbruha prve svetovne vojne njihov delež povečeval. Za primerjavo: leta 1910 je bilo v Porurju približno 300.000 Poljakov, ki so govorili poljščino (Dahmann & Kotowski & Karpus, 2005: 7).

Nemčija je bila razmeroma blizu v primerjavi z Združenimi državami Amerike, kar ni nezanemarljivo dejstvo. Če upoštevamo, da je privabljala predvsem rudarje, je še bolj razumljivo odhajanje predvsem iz rudarskih predelov slovenskih dežel. Podobnosti lahko najdemo z izseljevanjem iz rudarskih predelov severozahodnih delov Češke (Wandruszka, 1980: 47–51). Priseljivanje Slovencev v Nemčijo se je začelo po letu 1880 z viškoma v osemdesetih letih 19. stoletja in v letih 1903–1906. Zaustavilo se je z izbruhom prve svetovne vojne. Po Kreku je bilo na prelomu v 20. stoletje vseh Avstrijcev z Nemci vred okrog 70.000, največ je bilo Poljakov, nad 150.000, ki so prihajali iz pruskih pokrajin na vzhodu, nato »mnogo« Čehov, »galiških Rusov«, Slovakov in »nekaj Lahov« (I/127).

3. Janez Evangelist Krek

O Janezu E. Kreku (1865–1917) se je veliko pisalo (Lukan, 1992: 1–5), vključno z njegovim doživljanjem in odnosom do slovenskega izseljenstva v Nemčiji (Kolar, 1998: 117–130; Kolar, 1992: 216–224). Z objavljenimi Vestfalskimi pismi v katoli-

⁷ Od začetka 20. stoletja do leta 1914 se je v Nemčijo izselilo vsako leto okrog 200.000 oseb.

⁸ Po ameriškem ljudskem štetju leta 1910 se je po kriteriju materinega jezika za slovenskega odločilo 123.631 oseb, rojenih v domovini, in 59.800 rojenih v Ameriki (Klemenčič, 1984: 29).

škem glasilu *Slovenec* je sprožil zanimanje zanje, vsaj v cerkvenih oziroma katoliških krogih. Njegova misijonarska pot med slovenske in češke rudarje leta 1899 je vplivala na odnos Cerkve na Slovenskem do izseljenstva, saj so jo dotlej zanimali predvsem ameriški Slovenci, odtlej pa je posvečala večjo pozornost organiziranemu delu med izseljenci v Evropi. Skratka, bil je katoliški duhovnik, pisatelj, družboslovec (sociolog), politik, časnikar (objavil več kot tisoč časopisnih člankov), spodbujevalec združništva, hranilništva in posojilništva in vsestransko prisoten v slovenski javnosti ob izteku 19. in na začetku 20. stoletja. Imel je močan socialni čut, ki ga je nosil v sebi od študentskih dunajskih let, zato ga je zanimala socialna problematika, in v okviru nje tudi izseljensko vprašanje.⁹ Njegova izrazita pozornost je bila namenjena delavstvu in kmetom. Krek se je zavzemal za pravno ureditev izseljenskega vprašanja v državi. Dunaj se je pozno odzval na vedno večji odliv za vojsko sposobne moške populacije, zlasti v Ameriko. V letih pred izbruhom vojne se je govorilo in pisalo o zakonu (1913), ki bi urejal migracijska tematiko, pri čemer je bil Krek dejaven na državni ravni (Kolar, 1992: 221), vendar je vojna prehitela ta prizadevanja.

Po Walterju Lukanu je bil Krek voditelj in politik brez oblastnih ambicij, človek z avtoriteto, izredno priljubljen med ljudmi, pravi ljudski tribun, skratka največji narodni organizator, ideolog in politik na Slovenskem v zadnjem četrtletju Habsburške monarhije. Še več, prispeval je k oblikovanju moderno strukturiranega družbenega življenja na Slovenskem, ki je v vseh bistvenih delih dohitevalo evropske standarde. To so mu priznavali tako somišljeniki kot nasprotniki, kar se je izkazalo pri odmevih na njegovo smrt (Lukan, 1992 b: 7).

Krekova Vestfalska pisma¹⁰ so izhajala v *Slovincu*, kar pomeni javno pripovedovanje in razmišljanje o stvareh, ki so se mu dogajale v Nemčiji. Pri tem se ni držal samo potopisnega načina in opisovanja slovenskih izseljencev, ampak je v pismih razširil svoje zanimanje na mnoge aktualne dogodke in procese doma (Avstro-Ogrski) in v Nemčiji. V njih izraža svoje poglede, dela primerjave in marsikdaj pušča pot svojim mislim na način kritičnih komentarjev. Tradicija pisanja potopisov v obliki pisem sega daleč v 19. stoletje, vsaj od takrat, ko so začeli izhajati časopisi in časniki na Slovenskem. Še bolj ustaljeno je bilo objavljanje zasebnih pisem ali dopisov, ki so bili namenjeni uredništvom (Drnovšek, 1998; Drnovšek, 2004: 113–151).

4. Krekov odhod v Nemčijo

Krek je odšel po 20. aprilu 1899 in ostal več kot 5 tednov.¹¹ Prvo novico o Krekovem odhodu je prinesel *Slovenec* (še) v soboto, 29. aprila 1899. Svoje delo je pričel

⁹ Na Dunaju je imel stike z brezdomci, slovenskimi izseljenci, berači itd., hkrati je bil spovednik, zato je dodobra spoznal življenje ljudi na socialnem robu (Kolar, 1992: 216).

¹⁰ Oznaka Vestfalska pisma se je uveljavila, čeprav so Slovenci takrat prebivali v rensko-vestfalskem industrijskem območju (Ruhrgebiet).

¹¹ Iz objavljenega pisma Jos. Abrammu je znano, da je odšel 20. aprila (Dolenec, 1933: 41).

v Börnigu, kraju med Castropom in Hernejem, dne 23. aprila ob 16. uri popoldne. S prižnice v zasilni cerkvi je nagovoril nad 200 Slovencev in Slovenk, nekaj Čehov in Poljakov (II/127). In vrnitev? Na binkoštni ponedeljek je Krek še zadnjič nagovoril kot duhovnik svoje rojake v Börnigu, kjer je začel svoje delo, po maši pa so se zbrali na shodu (XVIII/171). Nato je odšel na pot z vlakom v domovino (S pota/178).

Krekov biograf Ivan Dolenec je bil presenečen nad njegovo potjo v Nemčijo.¹² Bogdana Kolarja dejanje ni začudilo, če upoštevamo Krekovo načelo oz. poslanstvo, da je duhovno pastirstvo najvišje socialno delovanje (Kolar, 1998: 119). To nam potrjuje sam Krek. Med letoma 1897 in 1900 je bil, med drugim, državnozborski poslanec. Takrat je večkrat zapisal, da mu ta funkcija ni všeč,¹³ in je izpostavil duhovniško poslanstvo kot prvenstveno. »Duhovno pastirstvo je najvišje socialno delovanje,« zapiše v pismu (XIX/174). Zaradi permanentne politične krize v državi se ne smemo čuditi, da mu je misijonsko delo v Nemčiji pomenilo svojevrstni 'oddih', kljub napornemu potovanju od kraja do kraja, zbiranju delavcev, pridigovanju, spovedovanju in ne nazadnje nočnemu pisanju pisem v domovino. Objavljenih je bilo 19 pisem in eno »s pota«, ki so izhajala od 1. maja do 2. junija 1899.¹⁴ Tako Dolenec kot Kolar sta zapisala, da so jih ljudje brali z velikim zanimanjem. Dolenec celo meni, da jih lahko uvrstimo med njegove članke, ki bodo »najdlje preživeli« (Dolenec, 1933: 42). Po mnenju Martine Orožen lahko Krekov prispevek v razvoju slovenske publicistične zvrsti primerjamo s sočasnim Cankarjevim v razvoju leposlovne jezikovne zvrsti. Njegova Vestfalska pisma označuje kot prvi umetniško izrisani potopis oz. za esejistične reportaže (Orožen, 1992: 31–31).

Nedvomno so Krekova Vestfalska pisma njegova javna razmišljanja in odzivanja na aktualne politične, socialne, gospodarske in zlasti verske razmere, v stalni primerjavi med stanjem v Nemčiji in Avstriji. Izselsenstvo je le del tega razmišljanja, večinoma skozi prizmo katoliške vere in cerkvene organiziranosti. Temelj vsega mu je katoliška vera, zavezanost njenim duhovnim temeljem, tudi v odnosu do protestantizma in judovstva. Na političnem področju je izrazito uperjeno proti liberalcem in socialnim demokratom, na idejnem proti individualizmu in materializmu. Skratka, Krek je na Nemškem deloval kot duhovnik, narodni in socialni delavec (Dolenec, 1933: 119). Hkrati Dolenec poudarja, da je s tem obiskom »prebil Krek led brezbržnosti za usodo naših izseljencev na Vestfalskem«.¹⁵ Potrdim lahko Kolarjevo misel, da je Krekova nemška izkušnja pomenila preobrat v odnosu do izseljencev in do pojava izseljevanja v slovenski družbi in da je bila odločilnega pomena za njegovo nadaljnje delo za izseljenje

¹² I. Dolenec, Krek na Vestfalskem. Slovenec, LVIII, št. 210, 14. 9. 1930.

¹³ Po mnenju Vasilija Melika je bil ta državni zbor »eden najbolj žalostnih v avstrijski zgodovini«, saj so se vrstile obstrukcije, v glavnem s strani nemške levice, prihajalo je do razgrajanj in celo pretepov (Melik, 1992: 226).

¹⁴ V razpravi uporabljam objavo pisem v omenjenih Izbranih spisih iz leta 1933, ki jih je uredil Ivan Dolenec. Ker me zanima vsebinski in ne jezikovno-slogovni vidik njegovih pisem, sem posegel po tej objavi, do katere so nekateri kritični zaradi jezikovnih posegov (Orožen, 1992: 32).

¹⁵ I. Dolenec, Krek na Vestfalskem. Slovenec, LVIII, št. 210, 14. 9. 1930.

(Kolar, 1998: 121). Nastane pa vprašanje, koliko to velja samo za katoliške izseljencev v Nemčiji in drugod po svetu. Vemo, da je bilo med Slovenci v Nemčiji veliko drugače mislečih, zlasti socialdemokratskih pogledov (Drnovšek, 1993: 208–209).

Ne čudi nas, da na prvem katoliškem shodu leta 1892 niso omenjali izseljevanja v Nemčijo, čudi nas pa, da na drugem katoliškem shodu leta 1900 poročevalec dr. Viljem Schweitzer sicer omenja Nemčijo, in to v dveh kontekstih: prvič, v zvezi s številom slovenskih izseljencev, ki naj bi jih bilo v Ameriki okrog 90.000 – z ozirom na Slovence v Nemčiji si le postavi vprašanje: koliko jih je (le) na Nemškem –, in drugič ter najbolj izpostavljeno, v zvezi z ustanavljanjem bratovščin, ki so skrbele za dušo in telo nemških izseljencev. Kakor da ne bi bral Krekovih vestfalskih pisem v *Slovincu*? Večjo pozornost posveča nemški Rafaelovi družbi, ki je postala vzor slovenski cerkveni oblasti, in njeno ustanovitev so priporočili tudi v resoluciji socialnega odseka (Poročilo, 1901: 47, 88). Še najbolj so na tem srečanju poudarili temne strani izseljevanja, kar je odmevalo tudi v katoliškem tisku.¹⁶

5. Krekov odnos do socialnih vprašanj

Odločujoča za novo ravnanje Cerkve na socialnem področju je bila socialna enciklika papeža Leona XIII. *Rerum novarum* (17. maja 1891). V njej je papež zahteval aktivno sodelovanje cerkve pri reševanju socialnega vprašanja. Prepletanje Krekovega socialnega dela s prosvetnim in političnim delom, njegovo zavzemanje za socialno delo in socialno kulturo je bila stalnica, vendar bolj na praktičnem kot teoretičnem polju. Bil je manj znanstvenik kot človek poslanstva, propagator krščanskih socialnih misli. Odklanjal je egoistični kapitalizem in izkoriščanje delavstva, nasprotoval ateističnemu socializmu in razrednemu boju ter zagovarjal nauk o družbeni harmoniji med stanovi, ki se morajo organizirati (Lukan, 1992 a: 2–3). Zavzemal se je za gospodarsko osamosvojitve slovenskega ljudstva, podstat vsega mu je bilo krščanstvo (Jurčec, 1935: 10–12, 103–104, 171). Zavedal se je pomena izobraževanja delavstva (in ostalih), njihovega zduževanja v strokovnih, izobraževalnih, gospodarskih in političnih organizacijah. Zavzemal se je za človeka, urejanje delavčevega položaja (delovnega razmerja), za delavčevo družinsko hišo, za gospodinjsko znanje delavske in kmečke žene, za pomoč kmetu, da odplača dolgove, da »mu ne bo treba iti v nemške rudnike ali v Ameriko« (Brumen, 1968: 417–420). Znana je Krekova povest *Iz nove dobe*, ki je izšla v *Domu in svetu* (1893), z opisom delavskega življenja na Dunaju v črno-belem razmerju in obsodba socialne demokracije in judovskega kapitala. Aleš Ušeničnik jo označi kot socialno povest, kot razpravno gradivo, prej znanstveno kot umetniško delo.¹⁷ Krek se je že na Dunaju seznanil z mladim krščansosocialnim gibanjem. Tu se je srečal tudi s slovenskimi izseljenci, kar potrjuje njegovo pozornost za

¹⁶ Skrb za izseljence, *Domoljub*, XV/1902, str. 177.

¹⁷ Aleš Ušeničnik, dr. J. Ev. Krek, *Čas*, XX/1925/26, str. 97–121.

ljudi z roba socialnega dogajanja (Kolar, 1998: 117). Po vrnitvi v Ljubljano leta 1892 je že imel načrte o socialnem delovanju doma (socialni program). Prirejal je poučne tečaje za kmete in obrtnike in t. i. socialne kurze za delavce.

Pod psevdonimom Ivan Sovran je Krek leta 1895 v Ljubljani izdal delo *Črne bukve kmečkega stanu* (Krek, 1895). Gre za ponatis iz *Slovenca*.¹⁸ Odmev knjige je bil šibak, saj so natisnili 300 izvodov, prodali pa so jih le 200.¹⁹ *Črne bukve kmečkega stanu* so Krekov pogled na stanje kmečkega stanu v Evropi in po svetu,²⁰ v katerih obrobno izpostavi izseljevanje kot posledico slabega stanja kmečkega stanu, in še to konkretiziranega zgolj na Italijo. Uveljavljanje kapitalizma na podeželju in razkosovanje kmetij sta prisilili milijonske množice s podeželja v odhod v urbana središča, da so se izognile stalnim krizam, ki so v agrarnem življenju pomenile to, kar so v političnem revolucije. Posledica so bile selitve ljudi (nekdanjih gospodarjev in družin), ki so brez vsega tavalili po svetu in prodajali »osebno delavsko moč za – ljubi kruhek«. Označi jih kot »utopljenice v kapitalističnem morju«. In to stanu, ki pomeni steber Cerkvi, narodu in državi. Njegovo prepričanje je, da nepoznavanje preteklosti, liberalizem (in socializem) in individualizem prispevajo svoj delež k slabitvi kmečkega stanu (Krek, 1895: 3–5). In slovenski kmet? Gospodarska in družbena strukturna kriza je bila stalno prisotna od sredine 19. stoletja. Vdor kapitalizma je privedel do uničevanja starih obrti in drugih dejavnosti, potreba po denarju za vsakdanje življenje in investicije je bila vedno večja, cene kmetijskih pridelkov so tudi zaradi tuje konkurence vedno bolj padale. Stane Granda meni, da kmet ni postajal revež, ker ni nič imel, ampak ker ni mogel priti do potrebne gotovine. Vzrok za slab položaj kmeta niso bili le zadolževanje in davki. Bile so stiske, še več je bilo lahkomišelnosti in država le ni bila vsega kriva. Z ozirom na davke država ni bila povsem asocialna, ampak jih je pobirala kot realno breme, poviševale pa so jih deželne in krajevne potrebe. Država je omogočala prošnje za znižanje davka in za odpise davčnih zaostankov (Granda, 1998: 80). Zato si je Krek prizadeval za omilitev tega stanja z zadrugištvom.

V *Črnih bukvah* je Krek objavil »Socijalni načrt slovenskih delavskih stanov«, ki pomeni temeljni program krščanskosocialnega gibanja na Slovenskem (Lukan, 1992 b: 10). Že v uvodnem razmišljanju postavi trditev: »Socijalno vprašanje je po svojem bistvu pravno in zato tudi нравno vprašanje. Razmotrivati se mora po nezmotno resničnih načelih, iz katerih se izvajajo zahteve pravičnosti.« Prvi temelj sta vera in Cerkev, saj je katoliška vera temelj in varstvo resnice, trdi Krek, in hkrati »glavna voditeljica k boljšim socijalnim razmeram«, ker je katoliška Cerkev nosilka napredka in sreče za človeštvo, zato mora imeti vso svobodo v svojem socialnem delovanju. Izhajajoč iz tega Krek zahteva svobodno podeljevanje sv. zakramentov in izvrševanje službe božje, svobodno delovanje na pedagoškem področju (verska šola) in sklenitev pogodbe med državo in Cerkvijo glede svobode vladanja. Drugi temelj (domovina in narodnost) sloni na trditvi: »Vsaka oblast je od Boga postavljena«, kar vključuje

¹⁸ Slovenec, 1895, št. 161–236.

¹⁹ Slovenec, 9. 3. 1896.

²⁰ Med drugim tudi v Nemčiji, kjer izpostavi Prusijo, Hessen in Bavarsko.

spoštovanje oblasti in »ljubezen in zvestobo do vladarja« s trditvijo, da bodo v »boju za socialno preosnovo« ostali zvesti Avstrijci in »podložniki habsburške hiše«. Izpostavljen je tudi narod, kajti »vsak narod je od Boga« ima svoje posebne lastnosti in pravice, ki jih mora braniti država, zato zaključi »Mi se s ponosom imenujemo Slovence in zahtevamo za svoj narod: a) skupno upravo in pravično narodno avtonomijo, b) popolno dejansko ravnopravnost z drugimi narodnostmi v uradih in šolah« (Črne bukve, 1895: 246–148). Jedro njegovega programa so bile še zahteve v odnosu do kapitalizma, kmečkega, obrtnega in delavskega stanu in glede organiziranosti delavstva. Njegova osnovna načela na področju socialne problematike so temeljila na omenjenih temeljih in zahtevkih, ki jih je poudarjal tudi na področju izseljenstva.

6. »Vsa ta ogromna množica išče zaslužka« (I/127)

V sozvočju s »push–pull« pristopom v literarnem jeziku poudari glede na prvi pogoj »žalostne razmere v slovenskih deželah«, glede na drugi izredni gospodarski napredek v Porurju in Vestfaliji, zlasti v premogovništvu, železarski industriji, v gostem državnem železniškem omrežju in prekopih, kar se je izražalo v hitrem razvoju mest in nagli urbanizaciji. Za primer navaja Börnig-Sodingen, ki je imel v času njegovega obiska 5.000 prebivalcev, od tega kar 3.000 katoličanov. Ugotavlja, da so bile potrebe po delavcih vedno večje. Zato zapiše: »Sem pridi, kdor hočeš videti veliko obrtno gibanje,« ki je imelo podporo države (I/125–126).

Delo v rudnikih je bilo akordno, šilhti osemurni. Krek, ne prvič in ne zadnjič, omenja pridnost Slovencev, zato so jih radi sprejemali na delo (I/126). Zaslužek je bil »zelo dober« v primerjavi z »beraškimi plačami v domovini«, tj. od 150 do 180 mark, celo do 200 mark mesečno, medtem ko doma niti do 1 gld na dan (I/126). Vendar hkrati ugotavlja, da je bilo življenje drago. Za stanovanje z dvema sobama in kuhinjo so plačevali od 12 do 20 mark mesečno. Nedvomno zaradi moralnih razlogov je Krek vztrajal, da »vsaka rodbina mora imeti vsaj dve sobi«. Kilogram mesa je stal 90 kr. in liter mleka 12 kr. (I/ 127). Tudi premog je bil boljši in cenejši kot doma. Vendar Krek še zapiše: »Delavci živijo mnogo bolje nego pri nas. Na vsem Vestfalskem dobiš težko hišo, kjer bi se ne jedlo vsak dan meso. Pri kavi jedó vsepovsod kruh s sirovim maslom, gnjatjo in klobasami«, izpostavi pa, da se popije ogromno žganja in piva, pri čemer so prednjačili Poljaki (I/127).

Krekova protikapitalistična misel ni mirovala niti v Nemčiji. Premogovniške družbe so imele velike dobičke. »Kapitalisti« so izrabljali delavce, saj so mu bile gmotne koristi glavno vodilo. Dobiček, boj in surovo življenje so krojili usodo delavstva. In pomoč? Krek meni, da bi ljudstvo ostalo revno, zapuščeno in bi propadlo, če ne bi bilo mož, ki z idealnimi nameni dvigajo to življenje na višjo raven, tj. katoliških duhovnikov (I/127). V Vestfaliji je obiskal kraje, kjer so živeli Slovenci, tj. Börnig-Sodingen, Rannel-Henrichenbourg, Bruch, Wanne, Gladbeck, Herten in Dortmund, v Porenju Altendorf, Essen-Horst, Duisburg in Hamborn (XIII/156).

Delavska stanovanja so bila za Kreka želeni cilj za vsako delavsko družino. Delavska hišica in vrtiček sta mu bila cilj, vzor je našel v Belgiji.²¹ V Oberhausnu, kjer je bila zgrajena nova Marijina farna cerkev, se je seznanil s posebno ustanovo za delavce: staro župnišče s cerkvijo vred je župnik prepustil usmiljenim bratom,²² da so ju uredili v »delavski dom«, tj. v stanovanja za okrog 100 samskih delavcev. Urejeno so imeli prehrano, in sicer so na dan plačevali 1,30 marke, medtem ko so v zasebnih stanovanjih dajali na dan 1,50 marke, torej več, in še pristavi, da so delavci v zasebnih stanovanjih v telesnem in zlasti duševnem oziru na slabšem. Tak zavod so imeli tudi v Essnu. »Moje mlade sanje o delavskem domu v Ljubljani se mi tukaj vsiljujejo. Najrajši bi prenesel vso stavbo z usmiljenimi brati vred domov« (XVII/167). Kasneje navede, da je bilo 1. aprila 1903 v Nemčiji celo 488 stavbnih zadrug, ki so zgradile svojim članom 24.075 »hiš in hišic«, v skupni vrednosti (z zemljišči vred) 100 milijonov kron²³ (Izbrani spisi V.: 50).

V Dortmundu, kjer je v okolici živelo veliko Slovencev, zlasti v župnijah Eving, Lünen in Derne, so za katoliške delavce ustanovili tri »obednice«, kjer dobivajo nedrugo in dobro hrano. Eno, v Josefinenstiftu, so vodile usmiljene sestre. Ta zavod je imel enak namen kot Josephinum v Ljubljani. V dortmundskega so prihajale ženske brez služb in tam živele z majhnim povračilom za stanovanje in hrano. Urejali so jim tudi zaposlitev. Hkrati Krek ugotavlja, da je ponudba služb večja, kot je poslov. »Tod se pač vsaka ženska brž lahko omoži.« Nekaj onemoglih ženskih poslov je imelo do smrti kot in hrano (XVIII/169). Za samske ženske so bile v vseh mestih zavetišča, ne samo za ženske posle, ampak tudi za »vzgojevalke« in učiteljice. Da so že v železniških vagonih – nedvomno na vožnji do želenega cilja – dobile navodila (»vabila«), kam naj se obrnejo glede zaposlitve. V večjih krajih so bile na kolodvorih zastopnice dotičnih zavetišč, in vsako dekle, ki je samo potovalo, je dobilo pri njih nasvet in pomoč. Na Bavarskem so bili taki oglasi za katoliške in protestantske zavode, na »Pruskem« samo za protestantske, še ugotavlja Krek (XVIII/170).

V Nemčiji je slišal o velikem številu nesreč in smrtnih žrtev v rudnikih, in nadaljuje: »Kdo se meni zanje, delodajalec je kapital – brez srca. Hladnokrvno sprejema delavce, hladnokrvno jih odslavlja, četudi na groblje.« Za mnoge nesreče je bila kriva »strast«, tj. medsebojni obračuni s hladnim orožjem in samokresi, pijača, igre in ženske, ki jih spravljajo v skušnjavo (III/130).

7. »Izseljevanje in zadružništvo«

Pod tem naslovom je Krek leta 1913 objavil prispevek v *Narodnem gospodarju*, glasilu Zadružne zveze v Ljubljani.²⁴ Njegova zadružna prizadevanja postavljamo v t.

²¹ Ivan Dolencec, Krekova skrb za delavska stanovanja, *Pravica* 1927, št. 44 in 45.

²² S pristavkom: »do letos zastonj« (XVII/167).

²³ Naša moč, 29. 12. 1905.

²⁴ *Narodni gospodar*, XIV/22, 25. 11. 1913, str. 351–353.

i. drugo obdobje zadružništva na Slovenskem, ki mu sledimo po letu 1894.²⁵ Krek je bil njihov spodbujevalec in usmerjevalec v duhu krščansko-socialnega gibanja tistega časa. Bile so oblika reševanja socialnih problemov kmečkega in delavskega življa, tj. nižjih socialnih plasti prebivalstva. Vzore za razvoj zadružništva na Slovenskem je Krek iskal na drugih primerih, npr. v nemških delih Avstrije, v Švici, Nemčiji in Franciji, pri tem pa je upošteval specifične slovenske razmere (Vidovič-Miklavčič, 1992: 178–179).

V omenjem članku označi izseljevanje za pomembno gospodarsko vprašanje, zato morajo imeti kmečke zadruge besedo na tem področju. Jedro zadrug predstavljajo posojilnice, ki zbirajo kmečke prihranke za potrebe kmetov. Če jih ne bi bilo, denar ne bi bil v obtoku ali pa bi se nalagal v »mestne zavode« in šel za mestne potrebe, mestne stavbe in obrt. Poudari, da kmetijski napredek ni mogoč brez urejenega in cenenega melioracijskega kredita. Vendar, najvažnejši so kmečki ljudje, ljudje, ki se selijo s podeželja v mesta in industrijske kraje. Ti se ne vrnejo več, čeprav jih po Kreku ne moremo šteti med prave izseljence. Ponovi večkrat zapisano: izseljenec je človek, ki gre prek državnih mej, običajno čez ocean, z namenom, da si kaj prisluži in vrne domov. Še več, da si ustvari prihranke, kar se mnogokrat ne izide, na drugi strani pa poudari, da ti prihranki (»precejšnja vsota«) le prihajajo domov, ker je v bistvu kmečki denar in mora biti namenjen v korist kmečkemu stanu.²⁶ Kmečke hranilnice in posojilnice morajo biti središča tega denarja. V mislih je imel predvsem izseljence v Združenih državah Amerike. Sviri pred nalaganjem prihrankov izseljencev v mestne zavode in banke, saj se porabijo le za hipotekarne kredite, bančne špekulacije, ne pa v kmetijstvu. Tudi dobiček jim ostane, kar ni ne »zdravo« in ne »pravično«. In v tem je skrb kmečkega zadružništva za izseljenstvo, da mora »po svojih močeh poizkušati, da pride izseljeniški denar tja, kamor spada, namreč v kmečke hranilnice in posojilnice«. Zavrača pa idejo hrvaških zadružnikov, da bi morale prevzeti tudi vlogo »potovalnih pisarn«, ker gre za preveč tvegan posel, hkrati pa »prodajanje raznih listkov« ni združljivo z zadružništvom. Se pa Krek ogreva za idejo »posredovanja kmečkih poslov in delavcev« s strani zadružnih zvez in krajevnih zadrug, kar je blizu parole: »Kmečko ljudstvo predvsem za kmete!« Pričakuje, da se bo na Kranjskem ustanovila deželna posredovalnica, ki ne bo uspešna, če se ne ustanovijo tudi krajevna zastopstva, za kar so najbolj sposobne zadruge. Na Štajerskem, Hrvaškem in v Istri so za ta posel tako na razpolago le zadruge. Članek nam kaže Krekovo gledanje na zbiranje finančnih prihrankov izseljencev, vendar le iz Združenih držav, in na vzpostavitev organiziranega odhajanja prek posredovalnic. Ne za prvi in ne za drugi primer ne navaja npr. Nemčije, kar je v času najbolj množičnega izseljevanja prek Atlantika tudi razumljivo. Mogoča je tudi misel, da ima pred očmi predvsem odhajanje kmečkih ljudi, ki so predstavljali večino izseljencev v Združene države, medtem ko so v Nemčijo odhajali zlasti delavci rudarji.

²⁵ Prvo, zlasti po sprejetju zadružnega zakona v Avstriji 1973, zaznamujejo hranilnice, ki so nastajale v narodnem duhu in pod vodstvom dr. Josipa in Miha Vošnjaka.

²⁶ Po Kreku je prihranek najprej plačilo za izostanek z doma. Zato se mora vrniti kmečkemu stanu.

Tudi v Vestfalskih pismih – ki so izšla štirinajst let pred omenjenim člankom v *Narodnem gospodarju* – dela primerjave s slovenskim zadružništvom, ko piše npr. o Dortmundu. Meni, da je slovensko zadružništvo na trdnih temeljih, kljub nasprotovanju t. i. izobraženstva in njegovi brezbriznosti. »Tukajšnji zgledi nam morejo biti v bodrilo, a sicer smo samosvoji,« ugotavlja Krek. Ko piše o henrichenburškem pastoru Fridolinu Bayerju, omenja, da je ta pastor ustanovil na periferiji industrijskega okraja Raiffeisenovko,²⁷ ki ima 80.000 mark prometa letno, vloge pa obrestuje 3 1/3-odstotno in posoja po 4-odstotnih obrestih. Ugotavlja, da tamkajšnji kmet drago proda in ima še poceni kredit. »Bog se nas usmili z našo kruto previsoko obrestno mero,« zapiše Krek. Sledi poziv, da naj se organizirajo in prepredejo vse slovenske fare z Raiffeisenovkami in gospodarski zadrugami, saj je splošni gospodarski napredek edina pot za znižanje obresti (VI/138). Opoška trditvi Ivana Tavčarja, da je slovensko zadružništvo nastalo po nemškem zgledu. Da ne ve, kako se bo obnašala Gospodarska zveza, ve pa, da bo imela lepe uspehe, če bodo njeni voditelji imeli visoko teoretsko in družboslovno znanje in če bodo »umevali« svoje naloge. To prepričanje se je Kreku utrdilo ob obisku v Nemčiji (XVIII/169). V zadnjem pismu ponovi, da v »Porenjščini« cveti zadružništvo. Da so v času njegovega obiska imele Raiffeisenovci iz vse Nemčije zbor v Frankfurtu. Vendar ugotavlja, da tudi v Nemčiji ne manjka »kramarskega liberalstva«. Kot dokaz navaja pritožbo nemške zadružne trgovske delegacije v Berlinu pri »naučnem« ministru Bosseju zaradi sodelovanja duhovnikov pri zadružnem gibanju, s Krekovim poudarkom, da v mnogo bolj olikani obliki, kot se to sliši od slovenskih »Narodovih mož«. In zaključí: »Tout comme chez nous« (S pota: 178.)

V devetdesetih letih med Slovenci narašča občutek ogroženosti (Melik, 1992: 225). Krekovemu zadružništvu so pripisovali tudi »narodno obrambni pomen«. Dolenec citira njegov (nepodpisani) članek v *Slovenecu*,²⁸ kjer piše o Gospodarski zvezi in njeni vlogi pri preprečevanju nevarnosti nakupa slovenskih posesti ob meji s strani tujcev, in sicer na način, da jih sama odkupi. Meni, da lahkomiselni ljudje, zlasti če so zadolženi, radi prodajajo svojo zemljo »komurkoli«, dobijo denar, ga – pametno in še bolj nespametno – porabijo, sami pa se izselijo (»zapustijo domovino«) »na vse kraje sveta v izgubo naroda, v izgubo samosvojo, časno in večno«.²⁹ Del narodnoobrambnega ravnanja je bila tudi »obrambna razstava« društva Prosveta v Ljubljani leta 1912, ki si je zastavila – poleg vprašanj glede premikov na (slovensko-nemški, op. avt.) etnični meji, notranje kolonizacije, preseljevanja (od kod in kam?), priseljevanja z »neslovenskega« ozemlja – tudi vprašanja glede stalne in začasne (»fluktujoče«) emigracije v gozdove (na Hrvaško in dlje proti vzhodu, op. avt.), na Gornjo Štajersko, »Westfalsko«, Egipt in Ameriko. Vzroke ogroženosti so iskali tako na etičnem

²⁷ F. W. Raiffeisen (1818–1888), nemški (katoliški?) duhovnik, organizator posojilniškega sistema v Nemčiji.

²⁸ Slovenec, 1898, št. 35.

²⁹ Ivan Dolenec (ur.), dr. Janez Ev. Krek. Izbrani spisi. IV. zvezek: prvokrat v državnem zboru (1897–1900). Celje 1933, str. 32–33.

kot gospodarskem, političnem in »zdravstvenem stanju naših pokrajin«. Izražena je bila skrb za zbiranje vsega materiala v zvezi z gornjimi temami. (Mačkovšek, 1912: 185–186). Izpostavitev problematike celinskih migracij ni presenetljiva v kontekstu »ogroženosti« tistega časa, predvsem s strani nemškega okolja in njihovih pretenzij prihoda do obal Jadranskega morja.

8. »Hudo se je odpravljati na tuje ...« (II/129)

Pri obravnavi razlogov v odnosu do počutja in čustvenega doživljanja Slovencev v novem okolju moram izpostaviti, da so odhajali v Nemčijo kot delavci zaradi višjih zaslužkov kot doma, gospodarske stabilnosti v Porurju in Vestfaliji, večje kupne moči in dobro vzpostavljenega sistema nastavitve delavcev v stanovanjih in hišah. Mnogi so bili samski, ne tako malo jih je živelo v krogu svoje družine. Res je, hudo se je bilo odpraviti na tuje, vendar so našeti razlogi prevagali na tehtnici odločitve: bolje oditi kot ostati doma. Toda boljše socialne in ekonomske razmere niso mogle zadostiti čustvenega doživljanja priseljencev v novem okolju. »Tujina združuje, česar domača zemlja ne more,« je zapisal Krek v pismu, ko je ugotovil, da Slovenci v Nemčiji živijo pod imenom *Österreicher*, tj. kot Avstrijci (XIII/157). Državna pripadnost je bila prepoznavna oznaka, ki je spremljala priseljence v Nemčiji, kar je Krek komentiral z mislijo, kako naglo izginjajo meje »naših dežel«. Žal se ni poglobil v to temo. Verjetno je imel v mislih določeno poenotenost slovenskih priseljencev glede na regionalno oz. upravno pripadnost v domovini (Koroška, Kranjska, Štajerska, Goriška, Trst in Istra). Tudi stiki med Avstrijo in Nemčijo so bili poenostavljeni, saj je za prehod državne meje zadoščala že delavska knjižica (*Arbeitsbuch*) s potrditvijo, da se nanaša tudi na Nemčijo.³⁰ Domotožje kot čustveno reagiranje oz. nesprejemanje tujine zaznamo tudi pri Kreku. Že Dunaj mu je bil tuj, ko je kot študent dunajskega Avguštejca³¹ napisal pesem *Vrbica*, ki je bila objavljena v *Domu in svetu* (1891)³² in na katero se je spomnil v Vestfaliji in iz nje objavil verz v drugem vestfalskem pismu (II/129):

*»Hudo se je odpravljati
na tuje,
'z tujine dom pozdravljati
še huje.«*

³⁰ Delavska knjižica Filipa Orehka, ki jo je izdal ljubljanski magistrat 2. septembra 1881 ima vpis s črnilom: »Gültig als Legitimationsurkunde für Reisen im Innern der oesterreichisch ungarischen Monarchie und Deutschland auf die Dauern Eines Jahre«. ZAL, Mesto Ljubljana, Reg I/1668, fol. 452.

³¹ Avguštej je bil zavod za duhovnike iz vsega cesarstva, ki so študirali na dunajski univerzi.

³² Tega leta je bil študent na dunajskem Avguštejcu. To je bil čas, ko ga je zanimal težki položaj delavskih stanov, obsojal psevdoliberalni kapitalizem in v Judih videl razjedajoči element krščanske družbe (Dolenec, 1923: str. 32).

Pesem govori o tujini, o izgubljeni sreči, o koči, mamici in ljubljeni osebi, o tujini, ki je skrila domače pogorje in sreči zatemnila obzorje, o tujini, kjer se pojejo pesmi o domu, kjer srce razgrevajo spomini. Nedvomo pesem izraža domotožje in odtrganost od domovine. Takoj za tem spominskim utrinkom naredi preobrat in aktualizira stanje, povezan z »domom«. Tako se v nadaljevanju pisma razpiše o zanemarjenosti »južnoslovenskega« doma, o za ljudstvo in njegov gospodarski razvoj brezbrizni (nedvomno avstrijski) birokraciji. Biča sebičnost družbe Južne železnice zaradi le ene železniške (tirne) povezave s Trstom, zanemarjenja Primorja, zapostavljenosti Dalmacije glede prometa, ki je bila brez železniške povezave z državo, in slabega stanja strokovnega in celo ljudskega šolstva v Dalmaciji. »Ubogí naš dom! ... Majhni smo, zaostali smo,« zapiše in v isti sapi navede izkušnje z avstrijsko policijo, ki razganja ljudi, ko se zberejo zaradi podpore gospodarskemu razvoju, in obnašanje vaškega (nedvomno liberalnega) trgovca, ki zaradi kilograma manj prodane kave nastopi proti konsumnemu društvu. Zakaj take misli v zaključku drugega pisma? Zaradi primerjave v različnosti gospodarskega razvoja med Avstrijo in Nemčijo, češ da se je samo Hamburg v zadnjih desetih letih stokrat bolj razvil kot Trst. Svoje razmišljanje končuje z zborovanjem v Börnigu, na katerega so vabili s plakati, shoda pa niso prijaviili nikomur in tudi policije ni bilo blizu. In ga sklène z bolj čustvenim utrinkom: »V temno noč so donele naše lepe pesmi!« (II/129).

In če se povrnem k Dunaju. Zanimivo je, da so ga mnogi Slovenci doživljali kot tujino, od izobražencev do velikolaških kostanjarjev. Pri tem lahko izpostavim troje, prvič, da je večina prišla v državno glavno mesto s podeželja oz. iz manjših trgov in mest, drugič, da so prišli v kozmopolitsko mesto, kjer je le prevladoval nemški jezik, mnogim Slovencem tuj ali vsaj slabo naučen jezik, in tretjič, da je razen manjšine večina priseljencev pripadala spodnjim socialnim slojem, ki so se s težavo prebijali skozi življenje. Več se ve o študentih in drugih izobražencih iz slovenskih krajev na Dunaju kot o delavcih, obrtnikih in trgovcih. Vendar je bil odhod iz slovenske vasi v avstrijsko prestolnico kulturni oz. čustveni šok za večino, zlasti za mlade ljudi, ne glede na to, ali so odšli na študij ali na delo. Oporo obojim je pred odhodom dajal domači župnik, študirajočim tudi učitelj, najpomembnejša pa je bila opora družine, v redko dokumentiranih primerih znana bolj s strani matere kot očeta, npr. v primeru odhoda na študij v središče cesarstva. Od posameznika pa je bilo odvisno občutenje velemestne širine v primerjavi z domačo ozkostjo (Vodopivec, 1994: 92, 94–95).

9. »Izseljevanje se ne da ustaviti« (XVI/163)

Šele proti koncu svojih pisem se dotakne slovenskega izseljenstva na splošno. Izpostavlja, da je treba zanj več narediti kot dotedaj, saj jih je na tisoče v tujini, in da se velike množice še vedno izseljujejo (»izseljavajo«) v Združene države Amerike. Prepričan je, da bi jih bilo najbolje zadržati doma, vendar hkrati meni, da to ni mogoče: »Izseljevanje se ne da ustaviti, dokler ne moremo dati ljudem doma primerne

zaslužka.« In nadaljuje, da je ljubezen do domače zemlje močna, »a če manjka kruha – treba za njim« (XVI/163). Omenjeni Krekov pogled je le eden od številnih, ki so izražali gledanje na to vprašanje z vidika, da izseljevanje ni pozitiven pojav, hkrati pa ga ni mogoče odklanjati, če ljudje težijo k boljšemu življenju. Tako v javnosti kot v cerkvenih krogih so bili pogledi na slovensko izseljevanje zelo različni, od najpogostejših odklonilnih do redkih podpirajočih oz. vsaj razumevajočih (Drnovšek, 2003: 7–33).

Krek deli izseljence na dve vrsti.

Prvič na tiste, ki gredo za nekaj mesecev v letu na delo »izven domovine«. Sem prišteva »rojake, ki mnogobrojno hodijo vsako leto na delo v gozdove iz tolminskega okraja in sosednjih kranjskih vasi« v Galicijo, Romunijo in Sedmograško. Nato omenja ljudi iz Notranjske in Dolenjske, ki hodijo v gozdove na Hrvaško, krošnjarje iz kočevskega in črnomeljskega okraja in žanjice, ki hodijo na Koroško. Vsem tem, meni Krek, je treba pomagati v verskem in socialnem oziru. Kako? Lepo bi bilo, če bi imeli »lepo sestavljeno molitveno knjižico, ki bi se ozirala na razmere teh revežev s poukom, nasveti in primernimi molitvami«. V socialnem oziru bi morali preprečiti, da bi jih goljufali »posredovalni agentje«, hkrati bi se morale odpraviti pomankljivosti pri »naših delavcih«, zlasti »Hrvatarjih«. Po njegovem mnenju so ta opozorila naletela na gluha ušesa. »Če se pa, kolikor se z majhnimi močmi more, kaj stori, pa prihajajo liberalni satiri, migajo s kozjim repom, mlaskajo z jezikom in zbijajo s kopitom po tleh, češ – diletantstvo, zmedenost, nezrelost! Hudirja, pa se zganite in pomagajte, saj je moralo dolgo časa preminuti, preden smo vam izbili iz glave stalno frazo, da med Slovenci ni treba socialnega dela,« Krek polemično končuje svoje razmišljanje o notranjih in sezonskih migracijah (XVI/163–164).

Druga vrsta izseljencev je trajna. Krek meni, da malokdo gre od doma, ne da bi mislil na vrnitev, vendar to ne spremeni narave stalne izselitve. Največ jih je v Ameriki, nekoliko v Bosni, pa tudi na Gornjem Štajerskem, na Ogrskem in v zadnjem času tudi »v tukajšnjem industrijskem okraju«. ³³ Večina je rudarjev, ki gredo za zaslužkom. Najprej začnejo v Zagorju, Trbovljah ali Hrastniku, od tod gredo na Gornje Štajersko v Ljubno (Leoben), Fojšberg (Voitsberg), nekateri v ogrske rudnike in v Prusijo. ³⁴ Krek meni, da je mnogo rodbin, ki po 10 do 15 let niso videle domovine. Najbolj so bili, po Kreku, zapuščeni delavci na Ogrskem, kjer so skrajno »žalostne« razmere« (XVI/164).

Kako pomagati »tem ubožcem«?

Prvič s »svetom in dejanjem«. Da so Nemci leta 1873 (pravilno 1878, op. avt.) ustanovili Društvo sv. Rafaela, ki ima zastopnike v izseljenskih pristaniščih, ki zastonj pomagajo »v telesnem in duševnem oziru«. Sprva je bilo društvo namenjeno samo Nemcem, v času Krekovega obiska Nemčije tudi širše, npr. Poljakom, in ne nazadnje Slovencem. Krek izrazi upanje, da bo prišlo do dogovora z društvom, če

³³ V Porurju in Vestfaliji.

³⁴ Poleg oznake Nemčija se v takratnem času pogosto (medijih, pismih) uporabljata oznaki »na Pruskem« ali »pod Prajzom« (= pod Nemci). Tudi Krek sam zelo pogosto.

ne prej, ob drugem katoliškem shodu (XVI/164–165). Jurij Adlešič je šel še korak dalje od Kreka in predlagal, da se delo Rafaelove družbe razširi na »izseljeniško organizacijo« v smeri oblikovanja »deželne organizacije«, ki bi sčasoma razširila svoje delovanje na vse slovensko ozemlje in tudi na Hrvaško, Dalmacijo in Bosno (Adlešič, 1909: 189). V tem vidim zametke prenosa dela skrbi za izseljence na oblastne oz. upravne organe, kar se je uresničilo šele v času med obema svetovnima vojnama v okviru Dravske banovine.

Drugič – meni, da izseljenci potrebujejo pomoč tudi kasneje. V Združenih državah Amerike zanje skrbijo katoliški duhovniki (Friš, 1995). Vendar ugotavlja, da so bili v Argentini in Braziliji »skrajno zapuščeni«. Tu ponovno opozori na »zamorce«, češ, naj jim da Bog milost spreobrnjenja, vendar prej kot to, po Kreku, smo »dolžni pomagati svojim rojakom«. ³⁵ (»Bog daj vsem zamorcem milost spreobrnjenja, a prej nego zanje smo pa dolžni pomagati svojim rojakom. To zahteva red krščanske ljubezni.«) Skrbeti moramo tudi za rojake na Ogrskem in na Pruskem. Kako? Z dobrimi knjigami in nravno pomočjo (XVI/165).

Krekova podoba slovenskega izseljenstva je kratka, vendar odseva takratni pogled katoliškega duhovnika na stanje v tistem času. To je bil čas, ko je Cerkev postopoma posvečala večjo pozornost izseljenskemu fenomenu, zlasti v času papeža Pija X. (1903–1914). ³⁶ Ne more se izogniti poudarjanju pomanjkanja verske in moralne podpore izseljencem na tujem, kakor ne ostrim besedam na rovaš liberalcev, ki, roko na srce, niso posvečali velike pozornosti izseljenskemu fenomenu tistega časa. Na drugem katoliškem shodu (1900) je o ideji ustanovitve Družbe sv. Rafaela govoril dr. Viljem Schweitzer in je – sklicujoč se na nemški primer – dosegel, da se je med sklepe shoda uvrstilo tudi priporočilo o ustanovitvi podobnega društva (Poročilo, 1901: 88). Ustanovni zbor »slovenske podružnice« avstrijske družbe sv. Rafaela za varstvo katoliških izseljencev iz Kranjske, Koroške in Primorske je bil šele 11. novembra 1907 v Ljubljani (Kolar, 1990: 107–119; Drnovšek, 1991: 88–91). V njej je sodeloval tudi Janez Evangelist Krek. Čeprav je bila prvenstveno namenjena pomoči izseljencem na poti v Združene države, ni zanemarjala tudi tistih, ki so se odločili »za pot v Nemčijo in v inozemstvo, kjer delajo Slovenci«. Pomagala jim je pri urejanju potnih dokumentov (Vestnik, 1913: 110–111). Glede morale (»nравnosti«) med Slovenci v Nemčiji je bil Krek pozoren na »divje zveze«, ki so bile posledica težav pri pridobivanju dokumentov v domovini, zato jim predlaga, da se za tovrstno pomoč obrnejo na Katoliško ljudsko društvo, ki je bilo politična organizacija nemških katoličanov (XVI/165).

³⁵ »Bože moj! Za Afriko, pravijo, se jih napravlja izmed nas več v misijone. Za naše lastne ljudi pa je treba, da tujec prosi. V tem oziru se mora predruščiti. Nadejam se, da se mi posreči nekoliko organizirati naše delavce, da se ne izgube v veri in domačim vzorom.« (Pismo XI, str. 152.) Gre za določeno kritiko prevelikega zanimanja za misijonarjenje slovenskih misijonarjev v neevropskih prostorih v odnosu do slovenskih izseljencev. Glej: Bogdan Kolar, Na misijonskih brazdah Cerkve. Oris zgodovine slovenskega misijonarstva. Celje 1998.

³⁶ Marjan Drnovšek, Slovenski izseljenci in katoliška Cerkev. V: Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju, Ljubljana 2002, str. 129.

Če vzamemo v roke njegova predavanja, ki so jih študenti v ljubljanskem seme-nišču stenografirali in objavili v litografski obliki (1906) z naslovom Dostavki »Soci-jalizmu«, in jih primerjamo z njegovim razmišljanem o izseljevanju Slovencev v Ve-stfalskih pismih (1899), ugotovimo, da je v Dostavkih večji poudarek na vlogi države. Država mora skrbeti, prvič, da se izseljevanje ne odvija pod prisilo (»pritiskom kake sile«) in da nadzoruje tiste, »ki vabijo k izseljevanju«, drugič, da izseljenci na poti nimajo materialnih in moralnih težav in da nadzoruje delovanje izseljenskih agentov in ladijskih družb, ter tretjič, da jih varuje tudi v tujini s pomočjo konzulatov in hkrati skrbi, »da ohranijo izselniki še vedno čustvo za domovino«. Obžaluje, da v letu 1905 dunajskemu državnemu zboru predloženi zakon o izseljevanju ni bil sprejet. Ob tem izpostavi pomen Rafaelove družbe in cerkve nasploh (Dostavki, 1906: 42–44). Izpo-stavim naj Krekovo gledanje o vabljenju k izseljevanju. V obravnavanem obdobju je redkokdo odšel zaradi vabila v Ameriko, razen če ni imel v mislih sorodnikov, prija-teljev in znancev, ki so s pismi ali na obiskih doma »vabili« bližnje k odhodu. Javno mnenje ni bilo naklonjeno izseljevanju. Mislim, da je takratno izseljevanje potekalo kot del evropsko-ameriškega delovnega trga, da je vsakdo dobro vedel, kam bo šel, koliko bo zaslužil ipd., čeprav je zaradi svobodnega trga in prepovedi predhodnega sklepanja delovne pogodbe (v ljudskem jeziku »kontrakta«) marsikateri imel težave na svoji življenjski poti v novem okolju.

Tudi z ozirom na razloge za odhod Krek potrjuje misel, ki jo je izrekel Anton Korošec na tretjem katoliškem shodu (1906), in sicer da odhajajo ljudje, polni zdravja in delovnih moči, z upanjem na boljše življenje (Drnovšek, 1991: 28–29). Študenti so povzeli Krekovo ostro razmišljanje: »Naši ljudje se ne izseljujejo zato, kakor lačni po-lentarji, kakor gališki kmetje, ki komaj vedo, kako jim je ime, kakor nekaj prebivalcev v Dalmaciji, ki niti hiš nimajo – pri nas se izseljujejo večinoma brihtni ljudje, žene jih inteligenca ... Nesorazmerje med delom in sadom svojega truda jih žene po svetu ... Naši izseljenci niso idiotje, to ni četa tistih, ki jih žene le obup ... Kulturna izobrazba našega naroda je na veliko višji stopnji, kakor pa je kulturna stopnja njegovega go-spodarstva« (Dostavki, 1906: 44). Predaleč bi zašel, če se spustim v razmišljanje o tej temi, dejstvo pa je, da ni tako malo argumentov, ki potrjujejo gornjo tezo.

In še tretji novi element se pojavi, tj. Krekovo razmišljanje o »kolonizaciji« v duhu razmišljanja: »Kolonizacija je močna trdnjava, ki ureja pot po svetu. Tako se začne imperium«. Vzor mu je Anglija, taki želita postati Nemčija in Rusija, to sta tudi že Francija in Španija, le »Avstrija se do sedaj še nič ni gènila. Za nas bi bil teren na Balkanu. Toda razmere so pri nas take, da ni misliti na redno kolonizacijo ... Največja hiba pa je, da Avstrija, ki ima največ izseljencev, nima izselniškega zakona.« Kljub temu da so povzete misli posredne, skozi študentsko predelavo, so zanimive in se po-javljajo tudi kasneje, npr. v drugi polovici tridesetih let 20. stoletja pri Francu Omahnu (Omahen, 1938: 56).

10. Po Krekovi vrnitvi

Nekaj dni po vrnitvi zasledimo v *Slovenecu*³⁷ napoved Krekovega predavanja v Katoliškem domu v Ljubljani o potovanju v Vestfalijo in tamkajšnjih razmerah, ki ga je imel 11. junija 1899 v okviru organizacije SKSZ. V enoinpolurnem predavanju v nabito polni dvorani je spregovoril o razmerah med slovenskimi delavci v Vestfaliji. Že 14. junija je *Slovenec* objavil pismo Frana Marna, datiran 11. junija, »iz dalje Pruske« (Sodingen-Herna), v katerem odgovarja na dopis v *Slovenskem narodu*, ki je bil poslan iz Altendorfa. Narodov dopisnik Klopčič mu očita, da je prišel v Vestfalijo iz strankarskih razlogov, agitirat za Mohorjevo družbo in »za slovenske liste«. Marn ugotavlja, da so razmere Slovencev res »žalostne«, v narodnostnem oziru šibke, kar povezuje z dejstvom, da so pač na »Pruskem« in brez državljanskih pravic. Tolaži ga, da se tudi domačim Poljakom ne godi nič bolje. Zato poziva, da bi bili Slovenci, Čehi in Poljaki bolj enotni (»vzajemni«), da bi sčasoma kaj dosegli. Glede Kreka Marn poudari, da so ga Slovenci z veseljem in navdušenjem sprejeli, da so slišali božjo besedo v slovenskem jeziku, in nadaljuje: »Še nam bije v naših prsih verno slovensko srce, ki ne bo nikdar pozabilo lepe naše domovine, čeravno nam ona ne daje potrebnega zaslužka, kojega si moramo vsled uničujočega kapitalizma avstrijskega iskati daleč med tujimi narodi.« Krek jim je obljubil vsakoletni obisk slovenskega duhovnika in jih spodbujal k združevanju in skupnemu delovanju. Šestnajstega aprila je imel Krek tri govore v njihovi cerkvi (Sodingen-Herne), najprej v slovenščini, nato češčini in na koncu v poljščini. »Pri prvih obeh so bili zajedno većinoma Slovenci in Čehi, ker ti se posebno razumemo in tudi mnogo med seboj občujemo,« zapiše Marn, delavec po poklicu, in zaključi, da so nato odšli na shod v gostilno, kjer so se zabavali, »razgovarjali o naši organizaciji« in tudi zapeli.³⁸ To je lep primer vzorca delovanja Kreka v Nemčiji, kjer je združeval versko poslanstvo z narodnim in ne nazadnje političnim delovanjem.

Krek je o obisku poročal ljubljanskemu škofu Antonu Bonaventuri Jegliču, ki je sprejel njegov predlog, da bi slovenski duhovniki v prihodnje še odhajali med izseljence v Nemčijo. To nam dokazujejo številni potopisi izpod peres poznejših misijonarjev. Še istega leta sta v adventnem času odšla frančiškana p. Ananija Vračko iz Brežic in p. Konrad Mesar iz Jaske,³⁹ ki ju je nemška policija povsem onemogočila. Bolj uspešen je bil leta 1900 Ivan Knific, študent na Dunaju, ki je le dobil policijsko soglasje za »pastirovanje« za pet tednov v petnajstih župnijah. O tem je napisal 30 pisem.⁴⁰ Za božič leta 1900 sta odšla Luka Arh in Anton Koritnik (pozneje profesor na šentviški gimnaziji v Ljubljani). Arh je bil dopisnik *Slovenca*.⁴¹ Večje število študirajočih in duhovnikov med Slovenci v Nemčiji je bila posledica dogovora med ljubljanskim

³⁷ *Slovenec*, XXVIII, št. 131, 10. 6. 1899 in št. 132, 12. 6. 1899.

³⁸ *Slovenec*, XXVIII, št. 134, 14. 6. 1899.

³⁹ *Slovenec*, 1900, št. 2, in 84.

⁴⁰ *Slovenec*, 1900, št. 94–131.

⁴¹ Luka Arh, Med Slovenci ob Renu, *Slovenec*, 28. 12. 1900–23. 2. 1901.

škofom A. B. Jegličem in frančiškanskim provincialom Konštatinom Luserjem glede pastoralne oskrbe Slovencev v nemških rudnikih (Kolar, 1998: 120–121). Krekovo delo v Nemčiji je po prvi svetovni vojni nadaljeval Janez Kalan, ki je tudi pisal Vestfalska pisma v *Slovenecu* (Dolenec, 1933/IV: 43).

SKLEP

V senci množičnega izseljevanja Slovencev v Združene države Amerike je potekalo izseljevanje v Nemčijo. Med njima najdemo skupne in različne pojave in procese. V obeh primerih so se v največjem obsegu zaposlovali v rudnikih, ženske so bile gospodinje. Vendar so v takratnem jeziku izseljence v Združene države označevali 'izseljenci', v Nemčijo pa samo 'delavci', saj je tudi splošna avstrijska zakonodaja razlikovala med prekoceanskimi (prvimi) in kontinentalnimi (drugimi) selitvami. Tako odhajajoči v Združene države kot v Nemčijo so verjeli v začasnost svoje odsotnosti, ki se je izkazala za zmotno. Oboji so verjeli v skorajšnjo vrnitev, v letu ali dveh, vendar je večina ostala dlje časa. Vračanju v domovino sledimo v obeh primerih. Z izbruhom prve svetovne vojne so se moški priseljenci v Nemčiji – na podlagi dogovora med Avstro-Ogrsko in Nemčijo – morali odzvati klicu vojaških oblasti, medtem ko so se ameriški obvezniki kot avstrijski državljani temu lahko izognili. Konec koncev so si Združene države Amerike in Nemčija z letom 1915 stali na nasprotnih bojujočih se straneh. Tudi številčno so bile Združene države vabljivejši cilj: leta 1910 se je v Združenih državah odločilo za slovenski materni jezik 123.250 oseb, rojenih v Avstro-Ogrski (poleg 59.612 rojenih v Ameriki) (Daniels, 2002: 217–216), v Nemčiji se je leta 1900 za slovenski materni jezik odločilo 9.193 oseb, od tega 6.453 moških in 2.740 žensk (Valenčič, 1990: 64). Tudi naturalizacija je bila na prelomu v 20. stoletje bolj pogosta v Združenih državah kot v Nemčiji. Načeloma si moral imeti za pot v Združene države potni list, v Nemčijo si lahko odšel s potrjeno delavsko knjižico (Delavske bukvice, Arbeitsbuch). Mnogim je bila Nemčija le prehodni cilj na poti v Združene države tako, da so si s prihranki z delom v nemških rudnikih kupili ladijsko karto za pot v Ameriko. Nemčija je imela prednost v časovnem oziru, saj so bili trgovski stiki (krošnjarstvo) med slovenskim in nemškim prostorom zelo stari, vsaj od konca 15. stoletja, z Združenimi državami pa od srede prve polovice 19. stoletja. Skratka, Amerika je bila najbolj zaželen cilj v nekaj desetletjih pred letom 1914 oz. 1915, kar se je odražalo tudi v takratnih medijih, ki so bili polni bolj ali manj nasprotujočih si člankov o odhajanju v Ameriko, številnih dopisov ameriških Slovencev in ne nazadnje oglasov potovalnih agencij, medtem ko se je o Nemčiji in tamkajšnjih Slovencih manj pisalo in vedelo. Zato so Krekova *Vestfalska pisma*, ki jih je objavljala v katoliškem glasilu *Slovenec* (1899), pravo odkritje Slovencev v Nemčiji.

Janez Evangelist Krek je bil dober poznavalec izseljenske problematike, ki jo je obravnaval z različnih vidikov – od prizadevanj za sprejetje izseljenskega zakona v Avstriji (neuspešno) do dela pri Rafaelovi družbi, od terenskega opazovanja med

izseljenci v Porurju in Vestfaliji do strokovnih in znanstvenih analiz te teme v knjigah, časopisih, na predavanjih ipd. Zavedati se moramo, da je bilo njegovo izhodišče delovanja zavezanost krščanstvu in v okviru katoliške Cerkve, da je bil v svojem socialnem in protikapitalističnem čutenju in delovanju marsikdaj na meji s socialističnimi idejami, čeprav je bil izrazit nasprotnik tako socialdemokratske kot liberalne ideologije. Presenetijo nas nekatere ideje, ki so povezane z migracijsko problematiko, na primer navduševanje nad kolonizacijo na Balkanu. V prispevku obravnavam njegove socialne in ekonomske poglede v povezavi z izseljevanjem, vključujoč tudi njegove ideje o slovenski migraciji nasploh. Uvrščam ga v krog katoliških intelektualcev, ki so se zavedali pomena izseljevanja Slovencev, ki je ravno v njegovem obdobju doživelo svoj vrh. In to ne samo na teoretičnem polju, temveč tudi v konkretnih prizadevanjih na vseh ravneh javnega prostora, kjer je bil aktiven.

LITERATURA

- Adlešič, Jurij (1909): Organizacija slovenskega izseljeništva. V: Čas, zv. 4 in 5. Ljubljana: Leonova družba.
- Bonač, Vladimir (1960): Slovenci v Westfaliji. V: Slovenski izseljenski koledar 1960. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.
- Brockhaus' kleines Konversations-Lexicon (1914). Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Bren, Hugon (1928): Slovenci v inozemstvu. V: Slovenci v desetletju 1918–1928. Ljubljana: Leonova družba.
- Brumen, Vinko (1968). Srce v sredini: življenje, delo in osebnost Janeza Evangelista Kreka, Buenos Aires: Baraga.
- Dahlmann, Dittmar, Kotowski, Albert S., Karpus, Zbigniew (ur.) (2005): Schimanski, Kuzorra und andere. Polnische Einwanderer im Ruhrgebiet zwischen der Reichsgründung und dem Zweiten Weltkrieg. Essen: Klartext.
- Daniels, Roger (2002): *Coming to America. A History of Immigration and Ethnicity in American Life*. New York: Perennial.
- Deželić, Berislav Đuro (1931): Naša emigracija u Njemačkoj. Zagreb: Jugoslovanska Štampa d.d.
- Dolenec, Ivan (1923): Dr. Janez Ev. Krek. Izbrani spisi. I. zvezek. Celje: Družba sv. Mohorja.
- Dolenec, Ivan (1933): Dr. Janez Ev. Krek. Izbrani spisi. IV. zvezek: prvikrat v državnem zboru (1897–1900). Celje: Družba sv. Mohorja.
- Drnovšek, Marjan (1989): Odmevnost Trunkove knjige Amerika in Amerikanci v letih 1912–1913. V: Zgodovinski časopis, 43, št. 4. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Drnovšek, Marjan (1993): Izseljevanje z območja lavantinske škofije pred prvo svetovno vojno in odnos Cerkve do tega pojava. Celje: Mohorjeva družba.

- Drnovšek, Marjan (1998): Usodna privlačnost Amerike. Ljubljana: Nova revija.
- Drnovšek Marjan (1998): Podoba Amerike na ilustracijah Ivana Vavpotiča. V: Kronika, 47, št. 1–2. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Drnovšek, Marjan (1991): Pot slovenskih izseljencev na tuje. Od Ljubljane do Ellis Islanda – Otoka solza v New Yorku, 1880–1924. Ljubljana: Založba Mladika.
- Drnovšek, Marjan (2002). Slovenski izseljenci in katoliška Cerkev. V: Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju. Ljubljana: Družina.
- Drnovšek, Marjan (2003): »Izseljevanje je rakrana na telesu našega naroda«. *Historični seminar 4. Zbornik predavanj 2001–2003* (ur. M. Kokole, V. Likar, P. Weiss), Ljubljana : Založba ZRC.
- Drnovšek, Marjan (2004): Osebno in javno v izseljenski korespondenci. V: Dve domovini / Two Homelands, 20. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.
- Drnovšek, Marjan (2006): Pogledi na »domovino« in »tujino« skozi optiko izseljenstva. V: Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Forberg, Martin (1990): Foreign Labour, the State and Trade Unions in Imperial Germany, 1890–1918. New York & Oxford & Munich: Berg.
- Friš, Darko (1995): Ameriški Slovenci in katoliška Cerkev 1871–1924. Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva založba.
- Granda, Stane (1998): Krek in slovensko zadružništvo. V: Janez Evangelist Krek (1865–1917). Maribor: Slomškova založba.
- Jurčec, Ruda (1935): Krek, Janez Evangelist. Ljubljana: Hram.
- Klemenčič, Matjaž (1984). Slovenci v ameriški statistiki v 19. in 20. stoletju. V: Celovski zvon, II/4. Celovec: Mohorjeva družba.
- Kolar, Bogdan (1990). Družba svetega Rafaela do ustanovitve ljubljanske podružnice. V: Dve domovini / Two Homelands 1. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.
- Kolar, Bogdan (1992): Janez Evangelist Krek in izseljenstvo. V: Krekov simpozij v Rimu. Celje: Mohorjeva družba.
- Kolar, Bogdan (1998): Krek in izseljenci. V: Janez Evangelist Krek (1865–1917), Maribor: Slomškova založba.
- Krek, Janez Evangelist (1895): Črne bukve kmečkega stanu. Jedro kmečkega vprašanja. Ljubljana: Katoliška tiskarna (tisk).
- Kuhar, Alojzij (1939): Naše izseljensko vprašanje. V: Spominski zbornik Slovenije. Ljubljana: založba Jubilej.
- Lukan, Walter (1992 a): Krek, Janez Evangelist. Enciklopedija Slovenije 6, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Lukan Walter (1992 b): Janez Ev. Krek – biografski in bibliografski pregled. V: Krekov simpozij v Rimu. Celje: Mohorjeva družba.
- Mačkovšek, Janko (1912): Narodno obrambno delo. V: Napredna misel, I, zv. 4. Krško: Mihajlo Rostohar.

- Melik, Vasilij (1992): Pomen Kreka za slovensko zgodovino. V: Krekov simpozij v Rimu. Celje: Mohorjeva družba.
- Mulaček, Ivan (1913): Naše izseljevanje v številkah. V: Čas, zv. 4. Ljubljana: Leono-va družba.
- Omahen, Franc (1938): Naše izseljevanje v letih 1936–1937. V: Izseljenski zbornik 1938. Ljubljana: Družba sv. Rafaela.
- Orožen, Martina (1992): Krekov časnikarski jezik. V: Krekov simpozij v Rimu. Celje: Mohorjeva družba.
- Peters-Schildgen, Susanne (2003): Polish Pits and Community Formation in the Northern Ruhr Area until 1939. V: Irish and Polish Migration in Comparative Perspective. Essen: Klartext.
- Poročilo o II. slovenskem katoliškem shodu, ki se je vršil leta 1900 v Ljubljani (1901). Ljubljana:
- Slavec, Ingrid (1982): Slovenci v Mannheimu. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozof-ske fakultete.
- Štumberger, Saška (2007): Slovenščina pri Slovencih v Nemčiji. Ljubljana: Znanstve-noraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Šušteršič, Franc (1891): Slovenci v Ameriki. V: Koledar Družbe sv. Mohorja. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Trunk, Jurij (1912): Amerika in Amerikanci. Celovec: samozaložba.
- Valenčič, Vlado (1990): Izseljevanje Slovencev v tujino do druge svetovne vojne. V: Dve domovini / Two Homelands 1. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.
- Vestnik Rafaelove družbe (1913): Družba sv. Rafaela v Ljubljani za naše izseljence. V: Občinska uprava, VIII/1913, št. 13 in 14.
- Vidovič-Miklavčič, Anka (1992): Krekovo združništvo: teorija in praksa. V: Krekov simpozij v Rimu. Celje: Mohorjeva družba.
- Vodopivec, Peter (1994). Slovenski študentje in Dunaj pred prvo svetovno vojno. V: Dunaj in Slovenci. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije & ZRC SAZU.
- Wandruszka, Adam (1980): Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band III, Die Völ-ker des Reiches, 1. Teilband. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Werner, Erich (1985). Slovenci v Porurju. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.
- Winkler I. (1912): Narodnostni prirastek in izseljevanje na Češkem (poročilo). V: Napredna misel, I. zv. 5. Krško: Mihajlo Rostohar.
- Zwitter, Fran (1962): Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji. Ljubljana: Slo-venska matica.

SUMMARY

KREK'S WESTPHALLIAN LETTERS: SOCIAL-ECONOMIC VIEWS AND EMIGRATION

Marjan Drnovšek

Janez Evangelist Krek (1865–1917), a Catholic priest, politician, sociologist and journalist, was at the turn of the 19th century significantly present in the then Austrian and Slovene public. His activity was torn between Ljubljana, the then informal capital of Slovenes and of the province of Carniola, and Vienna. Krek had a strong social sense for peasants and workers and was opposer of the capitalist system. As a Catholic, he was adverse to liberalism and social democracy, and was himself the founder of Christian socialism on Slovene ground. He was the propagator of cooperative societies on Slovene territory. In 1899, when Krek was already member of the Vienna parliament, he went as a Catholic missionary to visit Slovene immigrants in Porurje (river Ruhr basin) and Westphalia in Germany. He sent in a good month time 20 letters about his contacts, experiences and deliberations in Germany, which were published in the Catholic newspaper *Slovenec* in Ljubljana. The letters became known as Westphalian letters and presented a sort of discovery of Slovene emigration to Germany, which was in the shadow of the then mass emigration of Slovenes to the United States of America. The letters reveal Krek's deliberations on the role of migrations on Slovene territory; he compares economic, social, religious, cultural and other relations, that is, similarities and differences between the Slovene space and Germany. Krek rebuked the underdevelopment in the field of modernisation of work and life on Slovene ground, which was according to Krek a consequence of the Viennese politics. He was an ingenious penman and orator. People liked to read his texts and to listen to him. Krek was among the first to deal with migration problematic from theoretical and practical aspects. In the Austrian parliament, he advocated for the acceptance of the migration law (1905) that would regulate the sphere, particularly in view of protection of Austrian emigrants travelling and in new environments. The act was not adopted until the disintegration of the Habsburg monarchy (1918). Krek considered migration issues social ones. He set out the image of Slovene emigrants who were not desperate, weary, spiritless, but young full of hope for a better living, ready for hard yet well-paid work. Krek points out their education that was not merely elementary, which was a consequence of quality Austrian schools. In the spirit of that time, Krek as a Catholic priest reconciled himself with the fact that emigration was a permanent phenomenon that could not be stopped; however, the departure to new environments could be alleviated. The *Rafaelova družba* (Rafael's society) in Ljubljana (*1907) established by the German model, was more or less successful in doing that. I can conclude that the Catholic Church in Slovenia was most aware of the emigration problematic and that it was active in the meaning of improvement of the conditions for emigrants on their way and abroad. Less interest for the emigrants was expressed by the liberals, even less by the socialists. The first were concerned in capital, to the second, in spirit of internationalism, the entire world was the homeland.

NORMATIVNI VIDIKI IN DELOVNE RAZMERE ZA MIGRANTE V ZVEZNI REPUBLIKI NEMČIJI

Marina Lukšič - Hacin*

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Normativni vidiki in delovne razmere za migrante v Zvezni republiki Nemčiji

Avtorica v prispevku analizira položaj in zaščito delavcev, ki so se po drugi svetovni vojni kot Jugoslovani (Slovenci) vključili v mednarodni trg dela, točneje tistih, ki so odšli na delo v Zvezno republiko Nemčijo. V prvem delu prispevka se osredotoča na normativno raven, ki so jo vzpostavljali mednarodni sporazumi, v drugem delu pa na implementacijo dogovorjenega v prakso pri čemer opozarja na delitev Nemčije na zvezne dežele in razlike med njimi. Pri tem skuša odgovoriti tudi na vprašanja ali so bili delavci, ki so prihajali na delo v ZRN, tretirani kot ljudje z vsemi razsežnostmi vsakdanjega življenja ali pa jih je migracijska politika ZRN zreducirala zgolj na delavce – tako na normativni ravni kot v vsakdanjem življenju.

KLJUČNE BESEDE: Slovenci po svetu, ZRN, migracije, migracijska politika, mednarodni sporazumi, delo v tujini

ABSTRACT

Normative aspects and work conditions for migrants in the Federal Republic of German

The author analyses in her contribution the position and protection of workers who included themselves after World War II as Yugoslavs (Slovenes) in the international labour market, more precisely of those who went for work to the Federal Republic of Germany. In the first part of the contribution, she focuses on the normative level established by international agreements, and in the second on the implementation of the appointed in practice whereat she points out the partition of Germany into federal provinces, and the differences between them. Thus, she also attempts to answer the questions whether the workers coming to work in the FRG were treated as people with all dimensions of everyday life, or the FRG migration policy reduced them to merely workers – as well on normative level as in everyday life.

KEY WORDS: Slovenes across the world, FRG, migration policy, international agreements, work abroad

* Dr. sociologije, doc. socialne in politične antropologije, višja znanstvena sodelavka, predstojnica Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija; e-pošta: luksic@zrc-sazu.si

UVOD

V Evropi normativno urejanje migracijskih razmer in zaščita (tuje) delovne sile na nacionalni in mednarodni ravni nista izum obdobja po drugi svetovni vojni ali celo sodobnosti, ampak ju pozna celo dvajseto stoletje. Zaposlovanje v tujini je bilo urejeno z bilateralnimi dogovori med državami že pred drugo svetovno vojno. Tudi Jugoslavija je imela sklenjenih kar nekaj takih sporazumov, med drugim tudi z Nemčijo, kjer je v obdobju med svetovnima vojnama delalo in živelo veliko Slovencev. Druga svetovna vojna je prekinila vse dogovore, hkrati pa so bila z dekretom prepovedana vsa slovenska društva, ki so delovala v Nemčiji.¹ Po drugi svetovni vojni so morale evropske države izkopati izpod ruševin tudi odnose in medsebojno sodelovanje na različnih področjih in eno od teh je bilo vsekakor urejanje (migracijskih) razmer in zaščite za delavce, ki so se napotili na delo v drugo državo.

Namen članka je odgovoriti na vprašanja o položaju in zaščiti delavcev (Slovencev), ki so se po drugi svetovni vojni kot Jugoslovani vključili v mednarodni trg dela, točneje tistih, ki so odšli na delo v Zvezno republiko Nemčijo (v nadaljevanju ZRN). Kakšne so bile razmere, v katere so vstopali Slovenci, ki so odhajali na tako imenovano začasno delo v ZRN? Kakšne so bile normativne razmere, ki jih je ZRN postavljala za tuje delavce? Ali je naše ljudi kot Jugoslovane njihova država kakorkoli zaščitila? Kakšen je bil odnos med Jugoslavijo in ZRN na meddržavni, bilateralni ravni v zvezi z urejanjem razmer in zaščite državljanov na delu v ZRN? Kakšen je bil položaj delavcev v tujini glede na položaj, ki so ga imeli delavci na domačem trgu dela? Ali so sindikati kot organizacije, katerih poslanstvo naj bi bila prav zaščita pravic delavcev, svoje delo vršili tudi na mednarodni ravni? Ali so bili delavci, ki so prihajali na delo v ZRN, obravnavani kot ljudje z vsemi razsežnostmi vsakdanjega življenja ali jih je migracijska politika ZRN zreducirala zgolj na delavce – tako na normativni ravni kot v vsakdanjem življenju? Kako so bili normativni dogovori izpeljani v praksi?

Za opis migracijske situacije v ZRN po drugi svetovni moramo najprej omeniti zakon o posredovanju dela in zavarovanju pred brezposelnostjo iz leta 1957. Določal je, da so tuji delavci za zaposlitev v ZRN potrebovali delovno dovoljenje (Arbeitserlaubnis), ki ga je izdal zvezni zavod, če meddržavne pogodbe niso določale drugače. Dovoljenja so bila izdana za določen čas in omejena na določene obrate, vrste poklicev, gospodarske veje ali okraje (Rozman, 1969: 59–60). Naštete omejitve spominjajo na načela kvotnega sistema sedanje migracijske politike EU in posameznih držav članic EU.

Poleg delovnega dovoljenja je bilo treba pridobiti dovoljenje za bivanje v ZRN (Aufenthaltslaubnis). Kriterije in postopke za prihod tujcev in njihovo bivanje je po drugi svetovni vojni na novo urejal poseben zakon »Ausländergesetz«, ki je začel

¹ O razmerah v Evropi med obema vojnama in o Slovencih v Nemčiji je veliko pisal Marjan Drnovšek. Glej npr. Drnovšek, 2004, in Drnovšek, 2006.

veljati 1. oktobra 1965. Po tem zakonu sta se načelno tujcem dovoljevala prihod in bivanje v ZRN, če je bilo oboje v skladu z interesi države. Pravne pravice, da bi zahtevali to dovoljenje, tujci niso imeli. Dovoljenje za bivanje je izdajal pristojni nemški urad, postopek pa je bil odvisen od načina urejanja zaposlitve in priselitve. Dovoljenje za bivanje se je lahko izdalo pred prihodom ali ob prihodu. V obeh primerih je bilo treba predložiti zdravniško spričevalo.² Delavci, ki so prihajali iz držav, ki so imele z ZRN podpisane bilateralne sporazume o zaposlovanju svojih državljanov in jih je najela za delo nemška komisija ali nemški urad v tujini, so že pred odhodom prejeli izkaznico (Legitimationskarte), s katero so dobili pravico do potovanja v ZRN in bili oproščeni, da bi si morali pred prihodom v Nemčijo priskrbeti dovoljenje za bivanje v obliki vizuma. Dovoljenje so dobili po prihodu v ZRN od krajevne oblasti za tujce.³ Sodelovanje z nemško komisijo ali z uradi v inozemstvu je zagotavljalo delavcu večjo (začetno) varnost, saj je bila delovna pogodba podpisana pred odhodom v ZRN, zagotovljeno je bilo stanovanje, opravljen je bil nujni zdravniški pregled in ne nazadnje je bila preverjena njegova ustreznost o nekaznovanju z odvzemom prostosti. (Rozman, 1969: 58–59) V primeru individualne, t. i. neorganizirane priselitve je bil potreben vizumski postopek. »Za uveljavljanje vizumskega postopka vstopa je bilo potrebno t. i. garantno pismo nemškega delodajalca, pri katerem so jim običajno sorodniki ali znanci, ki so že bili v ZRN, priskrbeli delo. S podaljševanjem delovnih pogodb in delovnega dovoljenja se je avtomatično podaljševalo tudi dovoljenje za bivanje, ki je bilo strogo vezano na delovno dovoljenje. Garantno pismo jim je običajno zagotavljalo tudi preskrbljeno prebivališče – sobo pri manjših zasebnih podjetjih in posteljo v barakah pri večjih obratih in tovarnah.« (Slavec, 1982: 161) Tako so do konca šestdesetih let v ZRN prihajali ljudje iz Slovenije oziroma Jugoslavije, individualno, neorganizirano, sprva tudi nelegalno: »Do leta 1963, ko je bilo izseljevanje nelegalno, so odhajali predvsem obmejni primorski in prekmurski Slovenci, ki so se najprej napotili v Italijo in Avstrijo, potem pa naprej v druge dežele. V Nemčiji so se naseljevali v večjih mestih, največ v Münchnu, Stuttgartu, Frankfurtu, Ingolstadt, kjer je največ Pomurcev zaposlenih v tovarni Audi.« (Korpič, Horvat, 1992: 86) Pozneje, ko so bile uradno odprte jugoslovanske meje, je izseljevanje postajalo vse bolj množično, a še vedno pogosto neorganizirano in privatno.⁴ Rozman pravi, da je bilo po podatkih OECD⁵ v ZRN 1968 leta skupno z družinskimi člani 180.000 Jugoslovancev. (1969: 57) »V Zvezni republiki Nemčiji je jugoslovanskih delavcev precej več kakor v Švici. Tudi o njih imamo le približne podatke. Leta 1967 je bilo zaposlenih v vsej Nemčiji približno 98.000 Jugoslovancev, skupno z družinskimi člani pa blizu

² Zakon je predpisal štirinajstdnevni rok za preglede tistih delavcev, ki so v času sprejetja zakona že bivali v ZRN. Če se tuji delavec ni držal tega roka po svoji krivdi, se mu je zaradi ogrožanja javnega zdravja prepovedalo bivanje v Nemčiji. (Rozman, 1969: 58)

³ Zakon je predvideval tudi posebna dovoljenja za študente, dijake in za poklicno izobraževanje. (Rozman, 1969: 60).

⁴ Več o tem Lukšič - Hacin, 2003: 227–243 in Lukšič -Hacin, 2006: 35–60.

⁵ Organisation économique de coopération et développement.

140.000. Po narodnosti je največ Hrvatov, nato pa Srbov, Slovencev in Bosancev oziroma Hercegovcev. Tudi v ZR Nemčiji je večina naših delavcev zaposlena v industriji, v gradbeništvu, gostinstvu in podobno.« (Petrin, 1968: 36) Delež jugoslovanskih delavcev je bil velik tudi skozi 'nemško perspektivo'. Stare navaja, da je bilo 54 odstotkov kvalificiranih delavcev iz Jugoslavije, iz Grčije 9 odstotkov in Italije 12 odstotkov. Po številčnosti pa so bili leta 1970 jugoslovanski delavci na drugem mestu (334.000), takoj za turškimi delavci. (1970: 52–54) Koliko je bilo pri tem Slovencev? Na to vprašanje zelo težko točno odgovorimo, saj so bili podatki pomanjkljivi, evidence nepopolne, celotno izseljevanje nezabeleženo in v dokumentih in razpravah najdemo le ocene. Stare (1970: 51) piše, da je treba uradnim podatkom, ki kažejo število delavcev, ki so šli v tujino prek službe za zaposlovanje, dodati vsaj še 30 do 40 odstotkov. Temu Rupnik (1977: 266) dodaja, da naj bi bilo v ZRN v sedemdesetih letih med 45 in 50 tisoč Slovencev. Ne glede na točnost ocen pa drži ugotovitev, da je največ Jugoslovancev odšlo po drugi svetovni vojni na delo prav v ZRN – isto lahko ugotovimo tudi za Slovence. Kljub temu Jugoslavija vse do konca šestdesetih let ni imela sklenjenih sporazumov, ki bi urejali delovni in socialni položaj njenih državljanov v ZRN. »Poseben problem je v tem, da z Nemčijo kot eno največjih migracijskih držav, kjer je približno 100.000 Jugoslovancev (z družinami 140.000), dolgo nismo imeli urejenih odnosov, sklenjene konvencije itd.« (Šetinc, 1968: 33) Podobno navaja Petrin (1968: 36), ko ugotavlja, da je bil problem, ker Jugoslavija ni imela sklenjenih dogovorov o zaposlovanju, zato naši delavci niso bili enakopravni z domačimi.⁶ Pri zaposlitvi ob posredovanju zavodov za zaposlovanje je bilo vsaj delno poskrbljeno za položaj delavcev, individualni iskalci pa so bili prepuščeni sami sebi.

Opisano stanje se je uredilo šele konec šestdesetih let in postopno sta se v skrb za zaposlovanje in delovne razmere poleg jugoslovanskih Zavodov za zaposlovanje (republiških in občinskih) vključila še Republiška konferenca SZDL (in občinske) in Republiški svet zveze sindikatov Slovenije. V njuni pristojnosti so bili organizacija posvetov, informiranje, pomoč in sodelovanje v procesu organiziranega zaposlovanja, kot so to določali bilateralni sporazumi. (Stare, 1972: 33; Lukšič - Hacin 2006: 50–57) Organizirano in formalno angažiranje državnih institucij za zaščito jugoslovanskih državljanov na delu v tujini je bila zelo pomembna in dolgoročno odločujoča dejavnost, ki je pomembno prispevala k varnosti ljudi, ki so odšli v tujino. Sicer v praksi ZRN normativne uredbe mnogokrat niso bile idealno izpeljane, po drugi strani pa ne smemo zanemariti dejstva, da je uvedba normativne zaščite nujen korak pri zagotavljanju pravic zapostavljene populacije znotraj tako ali drugače različne večine.

⁶ Iz 42. člena Zakona o ratifikaciji sporazuma med Republiko Slovenijo in Zvezno Republiko Nemčijo je razvidno, da sta Zvezna republika Nemčija in Federativna ljudska republika Jugoslavija 10. marca 1956 podpisali pogodbo, ki pa se je nanašala le na določene terjatve iz socialnega zavarovanja. (<http://www2.gov.si>).

Pomembnejši mednarodni sporazumi in organizacije, ki so vplivali na delovne razmere

Preden si ogledamo dvostranske sporazume med Jugoslavijo in ZRN, ki jih je za določen čas nasledila tudi Slovenija, si oglejmo konvencije Mednarodne organizacije dela (ILO), ki so v tem času zagotavljale zaščito delavcev na delu v tujini in so najverjetneje tudi pomembno vplivale na vsebino dvostranskih meddržavnih sporazumov.

MEDNARODNA ORGANIZACIJA DELA

Mednarodna organizacija dela (ILO)⁷ z mednarodnimi akcijami »skrbi za izboljševanje delovnih in življenjskih razmer ter za materialni in duhovni razvoj ljudi v svetu. Njena temeljna dejavnost je oblikovanje minimalnih mednarodnih meril za delo ter osnutkov mednarodnih konvencij o plačah, delovnem času, najnižjih starostnih mejah pri zaposlitvi, pogojih za delo pri različnih kategorijah delavcev, odškodninah, socialnem zavarovanju, plačnem dopustu, varstvu pri delu, pomoči pri zaposlovanju, nadzoru nad delom in svobodi združevanja. Agencija daje vladam tudi tehnično pomoč. Deluje po načelih tripartitnosti (sodelovanje predstavnikov delavcev, delodajalcev in vlad v nekaterih organih), univerzalnosti in politične nevtralnosti«. (Enciklopedija, 1993: 42)

Za analizo položaja Slovencev (Jugoslovancev) na trgu dela v ZRN po drugi svetovni vojni je pomembno, da je leta 1968 Jugoslavija ratificirala konvencijo Mednarodne organizacije dela, t. i. konvencijo št. 97 o migraciji delavcev z namenom zaposlitve, in sicer v spremenjenem besedilu iz leta 1949.⁸ Konvencija je obvezovala podpisnice, da so Mednarodnemu uradu za delo in drugim članicam Mednarodne organizacije dela posredovale informacije o politiki in nacionalni zakonodaji na področju emigracije in imigracije, o svojih posebnih določbah o migraciji z namenom zaposlitve, o delovnih in življenjskih razmerah migrantov ter o splošnih sporazumih in o posebnih pogodbah, ki jih je država v zvezi z migracijami sklenila z drugimi državami. Podpisnice so se obvezale, da bodo imele ustrezno in brezplačno službo za pomoč delavcem – migrantom, med drugim tudi za njihovo natančno obveščanje, da

⁷ International Labour Organization. Ustanovljena je bila leta 1919 s sedežem v Ženevi. Od leta 1946 je specializirana agencija ZN. SFRJ je bila kot pravna naslednica Kraljevine SHS članica ILO od ustanovitve 1919. Leta 1949 je za dve leti prekinila članstvo. SFRJ je ratificirala 76 od 172 mednarodnih konvencij, sprejetih v ILO. Slovenija se je do osamosvojitve 1991 vključevala v delo te organizacije v okviru SFRJ. Republika Slovenija je 29. 5. 1992 postala polnopravna članica ILO. (Enciklopedija, 1993: 42)

⁸ Konvencija je bila sprejeta leta 1939 na petindvajsetem zasedanju Mednarodne organizacije dela v Ženevi. Na 32. zasedanju, ki je bilo 8. junija 1949 v Ženevi, je bila spremenjena in prilagojena novim razmeram v mednarodnih odnosih po drugi svetovni vojni. Jugoslavija je spremenjeno konvencijo ratificirala v začetku leta 1968, veljati pa je v Jugoslaviji začela 18. decembra 1968. (Svetek, 1969: 74–75)

bodo skrbele za ukrepe, ki so olajšali odhod, potovanje in sprejem delavcev – migrantov,⁹ da ne bodo izvajale diskriminacije proti tujim delavcem, ki delajo na njihovem ozemlju, ne glede na narodnost, raso, vero, spol, in da bodo podpisale bilateralne sporazume o zaposlovanju delavcev z državami podpisnicami, kamor je odhajal večji del njihovih državljanov na delo. Pri tem naj bi se upošteval princip recipročnosti. (Svetek, 1969: 74–75) Druga za našo temo pomembna konvencija Mednarodne organizacije dela, ki jo je Jugoslavija ratificirala leta 1970, je konvencija št. 121. Gre za konvencijo o dajatvah za nesreče pri delu in za poklicno bolezen.¹⁰ (Svetek, 1971: 48) Omenimo še, da je Mednarodna organizacija dela naslednje leto (1971) sprejela resolucijo, ki je zahtevala, da je treba tuje delavce izenačiti z domačimi glede plač in socialnih pravic. (Rupnik, 1972: 38)

BILATERALNI SPORAZUMI

Poleg opisanih konvencij Mednarodne organizacije dela so za položaj Jugoslovancev (Slovencev) v ZRN v tem času zelo pomembni dvostranski sporazumi med državama. Pogajanja med državama so se začela leta 1967 in so zajela tri področja: zaposlovanje jugoslovanskih delavcev v ZRN,¹¹ socialno zavarovanje in varstvo v času nezaposlenosti naših delavcev v Nemčiji. »Po sedanjem neurejenem stanju namreč jugoslovanski delavci niso izenačeni niti z domačimi nemškimi delavci, niti z delavci tistih držav, s katerim ima ZR Nemčija že sklenjene konvencije o socialnem zavarovanju, zaposlovanju in nezaposlenosti, niti z delavci tistih držav, ki so – skupaj z ZR Nemčijo – združene v Evropski gospodarski skupnosti. (...) Posledica pomanjkanja mednarodnih sporazumov je tudi to, da morajo naši delavci posebej plačevati zdravstveno zavarovanje svojih družinskih članov, ki so ostali v Jugoslaviji, vtem

⁹ Tu je bil dan poseben poudarek na medicinski službi in zagotavljanju zadovoljivega zdravstvenega stanja delavcev ob odhodu in vrnitvi, pa tudi med potovanjem na delo v drugo državo. (prav tam)

¹⁰ Konvencijo je sprejela Mednarodna organizacija dela na svojem 48. zasedanju dne 8. julija 1964 v Ženevi. Nadomestila je vse dotedanje delne ureditve odškodnin za nesrečo pri delu (v kmetijstvu leta 1921, splošno konvencijo o odškodninah za nesrečo pri delu iz leta 1925 in konvencijo o poklicnih boleznih iz leta 1934). (Svetek, 1971: 48)

¹¹ »S sklenitvijo sporazuma o zaposlovanju naših delavcev v ZR Nemčiji bi dobili naši delavci enake pravice iz delovnega razmerja, kakor jih imajo po nemški nacionalni zakonodaji domači, nemški delavci. Zaposlovanje bi se tudi uredilo tako, da ne bi bili naši delavci v ZR Nemčiji izpostavljeni neorganiziranemu angažiranju nemških delodajalcev, s čimer izgubijo tudi v Jugoslaviji določene pravice prav iz socialnega (zdravstvenega in invalidskega) zavarovanja. Naši delavci bi bili zavarovani za primer nezaposlenosti enako kakor nemški delavci, pri čemer bi se dalo morda doseči tudi to, da bi se jim dajatve izplačevale – vsaj določeno dobo – tudi še po vrnitvi v Jugoslavijo, če tamkaj ne bi dobili dela. Najširše pravice pa bi dobili jugoslovanski delavci s sklenitvijo konvencije o socialnem zavarovanju, s katero bi odpadle vse zgoraj navedene nevšečnosti in razlikovanja od drugih delavcev.« (Svetek, 1968: 41)

ko bi konvencija obremenila s temi stroški nemško socialno zavarovanje.« (Svetek, 1968: 41)

Jugoslavija je z ZRN sklenila sporazum o zaposlovanju jugoslovanskih delavcev 12. oktobra 1968, veljati pa je začel 4. februarja 1969 (Rozman, 1969: 60). Prav tako sta državi podpisali sporazum o socialni varnosti. 1. maja 1969 so začele veljati določbe sporazuma, ki se nanašajo na otroške dodatke, 1. septembra 1969 pa določbe sporazuma o socialni varnosti, ki so bile zunaj otroških dodatkov. Tretji sporazum, ki ga moramo omeniti, je bil sporazum o zavarovanju za primer brezposelnosti, ki je začel veljati 1. septembra 1969. (Svetek, 1969: 75)

Sporazum o zaposlovanju jugoslovanskih delavcev v ZRN je urejal postopke za zaposlitev jugoslovanskih državljanov v ZRN in opredeljeval njihove pravice v času dela v ZRN. Določal je tudi druge pravice, npr. v kulturnem in športnem življenju, šolstvu itd. Zagotavljal naj bi enakopravnost z nemškimi delavci. Določena sta bila najvišja pristojna organa, ki sta urejala in nadzorovala zaposlovanje – Zvezni zavod za posredovanje dela in za zavarovanje za brezposelnost (Nürnberg) in Zvezni biro za zaposlovanje (Beograd). Neposreden nadzor je izvajala stalna jugoslovansko-nemška komisija s sedežem v Beogradu, člani komisije so bili imenovani s strani obeh omenjenih (najvišjih) državnih organov. Zvezni biro za zaposlovanje je zbiral ponudbe nemških delodajalcev, zaposlovanje pa je potekalo prek komunalnih zavodov za zaposlovanje. (Rozman, 1969: 60)

Postopek zaposlitve je bil natančno določen. Nemški zvezni zavod za posredovanje dela je poslal ponudbo za zaposlitev jugoslovanskemu zveznemu biroju za zaposlovanje v Beogradu, ki je o njej obvestil komunalne zavode za zaposlovanje. Komunalni zavodi za zaposlovanje so objavili razpis, opravili so izbiro glede na pogoje ponudbe, sestavili so spisek izbranih delavcev in jih obvestili, kdaj morajo priti na končni izbor in na zdravniški pregled. Ko so komunalni zavodi naredil prvo izbiro, so svoj izbor poslali zveznemu biroju za zaposlovanje in republiškem zavodu. Končen izbor so naredili skupni jugoslovanski in nemški selektorji. Izbrani delavci so bili seznanjeni z razmerami na delovnem mestu, za katero so kandidirali, in podpisali ustrezno pogodbo. Pogodba je morala biti sestavljena v maternem in v nemškem jeziku. Sledilo je urejanje potrebne dokumentacije: dovoljenja za delo, potni listi, potrdila o družinskem stanju itd. Izbrani kandidati so ob odhodu dobili izkaznice (Legitimationskarte), ki so nadomeščale vstopne vizume (Einreisesichtvermerk) in delovna dovoljenja (Arbeiterlaubnis, Arbeitsbewilligung). Izkaznice so veljale za isti čas kakor delovna pogodba. Zavod je določil datum odhoda, naročil pri potovalni agenciji oziroma pri železniškem transportu ali avtobusnem podjetju vozovnice in rezervacije za delavce. O datumu odhoda je obvestil zvezni biro in republiški zavod za zaposlovanje. Organizacija poti je bila v pristojnosti nemške delegacije v Beogradu. Sporazum je določal, da so bili zdravniški pregled, postopki pridobivanja dokumentacije, pot in prehrana na poti za jugoslovanske delavce brezplačni. Zavod je dal vsakemu delavcu 3125 S dinarjev za nakup hrane za pot in vozovnico z rezervacijo. Ob prihodu v ZRN so se morali delavci prijaviti pristojnemu nemškemu uradu za delo (Arbeitsamt), v

treh dneh po prihodu pa tudi policijski oblasti, da so dobili dovoljenje za bivanje (Aufenthaltserlaubnis). Nadalje so morali pri pristojni občini vložiti prošnjo za uvedbo kartona za davek na zaslužek, pri pristojnem organu socialnega zavarovanja (Krankenkasse) pa prošnjo za uvedbo kartona socialnega zavarovanja. Oba kartona je moral delavec oddati delodajalcu, da je obračunal davek na dohodek in prispevek za socialno varnost. Prvo dovoljenje za delo v ZRN je bilo izdano za eno leto. Pogodbo je bilo možno podaljšati. Pred potekom veljavnosti izkaznice je moral delavec pri krajevnem uradu za delo (Arbeitsamt) zaprositi za podaljšanje njene veljavnosti in najpozneje en mesec pred iztekom vizuma je moral pri pristojnem jugoslovanskem diplomatskem predstavništvu v ZRN zaprositi za njegovo podaljšanje. Po enem letu je bilo dovoljeno tudi zamenjati delodajalca. V primeru, ko je delavec nameraval spremeniti kraj zaposlitve ali delodajalca, je moral zaprositi za novo delovno dovoljenje. (Rozman, 1969: 61–62; Svetek, 1969: 76)

Drugi omenjeni sporazum, to je sporazum o socialni varnosti, naj bi zagotavljal načelno enakost jugoslovanskih delavcev v ZRN in nemških delavcev v Jugoslaviji z domačimi delavci na področju socialnega zavarovanja in otroških dodatkov. Za delavce, ki so delali v drugi državi, so se po principu recipročnosti uporabljali notranji predpisi države zaposlitve.¹² (Svetek, 1969: 76) S tem dogovorom so se končale dotedanje omejitve delavcem, ki sta jih državi uveljavljali pri izplačevanju svojih dajatev v drugo državo (rente, pokojnine, otroški dodatki, bolniške itd.). Od tega dogovora naprej Jugoslovanom, ki so bili na delu v ZRN, ni bilo več treba plačevati posebnega prispevka za zdravstveno varstvo svojih družinskih članov, če so ti še naprej bivali v Jugoslaviji. Zdaj je jugoslovanski delavec s svojim zavarovanjem v nemškem zavarovanju hkrati zavaroval tudi svoje družinske člane v Jugoslaviji v breme nemškega zavarovanja. Sporazum je podrobno določal razmerja pri plačevanju otroškega dodatka v različnih situacijah. (prav tam: 77) Slednje je bilo zelo pomembno zlasti zaradi številnih neurejenih situacij, v katerih so se znašli otroci zaradi odhoda staršev v tujino ali ločitev,¹³ čeprav so se v praksi še vedno pojavljale velike težave.

»...socialne službe skrbe, da oče (ali oba starša) plačuje preživnino za otroke, ki so ostali doma. (...) Če gresta oba roditelja na tuje, pa tudi v drugih primerih vztrajajo pri dvojezični izjavi, da oče (ali mati ali oba) dovoljuje delodajalcu, da denar za preživljanje otrok in družine pošlje upravičencu. Hkrati socialne službe pomagajo

¹² Sporazum je predvideval nekatere izjeme, ki so veljale vzajemno: delavci, ki jih je na delo v ZRN poslalo jugoslovansko podjetje in so ostali pri njem v delovnem razmerju – tem delavcem so še dve leti veljali jugoslovanski predpisi o socialnem zavarovanju; delavci, ki so le prehodno in po službeni dolžnosti bivali v ZRN (avtobusni, železniški, letalski promet); diplomatski in konzularni predstavniki v ZRN – zanje je veljala jugoslovanska zakonodaja, izjema so bili častni konzuli, ki so bili izbrani iz vrst državljanov ZRN in so že prej bivali na območju ZRN. (Svetek, 1969: 76)

¹³ »Na mariborskem področju so razveze, pri katerih so bili udeleženi naši delavci na tujem, lani tvorile že četrtno vseh razvez. Sicer pa cenijo, da pride v povprečju 15 odstotkov razvez na rovaš odhoda v tujino.« (Šircelj, 1971: 70)

pri urejanju alimentacij iz tujine. Prav tako pomagajo pri sodnih postopkih v zvezi s preživninami. In v primerih, ko roditelj – praviloma je to oče – nikakor noče plačati, kar bi moral plačati, dosežejo, da mu ob obisku vzamejo potni list vse dotlej, dokler dolgovi do otroka ali otrok ne poravna.« (Šircelj, 1971: 70). »Izterjati alimentacijo od očeta, ki je na tujem, je dostikrat Siziŕovo delo. Pogosto matere otrok skušajo leta in leta prek konzularnih predstavništŕev izterjati preživnine, a se jim očetje (...) spretno izmikajo in se za daljši čas odtegnejo plačevanju.« (prav tam: 71)

Tretji sporazum, sporazum o zavarovanju za primer izgube dela, je določal, da sta v času brezposelnosti delavcev, ki so delali na njunih območjih, obe državi plačevali podporo po svojih predpisih. Položaj jugoslovanskih (slovenskih) delavce v ZRN, ki so bili brezposelni, so tako urejali nemški predpisi. S sporazumom so se organi ZRN zavezali, da so delavcu v primeru, ko je izgubil službo brez krivdnih razlogov, pomagali poiskati drugo delo. Če mu niso mogli zagotoviti dela v enem mesecu, so mu morali omogočiti vrnitev v Jugoslavijo in plačati potne stroške. Nemški organ za posredovanje dela je moral kriti stroške za brezposelnost še nadaljnjih pet mesecev, in to v višini in ob pogojih, ki jih je predvidevala jugoslovanska zakonodaja, če po vrnitvi v Jugoslavijo delavec ni našel dela. (Svetek, 1969: 77)

Pomen naštetih sporazumov je bil vsekakor zelo velik, saj je dolgoročno urejal in zagotavljal številne pravice za delavce, čeprav so odšli na delo v tujino. Vendar pa je prihajalo do težav pri izvajanju omenjene zakonodaje v praksi: »Jugoslavija je z vsemi deželami sklenila ustrezne sporazume. Toda kmalu smo prišli do spoznanja, da se gospodarski, socialni in vsi drugi težki problemi okoli teh delavcev ne dajo reševati samo med državami.« (Rupnik, 1972: 38).

SODELOVANJE MED SINDIKATI

Vzporedno z dogovori na meddržavni ravni je potekalo dogovarjanje med sindikati.¹⁴ Za celostno razumevanje delovnih razmer za Jugoslovane (Slovence) v ZRN je pomembno vedeti, da so bili v šestdesetih letih sklenjeni prvi sporazumi o včlanjevanju naših delavcev v nemške sindikate. Delež včlanjenih je bil velik zlasti v gradbeništŕvu in kovinski industriji. Škerlavaj (1974: 77) ocenjuje, da je bilo leta 1975 veliko naših delavcev včlanjenih v te sindikate in da jim je to zagotavljalo dodatno zaščito,¹⁵

¹⁴ V primeru ZRN je prišlo do navezave sindikalnih odnosov z zahodnonemškimi sindikati. »Ravno slednji (DGB) pa so postali glavni partner, saj je tudi Jugoslovane v ZRN daleč največ.« (Rupnik, 1972: 38)

¹⁵ Pri kritični oceni razmer v sindikatu in dodatne zaščite naših delavcev pa Škerlavaj še vedno izpostavlja 'šibke točke': »Članstvo v tujih sindikatih je za naše delavce vsekakor koristno, vendar pa v številnih primerih naši delavci iz raznih vzrokov, tako subjektivnih kot objektivnih, še ne uživajo vseh pravic, ki jim grede iz sindikalnega članstva. Pri tem naj samo omenim kot največji problem vprašanje obveščenosti v nacionalnem jeziku, problem strokovnega izobraževanja, pro-

čeprav, kot izpostavlja Rupnik, so se delavci v tujini soočili po eni strani z dilemo, ali naj se sploh včlanijo v tamkajšnje sindikate, in po drugi strani s strahom tujih sindikatov pred stavkokazi. »Delavci – migrantje so poseben problem tudi za sindikate. V deželah, kjer je sindikalni boj zelo živ in žilav (Francija, Benelux, Velika Britanija), grozi domačim sindikalnim silam stalna nevarnost, da bodo delodajalci izkoristili tuje delavce za stavkokaze. Tam, kjer so sindikati uspeli pridobiti v svoje vrste tudi tuje 'kolege' (kot jih imenujejo v nemško govorečih deželah), se vedno znova pokaže mednarodna delavska solidarnost (npr. stavka kovinarjev v pokrajini Baden-Württemberg jeseni 1971). (...) Tuji delavci so za sindikate dežel uvoznice nemajhen problem tudi zato, ker povzročajo stalne napetosti med domačimi, češ tujci nam zasedajo delovna mesta, pri nas pa raste brezposelnost (Francija), ali pa se domač delavec boji za svoje delovno mesto v primeru recesije (Švica, ZR Nemčija).« (Rupnik, 1972: 38).

Mednarodne povezave in sodelovanja med sindikati različnih držav in sodelovanja sindikatov z Mednarodno organizacijo dela¹⁶ je druga vzporedna linija, po kateri so se urejala razmerja, ki bi zagotovila kar največ pravic in zaščito delavcev, ki so odšli na delo v tujino in se s tem znašli na trgu dela, ki je deloval po drugačnih načelih kot domači. Interesi teh delavcev so bili včasih v navzkrižju z interesi domačih delavcev, kot smo videli, kar je pripeljalo tudi do napetosti in konfliktov med samimi delavci. Prav to je razlog, da so temu vprašanju sindikati različnih držav posvečali posebno pozornost v medsebojnih dogovarjanjih. Jugoslovanski sindikati so v začetku sedemdesetih let dali pobudo za sestanek vseh sindikatov držav, ki so bile prek migracij povezane. »Od 24. do 26. aprila 1972 so se tako v Beogradu sestali na prvem regionalnem posvetovanju sindikalni predstavniki 15 dežel, dveh zahodnoevropskih regionalnih organizacij in Mednarodnega urada dela.« (Rupnik, 1972: 39) Rezultat srečanja naj bi bil širši skupni program v odnosu do omenjenih vprašanj, a do tega ni prišlo, saj so bila prevelika razhajanja med interesi sindikatov držav izseljevanja in priseljevanja. Sindikati »dežel emigracije in imigracije so vendarle še preveč pod vplivom in bremenom posebnih interesov, ki jih imajo ene in druge dežele v zvezi s tujimi delavci. Medtem ko na splošno sindikati dežel emigracije zahtevajo in pričakujejo, da bodo sindikati v deželah gostiteljicah njihovih delavcev bolj dojel njihove interese (izenačevanje pravic vseh delavcev, selitev kapitala za delovno silo in ne obratno, strokovno izobraževanje tujih delavcev ipd.), pa so sindikati velikih dežel – uvoznice tuje delovne sile (ZR Nemčija, Francija, Avstrija) le še močno vklenjeni v klasične pojme ter dokazujejo, kako je zaposlovanje v tujini hkrati tudi pomemben vir blaginje zanje in za matične dežele ter da bi se kapital le težka odločil za selitev v tujino, pač zaradi politične nestabilnosti in negotovosti« (prav tam).

blem stanovanj, še posebej pa problem preživljanja prostega časa, pri čemer mislim na še zmeraj zelo skopo pomoč sindikatov v Nemčiji in Avstriji klubom naših delavcev.« (1974: 77)

¹⁶ Npr.: »Sindikati so v Beogradu pozvali Mednarodno organizacijo dela, naj ukrene vse, da bi se njena resolucija o položaju gostujočih delavcev čim dosledneje uresničevala ter naj konferenca ILO leta 1973 obravnava kompleks migracijskih gibanj, posebno še v Evropi.« (Rupnik, 1972: 39)

Spremembe dogovorov ali drugih pogojev do danes

Do prvih sprememb razmer, na katere so se nanašali bilateralni sporazumi, je prišlo zaradi ustavnih sprememb v Jugoslaviji v sedemdesetih letih. Te so številne pristojnosti prenesle z zvezne na republiško in pokrajinsko raven. V začetku leta 1973 se je izoblikovala nova zakonodaja o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, ki je v pristojnosti zveze urejala temeljne pravice iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja, ki naj bi bile enotne za vso državo, vse podrobnosti pa je prepustila republiški pristojnosti. »Tako je tudi Slovenija dobila po eni strani svoj lastni republiški zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, po drugi strani pa je skupščina samoupravne skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja v Sloveniji sprejela svoj statut pokojninskega in invalidskega zavarovanja, kjer je do podrobnosti obdelan novi sistem pokojninskega in invalidskega zavarovanja v Sloveniji. Ti predpisi so stopili v veljavo s 1. januarjem 1973.« (Svetek, 1973: 216) Spremembe niso neposredno vplivale na sporazume, ki so bili sprejeti med Jugoslavijo in ZRN, so pa spremenile razmere, ki so jih sporazumi zaobjeli, ko so govorili o upoštevanju nacionalnih zakonodaj.

Do neposredne spremembe sporazumov (sporazuma o socialni varnosti) iz leta 1968 je prišlo po letu 1975¹⁷ zaradi sprememb v ZRN, predvsem kar zadeva področje otroških dodatkov. Spremembe so bile nujne zaradi gospodarskih reform v ZRN, ki so vplivale na normativno urejenost področja družinskih, predvsem otroških dodatkov. Močno so se dvignili otroški dodatki za otroke, ki so živeli v ZRN, in to je veljalo tudi za otroke tujih delavcev. Dodatki za otroke, ki so živeli zunaj meja ZRN, npr. v Jugoslaviji (Sloveniji), naj bi ostali nespremenjeni. »Čeprav se Jugoslavija s takšno ureditvijo ni mogla strinjati, saj nasprotuje zavarovalnemu načelu, na katerem je sicer zgrajen sporazum o socialni varnosti med obema državama, je morala na koncu vendarle pristati na omenjeno rešitev. Tako se bo višina otroških dodatkov za otroke jugoslovanskih delavcev, ki živijo z njimi v Zvezni republiki Nemčiji, odredila skladno s predpisi o otroških dodatkih v tej državi, za otroke, ki živijo v Jugoslaviji, pa se bo vsako leto sproti ugotavljala višina glede na gibanje življenjskih stroškov v Jugoslaviji. Poleg tega je pristala nemška stran tudi na to, da gre pravica do otroškega dodatka – čeravno dokaj simbolična – tudi za edinega oziroma prvega otroka v družini, kar je bilo do zdaj izključeno.« (Svetek, 1975: 197–198) Omenjene spremembe so širile polje pravic naših delavcev oziroma njihovih otrok v ZRN.

Vrsto let so glavni dogovori bilateralnih sporazumov ostali v opisanih okvirih, z izjemo postopka priseljevanja, ki je bil leta 1973 z odlokom v ZRN prekinjen. Bilateralni sporazumi so ostali v veljavi vse do osamosvojitve Slovenije, ko je naša država kot pravna naslednica SFRJ prevzela tudi vse njene mednarodne dogovore. Novi sporazum med Slovenijo in Nemčijo je bil sklenjen leta 1997, veljati pa je za-

¹⁷ Sporazum o spremembi je bil podpisan 30. septembra 1974, veljati pa je začel pozneje. Več o tem v Zakonu o ratifikaciji sporazuma med Republiko Slovenijo in Zvezno Republiko Nemčijo – 43. člen (<http://www2.gov.si>)

čel z ratifikacijo 1999 in naj bi veljal za nedoločen čas,¹⁸ oziroma kot se je pozneje izkazalo v praksi, do vstopa Slovenije v EU. Z vstopom Slovenije v EU naj bi imeli naši državljani enake pravice kot državljani držav (starih) članic, a je prišlo do t. i. obdobja tranzicije. Nemčija je ena od držav, ki je v odnosu do novih članic EU uvedla tranzicijsko obdobje (ali obdobje sedemletnega zadržka) v odnosu do prostega pretoka delovne sile do leta 2011, torej do takrat velja tudi omenjeni bilateralni sporazum. Slovenci, ki so v času vstopa Slovenije v EU že živeli v Nemčiji, pa naj bi bili pravno izenačeni z nemškimi delavci.

Uresničevanje dogovorov in migracijska situacija, kot se kaže v vsakdanjem življenju ljudi na delu v ZRN

Čas po drugi svetovni vojni v Evropi je čas preseljevanj, najprej bolj zaradi političnih razlogov, strahov, pozneje pa zaradi iskanja boljših življenjskih razmer in ne nazadnje tudi avanturizma. Podatki kažejo, da so bili ljudje, ki so odhajali iz Slovenije, ob odhodu večinoma zaposleni, bili so zadovoljni s svojim delom, imeli so urejeno stanovanjsko vprašanje, bili so mladi, a gnala jih je želja po nečem novem. To je bil čas, ko ni bilo tako težko oditi, saj so v državah zahodne Evrope potrebovali delovno silo. Natančneje povemo, če rečemo, da so tuja podjetja organizirano novačila in uvažala delovno silo. Stare poroča, da se je v letu 1969 in v prvi polovici leta 1970 zelo povečal pritisk tujih delodajalcev. Pri tem izpostavlja ZRN. (1971: 58) Pritisk tujih delodajalcev je bil v Sloveniji tako močan, da je v začetku sedemdesetih let prišlo celo do organiziranega zaviranja zaposlovanja Slovencev v tujini prek Zavodov za zaposlovanje.¹⁹

Slovenci so se v šestdesetih letih razseljevali po Evropi, a večina jih je takrat odšla v ZRN. Nemčija je potrebovala delovno silo, vendar ne vse njene zvezne dežele. Intenziven gospodarski razvoj in njegova neuravnoteženost po zveznih deželah sta povzročila množično, vendar po zveznih deželah nesorazmerno doseljevanje tujcev in notranje migracije med posameznimi zveznimi deželami.²⁰ Največje doseljevanje je tako zajelo južne dele ZRN, kamor je odšlo tudi največ Slovencev: »Računamo, da

¹⁸ Več o tem v Zakonu o ratifikaciji sporazuma med Republiko Slovenijo in Zvezno republiko Nemčijo in ostalih dokumentih: <http://www2.gov.si> in <http://zakonodaja.gov.si>.

¹⁹ Že leta 1968 se je začelo ugotavljati, da je treba omejiti odhajanje izobražencev in kvalificiranih delavcev iz Jugoslavije, temu pa so sledili ukrepi. (Stare, 1973: 214; Stare, 1974: 56; Lukšič – Hacin, 2006: 50–57).

²⁰ »Švabska se je skokovito razvila šele po drugi svetovni vojni, prej je veljala za bolj kmetijsko območje v primerjavi s Porurjem ali Posarjem. Tu pa je zraslo največ srednjih in majhnih podjetji, ki jih Nemci sami imenujejo 'Mittelstand', torej srednji sloj. Vsako je po svoje toliko naraslo, da ni več moglo shajati z delovnimi močmi, ki jih je sprva našlo v neposredni okolici. Ko ni bilo več beguncev z Vzhoda (predvsem iz NDR), so začeli vabiti tujce v deželo. Najprej Italijane, potem Špance, Jugoslovane, Grke, Turke. Slovenci so se tu med prvimi 'naseljevali' že pred velikim 'gastarbeiterskim' valom. (Rupnik, 1977, 267).

je od približno 80 tisoč Slovencev na delu v ZRN kar nad 50 tisoč, v glavnem v južni Nemčiji (Stuttgart oziroma Baden-Württemberg).« (Rupnik, 1972: 37). Jugoslovani so predstavljali drugo najštevilčnejšo skupino, takoj za turškimi delavci. (Stare, 1972: 32) Njihove delovne in življenjske razmere so po letu 1968 določali omenjeni bilateralni sporazumi med Jugoslavijo in ZRN ter zavezanost obeh držav konvencijam Mednarodne organizacije dela. Pri tem moramo opozoriti na razliko v implementaciji določb v prakso po različnih zveznih deželah ZRN. Torej, ko govorimo o ZRN, moramo imeti pred očmi dejstvo, da so bili sporazumi podpisani na zvezni ravni, v praksi pa so se izvajali v zveznih deželah na različne načine.

Podatki kažejo, da je velik del Slovencev v ZRN prišel na neorganiziran način ob pomoči sorodniških ali prijateljskih mrež mimo Zavodov za zaposlovanje. Zanje ni veljal postopek, ki smo ga predhodno podrobno opisali, ampak so za prihod v ZRN morali po t. i. viznem postopku. Kakorkoli že, pa sta oba načina prihoda poleg predpisanih dovoljenj zahtevala zagotovljeno zaposlitev in ureditev stanovanjske situacije. Tako so Slovenci, ki so prišli v ZRN, ob prihodu že imeli stanovanje in zagotovljeno delo. »Brezposelnost ni bila nikoli njihov problem. Prihajali so v času, ko je bilo dela še dovolj in so tujce potrebovali, drugače pa so odpuščali načelno tako tujce kot domačine, tujce pogosteje le v času splošne visoke stopnje brezposelnosti, ko so ščitili domače delavce.« (Slavec, 1982: 161) V obeh primerih pa so bili na dogovor vezani za dobo enega leta, preden so lahko npr. zamenjali službo, kar je bilo neprijetno v situaciji, ko delodajalec ni povsem izpolnil obljub. »Večja podjetja ali tovarne so navadno izpolnjevale vse pogoje, navedene v garantnem pismu in delovni pogodbi, manj dosledni pri svojih obljubah pa so bili lastniki manjših obrtnih obratov, gostinskih lokalov, trgovin. Delali so tudi do deset ur na dan in porabili so jih za vsa dela (čiščenje, pomivanje), pogosto pa tudi niso nudili obljubljenih stanovanjskih ugodnosti« (Slavec, 1982: 161)

Ljudje so imeli poleg omenjenega težave tudi zaradi neznanja jezika²¹ in nepoznavanja zakonodaje. Te so se zrcalile na delovnem mestu in v okolju, kjer so živeli, vendar izpostavimo le težave z davčno napovedjo:

»Toda potem se začne glasna razprava o 'pljačkaroših' (...). »Prevario me Turčin, da mi je sramota,« zavzdihne eden izmed treh Bosancev, ki so prišli s slovenskimi kolegi poslušat Razdevška. »V petih minutah mi je potegnil 500 mark iz žepa.« (...) Za kaj gre? Za problem, ki muči vse tuje delavce v ZRN, vsaj v prvih štirih mesecih leta: za 'Lohnsteuerjahresausgleichsbescheinigung', kakor se glasi kilometrska nem-

²¹ Franc pravi, da ni poznal niti besede, ko je odšel v Nemčijo. Pozneje se je učil sam. S sabo je odnesel nekaj knjig, slovarjev in v Nemčiji je kupoval časopis, gledal televizijo in poslušal radio. Postopno, z meseci, je osvajal pogovorno nemščino in se sporazumeval. Ocenjuje, da danes obvlada 70 do 80 odstotkov nemščine. Pri tem mu je zelo pomagalo dejstvo, da je večina prijateljev nemškega rodu in so mu veliko pomagali. Drugih možnosti ni bilo (Franc v Štumberger, 2004: 161). Nemščina, ki so se je Slovenci v večini naučili kot samouki, je pogovorna, dialekt. O starših pravi »... ker oni pač govorijo to nemško, nemščino z narečja (...) prave nemščine nikdar ne bodo govorili, kot jo poznamo s televizije al pa z radia.« (Marjan v Štumberger, 2004: 182).

ška beseda za letno poravnavo davka na osebni dohodek. Delavec plačuje vsak mesec pavšalni, 'kompjutorski' davek, v prvih štirih mesecih naslednjega leta pa mu davkarija vrne vse, kar je plačal preveč. Višina davka je odvisna od nešteti podrobnosti; od števila otrok, od bolezenskih dni, od tega, ali živi ločeno od družine in ali se v prostem času strokovno izpopolnjuje; tudi stroške enkratnega potovanja v domovino in nazaj mu delno povrnejo – 'Lohnsteuerausgleich' je skratka dostikrat 'dodatna plača'. Izpopolnjevanje ustreznega formularja pa ni lahka stvar; delavcu, ki ne obvlada nemščine, mora nekdo pomagati. Pri Audiju je veliko ljudi, ki to radi store brezplačno (...), toda dovolj je tudi tako imenovanih 'specialistov', ki izrabljajo nevednost delavcev. (...) agent skrbno izpolni podpisani formular, ga izroči davčni upravi in čez nekaj tednov kasira – tisoč mark, lahko pa tudi več. (...) V Münchnu je, pravijo, nekaj ljudi, ki so tako v nekaj letih postali milijonarji.« (Fras, 1972: 55)

Ne glede na to, da je v praksi prihajalo do posameznih zlorab in kršitev zakonodaje, pa je bila v tem času ZRN ocenjena kot država, kjer se je razmeroma dobro skrbelo za tuje delavce. »Kolikor dežel, toliko je za tujega delavca tudi različnih zakonov. Četudi skoraj povsod poudarjajo, da so tuji delavci pravno načeloma izenačeni z domačimi, pa je dejstvo, da ima tudi Evropa svoje 'črnice'. Milijon tujcev v Švici je npr. navezan na stroge predpise, ki v prvem letu ne dovoljujejo niti spremembe delodajalca niti poklica niti kantona; šele po desetih letih nepreklicnega dela pa se sme tujec gospodarsko osamosvojiti. V Zvezni republiki Nemčiji pa že kar kmalu lahko tujec odpre svojo gostilno ali trgovnico, se ukvarja s samostojno dejavnostjo. Podobno je na Švedskem in delno tudi v Franciji.« (Rupnik, 1972: 36). Avtorji poleg tega izpostavljajo, da je bila v ZRN v primerjavi z drugimi državami zahodne Evrope cela vrsta sindikalnih, javnih in humanitarnih institucij, pa tudi mestne uprave, ki so se trudile za blaginjo tujega delavca. V posameznih mestih so nastale mreže socialnih služb, svetovalnic za tujce, za tujce so bile zadolžene družinske, šolske in poklicne svetovalnice in posredovalnice. (prav tam; Slavec, 1982: 160)

Zaposlovanje (tuje) delovne sile v ZRN je bilo vse intenzivnejše do krize leta 1971, ki je prizadela predvsem težko industrijo in gradbeništvo. Stare pravi, da se je kriza videla tudi v zmanjšanju števila zaposlenih jugoslovanskih delavcev v ZRN in v pritisku na zaposlovanje v Švici. (1972: 32) Še bolj se je kriza poglobila s prvo naftno krizo leta 1973,²² ko že lahko govorimo o intenzivni gospodarski krizi v ZRN, ki je bila vzrok, da so 30. novembra 1973 z odlokom prepovedali (novo) zaposlovanje tujih delavcev. (Štumberger, 2004: 34) Omejitev priseljevanja in gospodarska kriza sta zamejili novo priseljevanje, nista pa povzročili pomembnega upada števila že priseljenih delavcev iz drugih držav vse do osemdesetih let, ko govorimo o 'evropskih migracijah v kriznih razmerah' (Klinar, 1985) in pride poleg omenjenih omejitev še do sistemskega spodbujanja odhajanja tujih delavcev, ki so že več let delali v ZRN.

²² V času arabsko-izraelske vojne so arabske države prvič uporabile nafto 'kot orožje' v boju proti Izraelu. Z enomesečnim embargom (oktober 1973) na dobavo nafte so izpeljale pritisk na ZDA in zahodnoevropske države. Svetovno gospodarstvo si še celo leto 1974 ni opomoglo od njegovih posledic.

»Nemške oblasti so poskušale vračanje zagotoviti s pomočjo pri vrnitvi. Delavec bi dobil 10.500 mark zase in 1500 mark za vsakega otroka, toda izseliti bi se moral najpozneje do 30. septembra 1984. Jugoslovanske oblasti s tem niso bile zadovoljne, saj je povprečni Jugoslovan, ki je v Nemčiji delal dvanajst let, v pokojninsko blagajno vplačal štirikrat več denarja. Omenjali so tudi prejšnje predloge, ki bi bili ugodnejši, saj so ponujali od 20.000 do 30.000 mark. Pomoči pa naj ne bi bili deležni tisti, ki so že bili brez dela. Ti so sicer dobivali nadomestilo, vendar je bilo to časovno omejeno, potem pa jim je ostala samo še vrnitev. 'Prostovoljno' vračanje so poskušali doseči tudi s poostrenim nadzorom nad izdajanjem in podaljševanjem dovoljenj za delo in ostrejšimi pogoji za doseljevanje otrok.« (Štumberger, 2004: 39–40)

V osemdesetih letih se je nadaljevala recesija. Vsi delavci so bili v slabem položaju. Za jugoslovanske (slovenske) delavce je pomembno, da situacija v Jugoslaviji ni bila nič boljša, saj je dosegla leta 1982 najvišjo brezposelnost (14 odstotkov) v Evropi. Delavcem je tudi v Nemčiji grozilo, da bodo morali zapustiti državo. (Pirjevec, 1995: 367) Nezaposlenost v ZRN je leta 1983 dosegla najvišjo raven.²³ Vzroki za brezposelnost so bili v omenjeni krizi, poleg tega pa je prišlo do modernizacije v industriji, ki je zmanjšala potrebo po nekvalificirani delovni sili. Sledijo napor, da se zmanjša število tujih delavcev. (Štumberger, 2004: 39).

Razmere, v katerih so se znašli tuji delavci v ZRN v osemdesetih letih, podrobno opisuje Günter Wallraff v delu Čisto na dnu (1986). Avtor se je osredotočal predvsem na najbolj ogroženo skupino brezposelnih, ki so jih posebna zasebna podjetja brez urejenega zavarovanja in ostale dokumentacije tržila za najtežja in velikokrat zelo nevarna dela – seveda za zelo nizek zaslužek. »Še zmeraj ne vem, kako zmore tujec požirati vsakdanja ponižanja sovražnosti in sovraštvo. Toda vem, kaj mora zdržati in kako daleč lahko seže v tej deželi preziranje človeka. Kos apartheida se dogaja med nami – v naši demokraciji. Doživetja so presegla vsa moja pričakovanja. V slabem smislu. Sredi Zvezne republike sem doživel razmere, ki jih sicer pravzaprav opisujejo samo zgodovinske knjige o devetnajstem stoletju.« (prav tam: 10) Največ je bilo med njimi tujih delavcev, pri čemer so prednjačili Turki, Jugoslovani pa so bili tudi kar pogosto zastopani: »Samo v gradbeništvu je ilegalno zaposlenih okrog 200.000 Turkov, Pakistancev, Jugoslovanov in Grkov. Pri davkih in prispevkih za socialno zavarovanje pomeni to letni izpad 10 milijard mark. Trgovci z ljudmi imajo pogosto dovolj politične zaščite, da se izognejo kaznim. Zakoni so zelo ohlapni (...). Posojanje osebja je od 1982 prepovedano samo v gradbeništvu.« (prav tam: 33)

Avtor se osredotoča predvsem na razmere, v katerih so živeli turški delavci, in ta položaj je bil med drugim odvisen tudi od meddržavnih odnosov na bilateralni ravni. Poročila in razprave o položaju Slovencev v ZRN iz tega časa niso tako pesimistična. Tisti, ki so ostali, so bili razmeroma zadovoljni s svojim položajem. Slavčeva pravi, da se le redki Slovenci »danes bojijo, da bi izgubili delo, saj so cenjeni kot dobri in

²³ Leta 1985 je bila v Nemčiji še vedno 9,3-odstotna brezposelnost, pri populaciji tujcev pa 13,9-odstotna. (Horvat, 1995)

prilagodljivi delavci. Ta strah je bil v kriznem obdobju 1973/74 močnejši, vendar tudi takrat niso ostali brez dela, in mislijo, da hujše krize skoraj ne more biti«. (1982: 161) Del ljudi, ki jih Klinar (1985) označi za negativno selekcionirane, pa se vrne domov – vendar pa podatki o vrnitvah v Slovenijo kažejo, da delež vrnitev ni bil velik.²⁴ Za tiste, ki so ostali, se v tem času začne t. i. čas družinske migracije, za katerega sta značilna združevanje družin in intenzivna politika integracije. Slednja je rezultat spoznanja, da ljudje, ki so prišli v ZRN, niso gostujoči delavci, ampak priseljenci. »Bonn je letos napravil preobrat v dosednji politiki, kajti od stalnega zatrjevanja, da ZRN ni dežela za priseljevanje (kot kakšna Avstralija, Kanada ali poprej ZDA), marveč le dežela začasnega bivanja in dela za tujce, je novi pooblaščenec bonške vlade za integracijo tujih delojemalcev in njihovih družinskih članov Heinz Kühn (poprej je bil dolga leta ministrski predsednik največje zvezne dežele Severno Porenje-Vestfalija) prišel do spoznanja, da so gostujoči delavci priseljenci.« (Štumberger, 2004: 37)

V devetdesetih letih se nadaljuje omenjena migracijska politika. Dogajanja v ZRN so intenzivno povezana s padcem Berlinskega zidu in z združitvijo obeh Nemčij, po drugi strani pa z vse močnejšo Evropsko unijo, ki je postopno vzpostavljala obvezujočo regulativo za svoje članice tudi na področju migracijske politike.²⁵ Za pozitivno selekcionirane priseljence se je nadaljeval čas vključevanja v družbo priselitve – do današnjega časa je na tem področju prišlo do premikov s t. i. politike asimilacije na politiko integracije, ki se tudi v Nemčiji vse bolj 'spogleduje' z elementi multikulturne migracijske politike. 2. julija 2002 je bil v skladu s trendi EU sprejet nov zakon o bivanju, zaposlovanju in integraciji tujih državljanov. Vseboval je najpomembnejše uredbe o delovnih dovoljenjih. To je bil v Nemčiji prvi zakon, ki je hkrati usklajeval in združeval postopke podeljevanja dovoljenj za bivanje in postopke podeljevanja dovoljenj za delo za tuje državljane. Natančno je določal tudi razloge za zavračanje oseb ali vlog.²⁶

²⁴ Več o tem glej v Lukšič - Hacin 2006: 50–60.

²⁵ Prvi sporazum o skupnih stališčih v migracijski politiki držav zahodne Evrope predstavlja Rimski sporazum, ki je bil podpisan 25. marca 1957, ko je bila ustanovljena EGS. Prvi sporazum o postopni odpravi osebne kontrole in poenostavitvi medsebojnega pretoka blaga sta podpisali Nemčija in Francija (1984). Že naslednje leto (1985) so Nemčija, Francija, Belgija, Luksemburg in Nizozemska podpisale Schengenski sporazum. Pozneje so k sporazumu pristopile še Italija (1990), Španija in Portugalska (1991), Grčija (1992), Avstrija (1995), Danska, Švedska in Finska (1996). Podpisali sta ga tudi dve državi, ki nista članici EU, Islandija in Norveška. Več o tem v Lukšič – Hacin, 2006: 37–49.

²⁶ Zakon določa, da se zavrne vstop osebam, ki niso predhodno zaprosile za dovoljenje za bivanje; v primerih, ko obstajajo konkretni razlogi za zavrnitev; v primerih, ko oseba nima sredstev za preživljanje ali zagotovljenega zdravstvenega zavarovanja; če je zaradi drugih specifičnih razlogov odloženo, da vstop ne bi bil v interesu države ali zanjo škodljiv. Zavrnitev nastopi tudi pri vstopu brez potrebnega vizuma ali potnega lista, v primerih, ko vizum poteče, ali v primeru povezanosti z mednarodnim terorizmom. Nemčija se je z drugimi državami članicami EU povezala tudi v prizadevanjih po zaustavitvi ilegalnih imigracij. Za primere ilegalnih priselitev so predvideni postopki za razreševanje situacije oziroma za zavrnitev oseb ali za izgon. (http://europa...illegal_entry_en.pdf)

Migracijska politika na ravni EU je zavezovala Nemčijo, da se prilagodi novim dogovorom. Danes se nemška migracijska politika osredotoča na integracijski vidik,²⁷ regulacijo in omejevanje dotoka nove delovne sile oz. novih priseljencev ter begunsko problematiko.²⁸ Največja sprememba, ki jo je Nemčija v procesu usklajevanja med državami članicami EU naredila, je povezana s politiko podeljevanja državljanstva oziroma naturalizacijo. Še v bližnji preteklosti je bilo nemško državljanstvo zelo težko dobiti (npr. tudi za potomce tretje generacije priseljencev), danes pa so pogoji pridobivanja veliko bolj primerljivi npr. s pogoji pridobivanja državljanstva v Franciji ali na Švedskem.²⁹ Leta 2000 je bil v Nemčiji sprejet nov zakon o državljanstvu, ki je močno omilil pogoje naturalizacije in vpeljal možnosti za pridobitev državljanstva mimo kriterija o etničnem izvoru.³⁰ Poleg tega omejeno omogoča status dvojnega državljanstva za izjemne situacije, v katerih se lahko znajdejo otroci, rojeni v Nemčiji, a se morajo med 18. in 23. letom odločiti za eno od obeh državljanstev, ki ju imajo.

Ne glede na navidezno normativno urejanje in odpiranje trga dela v Nemčiji v devetdesetih letih do danes v primerjavi z razmerami v osemdesetih ljudje pravijo: »Oni so nas rabili, mi pa smo tud delovna mesta rabili. Tak, da so eni in drugi ... da smo eni in drugi se v nasprotju pravzaprav potrebovali. Ampak problem je pa sigurno bil tega akceptiranja.« Franc pravi, da so bili ljudje potrpežljivi, so jim pomagali. Povsod si lahko službo dobil, povsod so potrebovali delavce. V osemdesetih pa je postalo drugače in to traja do danes. »Dočim, danes je pa ravno obratno, ne, danes pa delaš... nimaš šanse drugač skor računat. Tud z mojimi kolegi se menim... recimo... prostovoljno,

²⁷ V ospredju so vprašanja o učinkoviti integraciji priseljencev, ki zakonito bivajo v državi že daljši čas (long-term residents). (http://europa.eu.int/...legislation_migration_en.pdf)

²⁸ Zagotavljanje pomoči in zaščite beguncev, žrtev vojnega nasilja, državljske vojne ali političnih preganjanj in prevratov. (prav tam)

²⁹ Analize statističnih podatkov o podeljenih državljanstvih v preteklosti nam kažejo pomembne razlike med Nemčijo na eni strani ter Francijo in Švedsko na drugi. Podatki kažejo (Castles, Miller, 1998, 239), da je bila po stopnji naturalizacije leta 1988 Švedska takoj za Avstralijo, ki je imela najvišjo stopnjo. Francija je bila po naturalizacijski stopnji med evropskimi državami nekje v sredini, Nemčija pa je imela najnižjo stopnjo (za Švico). Podobno velja za leto 1995, ko se je Švedska po stopnji naturalizacije uvrstila na tretje mesto, za Nizozemsko in Avstralijo (vse tri po višini stopnje izrazito izstopajo navzgor), Francija v sredino, Nemčija pa ponovno na zadnje mesto z najnižjo stopnjo naturalizacije. Nemčija v primerjavi z drugimi evropskimi državami leta 1995 izrazito izstopa navzdol. Navedeno le dodatno potrjuje, da je bilo v Nemčiji zelo težko pridobiti državljanstvo brez nemškega izvora, torej bi lahko sklepali, da je velik delež prebivalcev brez nemškega državljanstva v Nemčiji »kumulativne« narave in zajema pretežen delež priseljencev v nasprotju s Francijo, kjer je potekala naturalizacija priseljenih in njihovih potomcev. Še intenzivnejša je bila naturalizacija na Švedskem.

³⁰ »Leta 2000 pa je Nemčija sprejela nov zakon o državljanstvu in z njim precej omilila svojo naturalizacijsko politiko. Novi zakon daje priseljencem možnost, da za državljanstvo zaprosijo (že) po osmih letih bivanja v Nemčiji (ob izpolnjevanju ostalih pogojev). Prej je bil pogoj petnajst let. V nasprotju s starim zakonom je po novem nemško državljanstvo avtomatično podeljeno tudi vsem otrokom, rojenim v Nemčiji, katerih starši nimajo nemškega državljanstva, če vsaj eden od staršev zakonito prebiva v Nemčiji najmanj osem let in ima pravico do bivanja (Aufenthaltberechtigung) ali pa že tri leta neomejeno dovoljenje za bivanje (Aufenthaltserlaubnis) ...« (Bešter, 2003, 5)

da so ti povečal plačo. Razen od teh... sindikatov, drugače... kak pač redno letno al dveletno iztržijo al pa si priborijo. In to je že... to je že velika razlika (...) jaz pravim, Nemcom to razlagam malo, malo jih boli, ampak... Tisti naš socializem ni bil najslabši, no ni bil sigurno ne dober, ampak kapitalizem... (...) pravi kapitalizem... ta pravi kapitalizem je zdej prišo... ki socialo (...) respektiranje človeka pa to... popolnoma na nulo da...«... (Franc v Štumberger 2004: 166)

Sklepne misli

Pregled mednarodnih konvencij in meddržavnih sporazumov, ki jih je podpisala Jugoslavija, kaže, da se je država intenzivno angažirala pri skrbi za zaščito pravic svojih državljanov, ki so vstopali na mednarodni trg dela. Pomemben prispevek na tem področju v preteklosti so imela tudi sindikalna prizadevanja in njihove povezave na mednarodni ravni. Prispevek kaže, da je tudi ZRN na normativni ravni (bilateralno) poskrbela za pravice tujih delavcev, ki so bili zaposleni na njenih tleh. Poleg državnega angažiranja so se v zaščito in zagovor pravic vpletli tudi nemški sindikati, humanitarne organizacije, regionalne ali občinske strukture, pri čemer ne smemo pozabiti, da je pri implementaciji zakonodaje v prakso prihajalo do pomembnih razlik med posameznimi zveznimi deželami ZRN. Analiza konkretnih odnosov, v katere so vstopali naši delavci, kaže, da je bil njihov položaj povezan z meddržavnimi odnosi. V skladu z njihovo urejenostjo je bil urejen tudi položaj v socialno/kulturno stratificirani nemški družbi. Po občutkih, ki jih izražajo Slovenci, ki živijo v ZRN, so cenjeni in ne doživljajo diskriminacije. Tega ne moremo trditi za številne populacije priseljencev, ki so v ZRN prišle iz 'bolj nezaželenih okolji'. Posebno v času gospodarskih kriz, npr. v osemdesetih letih, so bili tuji delavci izpostavljeni težkim razmeram, izkoriščanju, negotovosti, o čemer govori delo Čisto na dnu (1985). Najbolj izpostavljena populacija so bili (nezaposleni) nekvalificirani delavci iz držav, ki niso imele podpisanih pogodb z ZRN o zaščiti svojih delavcev.

Analiza razmer v ZRN v primerjavi s situacijo po drugih evropskih državah, v katerih so se znašli tuji delavci, kaže na njihovo ambivalentnost. Po eni strani so bili deležni urejene delovne situacije, ZRN je ves čas veljala za državo, kjer je z vidika delovnih razmer in pravic razmeroma dobro poskrbljeno za tuje delavce. »Medtem ko se v eni deželi zavzema cela vrsta sindikalnih, javnih in humanitarnih institucij za blaginjo tujega delavca (v ZR Nemčiji na primer), pa se drugod na zmenijo veliko zanje (v Franciji ali Avstriji). Večina teh dežel pa teži za tem, da bi vsaj del tujcev »posvojila«, asimilirala.« (Rupnik, 1972: 36). Po drugi strani pa so se kot ljudje znašli tudi v brezpravnem prostoru, saj so bili tretirani le kot delavci na začasnem delu v tujini in zgolj kot delavci. Na neki način je bil posameznik s človeka zreduciran na delavca, ki bo delal, dokler ga bo sistem potreboval, potem pa se bo vrnil tja, od koder je prišel. Kot takšni so bili delavci deležni številnih pravic v povezavi z delom, hkrati pa zreducirani 'z ljudi na delavce' tako na normativni ravni kot v vsakdanjem življenju. Tako se ZRN

po drugi strani uvršča tudi med države, kjer je bilo za integracijo priseljencev narejeno zelo malo oziroma se je to celo načrtno preprečevalo. Pomislimo le na dolgoletni zakon o naturalizaciji, ki ga je ZRN spremenila šele pod 'pritiski' novih sprememb v politiki EU. Podobno velja za ostale dejavnike, ki naj bi vzpostavljali multikulturalne razmere za priseljence, ki so danes postavljeni v ospredje integracijske politike EU.

LITERATURA

- Bešter, Romana 2003: Migracijska politika Slovenije in EU. Mirovni inštitut, Ljubljana.
- Castles, Miller 1998: *The Age of Migration*. McMillan, London.
- Drnovšek, Marjan 1999: Izseljevanje Slovencev v razvite evropske države do leta 1940. V: Slovenska izseljenska književnost 1. ZRC, Ljubljana, str. 29–60.
- Drnovšek, Marjan 2006: Jugoslovansko-nemška sporazuma o sezonskem delu med svetovnima vojnama. V: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 1, str. 219–234.
- Enciklopedija Slovenije 7 1993. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Fras, Slavko 1972: Naši v Ingolstadt v ZR Nemčiji. Slovenski izseljenski koledar '73. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 54–56.
- Horvat, Martin 1995: Iz spomina v spomin. Ob 25-letnici slovenske župnije v Berlinu: 1969–1994. Slovenska katoliška misija, Berlin.
- Korpič Horvat, Etelka 1992: Zaposlovanje in deagrarizacija pomurskega prebivalstva. Pomurska založba, Murska Sobota.
- Klinar, Peter 1985: Mednarodne migracije v kriznih razmerah. Obzorja, Maribor.
- Lukšič - Hacin, Marina 2005: Migracijska situacija v Evropi po drugi svetovni vojni in postopna (politična) usklajevanja med članicami EGS (EU). V: Dve domovini/Two Homelands, št. 22, str. 129–148, Ljubljana.
- Lukšič - Hacin, Marina 2004: Trajne migracije v evropske države. V: Sezonsko in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije. ZRC SAZU, Ljubljana, 227–244.
- Lukšič - Hacin, Marina 2006: »Ekonomske« migracijske politike in vračanje. V: Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo. Založba ZRC, Ljubljana. Str. 35–60.
- Petrin, Ernest 1968: Srečanja v Švici in Nemčiji. Slovenski izseljenski koledar '69. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 35–38.
- Pirjevec, Jože 1995: Jugoslavija. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije. Lipa, Koper.
- Rozman, Vilko 1969: Zaposlovanje naših delavcev v ZR Nemčiji. Slovenski izseljenski koledar '70. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 57–62.

- Rupnik, Anton 1972: Sindikati ščitijo gostujoče delavce. Slovenski izseljenski koledar '73. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str.36–39.
- Rupnik, Anton 1977: Ugledni in dobro organizirani. Slovenski izseljenski koledar '78. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str.266–267.
- Slavec, Ingrid 1982: Slovenci v Mannheimu, Zvezna republika Nemčija. Slovenski izseljenski koledar '83. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 160–163.
- Stare, Franci 1970: Slovenci na tujem. Slovenski izseljenski koledar '71. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 50–54.
- Stare, Franci 1971: Zaposlovanje v tujini. Slovenski izseljenski koledar '72. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 56–60.
- Stare, Franci 1972: Zaposlovanje v tujini. Slovenski izseljenski koledar '73. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 30–32.
- Stare, Franci 1973: Zaposlovanje v tujini. Slovenski izseljenski koledar '74. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 213–215.
- Stare, Franci 1974: Zaposlovanje in vračanje iz tujine. Slovenski izseljenski koledar '75. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 83–86.
- Svetek, Lev 1968: Aktivnosti Jugoslavije na področju mednarodnih sporazumov o socialni varnosti. Slovenski izseljenski koledar '69. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 39–43.
- Svetek, Lev 1969: Novi mednarodni sporazumi Jugoslavije na socialno-političnem področju. Slovenski izseljenski koledar '70. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 74–80.
- Svetek, Lev 1971: Socialna varnost jugoslovanskih delavcev v tujini. Slovenski izseljenski koledar '72. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 48–55.
- Svetek, Lev 1973: Nova pokojninska zakonodaja v Sloveniji. Slovenski izseljenski koledar '74. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 216–219.
- Svetek, Lev 1975: Novo na področju varnosti jugoslovanskih delavcev v tujini. Slovenski izseljenski koledar '76. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 196–199.
- Šetinc, Franc 1968: Jugoslovani na delu v tujini. Slovenski izseljenski koledar '69. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 32–35.
- Šircelj, Jože 1971: Ali sta pred odhodom v tujino poskrbela za otroka. Slovenski izseljenski koledar '72. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 69–72.
- Škerlavaj, Andrej 1974: Ni ločnice med delavci v tujini in domovino. Slovenski izseljenski koledar '75. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana, str. 76–78.
- Štumberger, Saška: Slovenščina pri dvojezičnih Slovencih v Nemčiji. Magistrsko delo. Filozofska fakulteta Univerza v Ljubljani, Ljubljana 2004.
- Štumberger, Saška 2005: Slovenski selitveni tokovi v Nemčijo in spreminjanje vloge slovenščine. Dve domovini / Two Homelands, 22, str. 95–114.
- Verlič Christensen, Barbara 2002: Evropa v precepu med svobodo in omejitvami migracij. FDV, Ljubljana.
- Wallraff, Günter 1986: Čisto na dnu. Mladinska knjiga, Ljubljana.

http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/asylum/statistical/docs/2001/policy_legislation_ilegal_entry_en.pdf

http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/asylum/statistical/docs/2001/policy_legislation_migration_en.pdf

http://www2.gov.si/Zak_vel.nsf/067cd1764ec38042c12565da002f2781/c12563a40

http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r06/predpisi_ZAKO1986.html

SUMMARY

NORMATIVE ASPECTS AND WORK CONDITIONS FOR MIGRANTS IN THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY

Marina Lukšič-Hacin

In Europe, the normative regulation of migration circumstances and protection of (foreign) labour force on national and international levels is not an invention from the period after World War II or even modernity, it has been known through the entire 20th century. Already before World War II, employment abroad was regulated by bilateral agreements between states. Yugoslavia as well concluded several such agreements, among other with Germany where a large number of Slovenes worked and lived in the period between the two world wars. After World War II, the European states had to dig out from under the ruins the relations and cooperation in different fields; one of them was definitely the regulation of (migration) circumstances and protection for the workers who left for work to other countries.

The purpose of the article is to answer the questions regarding the status and protection of workers (Slovenes) that included themselves after World War II as Yugoslavs in the international labour market, more precisely of those that went to work in the Federal Republic of Germany (in continuation FRG). What were the circumstances Slovenes were entering by going for the so-called temporary work to the FRG? What were the normative conditions the FRG set for foreign workers? Were our people as Yugoslavs protected in any way whatsoever from the side of their own state? What was the relation between Yugoslavia and the FRG on inter-state, bilateral levels in regard of regulation of conditions and protection of citizens at work in the FRG? What was the position of workers abroad regarding the position workers on domestic labour market had? Have the syndicates, as organizations, of which mission was the very protection of workers' rights, performed their work on international level as well? Were workers, coming to work in the FRG, treated as people with all dimensions of everyday life or were they reduced by the FRG migration policy to merely workers – as well on the normative level as in everyday life? How were the normative agreements carried out in practice?

A review of the international conventions and inter-state agreements Yugoslavia signed, indicates that the state was intensively engaged in care for the protection of its citizens that were entering the international labour market. In the past, syndicalistic efforts and their connections on international level gave a significant contribution in this

field. The FRG as well took care on normative level (bilaterally) for the rights of foreign workers employed on its grounds. Besides the state's engagement, German syndicates, humanitarian organisations, regional or commune structures were as well involved in the protection and advocacy rights, whereat we should not forget that with the implementation of legislation into practice, significant differences occurred between individual federal provinces of the FRG. An analysis of concrete relations into which our workers were entering, indicates that their position was connected with the interstate relations. In accordance with the regulation of those was their position in the socially/culturally stratified German society. According to the perceptions Slovenes living in the FRG express, they are esteemed and do not experience discrimination. We cannot affirm the same for numerous populations of immigrants that came to the FRG from "more undesired environments". Especially in the time of economic crises, for example in the eighties, foreign workers were subjected to heavy conditions, exploitation, insecurity, of which the work *Čisto na dnu* (1985) is about. The most exposed population were the (unemployed) non-qualified workers from states that did not have contracts with the FRG on protection of their workers.

An analysis of circumstances in the FRG compared to the situation in other European states in which foreign workers found themselves exhibits their ambivalence. On the one hand, they had the benefit of a regulated work situation, the FRG was all along considered a state where it was from the aspect of work conditions and rights relatively well taken care of foreign workers. On the other hand, they found themselves in a space without rights, for they were treated merely as workers at temporary work abroad and as workers only. In a way, the individual was reduced from the human being to a worker who will work until the system needs him/her and after that return to where he came from. Thus, the FRG is on the other hand placed among states where little was done for the integration of the immigrants or that was even being systematically obviated. Just think of the years-lasting law on naturalisation, which the FRG changed only under "pressures" of changes in the EU policy. Similar is valid for other factors that were to establish multicultural conditions for the immigrants who are at present day set in the forefront of the EU integration policy.

IZSELJENSKA KNJIŽEVNOST IN ČASOPISJE: ZGOVORNE STATISTIKE

Janja Žitnik*

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Izseljenska književnost in časopisje: zgovorne statistike

V tem prispevku poskuša avtorica s pomočjo statističnih primerjav ugotavljati nekatere možne vplive na dinamiko literarnega objavljanja in časopisne dejavnosti treh slovenskih priseljenjskih skupnosti, in sicer predvojnih slovenskih priseljencev v ZDA, predvojnih slovenskih priseljencev v Argentini in povojnih slovenskih priseljencev v Argentini. Izbor skupnosti, ki jih obravnava v okviru te primerjave, na eni strani zajema vsaj deloma skupno (predvojno) zgodovinsko obdobje slovenskega priseljenstva v dveh različnih državah, na drugi strani pa dve zgodovinsko zelo različni obdobji slovenskega priseljenstva v eni državi, kar olajšuje ugotavljanje morebitne prisotnosti določenih vplivov oziroma izločanje možnosti nekaterih drugih vplivov.

KLJUČNE BESEDE: slovenski izseljenci, izseljenska književnost, izseljenska periodika, izseljenska kultura, statistične primerjave, kulturna zgodovina

ABSTRACT

Emigrant literature and periodicals: eloquent statistics

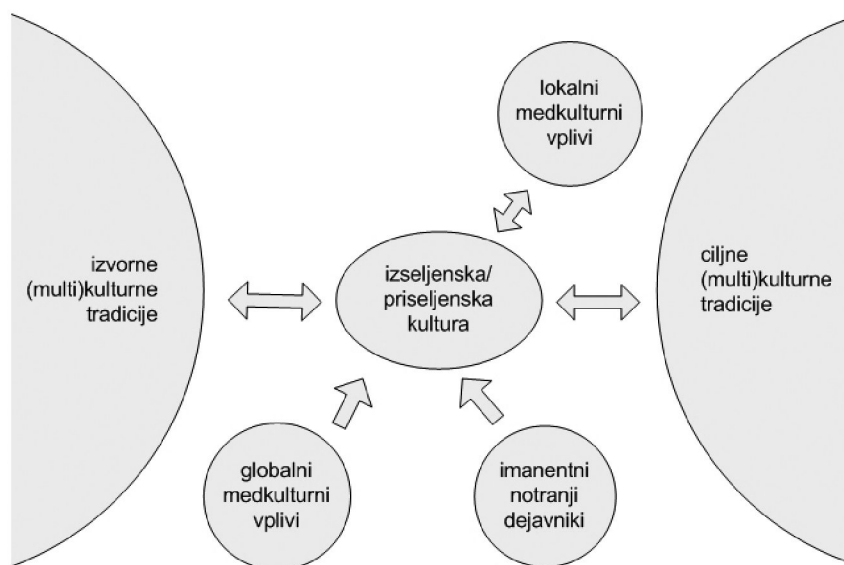
Drawing on her statistical comparison, the author attempts to trace out some possible influences on the dynamics of the literary- and newspaper-publishing activities of three different Slovenian immigrant communities before and after World War Two: the prewar immigrants in the USA, the prewar immigrants in Argentina, and the postwar immigrants in Argentina. The selection of these three communities includes two different receiving countries in at least partly overlapping (prewar) period of time, and two historically different periods of Slovenian immigration to one country, which makes the tracing of some possible influences and the exclusion of the possibility of some other influences somewhat easier.

KEY WORDS: Slovenian emigrants, emigrant literature, emigrant periodicals, emigrant culture, statistical comparison, cultural history

* Dr. literarnih znanosti, znanstvena svetnica, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, e-pošta: janja.zitnik@zrc-sazu.si

UVOD

Izseljenska/priseljenska kultura¹ nastaja in se razvija v kulturnem prostoru, ki je v nekem smislu prerez dveh nacionalnih kultur – recimo jima izvorna in ciljna. V tem prostoru se odvija njena življenjska parabola, dokler njene »celice« ne začnejo prehajati v druge pojavne oblike. Seveda pa kulture neke priseljske skupnosti ne moremo preprosto označiti kot hibrid med izvorno in ciljno kulturo, saj nanjo delujejo tudi drugi kulturni vplivi, kot so lokalne etnične strukture območij, v katerih bivajo njeni pripadniki, pa globalni medkulturni vplivi in imanentni notranji dejavniki (npr. starostna struktura priseljske skupnosti). Poleg tega je priseljska kultura prav tako razvejana v svoj osrednji tok (*mainstream*) in v svoje lastne »subkulture« kot vsaka druga (etnična, nacionalna, regionalna...) kultura.

Slika 1: Avtonomnost in (so)odvisnost izseljenske/priseljenske kulture

V čem je torej razpoznavnost priseljske kulture? V čem se kažejo najbolj bistvene razlike med priseljsko in, recimo, nacionalno kulturo? Kot rečeno, je glavna razlika v tem, da je druga sestavni del prve – oziroma natančneje, da je priseljska kultura v celoti ali na določenih ravneh sestavni del (vsaj) dveh nacionalnih kultur. Nadalje bi na prvi pogled morda sodili, da je nacionalna kultura bolj »stacionarna«, priseljska pa bolj »mobilna«, in da je prva kljub nenehnemu spreminjanju običajno

¹ Izraz *izseljenska kultura* uporabljam v tem prispevku s pomenom, ki izhaja iz definicije pojma *kultura* v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (2000), torej kot skupek dosežkov, vrednot in sadov ustvarjalnega delovanja izseljske skupnosti oziroma ustvarjalno delovanje izseljske skupnosti, katerega rezultat so ti dosežki in vrednote.

trajnejša od druge. Slednje v mnogih pogledih drži, čeprav je v obdobjih intenzivnejšega razpadanja in združevanja držav, z njimi pa nacionalnih in kulturnih identitet (sovjetske, jugoslovanske, vzhodnonemške...), tudi o tem nekoliko težje soditi. Mobilnost priseljske kulture pa pravzaprav ne odstopa od mobilnosti nacionalne kulture. Njen dejanski razvoj se namreč začne, ko se njeni (dotlej potencialni) pripadniki konstituirajo v skupnost. Razvoj njene izvirne kulture, ki jo priseljska kultura deloma prenaša v kulturo nove domovine, sodi v predzgodovino priseljske kulture. Podobno tudi razvoj ciljne kulture, v katero priseljska kultura vnaša prvine svojih izvornih (multi)kulturnih tradicij in jo s tem v različnih fazah svojega obstoja bolj ali manj intenzivno sooblikuje, deloma sodi v obdobje po koncu obstoja priseljske skupnosti. V času svojega obstoja in vzpostavljenih stikov z izvirno in ciljno kulturo pa priseljska kultura deluje kot avtonomna kultura in hkrati kot most, po katerem poteka velik del vzajemnega kulturnega pretoka med izvirno in ciljno kulturo (glej Sliko 1).

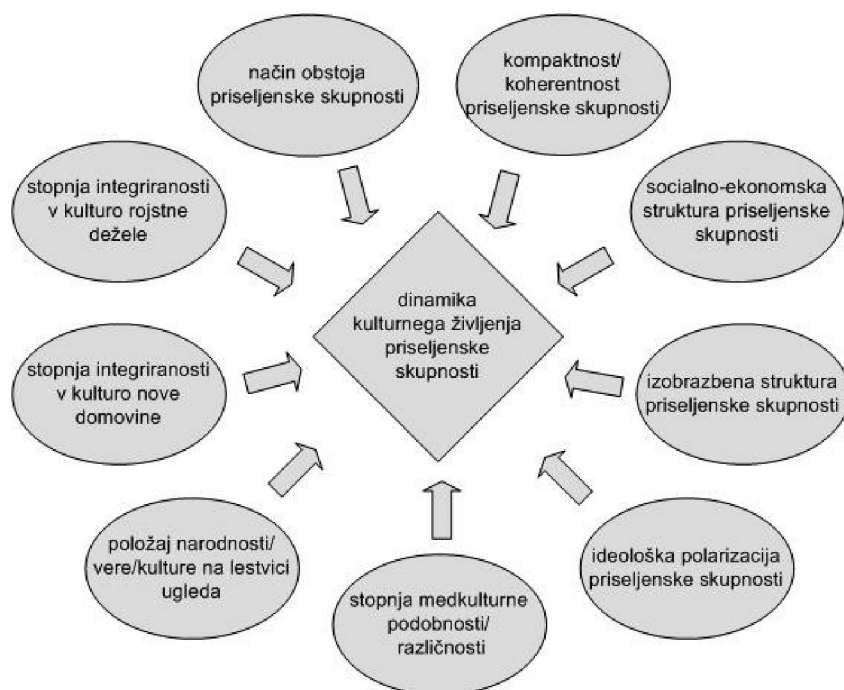
Če odmislimo vplive priseljske kulture, ki jim bolj ali manj zlahka sledimo v izvorni in ciljni kulturi ter v lokalni kulturi območij, v katerih bivajo njeni pripadniki (dvosmerne puščice na Sliki 1), precej težje pa v drugih kulturah in v globalnem kontekstu, lahko iz izkušnje različnih izseljenskih / priseljskih skupnosti² izpostavimo sklope tistih dejavnikov, ki najodločilneje sooblikujejo realne pogoje za bolj ali manj polnokrvno kulturno življenje priseljske skupnosti (Slika 2).

Skoraj vse puščice na Sliki 2 bi lahko pogojno zasukali tudi v obratno smer. Dejansko gre za sekundarne sklope dejavnikov, ki deloma izhajajo iz nekaterih osnovnejših vidikov dinamike kulturnega življenja priseljske skupnosti, med katere vsekakor sodijo:

1. velikost posamezne priseljske etnične skupnosti;
2. njena teritorialna koncentriranost ali razpršenost;
3. geografska oddaljenost od rojstne dežele ali rojstnih dežel (pogosto tvorijo dovolj koherentno etnično skupnost tudi priseljenci iste narodnosti, ki so se priselili iz različnih držav);
4. obnavljanje priseljske skupnosti (dotok novih prvih generacij priseljencev);
5. časovna razdalja med njenim nastankom in obdobjem, ki je predmet obravnavе (dolžina prisotnosti oziroma »starost« priseljske kulture, ki bi jo lahko ponazorili s točko na paraboli njenega obstoja);
6. zgodovinsko-geografski vidik, namreč splošni pogoji za posamezne kulturne dejavnosti v danem prostoru in času (npr. splošni položaj literarnega založništva v določenem kraju, regiji, državi v obravnavanem zgodovinskem obdobju).

Primerjava med izkušnjami slovenskih izseljenskih skupnosti v različnih delih sveta (in tudi različnih priseljskih skupnosti v Sloveniji, ki pa zaradi omejenega prostora niso vključene v pričujočo primerjalno študijo) kaže na to, da imajo omenjeni

² Gre predvsem za izkušnje slovenskih izseljencev v različnih delih sveta in izkušnje različnih priseljskih skupin v Sloveniji. Naveza tu izpostavljenih sklopov dejavnikov na izkušnje omenjenih skupnosti je deloma prikazana v Žitnik 2005, podrobneje pa v Žitnik 2007.

Slika 2: Kulturno življenje priseljske skupnosti: sklopi dejavnikov

osnovni vidiki določen vpliv znotraj večine od zgoraj prikazanih sklopov dejavnikov (na Sliki 2). Vpliv enih in drugih na dinamiko kulturnega življenja priseljske skupnosti pa je mogoče deloma ugotavljati tudi s pomočjo statističnih podatkov. V tem prispevku se bom osredotočila na dveje:

1. ugotavljanje morebitnega vidnega odražanja nekaterih uvodoma predstavljanih vidikov in dejavnikov na dinamiki literarne in publicistične dejavnosti treh slovenskih izseljenskih skupnosti s pomočjo medsebojne primerjave;
2. primer statističnega ugotavljanja vplivnosti posameznega dejavnika. V našem primeru gre za dejavnik »integriranost v literarno znanost rojstne dežele« iz sklopa dejavnikov »stopnja integriranosti v kulturo rojstne dežele«. S pomočjo statističnih podatkov bom poskušala ugotavljati *možnost* vpliva omenjenega dejavnika na dinamiko literarnega objavljjanja ene od slovenskih izseljenskih skupnosti.

Izbor skupnosti, ki jih obravnavam v okviru te primerjave, na eni strani zajema vsaj deloma skupno (prekrivajoče se) zgodovinsko obdobje slovenskega priseljenstva v dveh različnih državah, ZDA in Argentini, na drugi strani pa dve zgodovinsko zelo različni obdobji slovenskega priseljenstva v eni državi (Argentini), kar olajšuje ugotavljanje morebitne prisotnosti določenih vplivov oziroma izločanje možnosti nekaterih drugih vplivov.

OSNOVNE PRIMERJAVE TREH SLOVENSKIH IZSELJENSKIH SKUPNOSTI

Eden najpomembnejših vidikov »polnokrvnosti« kulturnega življenja priseljen-ske skupnosti je t. i. priseljski tisk. Priseljski časopisi, revije in letne publikacije (koledarji, zborniki ipd.) pogosto prinašajo – poleg drugih vsebin, ki lahko igrajo nadvse opazno vlogo v okviru prizadevanj za močnejše kulturno povezovanje pri-seljenske skupnosti navzven in navznoter – tudi revialne objave literarnih besedil priseljskih avtorjev. Njihova literarna dejavnost in pogoji zanjo pa se vendarle naj-nazorneje zrcalijo v knjižnih izdajah priseljske literarne produkcije.

Preden preidem k primerjavi podatkov iz grafičnih prikazov statističnih podatkov, ki odražajo dinamiko literarne in publicistične dejavnosti izbranih treh sloven-skih priseljskih skupnosti od začetka teh dejavnosti dalje, primerjajmo med seboj osnovne podatke »kulturnih izkaznic« teh treh skupnosti, prikazanih v Preglednicah 1–3 (podatki v rubrikah 6–9 slonijo na statistiki, prikazani na Slikah 3–12).

Preglednica 1: Predvojna slovenska priseljska skupnost v ZDA – »kulturna izka-znica«

1. Intenzivnejše priseljevanje Slovencev: 1880–1924 (štiri desetletja in pol)	6. Vrhunec priseljske periodike: 1915 – po 1945 ^{1/} (več kot tri desetletja)
2. Vrhunec priseljevanja: 1890–1914 (dve desetletji in pol) oz. 1907 (neizržit vrhu-nec) ^{2/}	7. Največje število vzporedno izhajajočih listov: 1921 in 1943 (po 23 listov)
3. Največje število: preko 130.000 priselje-nih (prva generacija) ^{3/}	8. Največ izvirnih leposlovnih knjižnih izdaj, objavljenih v izseljenstvu: 1931–1935 (11 knjig, povprečno 2,2 letno)
4. Začetek društvenega življenja: 1882 (Prvo slovensko bratsko podporno društvo) 5. Začetek priseljske periodike: 1891 (<i>Amerikanski Slovenec</i>)	9. Največ izvirnih leposlovnih knjižnih izdaj ne glede na jezik in kraj objave: 1931–1935 (17 knjig, prva generacija); 1976–1980 (14 knjig, večinoma druga generacija)

^{1/} Vir podatkov za ta izračun je Bajec (1980). Pričujoča obravnava ne vključuje primerljivih podatkov za desetletja po 2. svetovni vojni, vendar se obdobje vrhunca priseljske periodike obravnavane skupnosti vsekakor nadaljuje še po letu 1945.

^{2/} Podatek sicer velja za izseljevanje Slovencev iz Kranjske v ZDA (Drnovšek 1999), vendar avtor meni, da leto 1907 tudi sicer lahko obravnavamo kot vrhunec priseljevanja Slovencev v ZDA (ustna izjava avtorici, 2. februar 2007).

^{3/} Ocena temelji na naslednjih podatkih: po ljudskem štetju leta 1910 je v ZDA samo izmed prve generacije slovenskih priseljencev kar 123.631 oseb navedlo slovenščino kot materni jezik (in 59.800 oseb od celotne druge generacije). Samo med letoma 1914 in 1924 pa se je v ZDA prise-lilo še 28.513 Slovencev in Hrvatov (Klemenčič 1984: 28–29).

Preglednica 2: Predvojna slovenska priseljska skupnost v Argentini – »kulturna izkaznica«

1. Intenzivnejše priseljevanje Slovencev: 1919–1941 (dve desetletji)	6. Vrhunec priseljske periodike: 1928–1943 oz. 1957 (poldrugo desetletje ali tri desetletja)
2. Vrhunec: 1926–1929 (štiri leta) ^{4/}	7. Največje število vzporedno izhajajočih listov: 1932, 1933 in 1934 (po 5 listov)
3. Največje število: preko 20.000 priseljenih (prva generacija) ^{5/}	8. Največ izvirnih leposlovnih knjižnih izdaj, objavljenih v izseljenstvu: 1931 (edina slovenska), 1965–1970 (tri španske)
4. Začetek društvenega življenja: 1925 (Delavsko kulturno društvo Ljudski oder)	9. Največ izvirnih leposlovnih knjižnih izdaj ne glede na jezik in kraj objave: 1981–2000 (vsaj 5 knjig, druga generacija)
5. Začetek priseljske periodike: 1926 (trijezični list <i>Gospodarstvo</i>) 1928 (<i>Delavski list</i>)	

Preglednica 3: Povojna slovenska priseljska skupnost v Argentini – »kulturna izkaznica«

1. Intenzivnejše priseljevanje Slovencev: 1947–1954 (osem let)	6. Vrhunec priseljske periodike: 1954–1983 (tri desetletja)
2. Vrhunec: 1948–50 (tri leta) ^{6/}	7. Največje število vzporedno izhajajočih listov: 24 (leta 1957)
3. Največje število: okoli 6000 priseljenih (prva generacija) ^{7/}	8. Največ izvirnih leposlovnih knjižnih izdaj, objavljenih v izseljenstvu: 1956–1960 (9 knjig, povprečno 1,8 letno)
4. Začetek društvenega življenja: 1948 (Društvo Slovencev)	9. Največ izvirnih leposlovnih knjižnih izdaj ne glede na jezik in kraj objave: 1991–1995 (15 knjig – brez ponatisov, obe generaciji)
5. Začetek priseljske periodike: 1946 (<i>Misel</i>) 1948 (<i>Svobodna Slovenija</i>)	

^{4/} Bonšek 2006: 169. Brecelj (1992: 168) navaja podatek italijanske državne statistične službe, po katerem naj bi se samo v letih 1926–34 priselilo v Argentino 11.000 Slovencev, hkrati pa poudarja, da je bilo število zaradi ilegalnih izselitev v resnici »še enkrat tolikšno«, pri čemer se sklicuje na študijo Slave Lipoglavšek Rakovec (1950: 34–35).

^{5/} Jevnikar in Mislaj (1999: 11). Bonšek (2006: 169) navaja oceno med 25.000 in 30.000 priseljenih.

^{6/} Corsellis (1997); Žigon (2001); Švent (2006).

^{7/} Rot (1992: 225). Do leta 1952 je prispelo v Argentino okoli 5500 slovenskih novonaseljencev (Žigon 2001: 72).

Vpliv dejavnikov, ki sem jih uvodoma uvrstila med »osnovne vidike« dinamike kulturnega življenja priseljske skupnosti, je lahko videti tako očiten, da ga na prvi pogled ni treba statistično ugotavljati. Tako npr. Brecelj, ko obravnava vzpenjajoči se del in vrh značilne parabole kulturnega življenja predvojnih slovenskih priseljencev v Argentini, samoumevno izpostavlja vpliv dveh osnovnih vidikov, namreč velikosti in »starosti« (tj. dolžine obstoja) priseljske skupnosti. Ob tem omenja tudi enega najpomembnejših sekundarnih dejavnikov kulturnega življenja priseljske skupnosti (kompaktnost / koherentnost priseljske skupnosti), ki pa je seveda tudi sam odvisen od osnovnih vidikov (v našem primeru ga Brecelj povezuje s »starostjo« priseljske kulture):

Slovenskega izseljenskega tiska, ki se je razvil v Argentini v obdobju pred 2. svetovno vojno, *ne moremo primerjati ne po kvantiteti in tudi ne po kvaliteti* z istodobnim slovenskim izseljenskim tiskom v ZDA, ki je ravno v tistih letih dosegel svoj višek. To si lahko razložimo z dejstvom, *da je v Argentini živelo veliko manj slovenskih priseljencev kot v ZDA*. Tudi njihova organiziranost je bila *ohlapnejša in šibkejša*, saj se je *množično priseljevanje Slovencev v to južnoameriško državo začelo tri desetletja pozneje kot v Severno Ameriko*.³ (Brecelj 1992: 177; poudarila J. Ž.)

Na drugi strani pa Mislejeva, ko obravnava padajoči del značilne parabole kulturnega življenja iste priseljske skupnosti, tj. predvojnih slovenskih priseljencev v Argentini, ugotavlja poleg vpliva kompaktnosti / koherentnosti priseljske skupnosti še vpliv dveh drugih dejavnikov, prikazanih na Sliki 2, in sicer ideološke polarizacije in izobrazbene strukture:

Skupnost je v prvih letih povojnega obdobja doživela hude udarce, kar jo je pripeljalo celo do njenega zmanjšanja in prezgodnje utopitve v argentinskem svetu. *K temu je pripomoglo tudi dejstvo*, da sta s prihodom *političnih* beguncev – po letu 1947 – nastali dve *povsem ločeni* skupnosti, od teh pa je bila povojna *neprimerno bolj izobražena in strnjena*. (Mislej 1992: 185; poudarila J. Ž.)

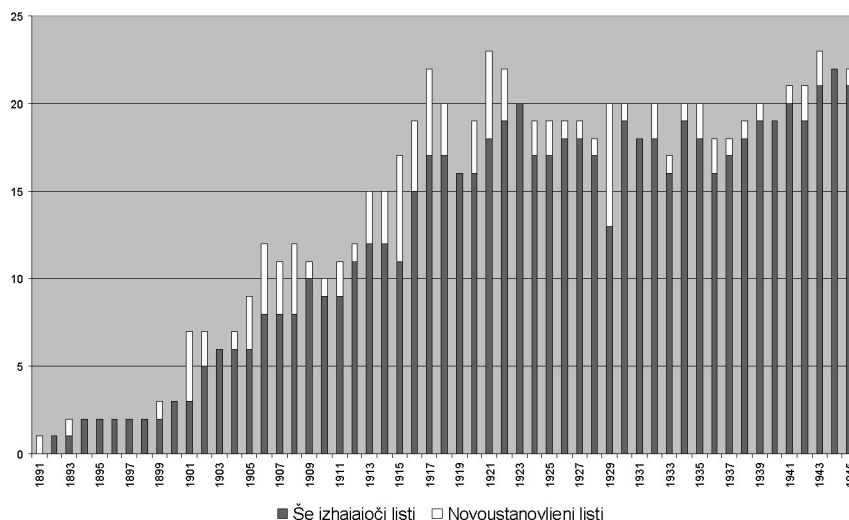
Oglejmo si torej nekaj statističnih prikazov, ki med drugim lepo ilustrirajo tudi podatkovno osnovo za zgoraj citirane interpretacije. Na temelju preglednih statističnih podatkov bomo mnogo lažje potrdili, ovrgli ali dopolnili takšne sodbe, ki so v strokovnih krogih že tako splošno sprejete, da jih na videz ni več treba preverjati.

³ Vendar pa je treba upoštevati, da se je glavnina ameriških Slovencev priselila do leta 1914, kar je le poldrugo desetletje pred prihodom glavnine predvojne slovenske skupnosti v Argentino.

STATISTIČNE PRIMERJAVE DINAMIKE IN NEKAJ MOŽNIH INTERPRETACIJ

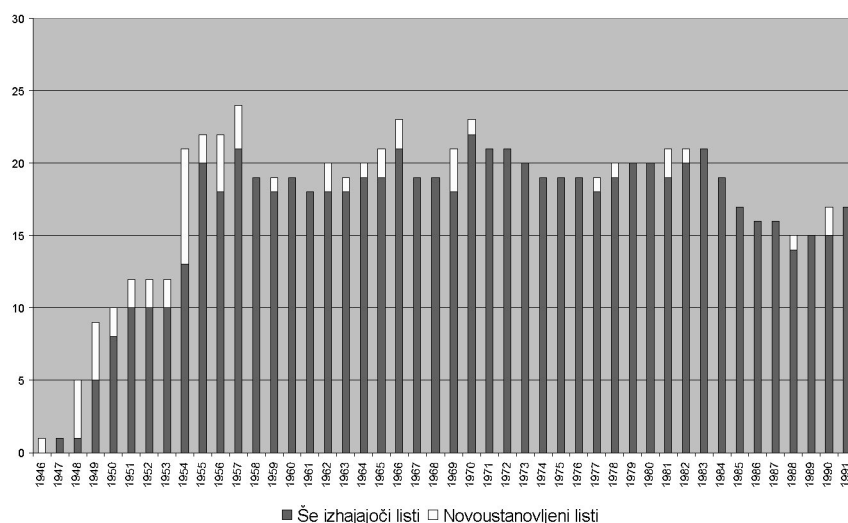
Časopisje

Če si ogledamo prikaze priseljskega časopisja vseh treh skupnosti (Slike 3–5), zasledimo skorajda enoten trend: v vseh treh primerih opazamo sorazmerno nagel vzpon, razpotežnjeni večkratni vrh ter postopno upadanje, ki je mnogo počasnejše od vzpona. V primeru predvojne slovenske skupnosti v ZDA se je število listov v dobrem desetletju (1906–1917) skoraj podvojilo (z 12 naslovov na 22), v poldrugem desetletju (1900–1917) pa se je pomnožilo s faktorjem 7,3 (s treh na 22). Še bolj skokovit je vzpon časopisne dejavnosti obeh slovenskih skupnosti v Argentini. Predvojna skupnost je število svojih periodičnih naslovov že v prvih šestih letih svoje časopisne dejavnosti (1926–32) pomnožila s faktorjem 5, a ker to v absolutni vrednosti še vedno predstavlja le 5 hkrati izhajajočih listov, bi pri tej skupnosti na prvi pogled težko govorili o kakršnem koli razcvetu časopisne dejavnosti. In vendar, kakor hitro vključimo v primerjavo še dva osnovna vidika kulturnega življenja obravnavanih predvojnih priseljskih skupnosti, namreč njuno velikost in zgodovinsko-geografski vidik (splošne pogoje za časopisno dejavnost v danem prostoru in času), bomo videli, da lahko v obeh primerih enako (ne)upravičeno govorimo o razcvetu periodike. Najhitrejši vzpon časopisne dejavnosti opazamo pri povojnih slovenskih priseljencih v Argentini, ki so v pičlem desetletju (1947–57) pomnožili število naslovov svoje periodike s faktorjem 24 (tj. z enega lista na 24 listov).

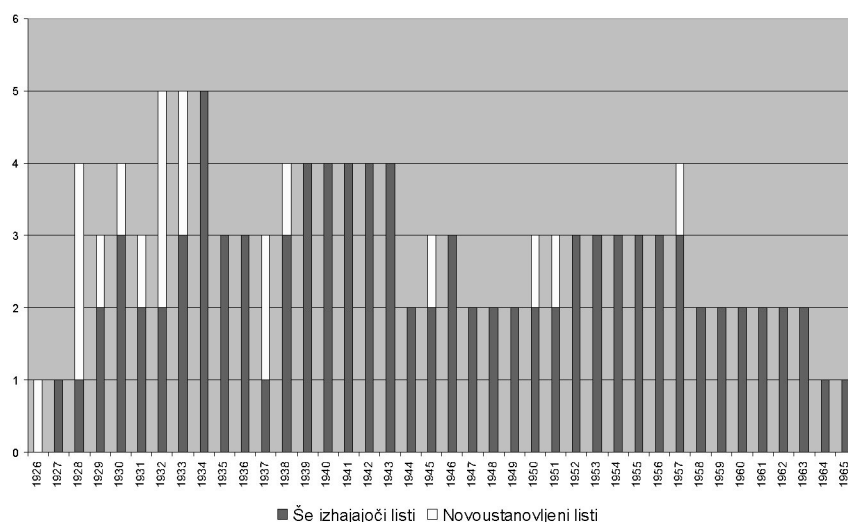

Slika 3: *Predvojni slovenski priseljenci v ZDA: periodika 1891–1945*⁴

⁴ Viri podatkov: Bajec 1980; Petrič 1999; Žitnik in Petrič 1997. Lastni izračuni.

Slika 4: *Predvojni slovenski priseljenci v Argentini: periodika 1926–1965⁵*

Slika 5: *Povojni slovenski priseljenci v Argentini: periodika 1946–1991⁶*

Vzroki za tako skokovit vzpon periodičnega tiska omenjenih skupnosti so zanimivi tako z zgodovinskega vidika kot tudi z vidika migracijskih študij, razen tega pa jih je mogoče deloma uporabiti tudi v okviru predvidevanja prihodnjih smernic publicistične

⁵ Viri podatkov: Bajec 1980; Breclj 1992; Mislej 1982; Jevnikar in Mislej 1999. Lastni izračuni.

⁶ Vir podatkov: Pertot 1991. Lastni izračuni.

dejavnosti nekaterih sodobnih priseljskih skupnosti (zlasti ko gre za dolgoročneje še načrtovanje državnih subvencij). Prav zaradi tega terjajo celovitejšo obravnavo na kakem drugem mestu. Tu pa naj se vendarle za hip ustavim pri najočitnejših vzrokih za izrazito razpotegnjeni (in celo večkratni) vrhunec priseljske periodike v primeru vseh treh obravnavanih skupnosti ter vzrokom za postopno upadanje te dejavnosti.

Grafični prikaz periodike predvojne slovenske priseljske skupnosti v ZDA (Slika 3) bi lahko dopolnili z drugo polovico (1946–2007), ki pa ta hip še ne bi spominjala na zrcalno podobo leve polovice. Če si zamislimo krivuljo, ki riše trend naraščanja in upadanja časopisne dejavnosti po desetletjih, bi njeno desno (aktualno) »dno« namreč segalo višje od dna leve polovice, saj nekateri pred drugo svetovno vojno ustanovljeni slovenskoameriški listi še danes izhajajo. Vsekakor pa bi tudi sam vrh časopisne dejavnosti te skupnosti segal še krepko v obdobje po drugi svetovni vojni.

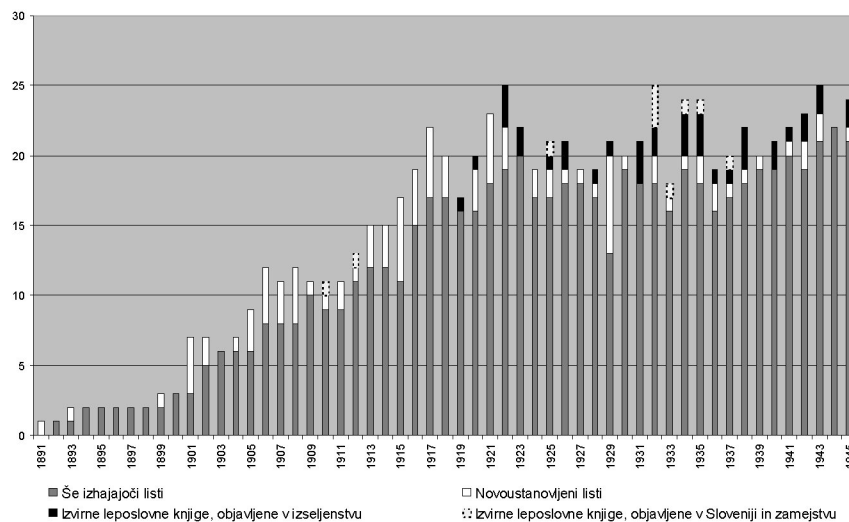
Podobno bi lahko dopolnili z vrednostmi vse do današnjega dne tudi oba grafična prikaza periodičnega tiska predvojnih in povojnih slovenskih priseljencev v Argentini (Sliki 4 in 5). Tudi v obeh slednjih primerih bi bila dopolnjena krivulja še vedno nekoliko dvignjena nad absolutno dno, saj danes poleg nekaterih revij takojmenovane SPE (slovenske politične emigracije) še vedno izhaja, denimo, tudi *Duhovno življenje*, ustanovljeno leta 1933, ki pa ga lahko že skorajda od samega prihoda SPE povežemo tudi (ali celo predvsem) s slednjo.

Razpotegnjeni večglavi vrh v primeru ZDA (Slika 3 predstavlja le zgodnejšo polovico časopisne dejavnosti te skupnosti) lahko razen zgodovinskim okoliščinam (npr. povečani potrebi po specifičnih informativnih vsebinah v času obeh svetovnih vojn) pripišemo zlasti dolgotrajnemu priseljskemu valu in posledično celi vrsti »zaporednih prvih generacij« priseljencev, ki hkrati prinašajo tudi vrstništvo kulturno aktivnih drugih generacij zgodnejših priseljencev s prvimi generacijami novih prišlekov (pomlajevanje skupnosti z novimi priseljenci), kar še dodatno spodbuja aktivnost druge generacije. V primeru predvojnih in povojnih slovenskih priseljencev v Argentini (glavnina vsake od obeh skupnosti je prispela v novo domovino v pičlih nekaj letih) pa večglavi vrh njihove časopisne dejavnosti (Sliki 4 in 5) pokriva po tri desetletja, kar v obeh primerih sovпада z najaktivnejšim obdobjem ene generacije. Podobno kot pri predvojni slovenski skupnosti v ZDA tudi pri predvojni skupnosti v Argentini opazamo nekoliko večje število časopisov v času druge svetovne vojne.

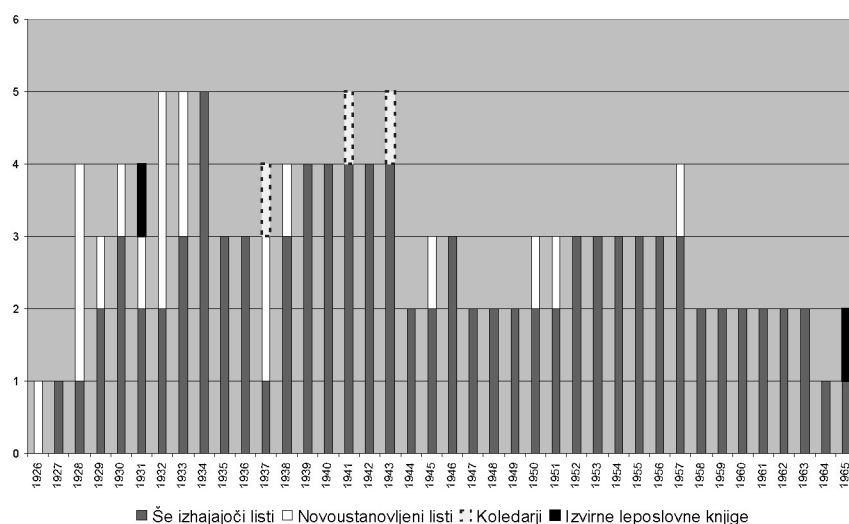
Periodika in izvirno leposlovje

Če podatkom za obdobja, ki jih prikazujejo Slike 3–5, dodamo še podatke o literarni produkciji obravnavanih skupnosti (njihove izvirne leposlovne knjige, ki so jih objavili bodisi v izseljenstvu ali v Sloveniji in slovenskem zamejstvu), postanejo nekateri vrhunci literarno-publicistične dejavnosti še bolj poudarjeni, bistveno pa se njihova amplituda ne spremeni (Slike 6–8). Predvsem je očiten podatek, da začetek objavljanja izvirnih leposlovnih knjig slovenskih priseljencev v ZDA v predvojnem

obdobju skoraj za tri desetletja zaostaja za začetkom priseljske periodike te skupnosti, kar lahko kaže na slabše splošne pogoje za knjižno založništvo v obdobju 1891–1918 v ZDA ob sorazmerno ugodnejših pogojih za tamkajšnjo časopisno dejavnost v letih pred in med prvo svetovno vojno.

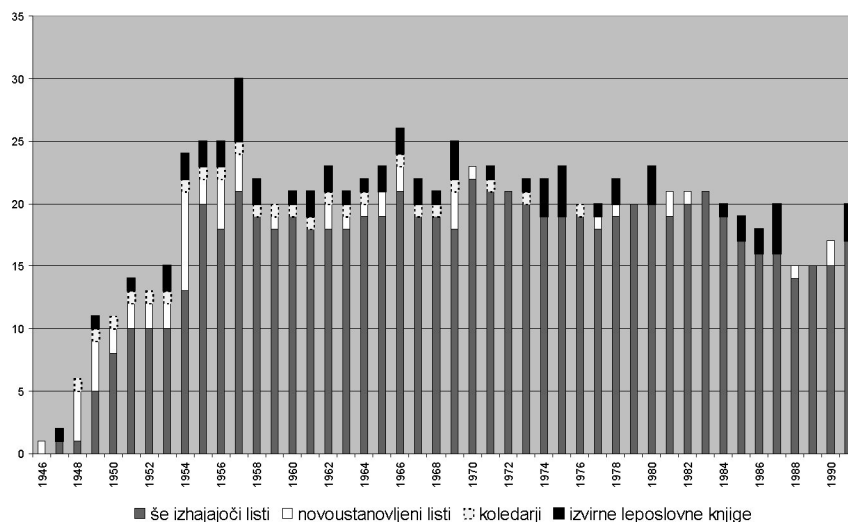
Slika 6: *Predvojni slovenski priseljenci v ZDA: periodika in izvirno leposlovje 1891–1945⁷*

Slika 7: *Predvojni slovenski priseljenci v Argentini: periodika in izvirno leposlovje 1926–1965⁸*

⁷ Viri podatkov: Bajec 1980; Petrič 1999; Žitnik in Petrič 1997; Petrič et al. 1999. Lastni izračuni.

⁸ Viri podatkov: Bajec 1980; Breclj 1992; Mislej 1982; 1999; Jevnikar in Mislej 1999; Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej 1999. Lastni izračuni.

Slika 8: *Povojni slovenski priseljenci v Argentini: periodika in izvirno leposlovje 1946–1991*⁹

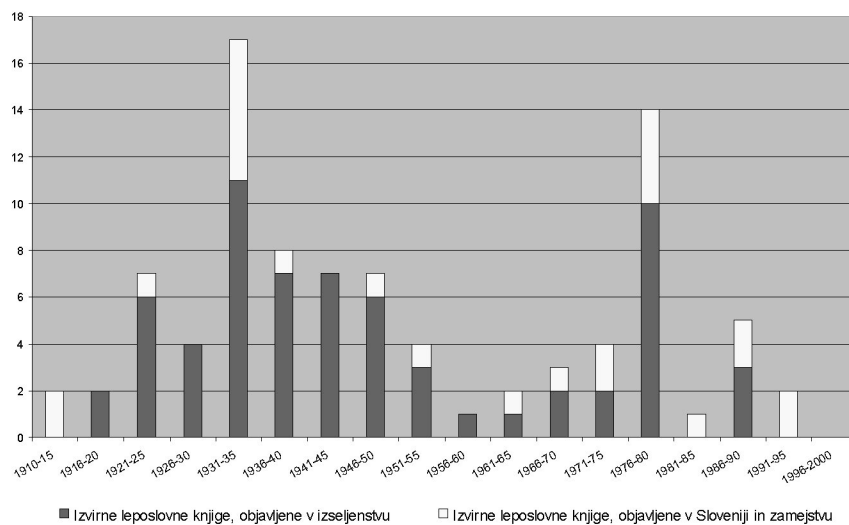
V nejasnejših obrisih kot pri sami periodiki, pa vendar dovolj razpoznavno, se v dinamiki literarne in publicistične dejavnosti vseh treh skupnosti (Slike 6–8) zarisujejo vplivi uvodoma predstavljenih osnovnih vidikov kulturnega življenja priseljske skupnosti kot tudi sekundarnih dejavnikov, prikazanih na Sliki 2. Med prvimi lahko v obravnavanih treh primerih spet izpostavimo zlasti velikost posamezne priseljske etnične skupnosti in zgodovinsko-geografski vidik (tj. splošne pogoje za posamezne kulturne dejavnosti v danem prostoru in času), med drugimi pa, kot smo videli, predvsem kompaktnost / koherentnost priseljske skupnosti, njeno izobrazbeno strukturo, ideološko polarizacijo, vsekakor pa tudi, kot bomo videli v nadaljevanju, stopnjo integriranosti v kulturo rojstne dežele (sodobno kulturno ponudbo, znanstveno obravnavo in učne vsebine) ter stopnjo integriranosti v kulturo nove domovine.

Izvirne leposlovne knjige

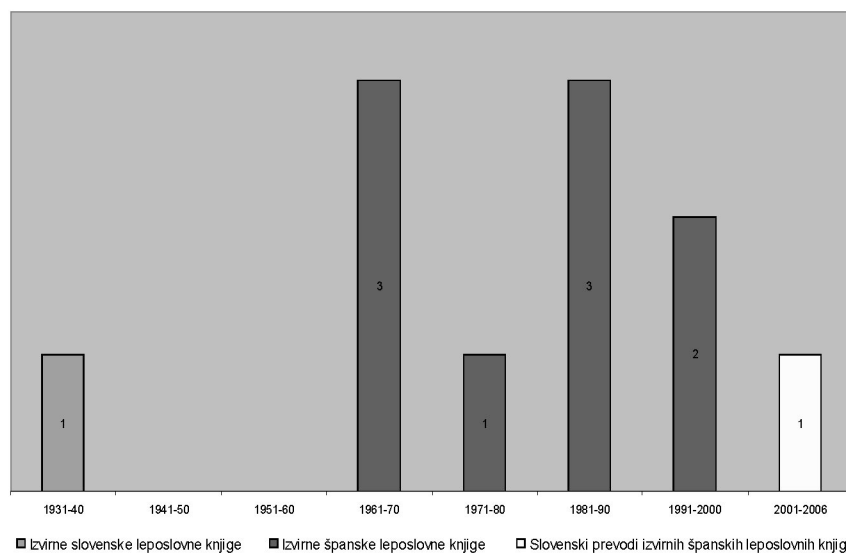
Čeprav podatki o izseljenskih leposlovnih knjigah v obdobjih, ki jih zajemajo zgornji prikazi časopisne dejavnosti, ne spremenijo bistveno nihanja vrednosti, ki ponazarjajo enega osrednjih vidikov kulturnega življenja priseljske skupnosti (to pa je dinamika priseljske periodike), se slika bistveno spremeni, kakor hitro raztegnemo prikazano obdobje do aktualnega stanja. Novejša obdobja namreč že v večji meri vključujejo književno produkcijo druge generacije, kar se zelo jasno odraža na Slikah 9–11.

⁹ Viri podatkov: Pertot 1987; 1991; Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej 1999. Lastni izračuni.

Izseljenska književnost in časopisje: zgovorne statistike

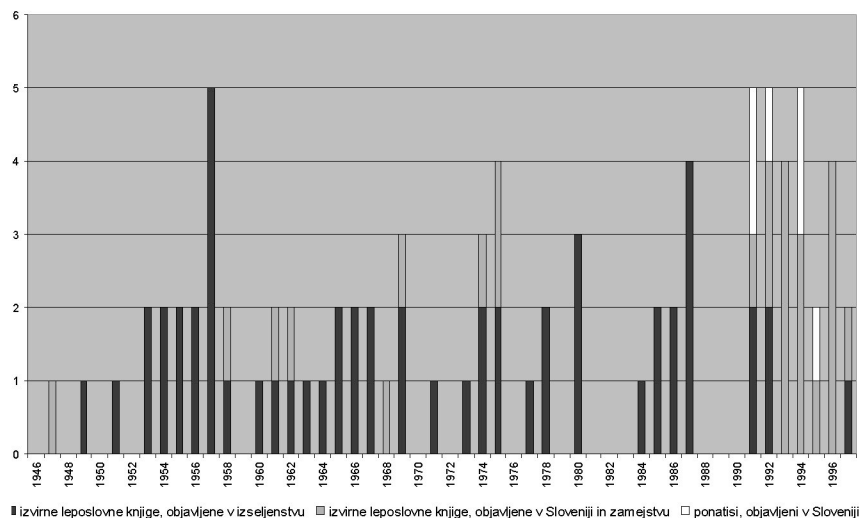
Slika 9: *Predvojni slovenski priseljenci v ZDA: izvirne leposlovne knjige 1910–2000*¹⁰

Slika 10: *Predvojni slovenski priseljenci v Argentini: izvirne leposlovne knjige 1931–2006*¹¹

¹⁰ Vir podatkov: Petrič et al. 1999. Lastni izračuni.

¹¹ Viri podatkov: Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej 1999; Mislej 1999; Jenšterle 2006. Lastni izračuni.

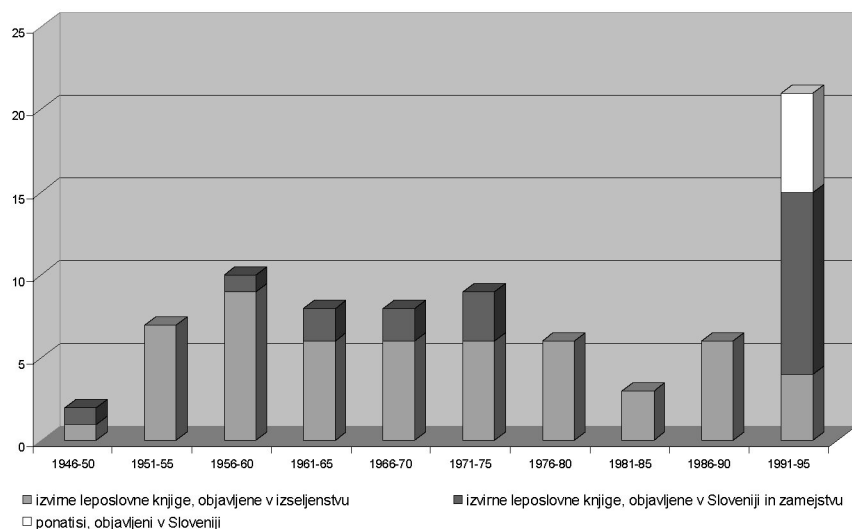
Slika 11: *Povojni slovenski priseljenci v Argentini: izvirne leposlovne knjige 1946–1997*¹²

Medtem ko druga generacija na splošno manj sodeluje na področju priseljenkega časopisja kot prva generacija, to seveda v nobenem pogledu ne vpliva na količino literarne produkcije druge generacije (pač pa deloma na jezik njihovih del). Tako drugi vrhunec leposlovne knjižne produkcije predvojne priseljenke skupnosti v ZDA (Slika 9, stolpec 1976–80) pretežno predstavlja književno produkcijo druge generacije (kar 8 od 14 knjig v tem obdobju); isto velja za drugi vrhunec leposlovne knjižne produkcije predvojne priseljenke skupnosti v Argentini (Slika 10, stolpec 1981–90; na tej sliki je vse od leta 1971 dalje prispevek druge generacije), kar močno pa je druga generacija zastopana tudi v književni produkciji povojnih slovenskih priseljencev v Argentini (Slika 11), in sicer znotraj absolutnega vrhunca celotne literarne produkcije te skupnosti, to pa je po letu 1990 (zlasti A. Rot in T. Rode).

VPLIV INTEGRIRANOSTI V KULTURO ROJSTNE DEŽELE

Nedavne slovenske izkušnje so pokazale, da lahko kompleksna integriranost izseljenke kulture v kulturo nove domovine in hkrati v matično kulturo (skupaj z zadovoljivo materialno, organizacijsko in politično participacijo obeh držav) prispeva k nadaljnjemu razvoju izseljenke kulture in ohranjanju izvirne kulturne identitete,

¹² Vir podatkov: Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej 1999. Lastni izračuni. Pertot (1987) navaja v svoji nadvse uporabni bibliografiji kar 545 knjig slovenskega tiska v Argentini v letih 1945–1987, vendar izvirna leposlovna dela avtorjev iz vrst povojne slovenske priseljenke skupnosti v Argentini predstavljajo manj kot desetino teh knjig.

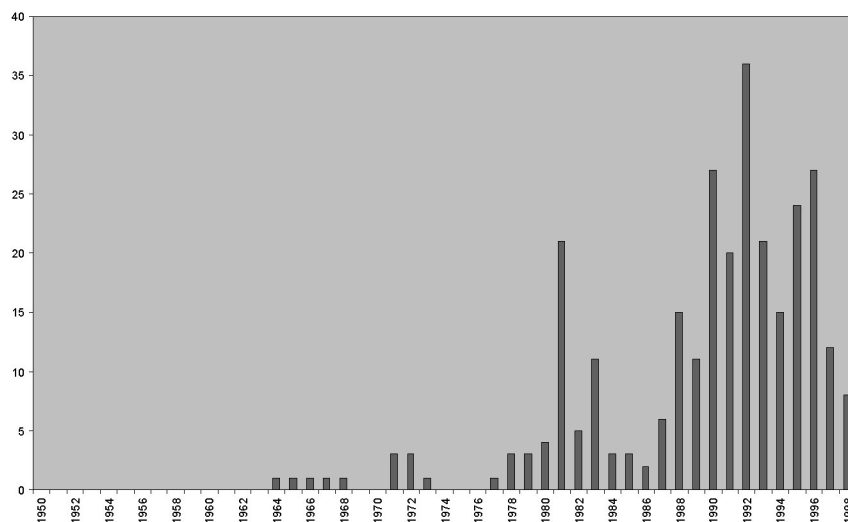

Slika 12: Povojni slovenski priseljenci v Argentini: izvirne leposlovne knjige 1946–1995

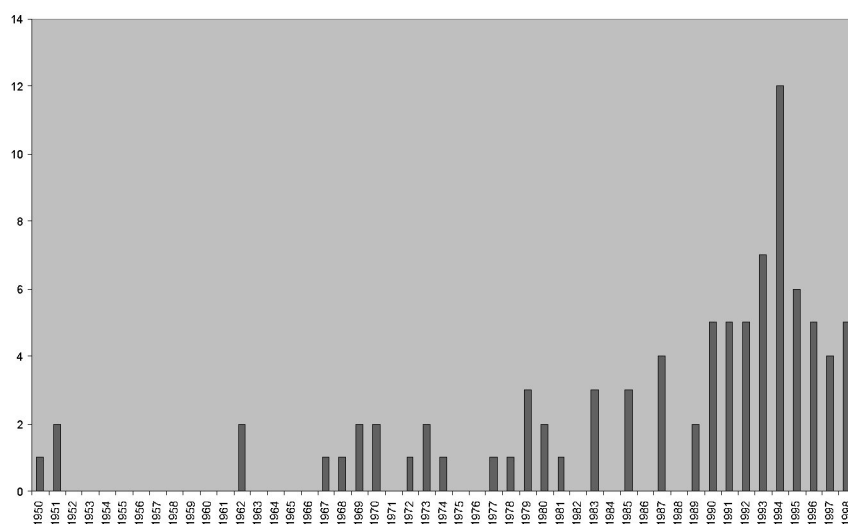
ki lahko v izseljenstvu preživi kot dopolnilni sestavni del kulturne identitete druge generacije in vsaj na simbolni ravni še kake naslednje generacije izseljencev (Žitnik 2005: 119). Ob tem pa nas lahko dramatična kvantitativna sprememba na področju kulturno-umetniške dejavnosti kake izseljenske skupnosti, ki neposredno sledi občutni spremembi integriranosti te dejavnosti v matično kulturo (tj. v osrednje kulturne medije, nacionalno znanost in redne izobraževalne vsebine), zavede, da se samoumevno zanesemo na vzročno-posledični odnos med obema spremembama in pri tem morda spregledamo enega ali več še pomembnejših dejavnikov.

Tako bi npr. na osnovi podatkov, ki jih prikazujejo Slike 13, 14 in 12, nemara prehitro sklepali, da je povečana znanstvena obravnava slovenske izseljenske književnosti v objavljenih študijah v Sloveniji opazno prispevala k povečani literarni dejavnosti sodobnih slovenskih izseljenskih avtorjev. Dejansko je povečano vključevanje izseljenske književnosti v raziskovalne vsebine v Sloveniji in zlasti pospešeno (ne le znanstveno, ampak tudi strokovno in poljudno) objavljanje rezultatov tovrstnih študij *lahko* in tudi dovolj *verjetno* vzpodbudilo večji interes domačih založb za izvirno izseljensko leposlovje, zaradi česar je število v Sloveniji objavljenih izseljenskih del poskočilo s povprečno ene na leto pred letom 1990 na 12 knjig leta 1994 (Slika 14). Kvantitativni vrhunec obravnave slovenske izseljenske književnosti v domači literarni znanosti (36 pomembnejših objav leta 1992, Slika 13) namreč resnično za dve leti prehiteva vrhunec objavljanja izseljenskih književnih del pri matičnih založbah (1994, Slika 14), kar sicer ne dokazuje omenjene vzročne povezanosti, odpira pa možnost takšnega vpliva.

Janja Žitnik

Slika 13: Pomembnejše domače študije o slovenski izseljenski književnosti, objavljene 1950–1998¹³

Slika 14: Izseljenske leposlovne knjige, objavljene v Sloveniji 1950–1998¹⁴

¹³ Vir podatkov: Žitnik 1999. Lastni izračuni.

¹⁴ Vir podatkov: Žitnik 2001: 72 (tabela).

SKLEP

Večletni trendi naraščanja in upadanja vrednosti, prikazanih na Slikah 3–8, nakazujejo značilno parabolo dinamike kulturnega življenja priseljske skupnosti. Ob primerjavi razmerij med absolutnimi vrednostmi, dopolnjenimi s podatki iz rubrik 1–5 »kulturnih izkaznic« obravnavanih skupnosti (Preglednice 1–3), pa se soočimo z nekaterimi izrazitimi odstopanji, ki jih ni mogoče pojasniti zgolj z vplivom osnovnih vidikov kulturnega življenja v izseljenstvu, temveč nesporno kažejo tudi na vpliv sekundarnih dejavnikov (Slika 2). Pet vzporednih časopisov za 20.000–30.000 pripadnikov prve generacije predvojnih slovenskih priseljencev v Argentini (tj. po en list na 4000 pripadnikov) je dejansko celo več, kot je 23 vzporednih časopisov za 130.000–140.000 predvojnih slovenskih priseljencev v ZDA (tj. po en list na 5652 pripadnikov). Razliko v absolutnih vrednostih je v teh dveh primerih mogoče dovolj prepričljivo pojasniti že samo z velikostjo obeh skupnosti, razliko v obeh razmerjih ($20.000 : 5 > 130.000 : 23$) pa vsaj z zgodovinskim dejavnikom (predvojna skupnost ameriških Slovencev se je namreč konstituirala v času, ko so bili manj ugodni splošni pogoji za časopisno dejavnost kot poldrugo desetletje pozneje, ko je prispela glavnina predvojne skupnosti argentinskih Slovencev). Tako preprosto pojasnilo pa pri povojnih slovenskih priseljencih v Argentini nikakor ni mogoče. Brez upoštevanja vseh sekundarnih dejavnikov (Slika 2) se ne bomo niti približali verjetni razlagi dejstva, da gre za daleč najmanjšo od tu obravnavanih treh skupnosti, ki pa dosega na področju publicistične dejavnosti ne samo najvišje relativne, ampak celo najvišje absolutne kvantitativne vrednosti (celo višje kot predvojni slovenski priseljenci v ZDA).¹⁵

Pri drugem vrhuncu leposlovne knjižne produkcije predvojne priseljske skupnosti v ZDA (Slika 9, stolpec 1976–80) se nedvomno odraža vpliv stopnje integriranosti v kulturo nove domovine. Kot rečeno, gre pretežno za literarne knjižne objave druge generacije slovenskih priseljencev v ZDA (M. Jugg Molek in R. M. Prosen, 1976–80), ki so sicer večinoma izšle v samozaložbi, deloma pa že tudi pri nekaterih založbah ameriškega *mainstreama* (Prosen).

Nič manj jasno pa se v zadnjih vrhuncih leposlovne knjižne produkcije povojne priseljske skupnosti v Argentini (Slika 11, stolpci 1991–1996) ne odraža vpliv integriranosti v kulturo dežele izvora. Ta vpliv postane še nazornejši na Sliki 12, kjer so vrednosti s Slike 11 razvrščene v petletna obdobja. Največ leposlovnih knjig povojnih slovenskih izseljencev v Argentini in njihovih potomcev, ki so bile objavljene v Sloveniji, je namreč izšlo v letih 1991–1996, ko je bila tudi sicer integriranost slovenske izseljenske književnosti v matično kulturo in literarno znanost na vrhuncu. Prav ta dela (brez ponatisov) pa predstavljajo kar 73 odstotkov leposlovnih knjig povojne priseljske skupnosti v Argentini v omenjenem obdobju.

¹⁵ Razen števila izvirnih leposlovnih knjižnih izdaj – pri tem kažejo povojni slovenski priseljenci v Argentini najvišje relativne vrednosti, ne pa tudi najvišje absolutne kvantitativne vrednosti (prim. 8. in 9. rubriko v Preglednicah 1 in 3).

Hipotetično nekoliko drznejše pa je vprašanje, ali lahko povečan znanstveni interes v deželi izvora posredno – s popularizacijo rezultatov in zbujanjem interesa pri domačih založbah – spodbuja (če že ne povečano literarno produkcijo, pa vsaj) povečano publiciranje izseljenskih leposlovnih knjig. Primerjava statističnih podatkov (Slike 13, 14 in 12) tega ne dokazuje, potrjuje pa *možnost* posrednega vpliva. Izrazito povečana literarna produkcija povojne slovenske priseljske skupnosti v Argentini po letu 1991 (Sliki 11 in 12) bi nas lahko zavedla, da bi omenjeni preporod preprosto pripisali povečanemu javnemu (in še prej znanstvenemu) interesu v Sloveniji ter posledično povečanim publikacijskim možnostim v matičnem prostoru. Ta vpliv je bil vsekakor bistvenega pomena, kar vidimo iz količine v Sloveniji objavljenih knjig v zadnjem obdobju (Sliki 11 in 12). Ne smemo pa pozabiti nekaterih drugih pomembnih momentov. Na eni strani bi težko preverili, koliko izseljenskih rokopisov, ki so bili objavljeni v Sloveniji v devetdesetih letih, je že dlje časa čakalo na priložnost za objavo in torej niso nastali v omenjenem obdobju. Če je takšnih primerov več, bi to pomenilo, da se književna produkcija te skupnosti ni tako dramatično povečala in gre torej dejansko zgolj za razširjene publikacijske možnosti. Drugi moment je dokaj hkratni nastop piscev iz vrst druge generacije, ki pomeni zgostitev občutnega dosežanega prispevka druge generacije v sorazmerno kratkem obdobju. Tretji moment je količinsko še občutnejši prispevek povratnikov / priseljencev v Slovenijo (Simčič, Rot) ravno v obdobju absolutnega vrhunca literarne produkcije te skupnosti. Četrti moment, ki ga ne smemo spregledati, pa je zgodovinsko dejstvo slovenske politične osamosvojitve, ki je lahko že samo po sebi prav tako spodbudno vplivalo na nedavni preporod literarne dejavnosti obravnavane sodobne slovenske izseljske skupnosti.

LITERATURA

- Bajec, Jože (1980). *Slovensko izseljensko časopisje 1891–1945*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.
- Bonšek, Uroš (2006). »Ker če ne znaš slovenskega jezika, je kot da ne bi bil Slovenec«: vloga slovenskega jezika pri oblikovanju etnične identitete pri tretji in četrti generaciji slovenskih političnih emigrantov v Argentini. *Dve domovini/Two Homelands*, 24, str. 167–186.
- Brecelj, Aleš (1992). Slovenski etnični tisk v Argentini do druge svetovne vojne. *Dve domovini/Two Homelands*, 2–3, str. 167–183.
- Corsellis, John (1997). The Slovene political emigration 1945–50. *Dve domovini/Two Homelands*, 8, str. 131–159.
- Drnovšek, Marjan (1999). Okrajna poročila o izseljevanju iz Kranjske v letih 1892–1913. *Gestrinov zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: ZRC (ZRC SAZU), str. 413–432.
- Jenšterle, Marko (2006). Samota te najde sama. (Intervju z Vlady Kociancich.) Dostopno preko: <http://slova.mojforum.si/> (1. 2. 2007).

- Jevnikar, Martin, Glušič, Helga, Žitnik, Janja, in Mislej, Irene (1999). Biografije in bibliografije. *Slovenska izseljenska književnost 3: Južna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodel. Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 323–355.
- Jevnikar, Martin, in Mislej, Irene (1999). Slovenci v Južni Ameriki. *Slovenska izseljenska književnost 3: Južna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodel. Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 9–21.
- Klemenčič, Matjaž (1984). Slovenci v Ameriški statistiki v 19. in v 20. stoletju. *Celovški zvon*, letn. 2, št. 4, str. 233–31.
- Lipoglavšek-Rakovec, Slava (1950). Slovenski izseljenci: geografski pregled predvojnega stanja. *Geografski vestnik*, 22, str. 34–35.
- Mislej, Irene (1992). Slovenski tisk v Argentini po drugi svetovni vojni. *Dve domovini/Two Homelands*, 2–3, str. 185–194.
- Mislej, Irene (1999). Literarno ustvarjanje slovenskih izseljencev v španskem jeziku. *Slovenska izseljenska književnost 3: Južna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodel. Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 317–320.
- Pertot, Marjan (1987). *Bibliografija slovenskega tiska v Argentini 1945–1987: I. del – knjige*. Trst: Knjižnica Dušana Černeta.
- Pertot, Marjan (1991). *Bibliografija slovenskega tiska v Argentini 1945–1987: II. del – časopisje*. Trst: Knjižnica Dušana Černeta.
- Petrič, Jerneja (1999). Književnost slovenskih priseljencev in njihovih potomcev v ZDA od leta 1891. *Slovenska izseljenska književnost 2: Severna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodel. Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 89–263.
- Petrič, Jerneja, et al. (1999). Biografije in bibliografije. *Slovenska izseljenska književnost 2: Severna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodel. Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 385–456.
- Rot, Andrej (1992). Slovenski tisk v Argentini po drugi svetovni vojni. *Dve domovini/Two Homelands*, 2–3, str. 209–234.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* (2000). (Ur. Anton Bajec et al.) Ljubljana: DZS.
- Švent, Rozina (2006). *Življenje Slovencev v begunskih taboriščih na avstrijskem Koroškem po drugi svetovni vojni: 1945–1950: doktorska disertacija*. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino.
- Žigon, Zvone (2001). *Iz spomina v prihodnost: slovenska politična emigracija v Argentini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Migracije, 1).
- Žitnik, Janja (1999). Izbrana bibliografija [bibliografija pomembnejših znanstvenih in strokovnih objav slovenskih in tujih avtorjev s področja slovenske izseljenske književnosti do leta 1998]. *Slovenska izseljenska književnost 3: Južna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodel. Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 371–393.
- Žitnik, Janja (2001). Besedna umetnost slovenskih izseljencev in njeno mesto v sodobni slovenski kulturi. *Dve domovini/Two Homelands*, 14, str. 67–90.
- Žitnik, Janja (2005). Kulturno življenje v izseljenstvu: koncept kompleksne obravnave. *Dve domovini/Two Homelands*, 21, str. 105–124.

Janja Žitnik

Žitnik, Janja (2007). Cultural life of the immigrant community: factors of dynamics. *Migracijske i etničke teme*, letn. 23, št. 1 (v tisku).

Žitnik, Janja, in Petrič, Jerneja (1997). Slovenski izseljenski pisci v tridesetih letih. *Slovenska trideseta leta* (ur. Peter Vodopivec in Joža Mahnič). Ljubljana: Slovenska matica, str. 181–193.

SUMMARY

EMIGRATION LITERATURE AND NEWSPAPERS: SUGGESTIVE STATISTICS

Janja Žitnik

In this contribution, I attempt with the help of a comparison of statistical data to ascertain some possible influences on the dynamics of literary publishing and newspaper activity of three Slovene immigrant groups, the pre-war Slovene immigrants in the USA, pre-war Slovene immigrants in Argentina, and after-war Slovene immigrants in Argentina. The choice of communities I discuss within the frame of this comparison includes on the one side at least partly shared (cross covering) historical period of Slovene immigration in two different states, and on the other, two different historical periods of Slovene immigration in one state, which facilitates the ascertaining of eventual presence of certain influences, and the eliminating of possibilities of some other impacts.

The many-years trends of rise and fall of values shown in Pictures 3-5, indicate a characteristic parable of the dynamics of the immigrant community cultural life. In comparing ratios between absolute values, supplemented with data on the extent and time span of the mass immigration wave with the treated communities (Tables 1-3), we are confronted with some distinctive deviations that cannot be explained merely by the influence of basic aspects of cultural life in emigration (particularly the size, territorial concentration, regeneration of the community with new coming immigrants, length of the presence of the majority of community, and general conditions for individual activities in a given space and time), but they also indicate indisputably the influence of secondary factors (Picture 2).

With the second belletristic book production pinnacle of the pre-war immigrant community in the USA (1976-80), the degree of integration in the culture of the new homeland country is undoubtedly evident. We are speaking of mainly literary book publications of the second generation of Slovene immigrants in the USA, which were mostly self-published by the authors, and partly by some publishing houses of the American mainstream. Just as much clearly expressed in the absolute peak of belletristic book production of the after-war immigrant community in Argentina (1991-1996) is the influence of integration in the culture of the source country. The most belletristic books by the post-war Slovene emigrants in Argentina and of their descendants that were published in Slovenia were issued in the years 1991-1996 when the integration of the Slovene emigrant literature in the primary culture and literary science was at its peak. Those very works (without reprints) present as much as 73 percent of belletristic books of the after-war immigrant community in Argentina in the mentioned period.

MARIE PRISLAND – HER ROLE IN PRESERVING SLOVENIAN CULTURE AND TRADITION AMONG SLOVENIAN MIGRANTS IN THE UNITED STATES

Mirjam Milharčič Hladnik*

COBISS 1.01

ABSTRACT

Marie Prisland – her role in preserving Slovenian culture and tradition among Slovenian migrants in the United States

Marie Prisland came to the United States in 1906 as a fifteen year old girl. In 1926 she founded *Slovenian Women's Union of America* and was its national president for twenty years. In 1929 she created a magazine *Zarja – The Dawn*, which became the official publication of the Women's Union and to which she contributed regularly. She was active in different Slovenian-American organizations and wrote for many newspapers and magazines in Slovenia and America throughout her life. She strived for the preservation of Slovenian culture and tradition but also for the progress and development of Slovenian communities. The text shows how strong was her determination to help Slovenian migrant women in the United States to obtain the position of authority and respect. As much as she wished to preserve the traditional gender roles, she believed that only a changed, respected Slovenian woman with authority could become a part of the history of Slovenians in the States and in the homeland.

KEY WORDS: women migrants, Slovenian culture and tradition, women's organization, transformations of gender roles

IZVLEČEK

Marie Prisland – njena vloga pri ohranjanju slovenske kulture in tradicije med slovenskimi izseljenci v Združenih državah Amerike

Marie Prisland se je v Združenih državah Amerike izkrcala leta 1906, ko je imela petnajst let. Leta 1926 je ustanovila prvo slovensko žensko organizacijo, Slovensko žensko zvezo, ki ji je predsedovala dvajset let. Leta 1929 je ustanovila revijo *Zarja – The Dawn*, ki je postala uradno glasilo Zveze in za katero je redno pisala do svoje smrti. Bila je dejavna v mnogih slovensko-ameriških organizacijah in redna sodelavka številnih časopisov in revij v Sloveniji in Ameriki. Zavzemala se je za ohranitev slovenske kulture in tradicije ter za napredek in razvoj slovenskih skupnosti. Besedilo pokaže, kako močna je bila njena odločenost, da pomaga slovenskim ženskam v Združenih državah, da si pridobijo položaj avtoritete in spoštovanja. Želela je ohraniti tradicionalne spolne vloge, a je hkrati verjela, da bo samo spremenjena, spoštovana slovenska ženska z avtoriteto lahko postala del zgodovine Slovencev v Združenih državah in v domovini.

KLJUČNE BESEDE: migrantke, slovenska kultura in tradicija, ženska organizacija, transformacije spolnih vlog

* Dr. sociologije, doc. sociologije, višja znanstvena sodelavka, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; e-pošta: hladnik@zrc-sazu-si

INTRODUCTION

Marie Prisland came to the United States in 1906 as a fifteen year old girl. She was a part of Slavic-speaking peoples from Central and Eastern Europe who formed “one of the largest and newest groups of immigrants at the turn of the century”.¹ She disembarked during the period from 1900 to 1924 when the initial enthusiasm over accepting immigrants was gradually decreasing. The optimism that there was enough land and work for everyone was replaced by the revelation that land was limited, that work was uncertain because of repeated economic crises, and that dreams of better life were in danger of never being fulfilled. New immigrants, mainly Jews, Italians, and Slavs presented the strongest embodiment of that danger. Although immigrants from the early immigration period, especially the Irish, did not experience enthusiastic reception, opposition and distrust to newcomers did not strengthen until the turn of the century. Causes for such a change were various. Among them was a strong concentration of capital in agriculture and in industry, which upset smaller farmers and entrepreneurs, and the economic crisis at the end of the 19th century that broke the illusion of unlimited development.² In the time when fear of foreigners and their foreignness ruled in the USA the immigrants and their children wanted to Americanize as soon as possible. But regardless of how strongly the parents wanted their children to become Americans and thus acquire a reputable place in a wider society, to receive education and be given better pay and less strenuous jobs – there remained a strong desire to maintain traditional habits, festivities, religion, heritage and a strong determination to preserve strong ethnic communities. In this social context Marie Prisland has a special place in the history of Slovenian migration. I will present her creativity in combining the traditional ethnic values with modern American possibilities and show how this brought many achievements to Slovenian communities.

I. THE ORGANIZATION

At the same time when becoming American was the most important goal of millions of newcomers, the traditional ethnic life thrived in Slovenian and other ethnic communities. Marie Prisland found it in Sheboygan, a tiny place far from big cities in Wisconsin, where she settled down.

When she arrived to Sheboygan she discovered already established organizations and in the first years of her stay more of them were established. The first fraternal organization “Ilirija” was founded in 1901, the youth fraternal organization “Nada” in 1905, the branch of fraternal organization SNPJ (*Slovenska narodna pod-*

¹ Donna R. Gabaccia, *Immigration and American Diversity, A Social and Cultural History*, Blackwell, Oxford, 2002, p. 142.

² Maxine Schwartz Seller, *To Seek America, A History of Ethnic Life in the United States*, Jerome S. Ozer, Englewood, 1988, p. 194.

porna jednota) “Skala” in 1909, the branch of fraternal organization KSKJ (*Kranjsko slovenska katoliška jednota*) in 1911. In a community of a few thousand Slovenian migrants, there were singing and theater groups, the brass orchestra, Slovenian groceries, butcher shops and pubs. In 1909 the community decided to build a church and establish a parish. Two years later it was finished and in 1913 the three new church bells arrived from Slovenia. They were made in Ljubljana and the church in tiny Sheboygan was the only one in the United States, which had the bells from the Old country. The community of modestly paid workers also raised money for the parish school, which opened in 1923, and a recreational center called “Zelena dolina”.³ There were women’s societies in Sheboygan as well. *Oltarno društvo fare Sv. Cirila in Metoda*, established in 1913, was the first women’s society in the settlement and Marie Prisland was among the founders. A JSPZ branch “Ameriška Slovenka” was founded in 1917, SNPJ Sheboygan women’s branch in 1927⁴ and a branch of the *Progressive Slovenian Women* in 1947.⁵

Prisland arrived to America by herself with only an invitation letter of her neighbors to come to Sheboygan. Her parents left her with her beloved grandmother when she was five years old and went to Brazil. They were part of a “Brazilian emigration fever”, which started in 1880 and lasted until the end of the century. Most of the emigrants were poor farmers from Kranjska and Primorska region and their migrants’ path led them, in Aleksej Kalc’s opinion, “trully through tough, in comparison with other emigrant destinations probably the toughest collective life ordeal”⁶. Prisland’s mother died of yellow fever a year after arrival to Brazil and her father remarried and never came back or took care of his daughter. Prisland’s motivation for emigrating to America was to earn enough money for the college tuition because she wanted to become a teacher. To understand her role as a carrier and organizer of preserving Slovenian culture and tradition among Slovenian migrants in the United States, this biographical detail proves to be very important. It shows her high educational aspirations, her wish for independence and strong national consciousness. At the time Prisland was fifteen, teaching was one of the few professional and educational possibilities women had in Slovenia. The ambition to become a teacher meant not only that a woman valued education, but that she also had strong national feelings. Young Prisland saw that in Slovenia women teachers worked not only as teachers of little children, but were in addition organizers of different educational activities for the adults, were eager contributors to newspapers and magazines, published books, established

³ Jože Zavertnik, *Ameriški Slovenci, Pregled splošne zgodovine Združenih držav, slovenskega naseljevanja in naselbin in Slovenske narodne podporne jednote, SNPJ*, Chicago, 1925, pp. 531–533; Marie Prisland, »Zgodovina slovenske naselbine v Sheboyganu«, *Slovenski izseljenski koledar 1966*, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, 1925, pp. 182–190.

⁴ SNPJ, one of the first and biggest fraternal organizations, decided to establish women's branches at the convention in December 1908. Zavertnik, cited work, p. 578.

⁵ The *Progressive Slovenian Women* of America was established in Cleveland in 1934.

⁶ Aleksej Kalc, “Brazilija je vabila”, *Izseljenec, življenjske zgodbe Slovencev po svetu* (katalog ob razstavi), Muzej novejšje zgodovine, Ljubljana, 2001, p. 59.

their own organizations and publications, were politically active and worked tirelessly in favour of Slovenian culture.⁷ When Marie Prisland set sail for America, she did it with great ambition, independent mind, educational aspirations and strong national feelings.

For the Slovenian community in Sheboygan, which welcomed her, John Bodnar's description of the first immigrants who arrived a hundred or more years ago is a relevant one. He says that they were nearly all uneducated and unqualified workers, yet "they were in a sense almost all craftsmen in their ability to creatively fashion culture and meaning to suit their daily social and psychological needs. Consider their use of the rich repository of song, dance, and folktales, which nearly all groups brought to American city. This body of lore and culture had been generated in traditional communities and served effectively as a device for rendering meaning and understanding in a world which was beyond the powers of ordinary people to direct."⁸ Marie Prisland's life-long activities are an extraordinary example of craftsmanship, or better to say craftswomanship, in the ability to creatively fashion culture and meaning. However, in her case both cultures and both traditions were included. She was able to create meaning to serve daily social and psychological needs of individuals and communities through creatively combining the traditional ethnic culture of the Old country and the modern civic culture of the New World. In a unique way, she followed the traditional ethnic habits and gender roles, while simultaneously enriching them with the civic virtues and political freedom. Marie Prisland brought many achievements to the life of Slovenian communities.

The most notable one was the establishment of the first independent women's organization, *Slovenian Women's Union of America (SWUA)*. She presented the idea of women's organization in *Amerikanski Slovenec* in October 1926. She pointed out that other women immigrants, like Czech, Polish or Slovak women, are well organized and have their own newspapers. The reason Slovenian women didn't achieve that was due to lack of education and interest to organize. Her idea was to establish an organization which would unite them, make them visible and proud because it would demand from them the responsibility, education and determination. A goal of women's organization would be to acquaint and bring closer Slovenian women from various scattered communities. United, they would be able to work "in educational, national and religious spirit" to benefit themselves, as well as their families and their nation. The response to her article was favorable. From everywhere, women expressed their enthusiasm to "show their compatriots in the old homeland, that they are also aware of their Slovenian nationality, to get to know each other better and to be beneficial to themselves and their families".⁹

⁷ See also, Mirjam Milharčič Hladnik, *Šolstvo in učiteljica na Slovenskem*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 1995, pp. 17–49.

⁸ John Bodnar, cited work, p. 185.

⁹ Marie Prisland, "Zgodovina slovenske ženske zveze", *Slovenski izseljenski koledar 1965*, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, 1964, p. 210.

Corinne Leskovar, a life long member of SWUA, describes how Prisland got involved with the community life in Sheboygan and how she got the idea about a women's organization: "She joined numerous activities around her church and community that brought her in closer contact with the Slovenian organizations. The first time the world of fraternalism heard of Marie Prisland was in the early 1920's when she was elected to the office at the *American Slovenian Catholic Union, Kranjsko Slovenska Katoliška Jednota* and she became one of their National Vice-Presidents. She was the only woman in that position, among a large group of men. During this time, an organization of Catholic women was effectively organizing all over the United States and Marie attended one of their conventions as a delegate from her church. This, in effect, prompted her to write of this experience in the Slovenian newspapers and in one of her articles, written in the *Amerikanski Slovenec* newspaper, in October, 1926, she said, in part: 'How wonderful it was recently to attend a great women's organization which was convening in perfect order, without argument and without any kind of disorder, much different from men's organizations; to listen to prominent civic speakers and become proud of our station in life, as women, wives and mothers. I thought how we could do this, how this would be possible among us, Slovenian women in the United States, to do the same and organize ourselves for the good of the many. With energy and talent as we have, we could have an organization that would enrich our cultural life, educate us to advance ourselves and our many young women and make us proud to be a part of this new homeland we have selected for ourselves and our families.' Marie Prisland realized that this was also her own dream and so, in some later newspaper articles, she repeatedly wrote of the possibilities that she saw in America for unification of Slovenian women. Responses to these articles soon appeared. First four replies were written and published and then letters came in her mail from all over the country. It did not take long for Mrs. Prisland to find there were more motivated women like herself who, following her instructions, were willing to hold meetings and gatherings and to begin organizing."¹⁰

Slovenian Women's Union of America was founded in December 1926 in Chicago and Marie Prisland was its national president for twenty years. Sheboygan was and it remained the leading branch up to present times. The main objectives of the organization were: "To unite the Slovenian women living in America, to assist in their social, moral and intellectual education, to foster American and Slovenian ideals, to encourage participation in American civic affairs, to help members to become American citizens, and to arrange an adequate interment for its deceased members."¹¹

In 1929 Prisland created a magazine *Zarja*, – *The Dawn*, which became the official publication of the Women's Union, a bond among the members all over the United States. Mary Lou Voelk, a SWUA member and a Heritage Director, described Prisland's writing career as follows: "From the first issue until her passing in 1979,

¹⁰ Corinne Leskovar in a written contribution to this article, February 2007, pp. 1–2.

¹¹ Marie Prisland, *From Slovenia to America, Recollections and Collections, Slovenian Women's Union of America*, Chicago, 1978, p. 78. It was first published in 1968.

Marie Prisland was the chief contributor. In her column entitled, "Oh, Ta Svet," she presented topics of interest to women readers. She encouraged them in the ideals stated by *Slovenska Ženska Zveza v Ameriki*, inspired them to grow membership and promoted thoughtful reading matter from other contributors. She encouraged every branch to send in news and announcements. Her own columns were thought-provoking and sometimes, entertaining. A well-remembered example is the character she created and named "Urna Nežika", a peculiar sort of lady whose behavior and written dialogue precipitated all sorts of situations, usually resolved with complex slang language and humor. The readership could recognize Nežika as she was always present at SWUA events, portrayed wearing fancy hats, flowered dresses, and carrying a large bag and a parasol. Occasionally, Nežika's marching in a drill team, in a bowling alley, or traveling around the world, found their way in Prisland's English language column called, "Capsules." Needless to say, "Oh, Ta Svet" and "Capsules" were a popular reading matter. When Prisland was the president she did write editorials. For many years the magazine was all in Slovenian. It never ceases to amaze me of the vision this woman possessed. Most of all, her heart burned with love for the Slovenian heritage. From that love was born vision and passion. Those immigrants who left Slovenia knew they would never see their homeland again, but they lived in their neighborhoods and joined the SWUA."¹²

On the 30th anniversary of *Zarja*, Prisland wrote an article for *Slovenski izseljenski koledar* to which she contributed regularly. Prisland mentioned that *Zarja* always "advocated women's rights and encouraged members to fulfill their obligations as mothers, housewives, proud Slovenians and loyal American citizens".¹³ To the Slovenian readership she pointed out that *Zarja*'s intention was to present everything that was good among the Slovenians in America and to call attention to good work, dedication and contribution of the members of SWUA to a common building of "American Slovenia". This self-perception is meaningful for the researchers of Slovenian migrants' experiences and the social construction of migrants' identities. It shows how Prisland and other migrants saw themselves as a part of the nation, which was on the other side of the Atlantic. Since the point of view could define what we see, it is of crucial importance to include migrants' perception of their constructed identity, belonging and loyalty in any migration study, especially if it is done from the perspective of a so-called "sending country". Of course, one has to understand that all migrants didn't share these feelings or didn't want to participate in ethnic activities. What I would like to point out is heterogeneity of the ethnic community and the differences among them, even when migrants did want to participate in all aspects of its life. In the text I put aside the significant topic of the schism in Slovenian communities in the United States because of lack of space. Just to mention it briefly, it was caused by the ideological,

¹² An e-mail interview with Mary Lou Voelk, January 2007.

¹³ Marie Prisland, »Ob 30-letnici Zarje«, *Slovenski izseljenski koledar 1960*, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, 1960, p. 182.

Picture 1: *Marie Prisland's corner with her desk, typewriter and an oil painting of hers in the SWUA National Office and Heritage Museum in Joliet (photo by the author)*

political and religious differences among the migrants but also the regional origin of the migrants and the timing of migration. Joyce Gorshe Plemel described to me one example of a fragmentation of a Slovenian community. As a little girl in the 1920s she noticed that her Slovenian community in Cleveland was strictly divided into “the church people and the non-church people”. This was a legacy they brought from the Old country and could also be called “catholic and non-catholic” or “the blacks and the reds”, or »the conservatives and the progressionists”. All cultural, artistic, fraternal and social organizations were structured around this schism. She told me that they lived separately “by streets, by a bridge” and even “didn’t marry each other”, and everything was double in the community.¹⁴ On the left side of the political-ideological, as well as the actual bridge, there were choirs, theatre groups, fraternal organizations, newspapers and publishers, national homes and recreational centres - and the same were on the other side.

¹⁴ The narrative by Joyce Gorshe Plemel, Cleveland, October 2002.

Within this complex structure we can place the Slovenian Women's Union on the side of the "church, catholic, conservative" and the other women's organization, the *Progressive Slovenian Women* on the other side. However, the majority of the population in Slovenian communities experienced life of connectedness and solidarity despite the ideological and political polarization. Within this dynamic ethnic structure the majority of migrants made individual decisions and cultural choices, forming the unique migration experience.

Slovenian Women's Union with its eighty years long activities and its membership of which some women were active in both women's organization, is a good example of that dynamic. Corinne Leskovar points out that "in 1928, the Slovenian Women's Union published a book and named it *Ameriška Slovenka*. This was the turning-point, a published book, edited by Frances Jazbec, with numerous writers, including Mrs. Prisland, submitting encouraging and uplifting articles on various subjects of interest to women and young girls and supporting unification of the Slovenian women in America."¹⁵

At the convention in 1939 the Youth section of the SWUA was established and in 1934 the Scholarship fund. *Slovenska ženska zveza* published Slovenian song book and a cook-book with "Old country recipes", called *Women's Glory – The Kitchen* and organized trips to Europe and Slovenia, the first one in 1938. Beside its educational and national character, the Union was established as a fraternal organization with a substantial insurance fund. *Zarja – The Dawn* still exists as does the *Slovenian Women's Union*.¹⁶

II. THE BOOK

From Slovenia – to America, The Recollections and Collections, a book by Marie Prisland was given to me as a present at the 75th anniversary celebration of the *Slovenian Women's Union of America* in Joliet in 2001. In the Preface, the author writes, how "the history of Slovenian immigrants is rapidly being forgotten, most of the early settlers are gone and their children are seeing their traditional background absorbed into the American way of life. These 'recollections and collections' have been compiled with deepest respect for the early settlers who contributed their efforts and talents to the strength of America and its Slovenian communities. It is for their children and grandchildren that I have prepared this collection of Slovenian history so that they might have a small glimpse of the rough road traveled by their parents and grandparents to improve their own living standard and to give life to sons and daughters in a free and happy land. Although the contents of this volume required a year of preparations, the book relates only a small portion of the life of the American-Slovenians. I

¹⁵ Corinne Leskovar in a written contribution to this article, February 2007, p. 3.

¹⁶ The *Progressive Slovenian Women* ceased to exist in 2005.

do hope that it will serve as an incentive to a future historian who will apply the necessary efforts to cover this subject more completely.”¹⁷

Judging by these words, one would think that there are not many autobiographical elements in this book. It includes chapters like: History of the Slavs, Slovenia – the Beautiful, American-Slovenians and Their Activities, Slovenian Pioneers and Other Notables, Notable Newcomers since World War II and Slovenian Communities. On the other hand, the author included a few autobiographical chapters among the others, like Impressions of America, A Dream, Memories of Our Old Stove. We read in the Impressions of America an interesting sociological interpretation of the impact that American concepts of gender and class equality, work ethics and democracy had on the European newcomers, including the author herself. About the women social status, she wrote: “The honor and the freedom which American women were enjoying was a marvel to me. This is not duplicated in any other country on the globe. A few married men, however, were of a different opinion. Used to European behavior, they thought that America was over-protecting the little woman. One complained: ‘In Europe a man could mishandle his wife and nobody bothered him, but here, if a man beats his wife a little and the neighbors hear her cry, they quickly call the police! The man is taken to jail for something he believed it was his right to do. Isn’t the wife his property? And is he not free to do with it what he thinks is right?’”¹⁸

Although the United States at the beginning of the 20th century was not an egalitarian society regarding the social status of women, the women immigrants were in a much better position than back in the Old country. There were more economic and social opportunities to improve their status and even for the very traditional Italian and Slavic women the American society offered possibilities. In a general study of ethnic history, *To Seek America*, where women’s roles were included for the first time, Maxine Seller mentions how wife beating declined when women discovered that abusive husbands could be reported to the police. In a unique conceptual insight into the connectedness of the private and public sphere, she adds at this point that many Slavic and Italian women became active in their ethnic communities. She points out how they “developed national organizations that published newspapers and magazines and pursued educational and charitable work within the ethnic community. Members of religious orders established and ran much needed schools, hospitals, and orphanages.”¹⁹ Here, I have to stress two points. First, the Italian and Slavic women have a special place in Sellers analysis since she differentiates these two groups from, for example, Arabic and Jewish women. She believes, that “the social philosophy of Roman Catholicism reinforced long established patterns of female subordination in the Italian and Slavic communities”.²⁰ But even under such circumstances, the values regarding gender roles in the dominant society had an impact on women’s self-perception and

¹⁷ Marie Prisland, *From Slovenia to America*, p. 13.

¹⁸ Ibid. p. 53.

¹⁹ Maxine Schwartz Seller, cited work, p. 127.

²⁰ Ibid., p. 126.

encouraged their civic activities. She stresses that their activities were not “limited to their own communities. In Chicago, Slavic women helped organize a Woman’s Civic League to register voters and campaign against a corrupt city administration. Women in other cities engaged in similar activities.”²¹

The second point is the gap between the private and public sphere, which is used as one of the most common methodological approaches in the studies of gender roles. However, if we try to study gender roles in a society this division is more of an obstacle than a useful tool for understanding. The mentioned connection Seller made between the women’s civic activities outside home and their rebellion against abuses inside the home is a good example. It shows how the private and public sphere are intertwined even in the case where the private sphere is traditionally structured and protected from the influence of the dominant society by the closed ethnic immigrant community. It also shows that subjected women can use civic values and laws of the dominant society to empower themselves even if they maintain their traditional role at the same time. The life and work of Marie Prisland, a housewife and an activist, is a good example of both points mentioned above. Her story shows contradictions, ambiguities, complexities and dynamics of activities of life lived in the Slovenian ethnic community in the United States. For its presentation and evaluation it is not appropriate to use the methodological division between private and public sphere. In an overview of treatment of women in migration history Sydney Weinberg emphasizes that we get a very limited picture of women’s lives because they are seen only as workers and part of the families, as wives and mothers. She thinks that we have to extend our research to other perspectives, “to (1) the connections between work and home life, the domestic and public spheres; (2) women-centered activities performed in the context of household or neighborhood; and (3) women’s perceptions of their world – the satisfaction it could offer and the way they could achieve authority within their realm”.²²

The last point is especially relevant in order to understand Marie Prisland’s vision. There are many open questions regarding her activities, like, how she was able to establish a women’s organization that combined traditional Slovenian values and American civil liberties; how she combined religious and civic values; how she intertwined the goal of maintaining traditional women’s roles with learning and exercising their political and human rights. However, the issue I find particularly meaningful is her strong determination to help Slovenian women in the United States achieve a position of authority and respect at home, in the community, in the Old country and in the new homeland. That is exactly what she wanted, a position of authority that could be gained through education, work, activities at home and in the community. As much as she wanted to preserve the traditional gender roles, she wanted to change them. She

²¹ Ibid., p. 127.

²² Sydney Stahl Weinberg, “The Treatment of Women in Immigration History: A Call for Change”, in D. Gabaccia (ed.), *Seeking Common Ground, Multidisciplinary Studies of Immigrant Women in the United States*, Praeger, Westport, London, 1992, p. 11.

Picture 2: *SWUA members in Collinwood branch, Cleveland*

expected that if only this changed, respected Slovenian woman with authority could become a part of the history of Slovenians in the States and in Slovenia.

There is a much shared opinion among the researchers that life in America was better for women, as Prisland also noted as a young immigrant. Among the autobiographical parts of her book we read about author's experience upon arrival in America, which deals with gender roles in the new country.

"A group of Slovenian immigrants, of which this writer was one, arrived in New York from that part of Austria, which presently is the territory of Yugoslavia. It was a beautiful morning in May 1906. After leaving the French ship *La Touraine*, we were transported to Ellis Island for landing and inspection. There we were 'sorted out' as to the country we came from and placed in a 'stall' with the letter 'A' above us ('A' was for Austria).

There were at least a hundred Slovenian immigrants. We separated ourselves, as was the custom at home – men on the right and women and children on the left. All of us were waiting to leave for all parts of the United States.

The day was warm and we were very thirsty. An English-speaking immigrant asked the near-by guard where we could get a drink of water. The guard withdrew and returned shortly with a pail of water, which he set before the group of women.

Some men stepped forward quickly to have a drink, but the guard pushed them back saying: "Ladies first!" When the women learned what the guard had said, they were dumbfounded, for in Slovenia, as in all Europe, women always were second to men. Someone dramatically explained it this way: 'First comes man, then a long time nothing, then comes the woman.'

Happy at the sudden turn of events, one elderly lady stepped forward, holding a dipper of water, and proposed this toast:

‘Živjo Amerika, kjer so ženske prve!’

(Long live America, where women are first!)²³

I would argue that her determination to help Slovenian women to get the position of authority and respect at home, in the community and the society originated in two life circumstances. I already mentioned the importance of her childhood wish to become a teacher, which brought her to America and equipped her with capacity to do remarkable things: establishing a women's organization and a magazine, writing articles and books, editing books, being active in many organizations, advocating education and national responsibility. The other circumstance is the society Prislant immigrated to. The above quotation shows that American civic values concerning woman's social status were a strong inspiration for young Prislant. As a worker in the shops, chair and beer factories of Sheboygan, she quickly realized that she would never be able to earn enough money for the teacher's college tuition. But there she also learned something so meaningful that she included it in her book. It is one of the many examples of "the comparative nature of the migration experience" as Nancy Green puts it and describes it with the following words: "The immigrant represents the Other in the nation-state, but the new land is the referential Other for the newly-arrived. The migrant embodies an implicit comparison between past and present, between one world and another, between two languages, and two sets of cultural norms. The immigrant's observations fall somewhere between the tourist's hasty generalizations and the social scientist's constructed comparisons."²⁴ Prislant constructed comparisons regarding the gender equality and also the equality regarding the status of workers. She wrote: "We were amazed to see wealthy people working when there seemed to be no real necessity for their labor. Gradually, however, we realized that Americans worked not only to acquire wealth or livelihood but to improve their standards of living, for creative purposes, or for the pleasure of doing something worthwhile. We were told that common laborers occasionally invented devices, which were accepted by their employers for improvements on machines, which increased the laborer's efficiency and the safety of their fellow-workers. It impressed us that practically no one seemed to be embarrassed to work and that workers all over America enjoyed dignity

²³ Prislant, *From Slovenia to America*, p. 19.

²⁴ Nancy L. Green, "The Comparative Method and Poststructural Structuralism: New Perspectives for Migration Studies", in: Jan Lucassen, Leo Lucassen (ed.), *Migration, Migration History, History, Old Paradigms and New Perspectives*, Peter Lang, Berlin-Wien, 1999, p. 57.

and respect.”²⁵ Prisland never got a professional certificate for the work she was doing all her life – educating people through writing, organizing and lecturing. However, the American society gave her the inspiration and possibility of pursuing it even when certain activities were not perceived as desirable in the Slovenian community. And, as I will show, she made it into history, which was one of the main objectives of the organization she founded.

It is easy to imagine that Slovenian immigrants are not often mentioned in the vast literature on American immigration history and that Slovenian women immigrants are paid even less attention. But a prominent scholar Maxine Seller, quoted the story about Prisland’s arrival to Ellis Island in the introduction to her influential book *Immigrant Women*. After the quotation she added: “For Prisland, who later founded the *Slovenian Women’s Union of America* and created a woman’s magazine, *The Dawn*, the American dream became reality. Not all immigrant women were so fortunate. For many, life in the United States was bitter and the slogan, “ladies first”, cruelly ironic. “Ladies” were first to be underpaid, unemployed, and abused”.²⁶ Marie Prisland knew a lot about this cruel irony and included some stories about the hardships of Slovenian women in her book. She quoted Albina Novak saying: “Those who pine for the ‘good old days’ never knew what they were or never remembered what life had in store for the poor immigrants who came to America in the early years of this century”.²⁷ The difficult life of Slovenian immigrant women was also the reason why Marie Prisland founded the *Slovenian Women Union of America*. We can only speculate if she might have wished to write an autobiographical book and if so, why she didn’t pursue this aim. Namely, the structure of this book is truly unconventional: it includes not only the history of Slovenians in America and of their homeland but also autobiographic texts. However, the book structure which always puzzled me, seemed to be of no concern to Donna Gabaccia. In bibliography on immigrant women in the United States she listed two books by Slovenian authors. Under the section of “Biography” we find Mary Molek’s *Immigrant Woman*, which is described as a fictionalized biography of her mother.²⁸ It is really interesting to see that Gabaccia listed Marie Prisland’s book in the section “Autobiography” with the following description: “Includes considerable information on community work and notable women, but also her autobiography”.²⁹ Donna Gabaccia also quoted Prisland’s anecdote from Ellis Island in her book *From the other side: Women, Gender, and Immigrant Life in the U.S.A.*³⁰ Moreover, one of the autobiographical chapters, “Memories of our old wood stove” was included in

²⁵ Prisland, *From Slovenia to America*, pp. 52–53.

²⁶ Maxine S. Seller, *Immigrant Women*, State University of New York Press, 1994, p.2.

²⁷ Ibid., *From Slovenia to America*, p. 75.

²⁸ Mary Molek, *Immigrant Woman*, Dover, Delaware, 1976.

²⁹ Donna Gabaccia, *Immigrant Women in the United States: A Selectively Annotated Multi-Disciplinary Bibliography*, New York, Greenwood, 1989, p 243.

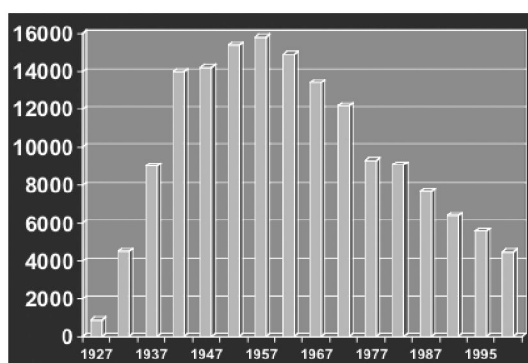
³⁰ Donna Gabaccia, *From the other side: Women, Gender, and Immigrant Life in the U.S.A., 1820–1990*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1994, p. 111.

the *Anthology of Slovenian American Literature*³¹ and it appeared in the compilation, *The Ethnic American Woman: Problems, Protests, Lifestyles*.³² Ethnic groups, which are represented in this compilation are numerous, and Prisland is labeled as “Slavic-American” together with Rose Mary Prosen. There is only one other author included in this group, namely Sonya Jason of Slovak descent (Russian-American and Polish-American are separated groups).³³

The amount of literature on women’s migrant experience in the United States has been growing rapidly in the last twenty-five years. It is worth mentioning that the book by Marie Prisland left a modest but undoubtedly noticeable and indelible trace.

III. THE LEGACY

When *Slovenian Women’s Union of America* was established eighty years ago, its main goal was to help Slovenian women living in America financially, to assist them in issues such as education, citizenship and participation in civic affairs, and provide moral and sisterhood support. In her book, Marie Prisland points out how difficult it was to establish such an organization because it was not welcomed in Slovenian communities, certainly not by men. For a person who valued ethnic community life like she did, it took a special courage. About the beginnings of the SWUA, she wrote: “This new organization was not very popular. Men eyed it as an intrusion into their domain and as something totally unnecessary. They maintained that a woman’s place was in the home, taking care of the husband, the children, and the boarders which every home had to augment the family income. Even the women had little faith in the new society until it started to grow and then expanded beyond expectations.”³⁴

Picture 3: The membership in Slovenian Women’s Union from 1927 to 2000 in thousands (reprinted by permission of the SWUA National Secretary)

³¹ Giles Edward Gobetz, Adele Donchenko (eds.), *Anthology of Slovenian American Literature*, Slovenian Research Center of America, Willoughby Hills, 1977, p.171.

³² Edith Blicksilver (ed.), *The Ethnic American Woman: Problems, Protests, Lifestyle*, Kendal/Hunt Publishing Company, Dubuque, 1978, p. 279.

³³ Ibid., p. 446.

³⁴ Marie Prisland, *From Slovenia to America*, pp. 78–79.

As the graph above shows, the membership grew fast and steadily for three decades. It reached the highest number in the middle of 1950s, when a slow decline in membership was noted. The graph was presented to me at the SWUA National Convention in Duluth in 2003, together with additional information on the number of members in the years around 2000, which was around five thousand. It is difficult to say with certainty, but at that time it seemed that a decline in membership had stopped and the future of organization looked more optimistic. A lot has changed since the first days of the organization and we should observe changes in membership with consideration to social and political dynamic of a particular era. As I mentioned, Prisland sailed off from the Old country with educational ambitions and awareness that social action is necessary. She disembarked in the society where women's movement for political rights had been in its sixth decade of constant activities, which proved successful in 1919. She settled down in a community where she learned that not only Slovenians cherished their ethnic culture and tradition but other immigrants as well. I would like to stress the complexity of the situation in which Slavic migrants were regarded as less civilized and potentially dangerous for the American society. However, this did not frustrate young Prisland or obscure her insight into possibilities and choices that the same society was offering to immigrants. She was very much involved in Slovenian community and was fond of Slovenian culture and tradition, but she also acknowledged other Slavic women's organizations, publications and activities as something Slovenian women should have themselves. Her own immediate community, other ethnic communities, the dominant society and the homeland she left for good inspired her. We have to take into consideration this complex social context in order to fully grasp and understand her individual decisions, cultural choices and social experiences.

Moreover, the dynamic approach is needed to understand the changes in SWUA membership and in this sense the legacy of its founder. SWUA and its publication *Zarja* were established on the brink of a decade-long depression era, when solidarity and mutual help were of crucial importance. Up to the decade after the World War II, all objectives stated on the founding day were still relevant and attracted new members. Why did the number of members start decreasing at the end of 1950s? In 1940s, a period of economic and social prosperity in the American society began.

Slovenian migrants and their descendants were able to take part in this success due to the established life and citizenship they managed to obtain after decades of living in America. One of the impacts of prosperity was a better social position, which resulted in moving to better parts of the cities, mainly to the suburbs. This simple fact changed the ethnic life and communities in a drastic way, since Slovenians and their descendants moved out of the inner city and only occasionally visited old National homes and churches. This change affected all ethnic communities. Prosperity brought higher educational aspiration and migrants' descendants started to move according to job possibilities and offers, far away from new suburban homes. The decline in membership in SWUA and other ethnic organizations was also due to the

traditional concept and goals of respective organizations, which were not suitable for the younger, educated professionals. There were also other reasons, shortly defined as the long-term process of integration and assimilation. If I use Jan and Leo Lucassen words here, “we define assimilation as the state in which immigrants or their descendants do not regard themselves primarily as different from the native-born population and are no longer perceived as such”.³⁵ For Slovenian migrants and their descendants the turnaround was possible, because in a period of hundred years they had, like many other European ethnic immigrants, climbed from the status of “less civilized and culturally unsuitable” to the position of the American middle class of “the whites”.

However, it was not until the 1970s that attitude towards migrants and ethnicities in the United States changed dramatically. The period after 1970 is called the period of new ethnicity, as ethnicity becomes socially valued, even glorified. Various forms of expressing pride of belonging to a certain ethnic group emerge, such as ethnic parades of pride, festivals, picnics, performances. Reasons for the emergence of new ethnicity are varied and numerous. Among them, the civil rights movements that emphasised the rights of the black people, and the feminist movement that emphasised women’s rights, were the most important. The crucial social change was the awareness that people must have rights and be respected despite, and at the same time because, of their diversity. From the rights of black and women that perception expanded to ethnic groups of the old and the new immigrants. Due to emphasising the significance of individual and cultural differences, members of ethnic groups began to speak confidently about their origin, tradition, culture, history of their original homelands, and about the history of immigration to the USA.

The process of ethnic identity preservation was most intensively researched after the great ethnic revival. Researchers of migration and socialization processes tried to explain why anticipations of the optimistic progressionists that millions of immigrants would “Americanize” in American institutions of education, work and political system and become proud Americans, were not fully realized. Prior to that, there was an intense academic discussion on whether Americans would ever lose their ethnic identities, a discussion between the “assimilation” and “pluralistic” view on ethnicity. Advocates of the assimilation theory claimed that ethnicity is no longer significant for those generations that are remote from the first generation immigrants in terms of time span. Ethnic communities have disintegrated and with it the way of living in isolation, dwelling, working, marrying. When economic, political or religious reasons for ethnic solidarity no longer exist, then ethnic identity cannot endure or it has no reason for continued existence. On the other hand, advocates of the pluralistic perspective were pointing out that ethnic assimilation is not inevitable even in circumstances where at first sight it has no economic or political point, where people

³⁵ Jan Lucassen, Leo Lucassen, Migration, “Migration History, History, Old Paradigms and New Perspectives”, in, Jan Lucassen, Leo Lucassen (ed.), *Migration, Migration History, History, Old Paradigms and New Perspectives*, Peter Lang, Berlin-Wien, 1999, p. 23.

Marie Prisland – her role in preserving Slovenian culture and tradition among Slovenian migrants

Picture 4: *The SWUA National Office and Heritage Museum in Joliet*

live in suburbs far away from traditional ethnic communities or in mixed marriages.³⁶ When ethnic revival emerged, such discussions had to withdraw before obvious facts and redirect their flow of thinking to concrete questions such as what the new ethnicity, as they named it, means at all and where it derives from.

An understanding was accepted that there exists symbolic identification³⁷ with personal ethnic origin, which is a matter of the individuals' decision and choice and is no longer a fundamental or decisive circumstance to which one was born. As an individual choice it is entirely intimate and has no influence on working, dwelling, educational, spare-time activities except when an individual decides differently.³⁸ Because of this intimate and individual characteristic of symbolic identification, a question emerges of what in particular it stands for. The answers are various, yet their common feature is that symbolic identification with ethnicity is a matter of choice and that it is changeable. What is interesting is that there is no conflict between fully assimilated American woman of Slovenian origin whose predecessor came from Slovenia a hundred years ago and her wish to participate in the *Slovenian Women's Union* activities or intimately feel Slovenian.

Corinne Leskovar, who has been a member of SWUA all her life and the main editor of *Zarja* from 1952 to 2006, summarized Prisland's work in these words: "Having writing and organizational skills, Marie Prisland was an ideal leader of women and generations of families and hundreds of well-motivated officers attest to her success in actively promoting this organization's ideals and in the publication of *Zarja – The Dawn*. In its eighty year long history there have been branches of the organization formed in fourteen of the United States, from coast to coast, with members inspired by her example and sense of purpose. She conscientiously directed the *Slovenian Women's Union of America*, declaring its belief in and commitment to Christian principles and the United States concepts of freedom and democracy, words printed in its Constitution. The preservation of these precepts and the heritage of their Slovenian ancestry is the stated mission of this organization still today."³⁹

It would perhaps be an overstatement to call it only Prisland's legacy but nevertheless, the organization she founded undoubtedly realized all its objectives and still maintains the role, which she had envisioned on its founding day.

³⁶ Mary C. Waters, *Ethnic Options, Choosing Identities in America*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, Oxford, 1990, pp. 4–6.

³⁷ Herbert Gans's "symbolic ethnicity" as cited in Mary C. Waters, cited work, pp. 4–6.

³⁸ Ibid., p. 7.

³⁹ Corinne Leskovar in a written contribution for this article, p. 4.

POVZETEK

MARIE PRISLAND – NJENA VLOGA PRI OHRANJANJU SLOVENSKE
KULTURE IN TRADICIJE MED SLOVENSKIMI IZSELJENCI V ZDRUŽENIH
DRŽAVAH AMERIKE

Mirjam Milharčič Hladnik

Predstavitev Marie Prislant je v besedilu strukturirana na dveh ravneh. Predstavljene so njene številne aktivnosti v slovenskih migrantskih skupnostih Združenih držav Amerike, od ustanovitve prve samostojne ženske organizacije, Slovenian Women's Union of America in glasila Zarja – The Dawn, do publicističnega, prosvetiteljskega in kulturnega udejstvovanja. Slovenska ženska zveza je bila ustanovljena leta 1926 kot povezovalka slovenskih žensk v Ameriki z namenom, da jim pomaga tako v prilagajanju novemu okolju, kot v ohranjanju njihove kulture in tradicije. Poleg tega je predstavljen socialni kontekst, v katerem je delovala Marie Prislant od prihoda v Združene države Amerike na začetku dvajsetega stoletja, ko je vladala politika asimilacije migrantov, do sedemdesetih let prejšnjega stoletja, ko je prevladala politika multikulturalizma in spoštovanja etničnega porekla migrantov. Tudi delovanje Slovenske ženske zveze je predstavljeno v dinamiki širšega družbenega in političnega dogajanja v Združenih državah Amerike in odnosa do priseljencev in njihove kulture. Besedilo predstavi še osebne motive delovanja Marie Prislant kot organizatorice in nosilke ohranjanja slovenske kulture in tradicije, ko poveže njene mladostne izobraževalne aspiracije in poklicne ambicije z vrednotami okolja, v katerega se je priselila, in možnostmi, ki jih je ameriška družba nudila priseljencem. Posebej so poudarjene možnosti za delovanje v okviru etničnih skupnosti, kjer se je Prislantova zgledovala tudi po drugih slovanskih skupnostih, in splošno družbeno vrednotenje ženskih političnih pravic, saj so državljanke ZDA dobile volilno pravico že leta 1919.

**ETHNIC, REGIONAL AND NATIONAL IDENTITIES IN THE
CONTEXT OF EUROPEAN CROSS BORDER
COOPERATION OPPORTUNITIES:
A CASE STUDY OF ITALIAN ETHNIC COMMUNITY
IN SLOVENE ISTRIA**

Ksenija Škrabec*

COBISS 1.01

ABSTRACT

Ethnic, regional and national identities in the context of European cross border co-operation opportunities: A case study of Italian ethnic community in Slovene Istria

The article proceeds from the main research question about the effects of EU integration and cross border cooperation initiatives on the border region of Slovene Istria as a whole and Italian ethnic community in particular in terms of its socio-economic and cultural activity and identity issue. The authoress tries to expose the historical review of the cross border cooperation between Slovenia and Italy prior to the EU programmes and afterwards and the activity of the Italian ethnic community in the latter.

KEY WORDS: cross border cooperation, identities, Europe, Italian ethnic community, Slovenia, Italy, European Union

IZVLEČEK

Etnične, regionalne in nacionalne identitete v kontekstu evropskega čezmejnega sodelovanja: Študija primera Italijanske narodne skupnosti v Slovenski Istri

Članek izhaja iz osrednjega raziskovalnega vprašanja o učinkih evropskih integracij in pobud čezmejnega sodelovanja v obmejni regiji Slovenske Istre, predvsem na primeru družbeno-ekonomskega položaja, kulturnih aktivnosti in identitetnih pripadnosti Italijanske narodne skupnosti. Avtorica poskuša proučiti zgodovinski kontekst čezmejnega sodelovanja med Slovenijo in Italijo v obdobju pred tovrstnimi programi Evropske unije in po njihovi uvedbi z vidika vključenosti Italijanske narodne skupnosti.

KLJUČNE BESEDE: čezmejno sodelovanje, identitete, Evropa, Italijanska narodna skupnost, Slovenija, Italija, Evropska unija

INTRODUCTION

The relationship between the Italian and Slovene nations has a long history. Long before Slovenia became independent, the two nations lived side by side, not as two separated cultures, but partially in a mixed cultural environment. Nowadays ethnic (minority) communities can be found on both sides of the historically changing border: the Slovene community in Italy and Italian community in Slovenia. In Slovenia,

* Dr., Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, Ljubljana. e-pošta: ksenija.sabec@guest.arnes.si

the borderland in the south stretches from the Karst region, the lime stone region of Slovenia, to the north where the borders of Italy and Slovenia join Austria's, to the basin of the Alps.

As a number of researchers and authors have already claimed, the Italian ethnic community in former Yugoslavia deserves special attention because after World War Two – during which virtually the entire German minority community left the former Yugoslavia – it remained the only Western European ethnic minority in the country. Because of this distinction, both the Italian and Hungarian minority populations became the subject of attention and studies after the end of the war.

The following set of research questions will guide the present article:

- Has the historical trajectory of the cross border cooperation between Slovenia and Italy existed prior to the EU initiatives and what was the role of the Italian ethnic community?
- What have been the effects of EU integration and cross border cooperation initiatives on the border region as a whole and Italian ethnic community in particular in terms of their socio-economic and cultural activity and identity issue? This question should be explored on a comparative basis i.e. looking at changes in the situation after the dissolution of communist regime and the creation of new independent Slovene (and Croatian) states in comparison to conditions in the former Yugoslavia.
- How the Italian ethnic community perceive the existence of different ethnic, regional and national identities within the broader European space with regard to the cross border cooperation incentives?

METHODOLOGICAL FRAMEWORK

The article proceeds from the following three research methods:

- Socio-historical analysis in the tradition of English cultural studies: The latter exposes the main concept in the article, namely the concept of cultural (ethnic, regional, national etc.) identity which according to Stuart Hall (1996) does not signal that stable collective core of the self hiding inside the many other, more superficial or artificially imposed 'selves' which a people with a shared history and ancestry hold in common, and which can stabilize, fix or guarantee an unchanging 'oneness' or cultural belongingness underlying all the other superficial differences. Rather it accepts that identities are increasingly fragmented and fractured; never singular but multiply constructed across different, often intersecting and antagonistic, discourses, practices and positions. Therefore they are subject to a radical historicization, and are constantly in the process of change and transformation through the relation to the »constitutive outside«.
- Qualitative method: In-depth interviews were conducted among members of the Italian ethnic community in Slovenia (Slovene Istria) and among members of the

majority population in the period between August 2005 and May 2006. There were thirty interviews which lasted from twenty to ninety minutes. Some difficulties did emerge in the selection and contacting the people because many of the Italian representatives discharged a variety of different public functions (deputy mayors, town councillors, coordinators and presidents of Italian organizations, etc). All the same, many of the respondents (particularly those employed at governmental institutions such as the National Agency for Regional Development) provided me with relevant material in response to the specific issues I raised.

- Secondary analysis of available statistical data (Statistical Yearbook, etc.).

THE ITALIAN ETHNIC COMMUNITY IN SLOVENE ISTRIA

Italians in Slovenia live in the border region adjacent to Italy (in the Primorska (Littoral) historical and geographical region and in the Obalno-kraška (Littoral-Karstic) statistical region). Although the eligible area of cross border cooperation between Italy and Slovenia (Phare in the past and Interreg III A Italy – Slovenia for the present) also includes the Goriška statistical region on the Slovenian side or the border, there is not a substantial Italian community in this area. Within the structure of the ethnically mixed areas in Slovenian Istria (the Koper, Izola and Piran municipalities), the proportion of Italians in the total number of inhabitants is somewhat more pronounced only in the town of Strunjan (approximately 20%), while elsewhere it rarely exceeds 10% with the total percentage being under 5%. Most of the Italian ethnic community in Slovenia – some 75% – live in urban centres, where they represent only a small portion of the population (Komac, 1999: 25).

The state assigns to Slovenia's Italians (and Hungarians) the status of "ethnic community" and guarantees full legal protection of their collective and individual rights although a marked discrepancy between the provisions of the law and daily practice is perceived by members of the Italian ethnic community. According to 2002 census there were 2,258 members (0.11%) of the Italian community living in Slovenia. Among the Italian population, there was at the beginning of the 1990s a large proportion of older people and only a small increase in the younger generation. The number of inhabitants who declared their mother tongue to be Italian is greater than the number of people who declared Italian ethnic affiliation (3,762 (0.2%) according to 2002 census). The decrease in ethnic identity affiliation in the period 1991–2002 would have been significantly lower if mother tongue was taken into account. In sum, the reduction of the Italian group cannot be explained only in terms of assimilation or emigration; methodological and other factors must be considered as well.¹

¹ Possible methodological changes include the fact that in 1991 and previous censuses, one member of the family identified nationality for the whole family, while in 2002 each person over fifteen years old was allowed to tell the census takers his or her ethnic identity. At the time of the census, many people were not available to report their ethnic identity to the census takers. It was possible

Following the constitutional changes within Yugoslavia in 1974 (i.e. greater autonomy of individual Yugoslav republics), the Italian community became socio-politically and independently organized within the framework of the newly established Self-Governing Interest Communities of Italian Nationality of Koper, Izola and Piran, and the Coastal Self-Governing Community of Italian Nationality. These organizations serve as an instrument for the protection of the special rights guaranteed to its minorities by the state. In the period of socialist Yugoslavia, the Italian Union, with its seat in Rijeka (Croatia), was a joint organization of the Italian communities in Slovenia and Croatia. Today it is registered as an association for the preservation and development of the Italian national culture and linguistic identity of the Italian ethnic community. Its purpose is to maintain and foster relationships with the Italian community in Croatia and in the mother nation. It is registered both in Slovenia and Croatia, with seats in Koper and Rijeka.

As previously stated, members of the Italian community often define themselves as such merely on the basis of language. At the same time a high level of loyalty towards the Slovene state is apparent; they feel Slovene Istria to be their home (Sedmak, 2004: 507). The presence of the Italian ethnic community in Slovene Istria is made evident by bilingual public inscriptions, bilingual identity cards and passports, a high number of mixed marriages etc.

HISTORICAL BACKGROUND OF CROSS BORDER COOPERATION IN THE REGION

Within the framework of the former Yugoslavia from the 1960s on and especially with the increasing openness of political borders, the political, economic and geographical position of Slovenia had been growing stronger: first in the framework of the Alps-Adriatic Working Community in the context of Central Europe, then in the context of the Central European Initiative, and finally within the European space as a whole. "In comparison to other socialist countries in general and to the other Yugoslav republics in particular, the Iron Curtain began opening a good thirty years earlier in Slovenia. This was certainly the first significant step in opening Slovenia to Europe and the world" (Jesih et al, 1994: 11). Tendencies toward greater openness were also fostered by the concept of polycentric development, a trend that began to counter the

for them to send a subsequent statement of ethnic identity to the census commission, but many did not do so. Therefore, some 126,325 persons (6.43% of the population of Slovenia) are included under the rubric »ethnic identity unknown». In 1991, the number had been only 2.21%. In addition, emigrants who were temporary workers abroad were not included in the 2002 census. In previous censuses, a person who had his or her permanent residence formally in Koper, for example, was included even if he or she had lived for a decade in Trieste or Hungary or elsewhere. The 2002 census included only those who actually lived at their official permanent residence (Klemenčič and Zupančič, 2004: 868).

depopulation of border regions and cause the rise of secondary regional centres along the borders with Austria and Italy. This ongoing opening was given further impetus by the collapse of the Eastern bloc. With the increasingly intensified development of the role of border regions and the linking of these with the regions across national borders, opportunities became available to Slovene minorities in neighbouring countries (in Friuli-Venezia-Giulia in Italy, in Carinthia and Styria in Austria, and in Porabje in Hungary) as well as to the Italian and Hungarian communities in Slovenia to play an important role in facilitating economic, cultural and other linkages between the Slovene state and its neighbours.

In the 1960s, for example, communist Yugoslavia and Italy signed several bilateral agreements that enabled the substantial flow of people, goods and services between the two countries. The increasingly liberal regime in the border region is also proven by the fact that, by the 1970s, there were seventy border crossings of various categories over the 235 kilometres of the Slovene section of the Yugoslav-Italian land border. In 1980, there were 17 million individual crossings of the Yugoslav-Italian border, most of them through Slovene border points (Klemenčič and Klemenčič, 1997: 291). The open frontier facilitated the rapid economic development of the region, particularly on the Slovene side. In Slovene and Croatian Istria, the tourism industry developed quickly. In the 1970s and 1980s, Italians were buying the cheaper gasoline to be had in Slovenia (and Croatia), while the residents of Yugoslavia left millions of American dollars in Trieste and Gorizia purchasing goods they couldn't find in Yugoslavia. "The importance of this region for the economic development of the wider Central European region is shown in the expansion of its ports. Three large ports developed on fifty kilometres of coastline: Trieste, Rijeka, and Koper" (Klemenčič and Klemenčič, 1997: 291).

To summarize, the dissolution of the federal Yugoslavia, the establishment of two new sovereign and independent states (Slovenia and Croatia), the transition from a socialist to democratic system, the implementation of a free market economy, and last but not least the European integration process in the 1990s and its (financial) opportunities, have all had an impact on the border region and the position of the Italian community within it. Interview results suggest that the following three consequences have been the most noteworthy:

- the division of the Italian ethnic community between two independent and autonomous states (Slovenia and Croatia), complicated further by the fact that only one of the two states became an EU member in 2004;
- economic weakness and dependence of the Italian community on government subsidies;
- European integration and cross-border cooperation opportunities.

All three many-sided factors are mutually and interactively linked so it is impossible to analyse them individually, that is without at the same time taking into account influences one each other. Nevertheless, these factors represent major turning points for the community under study in this article.

SLOVENE TRANSITION TO DEMOCRACY AND FREE MARKET CONDITIONS

In the conditions of change which began in the late 1980s and continued into the 1990s with the fall of communism, the subsequent restructuring of political, social and economic conditions and institutions, and the Slovene preparation for European integration processes, the Slovene-Italian frontier was not the most important “new” border in the region. After the dissolution of Yugoslavia, not only Italians in Slovenia but the whole border region has felt the new border between Slovenia and Croatia that emerged with the independence of both countries. The border was felt even more acutely with Slovene accession to the EU. Previously there had been close and intense connections between people on both sides of the border, not only in terms of familial ties but also in terms of economic, cultural and other interactions all of which became more tenuous after the dissolution of Yugoslavia and emergence of the new EU border. The Italian community had felt much stronger in the former Yugoslavia when Italians from Slovenia and Croatia were perceived as one community and enjoyed close ties. After the changes, Italians on both sides of the newly established frontier began to lose the will and interest to engage in border matters with one important exception: namely, the Italian community in Croatia which is numerically superior (approximately 20,000) than the corresponding community in Slovenia (approximately 2000) and feels a stronger affiliation to its Italian identity.

It is paradoxical that, despite the fact that the Italian community in Croatia has fewer legal rights (at least on paper), it probably has better possibilities for development and prosperity because of its size. Perhaps because of this situation, the process of assimilation is occurring with more intensity in Slovenia than in Croatia. This situation could change, however, when Croatia becomes an EU member state as the Italian community in Slovenia has already started to invigorate its relations with Croatia as well as with Italy. With independence, Italians in Slovenia lost the great majority of the Italian community to Croatia. This has handicapped the community in Slovenia both on the symbolic level and in the socio-economic areas of employment and education. New borders meant new legislation and employment laws. School systems, curricula and school terms are no longer compatible between the two countries and school textbooks are no longer the same. Within the common Yugoslav state, for example, many Italian parents from Croatia sent their children to Italian (mostly secondary) schools in Slovenia. After the dissolution of Yugoslavia, it has become much more difficult for Italians from Croatia to attend Italian schools in Slovenia at all, still less for adults to be employed in Slovenia. These incompatibilities have grown even more pronounced since Slovene membership in the EU. Nowadays, very few Italian students from Croatia attend Italian gymnasium in Piran or secondary school in Izola.²

² In terms of secondary vocational schools, Pietro Coppo in Izola remained the only Italian vocational school in Slovenia after its independence. Prior to independence about 25% of students came from Croatia (Buje, Umag, Novigrad), but after independence this percentage has started

The dissolution of Yugoslavia affected the entire system of Italian schools in Istria. In Yugoslavia schools had been systematically established for the whole Istrian territory (both Slovene and Croatian), usually with different programmes in different locations. For example, the economics high school was located in Koper, Slovenia, the construction secondary school in Buje, Croatia, and so on. Today this system is no longer valid and students have fewer choices about what and where to study in the Italian language school system. There is the additional problem of so-called nostrification (equivalence) of school certificates and diplomas. This particularly affects the validity of Slovene degrees in Croatia, as Croatian legislation demands supplementary examinations in Croatian language, history and geography for those students who attended Italian school in Slovenia. The nostrification process is costly and time-consuming. Other forms of cooperation between the minority community in the region which is now divided among two separate states has without a doubt become much more difficult.³ As previously mentioned, European integration will have an important effect on the Italian community in the whole Istrian region including its Slovenian part when Croatia becomes an EU member state and when the border between Slovenia and Croatia will become less rigid again.

What about the western Slovene border with Italy?

Despite the ideological, structural and institutional differences between the former socialist Yugoslavia and the independent Republic of Slovenia, at least one resemblance exists between the two countries in terms of the Italian community. Not all minorities in the former Yugoslavia had the same status. During Yugoslav times, the Italian ethnic community possessed special privileges because it had connections with and bordered on Italy, a Western country. This situation contrasted with that of the Hungarian minority in Slovenia, the Romanian community in Serbia, and the Albanian one in Kosovo. Because of its position in the border region between Yugoslavia and the West, and also because of its equivalent position between the Iron Curtain and western capitalist countries, the Italian community represented a handy means for the former state to show the West how well and correctly Yugoslavia treated its minority populations. Two motivations stand out above the others:

to fall. In 1994, before problems with equivalence of school certificates emerged, 200 students were enrolled. According to one respondent only 120 students attend this school today.

³ Slovenia continues to at least partially finance the activities of certain common institutions that work on behalf of the Italian minority in Slovenia but have their headquarters in Croatia (for example, the Italian Theatre in Rijeka/Fiume, the EDIT Publishing House in Rijeka/Fiume, the Centre for Historical Research in Rovinj/Rovigno). Regarding the right to information, the Slovene state is committed to support, among other things, the development of non-commercial public media that are intended to inform the Italian (and Hungarian) ethnic communities in Slovenia and Croatia. Slovenia also supports the publishing of printed media, but in an amount that is only 20% of the sum allocated for such activities in Croatia (Šabec, 2005).

1. To prove something to the rest of the world (and above all western countries) was more important than the proper treatment of all minorities in Yugoslavia. Accordingly when it came to economic problems, the state often intervened on behalf of the Italian community, and the latter never had to worry about acquiring additional state financing for events (albeit cultural not economic ones).
2. To justify the demands of the Slovene community in the Friuli-Venezia Giulia region (Italy) and in Carinthia (Austria), both of which represented an economic segment of the Slovene republic in the West. It was impossible for Slovenia or Yugoslavia to import from Italy (or Austria) without Slovene minority companies from Italy (or Austria) acting as mediators and the other way around (i.e. exports from Yugoslav republics had to go through Slovene minority companies). The main consequence was that the Slovene minority communities in Italy and Austria were economically strengthened during these years.

The special treatment of the Italian community did not end with the disintegration of Yugoslavia, but continued through the process of Slovene independence and for several few years afterwards during the period when independent Slovenia was striving for international recognition as a modern, democratic, pluralist state. After independence, Slovenia was determined to integrate into Europe and to become a full member of the EU, and its two ethnic communities represented a legitimisation and confirmation of Slovene democratic values.

This situation changed after Slovene accession to the EU a decade later. Today the minority communities are no longer needed to legitimise the democratic values of Slovene state and according to many respondents the Slovene government lacks the political will to help the Italian community become economically independent. Therefore a certain continuity from the Yugoslav period to the independent Slovene period can be observed as regards the economic position of the Italian community in Slovenia and the absence of a strong economic foundation and the ability to generate their own financial resources independent of state subsidies (for example, from private sector sources within the Italian community). Indeed, the transition from the socialist central planning system to free market conditions has proved to be a (economic) disadvantage for the Italian community. This stands in marked contrast to the Slovene community in Italy. The sources of the problem, which has been pointed out numerous times by community representatives,⁴ can be found in socio-historical conditions. After World War Two, the Slovenes living in Italy simply continued their normal economic and business activities. Unlike on the other side of the border, neither the political nor the

⁴ In early January 2004, when the state and its special organs did not respond to the representative's calls for proper sanctions, the deputy of the Italian ethnic community in the Slovene parliament, Roberto Battelli, resigned his position as President of the Special Commission of the State Assembly for Ethnic Minorities.

economic system changed after 1945. During that period and particularly after 1954, not only did a substantial majority of the Italian population emigrate from this territory (so-called *esuli* or *optanti*) but particular policies were put forward that reduced the economic freedom of the Italian community – and this despite the London memorandum (1954) that called for the foundation of a minority bank also in Yugoslavia (similar to the Trieste Credit Bank for the Slovene community in Italy). This idea was not put into force on the Yugoslav side of border for ideological reasons mostly.

One of the consequences of this Italian emigration was the weakening of the Italian community, as not only workers but Italian tradesmen, small entrepreneurs and intellectuals emigrated as well. The majority of Italians who remained in Yugoslavia were farmers dependent upon their land and their cattle, older people, fishermen and other individuals “who had nothing to lose in the new system” as one of the interviewees said. They did not want to leave what little property they had behind. On the other hand the general socio-economic conditions in post-war Yugoslavia did not foster prosperity in business and development of trade in general or for the Italian community in particular. As a result, today there is still a poor economic foundation for the Italian community. The economic basis of a community, however, has an important influence on all of the other activities of that community (culture, sports, etc.) and their overall financial condition, which has the potential to build independence and autonomy. In the absence of a vibrant economic life – and this is precisely what afflicts the Italians in Slovenia – the community becomes dependent on state and local governments. In addition, current measures to cut state spending on all levels extend to community protection as well, despite the fact that broader community organizations are financially dependent on state support. The ideological and socio-economic changes that occurred after the disintegration of Yugoslavia have shaken the Italian community and have forced it to adopt the new principles of the free market economy and the common market, and to accept cutbacks in state subsidies. Yet the main deficiency remains the same: the Italian community in Slovenia does not have its own economic sphere of activity and is not economically independent. The Italian community, looked at as a collective subject, cannot take advantage of these opportunities because it doesn't have the start-up capital to do so, or even to lobby political parties for additional resources. The process of lobbying for political advantages is extremely difficult for the minority community, because in principle it avoids taking political sides. When denationalisation and the privatisation of social property began in the 1990s, ethnic minority communities in Slovenia strived to get a piece of the privatisation cake. Certain measures were passed in Slovenia that looked promising in terms of the initial accumulation of capital for the Italian (and Hungarian) ethnic community. In 1995, a law on the use of funds acquired from the sale of property was passed on the basis of the already existing law for capital (ownership) transformation of assets that under the former socialist regime had been treated as “social property” (Official Gazette of the Republic of Slovenia, No. 45/95, 47/02). According to Article 7 of this law, 2.5% of the funds generated would be allocated to building an economic founda-

tion for the Italian (and Hungarian) community.⁵ The Slovene government took some important first steps in this direction, but with few concrete results. In the end, too little effort was made by the Slovene government and, worse still, several bad loans were extended under the program and it was considered a failure. As a result, the Italian community has remained economically weak and has lagged behind the average in the southern Littoral-Karst regions, which otherwise is one of the most rapidly developing regions in Slovenia. Because of insufficient community funds and state cutbacks, social and cultural activity has become even more restricted. However, the Italian community continues to struggle for greater financial independence, knowing that its own economic foundation will make its existence easier (Jesih, 1994: 16). The procedure to establish its own financial company (*FINEURO*) began several years ago because the community wanted to use funds acquired by previously mentioned sale of common social property (from the former socialist system). For this, it needed to have a financial organization founded as a business company with its headquarters located in bilingual territory. The Slovenia government supported this project, giving EUR 25 million to both ethnic communities (two-thirds of the amount went to the Hungarian ethnic community and one-third to the Italian community). Thus far, however, the project exists only in the planning stage. The process needs time and, according to minority protection measures in the Slovene constitution and legislation, it is not sufficient to merely ensure conditions for the existence of these communities, but for their development as well.

As previously stated, the southern Littoral-Karst region, which contains three of the main bilingual municipalities (Koper, Izola, Piran), is among the most developed region in Slovenia. Therefore, the economic difficulties experienced by the Italian community cannot be blamed on general development problems in the region. There are, however, a number of specific problems that plague the three main bilingual municipalities although there are some important distinctions between them. One of the problems is traffic infrastructure, which is insufficient in terms of land transport from Koper and the Port of Koper to the north of Trieste (i.e. the northernmost port with access to the hinterland). The other are socio-economic conditions at least in one of the three municipalities. Izola, in comparison to Koper and Piran and Slovenia as a whole, has relatively high unemployment, and particularly among women in the last five years. The companies that previously employed unskilled female workers, *Delamaris*, *Mehanotehnika* and *Droga* to some extent, all confront a downturn in their businesses. Because of high daily labour migration (some thousand people in the region commute each day to go to work), this downturn has also been felt in Koper and Piran. Unfortunately, people are commuting to Koper and Piran for better paid work and in the other direction, from Koper and Piran to Izola, for unskilled and semi-skilled work. Izola, however, does not fall below the Slovene average, but only under

⁵ These resources are earmarked for investments in the development of the agricultural economy, for supplementary activities in the rural area, cooperative organizations, small businesses and other economic infrastructure (Official Gazette of the Republic of Slovenia, No. 33/97, Article 3).

the average of the southern Littoral-Karst region, and particularly under the average of the Istrian area (especially in terms of education levels). This municipality suffers from low educational standards in general and this fact is responsible for many of its other problems. For example, it has caused difficulties in the socialization of certain population groups, and in particular immigrants (first, second and even third generation) who came to this region from other republics of the former Yugoslavia. Approximately 20% of Izola's inhabitants originate from this particular immigrant pool. Integration of this segment of the population has not been satisfying, particularly in terms of education. It is hard to explain the reasons for this situation, but it is repeated over generations. According to one respondent, a combination of social conditions lead to this situation and its consequences are not restricted to education. There is a high level of drug addiction and alcoholism in the region, though again broader social factors should be taken into consideration in order to find a more nuanced explanation for these phenomena.

EUROPEAN INTEGRATION AND CROSS BORDER COOPERATION ACTIVITIES IN THE ITALO-SLOVENE BORDER REGION

Slovenia's entrance into the European integration process has not yet had a substantial impact on the (over)developed Slovene regions and the ongoing reduction of centralist regulation. Indeed because most measures and arrangements were defined and implemented during the pre-accession period, any effect has been muted. In this respect, the dissolution of Yugoslavia and subsequent foundation of the first independent democratic state in Slovene history represented a far more noteworthy change. Nevertheless, certain new (economic) potentials have emerged, though it would not be accurate to see EU accession as a distinct turning point in terms of practical economic factors as some respondents state. EU membership has had significance particularly on the symbolic level. In any event, the official accession of Slovenia as an EU member state in May 2004 proved that Slovenia's economic, diplomatic and political efforts since independence, as well as the orientation of Slovene policy after 1991 toward (Western) European countries (and away from the Balkans), had been successful.

Slovenia is perceived within the EU as a less-developed area. Since European regional policy refers not to small territories but to economically encircled areas, Slovenia is registered as one region in accordance with European criteria. Because of this definition, Slovenia as a whole lags behind the EU average and momentarily receives the maximum amount of EU aid. The state organs of Slovenia are authorized, however to decide (independent of the EU) whether EU development funds will be regionally directed to particularly needy regions or whether the aid will be invested in augmenting GDP and the competitive position of all of Slovenia (which some argue would result in strong development for all regions). Thus far, the Slovene government has

decided for the second solution, though there is an internal agreement that 60% of all EU funds will be directed to underdeveloped regions within Slovenia. The southern Littoral-Karst region where most of the Italian community is settled is defined as an (over)developed regions, second only to the Central Slovene region with Ljubljana as its centre. Therefore it is not entitled to regional development assistance.⁶ However, it should be noted that the whole issue of regional development opportunities in Slovenia is part of a broader problem that has to do with Slovene regional structure and the size of separate regions. Currently, Slovene regions are so-called “statistical regions” and therefore do not accurately represent regional structure. There are currently twelve statistical regions that are too small in size to have any functional validity. If Slovenia were divided into two or three regions (this is currently being debated by the Slovene government), the regions could feasibly exercise an influence on centralised state organs. As it is, however, regions are too small and weak to have any effect on regional policy, to play a role as a serious negotiator or competitor with the state, or indeed to participate in the decision-making processes, and ultimately achieve greater decentralisation of the state. To the contrary, the process of increasing state centralisation continues with the establishment of even smaller municipalities within Slovene regions.⁷

Whether or not European integration will bring additional value to everyday life in border regions is difficult to predict. According to one respondent, it depends above all on the officials who are responsible at the state and local level, and secondly on the mentality and attitudes of the population as a whole. As far as minority populations are concerned, EU accession should offer new opportunities but in practice it will take a long time for any real change to occur. The fact is that EU CBC funds as a real factor in European integration are extremely limited (0.3% of Slovene GDP). Moreover, because Slovenia is at the beginning of the programme period, the effect of EU programmes will be evident only at the end of the period in 2010. It is unlikely, however, that there will be any substantial change since EU funds are so limited and they don't represent ongoing investment funds, but start-up funds to trigger change (the long-term goal being to make the state and individuals to begin thinking in developmental terms). Nevertheless, the Slovene government will have to gather the political will to resolve the problem of internal regionalisation process which would contribute to decentralisation of the state.

⁶ Since the Littoral-Karst region is among the most developed regions in Slovenia, it has not significantly benefited from state subsidies. For two years, it received only about EUR 200,000 annually. These funds were earmarked as stimulation funds for the eight municipalities of the Littoral-Karst region. Considering that the annual municipal budget of Koper alone is approximately EUR 42 million, this sum is almost inconsequential according to interviewee employed in the regional developmental centre.

⁷ At the moment, there is strong pressure from some political parties in the Slovene parliament to separate the Koper municipality into two smaller municipalities (Koper and Ankaran/Hrvatini) on the grounds that the current Koper municipality is too large with a total population of less than 50,000.

As regards cross border cooperation (CBC) between Slovenia and its neighbours, including Italy, the latter existed already in the framework of the former Yugoslavia. As previously mentioned, most of the economic cooperation between the two states occurred through Slovene minority companies in Italy. The formal beginning of the Italy-Slovenia CBC yet took place in 1995. In Slovenia, a small state with many borders, only one among the twelve statistical regions (the Zasavje region) is not entitled to CBC funds according to current regulation. Its borderland status is of great significance to all of Slovenia in terms of development of entrepreneurship, agricultural and environmental issues, cultural and social cooperation, etc. At first CBC projects were mostly initiated by the central government and were orientated toward the development of physical infrastructure (border crossings, etc). As such, they had no higher purpose in terms of real collaboration. The main goal at that point was to use the money that was available. According to one of the respondents employed in the regional development agency there was no real cross border cooperation, as each partner involved in the project simply worked on its own side of the border. However, since 1998, intensive cooperation projects have been launched, some as a result of the modified European legislative framework. After 2000, the European Union demanded some common structures to decide upon projects, though there were still separate calls for application in Italy and Slovenia. Since that time, cooperation has expanded not only between Slovene and Italian partners, but also within the Slovene territory. Some modest improvement in terms of social, economic and institutional cooperation, if not actual integration, has been achieved during this period.⁸ Nevertheless because of the small budget allocation (which became even smaller since Slovenia's accession into the EU), only non-profit organizations and institutions can apply for those projects. This remains true after May 2004.⁹ Nevertheless, according to analysis based

⁸ Three stages can be differentiated in the evolution of CBC programmes in Slovenia. During the first stage, from 1995 to 1999, CBC was extremely weak, existing more on the rhetorical level. Italy and Slovenia each had its own separate CBC programme document. The second stage took place from 2000 to 2003. For the first time, the Slovene and Italian governments ratified a joint CBC document. Since then, there has been more cooperation and contacts between both sides and their respective administrations. Although projects became more cross-border in orientation, many were not real CBC projects, not "orthodox" CBC projects. The third stage began in 2004 (after EU accession). Standards and regulations became more unified. Prior to 2004, Slovenia was in the process of implementing pre-accession standards. Afterwards the rules changed and cooperation with Italians increased. Authorized institutions and agencies maintained regular weekly contacts. For the first time, they managed a simultaneous call for applications on both sides of the border in Slovenia, Friuli-Venezia Giulia and Veneto (the last two calls for applications were in 2004 and 2005). For the first time in CBC history, all applicants and partners were prepared for the project. Calls for applications have been made more uniform because of the specificity of administration and national legislation. Yet one obstacle still remains in the current programme period: separated accounts for Slovenia, FVG and Veneto.

⁹ According to one of the respondents, project funds vary from period to period as per EU instructions. During the first CBC phase (1995–1999), the European Commission aimed at middle-size projects (EUR 200,000 – 400,000). There was also a Small Project Fund that targeted smaller projects (below EUR 50,000). After 2000, when intensive preparations for European structural

on hard data and to most member states involved in CBC projects, the programme has been one of the best instruments for European cohesion policy. According to the respondent from government office for local self-government and regional policy, CBC projects are low-budget, moderate in terms of funding, transparent, and by their nature and the philosophy of their implementation highly accommodated to real regional needs. CBC projects are small, usually already existing projects that people in the region originate. They are often highly effective in terms of increasing regional stability and maintenance of peace. Namely, CBC projects are often implemented in border regions that have been the location of specific historical tensions. The Slovene-Italian CBC region is characterised by regions or provinces where the political influence of the prevailing regional governmental is decisive. As a result, the selection of CBC projects and their approval have generally been politically motivated, though in theory and according to project rules, project selection should be entirely professional and independent of political influence.¹⁰ Because of this, some problems and frictions have emerged in certain projects, though where the minority group is a partner, good cooperation tends to prevail.

CHANGING OPPORTUNITIES AND CONSTRAINTS FOR THE ITALIAN ETHNIC COMMUNITY

Up until now, the ethnic communities in Slovenia have not received special treatment within the CBC programme or only to a limited extent. There was one particular financial line from 2002 to 2003, dedicated only to cross border cooperation between the Slovene-Italian minority groups (either minority 1 – minority 2 or minority – home state cooperation). The reason for this exception was that some additional funds were found and a decision was made to earmark the money for minority projects. In general, each member state (or, in the case of CBC programmes, both member states) must decide whether the minority issue is crucial enough to be handled separately, that

policy had just begun, only large investments projects were undertaken: for example, the ECO Adria project on the Slovene-Italian border for construction of sewage system purification plant. After Slovene accession to EU, Slovenia tried to stimulate and lead investors to medium projects (from EUR 200,000 to 800,000). The motivation for this shift was limited funds. Before 2004, Slovenia, being a non-member state, had extremely limited access to CBC projects. Funds were restricted to a relatively low amount (somewhere between EUR 2 and 2.5 annually) and the smallest investment project cost roughly EUR 2 million. This meant only one project each year. During that period, mostly public institutions applied for the funds. The Governmental Office for Local Self-Government and Regional Policy also negotiated an additional EUR 500,000 each year from the European Commission for the so-called Small Project Fund. The Small Project Fund basically became a sort of mini-CBC with very restricted funds covering all investment aspects: social care, cultural activities, etc.

¹⁰ Something similar happened in Austria when the Governor General of the province turned down approximately ten projects in which the Slovene minority in Austria were slated to take part.

is if ethnic communities should be treated in a special way because of their minority status and have priority with respect to EU funds. For the last ten years, ethnic minorities in Slovenia have always been involved in CBC projects at least as applicants. However, there is sometimes a difference between the theoretical readiness of minorities to cooperate in EU programmes and the actual proposal and implementation of a concrete project.

Without a doubt, the allocation of funds for regional development and particularly CBC (Phare, Interreg) creates new opportunities for ethnic minority (and majority) activities. The question remains to what extent the community itself seizes these opportunities for CBC and what objective restrictions prevent it from participating as a partner or coordinator in these programmes. The Italian ethnic community in Slovenia has been most cooperative with the Slovene community in Italy (and surprisingly not with the Italian majority population in Italy), predominantly in the spheres of sports, culture and education, though not in sphere of economics. Their collaboration began in the 1970s with sports activities, and namely with the Minority Sports Competition. Today not only the Slovene community in Italy and the Italian community in Slovenia compete, but also the Slovene community living in Austria and minority groups from Croatia. At various times, between ten to thirteen minority groups have participated in this particular CBC as well as in other educational or cultural activities. In terms of CBC programmes funded by the EU the Italian ethnic community in Slovenia became active after 2000. The most important consequence of this collaboration is that the ongoing relationship between the Slovene community in Italy and the Italian from Slovenia has become more intense, close and fruitful, as some respondents says. The initiative came from the Slovene community in Italy that had established an entrepreneurial team called *Euroservis* (Trieste) that aimed at building intensive cooperation with and giving support to minority groups and others. Often they called for applicants from the Slovene side who needed a partner on the Italian side. The Euroservis team can locate partners on the Italian side of the border because they know the territory. Cooperation between the Italian community in Slovenia and the Slovene community in Italy emerged entirely on the basis of concrete mutual interests and the need to achieve certain goals through cooperation. The format simply hadn't existed in the past. Real concrete possibilities spurred real concrete cooperation as both sides were compelled by self-interest to get involved in these projects. As a result, a unified commission with members from Slovenia and from the region of Friuli-Venezia Giulia has been established that includes special minority board members from both Italian and Slovene ethnic communities. Some common European projects in which both the Slovene and Italian minority groups are systematically included arose from this particular context.¹¹ The advent of such

¹¹ The following are some major CBC projects: *INTERREG 3A SLOVENIA-ITALY 2000–2006*: 1. AGROMIN: agricultural products of ethnic communities, typical produce, food products, and old recipes in the territory of Slovene Istria and Slovene Karst in Italy. The main goal of the project is to establish cross-border trade in typical local products, notably farming products such

close and positive cooperative between the Slovene community in Italy and the Italian community in Slovenia has generated some important findings. One of them is that ethnic minority communities should not be used as a state instrument for manipulation in negotiations between state institutions and governments. Ethnic minority communities sometimes suffer from the same or similar problems as majority populations, and cooperation and interaction are a far better and more powerful method of seeking solutions than state instrumentalisation.

According to the development agencies and some community members, one goal of CBC projects should be to lift minorities out of their own isolated space or reservation. Ethnic minority communities need to mix with the broader environment and be integrated as equals into Slovene and Italian institutions of the majority population. The principle problem experienced by the Italian community in Slovenia is that there is little connection and cooperation with members of the majority community. The same situation exists among the Slovene minority in Italy. The goal is to give the minority its own “added value” so it can contribute to the wider community, and not remain segregated in a ghetto. The Italian and Slovene governments need to organically and systematically include the Italian community in European CBC projects. Because this has not yet been achieved, it is difficult to assess the real effects of EU projects. It is simply too soon to judge. More practise and experience will be needed

as olive oil, honey, and wine. A special book in connection with the project will be published. AGROMIN will be carried out by the Slovene Regional Rural Association (an organization of the Slovene community in Italy) in Trieste and the Coastal Self-governing Community of the Italian ethnic community in Slovenia. 2. MIN-TOUR: minority tourism. The objective of MIN-TOUR is the restructuring and expansion of tourism in the border area (the coastal and Karst regions in Slovenia, and the Trieste and Gorizia region in Italy). The restructuring is aimed at creating sustainable development in versatile and modern tourist services that highlight the local (minority) particularities of the area. The project, which has a value of EUR 356,210.35 is carried out by the Slovene company, Euroservis, in Italy and the Italian Union in Slovenia (www.slowwwenia.net/novice, 10/8-2005). Both projects are part of the EU programme Interreg III A Slovenia-Italy and are valued at somewhat less than EUR 750,000. The project term is between April 2005 and April 2007. The Slovene partners in the AGROMIN and MIN-TOUR projects (Italian Union and Coastal Self-Governing Community of Italian ethnic community) need SIT 24 million (EUR 100,000) for their share. The Slovene government decided to help the Italian community in these projects drawing on the Government Office for Local Self-Government and Regional Policy and the Public Fund of the Republic of Slovenia for Regional Development and Preservation of the Settlements of Slovene Rural Areas (Ribnica). However, because no financial aid actually came from these two sources, the Italian community applied to the Governmental Office for Minorities to give funds to the community.

INTERREG 3A SLOVENIA-HUNGARY-CROATIA 2004–2006: IQ-EURO: The project is carried by the Italian Union in Koper/Capodistria and the Italian Union in Rijeka/Fiume (Croatia). The objective of IQ-EURO is to establish a special service in Koper/Capodistria on the model of Euroservis in Trieste that is specialized in the planning and implementation of EU projects. In December 2005, the Europa Office was opened in Koper. Using EU funds, the Europa Office will organize a special course for some fifteen people who will become “euro-planners” i.e. professionals who are able to negotiate extensive EU documentation, draw up quality applications and tenders, and actually implement projects. This project has been valued at EUR 145,000.

to evaluate the real impact of European projects, though they are certainly welcome because they provide motivation for cooperation. The major uncertainty remains that these projects will not really affect ethnic minority members and the ethnic community will underestimate their potential.

As far as CBC projects and the Italian community in Slovenia is concerned, one of the most troubling obstacles is that the community lacks skilled and trained specialists who would be able to handle project documentation, preparation, implementation etc. As a result, the community often doesn't manage its own project initiatives, but more commonly participates as a partner. Hopefully, the *Europa Office* in Koper (counterpart of *Euroservis* in Trieste) will be successful in correcting this shortfall. The second problem that prevents the Italian community from a more active role in CBC projects is the start-up capital that is condition for participation. Although these means are eventually refunded, the Italian ethnic community does not even have the short-term resources to participate in CBC projects. The stagnant relationship of the Italian community with the Slovene government paralyses cross-border cooperation and hinders relations between Italy and the Italian border regions. Without the indirect interference of the Slovene government (though ironically in accordance with its legislation), a more vibrant relationship with Italy would help the Italian community to achieve greater economic independence. Together with the Slovene community in Italy, the region of Friula-Venezia-Giulia and its financial company *Fines* (Port Koper, Istrabenz, the Slovene company, and Bank of Koper) want to establish a consortium in which each of the partners contributes certain funds to be invested in various projects in and outside of the region. The Slovene and Italian ethnic communities (on either side of the border) should each put up 10% of the starting capital. The Slovene community in Italy has already provided funds in the amount of EUR 1.5 million while the Italian community in Slovenia has not done so because it has no independent resources. As a result, it may secede from the project, which is extremely important for the creation of development opportunities for the Italian community in Slovenia. On the other hand, it should be noted that the Italian government strategy to economically penetrate Yugoslavia (in the past) and Slovenia and Croatia (today) explicitly shuns the Italian ethnic communities in those countries despite the fact that four-fifths of all Croatian banks are owned by Italians. In Slovenia, the Bank of Koper is now Italian-owned, but the local Italian community is not even recruited as a linguistically skilled labour force. One of the reasons for this can presumably be found in the still divided historical memory and prejudice between the two border nations.¹² This is a pity since the programs represent an attractive way for the younger

¹² The Italian government does finance the Italian community in Slovenia and Croatia in accordance with legislation that guarantees certain protective measures for the Slovene community in Italy and the Italian communities in Slovenia and Croatia. The Italian government finances the Italian community through the so-called Italian Union, which has the status of association in Slovenia. In accordance with this status, the Italian government earmarked EUR 4,650,000 in 2004 for the Italian community in Slovenia and Croatia to flow through the Trieste Adult

generation to become more active in community activities. In addition, they have the potential for creating interesting employment opportunities and making the Italian community more visible to and integrated with the broader majority population.

In this sense, Interreg programmes aim to achieve greater social and economic cohesion in regions. They are not large investment projects programmes, they are more or less “soft” projects, and yet they could lead to more substantial investment projects in the future.¹³ The intermediate goal is to build and increase the level of trust between partners in the programme. Recognition, knowledge and trust are preliminary conditions for further cooperation, collective planning, investment, and the solving of common problems. The most positive and long-lasting result of EU and CBC programmes is that cooperation between regional communities will continue after the project has formally ended.

CONCLUSION: CROSS BORDER COOPERATION AND ITS IMPACT ON THE IDENTITY ISSUE

The general opinion of respondents was that regional and cross border cooperation is highly welcome and advantageous not only from the economic, political and cultural but from the identity (individual and collective) point of view as well because people of different (ethnic) identities no longer perceive each other as competitors and rivals but as partners whose collaboration continues even after a specific project

Education Institute (*Università Popolare di Trieste*). EUR 2,200,000 earmarked for Italian kindergartens and schools, for the new gymnasium in the Pula Elementary School (in Croatia), for textbooks and other pedagogical material including computer equipment. The rest of the money went to Radio Koper/Capodistria (Slovenia) and Radio Pula/Pola (Croatia), the publishing house EDIT (Rijeka – Croatia), the Rovinj Research Institute (Croatia) and other associations. This procedure was part of implementation of an updated three-year-old law (No. 193/2004) that dealt with relations between Italy and the Italian communities in Slovenia and Croatia (*Primorski dnevnik*, 25. 11. 2004, p. 3).

¹³ The municipality of Izola provides one of the few examples of effective regional cooperation. This is true despite the fact the state government notably failed to improve economic conditions for the development of sea fishing in Slovenia. The municipality of Izola recently finished a common project with the Italian region of Veneto in this area. According to local regional authorities, the professional-economic condition of the Slovene fishery industry lags behind the Italian and for this reason the project experience was very positive. As the Slovene ministry has failed completely in this industry, the Izola municipality, precisely through participation in the Interreg (*CACES*) project, gained important and useful knowledge and experiences about the common EU fishing policy. The Izola municipality is improving its knowledge in this area without the assistance of the responsible ministry on the state level, but instead with EU (Interreg) funds. “It comes to such paradoxes. Imagine the two partners in this project: on the one side you have the region of Veneto with approximately one million inhabitants, and then you have Izola with 15,000 people. But it is absolutely pointless to wait for the ministry to move when there are Italian partners who are interested in cooperation with us. And our municipality benefits”, says one of the respondents.

ends. This is not yet achieved, but remains a worthwhile goal. It is in the interest of all parties involved and the European context can provide an inspiring and stimulating environment. Despite the fact that one of the most important common observations regardless of ethnic or national affiliation of respondents was scepticism about the European Union and the European identity respectively, many of them also expressed hope for better (cross border) cooperation and cohabitation despite historical disputes and divisions, which can still be noticed in the region. "When I go to Trieste," says one of the respondents, "I am a Titoist and a communist, when I'm in Slovenia I'm a Fascist." Until the 1980s or 1990s, the Italian community in Slovenia was all but invisible to the Italian state and particularly to the Italians who opted out of Yugoslavia after World War Two. To them, the Italians who remained in Yugoslavia were »traitors«. The Italian government woke up to this minority population about fifteen years ago when Yugoslavia began the process of disintegration. At this point, the Italian government began to follow the fortunes of the Italian community in Slovenia, though negative historical memories still clouded the picture. According to many respondents, most Italians who left post-war socialist Yugoslavia perceived the Italians who remained as communists or Titoists, as people who betrayed Italian interests. However, an important distinction should be made between the Italian government in Rome and the regional government in Friuli-Venezia Giulia, that is in the border region of Slovenia. The latter at least understands the situation on the border much better than they do in Rome. They have absorbed the historical fact that though the border moved after World War Two, not all the people moved with it. In any case, perceptions remain blurred. During recent times, Italians have gotten a somewhat clearer notion of this history, but it is a slow process. Therefore when it comes to the members of the Italian ethnic community in Slovenia many of them perceive themselves as Italians, but at the same time they recognise that they are not the same as Italians in Italy. Most likely, they identify themselves as Italians living outside Italy, but again it is a different sort of identification than, say, the identity of Italians who emigrated to Brazil or Argentina after World War Two. To Italians residing in Italy, the members of the Italian ethnic community in Slovenia are seen as somehow foreign, as not being perfect Italians. The Slovene ethnic community in Italy is regarded in the same way from the Slovene side of the border. As states one of the respondents, "minority members in general are neither fish, flesh nor fowl". This in-between position allows minority members to simultaneously have the insider's and outsider's viewpoint on particular matters which can be an extremely advantageous perspective. The identity of the Italian ethnic community in Slovenia is rather like a collection of things in small portions: Istrian according to the place they live, Italian by ethnic identity, Slovene by citizenship, and European now as well. It's an odd identity, and perhaps because of it, members of ethnic minorities in border regions can be in fact perceived as the first real citizens of a nascent Euroregion, which presupposes the cohabitation of numerous heterogeneous ethnic, regional, national and transnational identities.

REFERENCES

- Brezigar, Bojan (1996). *Between Alps and Adriatic: the Slovenes in the European Union*. Brussels: European Bureau for Lesser Used Languages.
- Drčar-Murko, Mojca (1996), Some legal aspects of relations between Slovenia and Italy, *Journal of international relations*, Vol. 3, No. 1–4, p. 70–84.
- Giles, Howard, Bourhis, R. Y. & Taylor, D. M. (1977), »Towards a theory of language and ethnic group relations«, *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, (ed. Howard Giles), London: Academic Press, p. 307–344.
- Hall, Stuart (1996), "Introduction: Who Needs 'Identity'?", *Questions of Cultural Identity*, (ed. Stuart Hall, Paul du Gay), London – Thousand Oaks – New Delhi: SAGE Publications, p. 1–17.
- Interviews with majority and minority representatives (2005–2006).
- Jeglič, Luka (2000). *Pravica do politične participacije italijanske manjšine v Sloveniji in na Hrvaškem*. Ljubljana: FDV.
- Jesih, Boris and Vladimir Klemenčič, Vera Klopčič, Sonja Novak-Lukanovič, Albina Nečak-Lük, Janez Stergar, Peter Winkler, Mitja Žagar (1994). *Ethnic minorities in Slovenia: on the occasion of the 6th European Conference of Border Regions in Ljubljana* (13–15 October 1994). Ljubljana: Institute for Ethnic Studies.
- Joint Programming Document (2001): *Interreg III A / Phare CBC Italy – Slovenia, 2000–2006*. December 2001. Available on: www.gov.si/arr, 24. 4. 2005.
- K. G. (2005), Tudi teran povezuje, *Primorski dnevnik*, 2. 8. 2005, p. 2.
- Klemenčič, Matjaž and Vladimir Klemenčič (1997), The role of the border region in the Northern Adriatic in Italy, Croatia and Slovenia in the past and in the process of European integration, *Annales: Series historia et sociologia*, No. 10, p. 285–294.
- Klemenčič, Matjaž and Jernej Zupančič (2004), The Effects of the Dissolution of Yugoslavia on the Minority Rights of Hungarian and Italian Minorities in the Post-Yugoslav States, *Nationalities Papers*, Vol. 32. No. 4, p. 853–896.
- Klopčič, Vera and Sonja Novak - Lukanovič (2004). *Report on minority education in Slovenia*.
- RAXEN_CC National Focal Point Slovenia: *Analytical Report PHARE RAXEN_CC Minority Education*. Vienna: Inštitut za narodnostna vprašanja – European monitoring centre on racism and xenophobia (EUMC), <http://eumc.eu.int/eumc/material/pub/RAXEN/4/edu/CC/EDU-Slovenia-final.pdf>, 29. 2. 2006.
- Komac, Miran (1999). *Protection of ethnic communities in the Republic of Slovenia: vademecum*. Ljubljana: Institute for Ethnic Studies.
- Nečak Luk, Albina and Boris Jesih, Vera Klopčič, Miran Komac, Sonja Novak - Lukanovič, Renata Mejak, Katalin Hirnok Munda, Mojca Medvešek (2001). *Medetnični odnosi in narodna identiteta v slovenski Istri*. Ljubljana: Institut za narodnostna vprašanja.

Ethnic, regional and national identities in the context of European cross border cooperation ...

- N. N. (2004), Rim razdelil sredstva italijanski manjšini, *Primorski dnevnik*, 25. 11. 2004, p. 3.
- Renner, Tatjana (ed.) (2004). *Čezmejni programi med Slovenijo in Italijo: z izkušnjami novim izzivom naproti*. Štanjel - Ljubljana: Regionalna pisarna – Urad Vlade RS za informiranje.
- Renner, Tatjana (2005). *Intermediate Report Interreg IIIA*. Štanjel: Regionalna pisarna.
- Sedmak, Mateja (2004), »Slovenia: An overview«, *The ethno-political encyclopaedia of Europe*, (ed. K. Cordell, S. Wolff), Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, p. 505–510.
- Single Programming Document 2004–2006* (2004), Ljubljana: Government Office for Structural Policies and Regional Development.
- Statistical Office of the Republic of Slovenia*, Available on: <http://www.stat.si>, 30. 6. 2005.
- Šabec, Ksenija (2005), *State of the Art Report on the Italian minority in Slovenia*. Available on: http://www.eliamap.gr/eliamep/files/EUROREG_collective_stateofart%20report_25_Oct05.pdf.
- Štrukelj, Inka (1993), »Perceived ethnolinguistic vitality: The Italian setting in Istria«, *Kleine Nationen und ethnische Minderheiten im umbruch Europa/Small Nations and Ethnic Minorities in an Emerging Europe* (ed. Silvo Devetak, Sergej Flere & Gerhard Seewann), München: Slavica Verlag dr. Anton Kovač, p. 228–236.
- Zavratnik Zimic, Simona (2001). Secondary-level educational opportunities for the Italian minority in Slovenia: The example of 'Slovene' and 'Italian' high schools in the Piran/Pirano municipality. Ljubljana: Institute for Ethnic Studies. Available on: <http://www.cemes.org/current/LGI/244-eng.htm>, 18. 4. 2005.

POVZETEK

ETNIČNE, REGIONALNE IN NACIONALNE IDENTITETE V KONTEKSTU EVROPSKEGA ČEZMEJNEGA SODELOVANJA:

Študija primera Italijanske narodne skupnosti v Slovenski Istri

Ksenija Šabec

Članek izhaja iz osrednjega raziskovalnega vprašanja o učinkih evropskih integracij in pobud čezmejnega sodelovanja v obmejni regiji Slovenske Istre, predvsem na primeru družbeno-ekonomskega položaja, kulturnih aktivnosti in identitetnih pripadnosti Italijanske narodne skupnosti. Avtorica poskuša proučiti zgodovinski kontekst čezmejnega sodelovanja med Slovenijo in Italijo v obdobju pred tovrstnimi programi Evropske unije in po njihovi uvedbi z vidika vključenosti Italijanske narodne skupnosti. V bivši Jugoslaviji je politični, ekonomski in geografski položaj Slovenije od šestdesetih let prejšnjega stoletja dalje, predvsem pa z izrazitejšim odpiranjem političnih meja postajal vse pomembnej-

Ksenija Šabec

ši: najprej v okviru Delovne skupnosti Alpe-Jadran, ki je delovala na področju Srednje Evrope, potem v Srednjeevropski pobudi in končno v celotnem evropskem okolju (Evropski uniji). Članek metodološko temelji na terenskem delu s poglobljenimi intervjuji med pripadniki Italijanske narodne skupnosti v Sloveniji (Slovenski Istri) in med pripadniki večinskega prebivalstva, ki je bilo izvedeno v obdobju med avgustom 2005 in majem 2006. Ugotovitve je mogoče skleniti v tri ključne točke, ki so zaznamovale devetdeseta leta do danes: delitev Italijanske narodne skupnosti med dve samostojni in neodvisni državi (Slovenijo in Hrvaško), ki je bila dodatno zaznamovana z vstopom Slovenije v Evropsko unijo leta 2004; ekonomska šibkost in odvisnost Italijanske skupnosti od državnih podpor ter evropske integracije in možnosti čezmejnega sodelovanja. Članek se dotika tudi vprašanja percepcije različnih etničnih, regionalnih in nacionalnih identitet na omenjeni študiji primera z vidika vpliva evropskih integracij in pobud za čezmejno sodelovanje.

NAČIN ŽIVLJENJA HRVATSKOG ISELJENIČKOG KORPUSA U AUSTRALIJI: ISKUSTVA, MIŠLJENJA I STAVOVI MLADIH AUSTRALSKIH HRVATA

Rebeka Mesarić Žabčić*

COBISS 1.01

SAŽETAK

Način življenja hrvatskog iseljeničkog korpusa u Australiji: iskustva, mišljenja i stavovi mladih australskih Hrvata

Hrvatski iseljenici u Australiji ili bolje rečeno australski Hrvati predmet su istraživanja mnogih znanstvenika različitih znanstvenih disciplina i interesnih područja. Bilo da se radi o povjesničarima, geografima, sociolozima, psiholozima itd.; svi imaju isto područje i predmet istraživanja, ali se zadaci struke i predmet istraživanja baziraju na različitim hipotezama dok se rezultati promatraju i tumače s različitih aspekata. Ovaj rad jednim dijelom razmatra povijesnu dimenziju hrvatskih iseljenika u Australiji, baziran je na terenskom istraživanju koje je provedeno tijekom 2003. godine u Australiji, a najvećim se dijelom temelji na analizi razgovora vođenima s mladom generacijom hrvatskih iseljenika koji žive u državi New South Wales. Na temelju dosadašnjih istraživanja predložena je rekonstrukcija povijesnog konteksta i analiza iseljavanja te se na temelju postojećih iskustava i mišljenja mlade generacije hrvatskih iseljenika mogu izvesti neki zaključci o životu i načinu življenja hrvatskog iseljeničkog korpusa u multikulturalnom društvu Australije.

KLJUČNE RIJEČI: Australija, emigracija, hrvatska zajednica, hrvatski iseljenički korpus, mladi hrvatski iseljenici, multikulturalnost

ABSTRACT

The lifestyle of the Croatian emigration corpus in Australia: experiences, opinions and standpoints of young Australian Croats

Croatian emigrants in Australia or better said Australian Croats are the subject matter of researches of many scientists of different scientific specialties and spheres of interest. Whether be historians, geographers, sociologists, psychologists etc., the research field and subject are identical; however, the tasks within fields and the research subject are based on different hypotheses while the results are surveyed and interpreted from different aspects. A segment of the present contribution analyses the historical dimension of the Croatian emigrants in Australia, partly based on field research that was carried out in 2003 in Australia but is based mostly on an analysis of interviews conducted among the young generation of the Croatian emigrants living in the state of New South Wales. Based on former researches, a reconstruction of the historical

* Institut za migracije i narodnosti, Zagreb; e-mail: rebeka.mesaric@zg.htnet.hr, rebeka.mesaric@imin.hr

context is presented and an analysis of emigration; based on existing experiences and standpoints of the young generation of Croatian emigrants, some conclusions can be formulated on the life and lifestyle of the Croatian emigration corpus in the Australian multicultural society.

KEY WORDS: Australia, emigration, Croatian community, Croatian emigration corpus, young Croatian emigrants, multiculturalism

UVOD

Opće je poznato da je Republika Hrvatska tradicionalno emigracijska zemlja i spada u krug europskih zemalja s relativno najvećim brojem iseljenika, odnosno građana i državljana izvan vlastitih granica. Iseljavanja iz neke zemlje uvijek su uvjetovana njezinim ukupnim, gospodarskim i političkim razvitkom, kao i razvitkom zemlje/zemalja krajnje destinacije migranata. U tom kontekstu, svojim ekonomskim, tehničko-tehnološkim napredkom, socijalnom sigurnošću, tolerantnijim multikulturalnim odnosima, najrazvijenije zemlje svijeta privlače i privlačit će stanovništvo iz nedovoljno razvijenih ili nerazvijenih zemalja svijeta. Smjerovi migracija vezanih za prekoceansko iseljavanje, danas se u odnosu na trend tijekom prošlog stoljeća nisu značajnije promijenili o čemu svjedoče razni dokumenti, mediji i svakodnevnica.

Za iseljavanje iz Hrvatske može se reći kako je to višestoljetni proces koji je započeo u drugoj polovini 19. stoljeća, a nastavio se u 20. i 21. stoljeću. U tom kontekstu možemo izdvojiti četiri velika vala iseljavanja iz Hrvatske:

1. od 1880-ih godina do Prvoga svjetskog rata u prekomorske zemlje kada je iseljavanje uzrokovano vezom politike i gospodarstva;
2. nakon Drugoga svjetskog rata iseljavanje je uzrokovano nedovoljnom razvijenošću i siromaštvom zemlje, ali i komunističkom vladavinom u bivšoj državi;
3. šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća iseljavanje je započelo liberalizacijom državne politike prema odlasku na tzv. privremeni rad u inozemstvo u zapadnoeuropske zemlje, ekonomske je prirode, a uzrokovano je lošim stanjem tržišta rada u Hrvatskoj i potražnjom na tržištu rada u zapadnoeuropskim zemljama;
4. devedesetih godina prošlog stoljeća zbog agresije na Republiku Hrvatsku započela je prisilna migracija određenog broja Hrvata s većeg dijela teritorija Republike Hrvatske i BiH (Akrap, 2003, Čizmić; Živić, 2005).

Ako iseljavanja većemo uz određeni prostor Republike Hrvatske može se reći kako je u proteklih stotinu i više godina godina, stanovništvo iseljavalo iz svih krajeva Hrvatske, najviše iz Dalmacije, otoka, dalmatinske zagore te iz gorskih i ravničarskih dijelova Hrvatske. Iseljavanje je bilo selektivno po spolu i dobi, više je iseljavalo muško te mlado, radno sposobno i najvitalnije reproduksijski najposposobnije stanovništvo.

Općenito o osnovnim obilježjima hrvatskog iseljništva vrlo je teško govoriti i izreći konkretne rezultate. Demografske bilance vanjskih migracija su ogroman trud

demografa analitičara tj. one su svojevrsna manje ili više dobro iskazana procjena. Stoga se najčešće izračunava migracijski saldo za razdoblje između dva popisa (zbog nedostatka valjanog registra, upisnika), dok o ostalim obilježjima iseljeničstva gotovo se više ništa i ne može reći zbog toga što jednostavno rečeno nemamo podataka. Akrap, Čipin i Gelo (2005) posredno i iskustveno pretpostavljaju da su općenito hrvatski iseljenici u razdoblju iseljavanja, kao i većina migranata u svijetu:

- a) prosječno mladi od populacije iz koje su potekli;
- b) prosječno obrazovaniji (danas) od populacije i koje su potekli;
- c) radno i prokreativno vitalniji od populacije iz koje su potekli.

Kako bi se što kvalitetnije analizirali i objasnili uzroci migracije stanovništva, potrebno je poznavati neke elemente teorije. U većini se teorija javljaju brojne skupine činilaca koje utječu na odluku o migriranju, a uglavnom se mogu svesti na dvije glavne skupine. To su vanjski (egzogeni) i unutrašnji (endogeni) činioci. Prvi su privlačni ("Pull Factors"), a drugi su potisni ("Push Factors"). Između prostora u kojem prevladavaju jedni i drugi činioci vrši se pokretanje stanovništva. Privlačni činioci djeluju izvana, s drugog mjesta i iz drugog područja, zemlje, kontinenta. Oni su funkcija prostorno različite razvijenosti, demografske dinamike i strukture, šire društvene podjele rada i sporijeg priraštaja stanovništva i radnih kontigenata, a veće potrebe za radnom snagom (Friganović, 1990). Potisni čimbenici djeluju iznutra, "in situ", dok privlačni "guraju" prema van, potiču na potražnju rada zbog prenaseljenosti, viška radne snage, opće nerazvijenosti i iz drugih razloga. Friganović (1990) čimbenike gospodarske naravi svrstava u tri kategorije: a) egzistencijalni (životna nužda, siromaštvo, besposlica na dohvat rada i zarade); b) racionalni (dodatna zarada, socijalno osiguranje, poboljšanje životne razine i dr.); c) socijalno-psihološki (nedovoljno cijenjen i slabo nagrađivan rad na selu, u poljoprivredi, težnja prema prekvalifikaciji, primicanje gradu, opći bijeg sa sela). Čizmić i Živić (2005) razlikuju slijedeće čimbenike zbog kojih je iseljavalo hrvatsko stanovništvo: uz gospodarske (gospodarske krize, kriza u agrarnoj proizvodnji, vinogradska kriza, kriza brodarstva ...), demografske (pretjerana agrarna gustoća naseljenosti, visok prirodni prirast seoskog stanovništva ...), geografske i društvene čimbenike migracijskih kretanja u Hrvatskoj, na prostornu dinamiku stanovništva Hrvatske uvelike su utjecali i politički procesi (protuhrvatske politike u Austro-Ugarskoj Monarhiji te Kraljevini SHS/Jugoslaviji i SFRJ), relativno česta ratna zbivanja (dva svjetska rata i domovinski rat) i povremeno krupne teritorijalne promjene.

U Hrvatskoj su od sredine 19. stoljeća postojali svi uvjeti za učestalu i brojnu vanjsku migraciju (Nejašmić, 1991). I. F. Lupis (1913) ističe kako su uzroci iseljavanja tijekom 19. stoljeća bili: prenapučenost, nemogućnost države da pruži cijelome stanovništvu pristojan i dostojan život od rada, dugotrajne poljoprivredne i industrijske depresije, dok istodobno naglašava kako je iseljavanje korisno i za zemlju podrijetla migranata jer sprječava pauperizam¹ te ujedno olakšava opstanak stanovništvu koje nema namjeru iseliti. Što utječe na definitivnu odluku o odlasku (iseljavanju)

¹ Masovno i stalno osiromašivanje stanovništva ili neke društvene skupine.

pojedince vrlo je teško reći. Istodobno se može reći kako su uzroci migracije promijenjivi, a mogu biti i različiti s obzirom na prostor i vrijeme u kojem se odvija migracija. Brojna su stručna i znanstvena istraživanja vezana uz migracije stanovništva pokazala da su najčešće ekonomski uzroci ti koji potiču stanovništvo na migraciju, dakle, nezaposlenost, nemogućnost prehranjivanja obitelji, agrarna prenapučenost, nedostatna zarada itd. No, koja je to razina ekonomskih uzroka i nedaća koje stanovništvo može izdržati, a da nije prisiljeno promijeniti svoje prebivalište nije jednostavno odrediti i definirati. U određivanju najreprezentativnijih ekonomskih uzroka, Mesić (2002) ističe kako su ekonomski uzroci migracije često isprepleteni s političkim, vjerskim, profesijskim i drugim ne-ekonomskim poticajima za migriranje.

Prostorni obuhvat ovog istraživanja je Australija, tj. država New South Wales dok je tematski okvir usmjeren ka mlađoj generaciji hrvatskih iseljenika odnosno prema njihovim iskustvima, mišljenjima i stavovima o načinu življenja hrvatskog iseljeničkog korpusa na tom kontinentu.

Metodološke i teorijsko-terminološke napomene

Najteži posao za istraživače koji se bave hrvatskim iseljeništvom je stjecanje izvornih podataka i informacija o vanjskoj migraciji i hrvatskom iseljeničkom korpusu. Podatke o vanjskoj migraciji stanovništva vodi MUP Republike Hrvatske dok javno korištenje i objavljivanje podataka povjeravaju Državnom zavodu za statistiku. Znanstvenici u svijetu, Europi i pa tako i u Republici Hrvatskoj imaju problema sa kvalitetom statističkog materijala kada je u pitanju iseljenišтво i vanjska migracija, jer tog materijala gotovo da i nema! Uz svu brigu iskazanu o iseljeništvu, uz stotine stručnih i znanstvenih radova hrvatskih i inozemnih znanstvenika, uz stotine stručnih i znanstvenih skupova na temu o iseljeništvu, istraživači koji se Republici Hrvatskoj bave iseljeništvom nažalost ne mogu zbog nedostatka valjanog registra (upisnika) stanovništva prikazati spolnu, dobnu i obrazovnu strukturu hrvatskih iseljenika. Dakle, ono što se može učiniti jest da se na temelju svojevrzne procjene, percepcije ili razgovora i intervjua, indirektno i iskustveno mogu zaključiti/pretpostaviti neki procesi i obilježja o hrvatskom iseljeničkom korpusu općenito. Kako bi se donekle rasvijetlili i ublažili postojeći problemi istraživanje se sastojalo od nekoliko radnih zadataka putem kojih su se željeli i nastojali utvrditi postavljeni ciljevi istraživanja.

Čitavo istraživanje sastojalo se od slijedećih radnih zadataka:

1. prikupljanje literature i druge dokumentacije o hrvatskom iseljeničkom korpusu u Australiji.
2. terensko istraživanje; intervjuiranje i anketiranje mlade generacije australskih Hrvata u dobi od 18–35 godina.
3. izrada rada na temelju dobivenih rezultata istraživanja.

U radu je uz postojeću hrvatsku i anglosaksonsku literaturu, raspoloživu statističku dokumentaciju i internet stranice, najvećim dijelom korištena metoda intervjua i

ankete. Informacije i podatci kojima raspolažemo prikupljeni su metodom grupnih i pojedinačnih razgovora u državi New South Wales. Zaključno je anketirno 75 mladih australskih Hrvata u dobi od 18–35 godina s ciljem prikupljanja iskustava i mišljenja o načinu života hrvatskog iseljeničkog korpusa u Australiji. Izbor mladih australskih Hrvata izvršeni su u dogovoru s dvojicom predavača hrvatskog jezika na Hrvatskim studijima na Sveučilištu Macquarie u Sydneyu. Također, metodom “*snježne grude*” (*snow-ball*) dolazi se do kontakta s više od tridesetak mladih australskih Hrvata. Element vremena koji se koristio u istraživanju je element kohortne analize (engl. cohort analysis)², u ovom slučaju to su mladi australski Hrvati.

Dakle, rad je usmjeren prema analizi iskustava i mišljenja mlade generacije hrvatskih iseljenika tj. namjera je bila utvrditi na koji način mladi australski Hrvati iz suvremene perspektive razmišljaju i gledaju na način življenja hrvatskog iseljeničkog korpusa u Australiji.

Razlozi iseljavanja u Australiju od 19. stoljeća do današnjih dana: kratki osvrt

Povjesničari izdvajaju šest većih valova iseljavanja Hrvata u Australiju. Razdoblje od 1890. do 1918. godine smatraju prvim većim valom iseljavanja, a uslijedio je zbog teške gospodarske situacije u matičnoj zemlji. Iseljavanje Hrvata je bilo usmjereno prema zapadnom dijelu Australije zbog posla u rudnicima zlata, opala i na sječi šuma. Dakle, u prvom valu iseljavanja prema Australiji emigracija je bila uvjetovana odlaskom hrvatskih ljudi “trbuhom za kruhom”, ali istodobno i pojavom tzv. australske zlatne groznice.

Slika 1. Starija generacija hrvatskih iseljenika u Australiji krajem 19. stoljeća
Izvor: Hrvatska matica iseljenika, Zagreb.

² Element vremena označava i objedinjuje specifično provedeno vrijeme (određeni vremenski period) određene grupe ljudi (migranata u ovom radu) u nekom prostoru, drugačijem od prvotnoga. Kohortna analiza označava i objedinjuje grupu ljudi koje imaju ili dijele isto iskustvo, iste probleme tj. grupe koje imaju bilo kakve zajedničke karakteristike (Marshall, 1998).

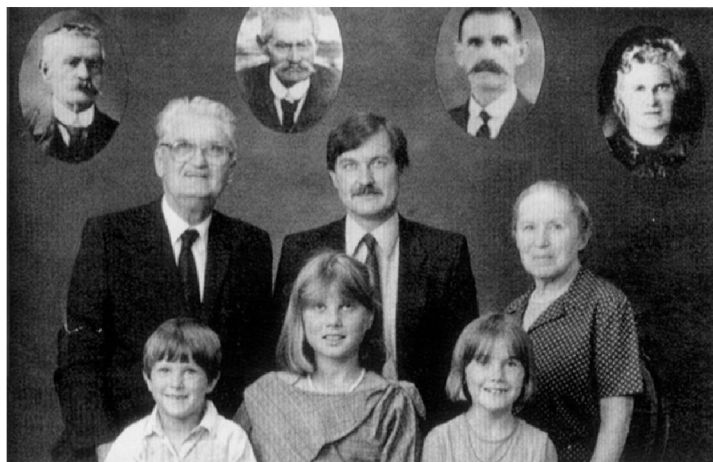

Slika 2. *Obitelj Radonich podrijetlom iz Dubrovnika krajem 19. stoljeća u Australiji*
Izvor: Ilija Šutalo, Melbourne.

Slijedeći veći val iseljavanja odnosi se na razdoblje između 1918. i 1945. godine kada Hrvati zbog dvaju svjetskih ratova, velike gospodarske krize tridesetih godina prošlog stoljeća, političkih previranja u domovini, te teritorijalnih promjena iseljavaju prema Australiji, ali i drugim prekontinentalnim zemljama. Dalje se smatra kako je novi značajniji iseljenički val Hrvata prema Australiji započeo 1948. godine iz izbjegličkih kampova u Italiji i Austriji (koji su se počeli zatvarati početkom 1950-ih godina), kako ne bi bili vraćeni u “Titovu Jugoslaviju”. U razdoblju od 1954. do 1960. godine započelo je novo iseljavanje Hrvata prema Australiji, zbog komunističkog režima u tadašnjoj Jugoslaviji. Između 1960. i 1973. godine u Australiju je stigao novi val Hrvata zbog ekonomske (privredna i društvena reforma, viškovi radnika u industriji, velika nezaposlenost itd.), ali i političke situacije (hrvatsko proljeće) u matičnoj domovini. Za iseljavanje Hrvata prema Australiji koje je započelo osamdesetih godina prošlog stoljeća i nakon 1990. godine (zbog krize kasnog komunizma i kasnije zbog ratnih zbivanja na tlu Republike Hrvatske) može se reći da još uvijek traje iako manjim intenzitetom.

Iz ovog općenitog i kratkog povijesnog pregleda prema razdobljima iseljavanja hrvatskog stanovništva prema Australiji može se zaključiti kako iseljavanje Hrvata prema Australiji traje intenzivno od kraja 19. stoljeća o čemu uz brojno hrvatsko iseljeničtvo u Australiji svjedoče i mnogi izvori te postojeća hrvatska, ali i anglosaksonska literatura.

Dolaskom na novi kontinent Hrvati su međusobno počeli komunicirati, “okretati” se jedni prema drugima i pomagati se. Kako su Hrvati počeli formirati svoje zajednice i kako su održavali veze s drugim hrvatskim doseljenicima u Australiji značajnije definira slijedeći izvor. Hrvatski doseljenici koji su došli u Australiju oko 1890-ih godina bili su uglavnom mladići, pojedinci (“single men”). U početku ih je povezivao

Slika 3. *Pet generacija obitelji Darveniza, New South Wales, 1986.*

Izvor: Hrvatska matica iseljenika, Zagreb.

posao, zajedno su imali rudnike i druga poslodavstva te su zbog sigurnosti živjeli jedni blizu drugima. Svakodnevnim druženjem na poslu, međusobnim pomaganjima, razvija se i stječe prijateljstvo kao i kolegijalnost do razmjera kada su jedni drugima kumovali na vjenčanjima, nazočili na pogrebima i kumovali djeci na krštenjima. Kako bi održavali međusobne veze i prijateljstva prvi su hrvatski doseljenici ponekad prevaljivali i goleme razdaljine (Šutalo, 2004).

Dakle, može se zaključiti kako su upravo ti prvi međusobni kontakti, obiteljska druženja, rodbinska povezivanja i uzajamna poslovna pomaganja zbog ekonomskih razloga vrlo značajna za hrvatske doseljenike u samom početku njihovog doseljavanja na australski kontinent jer postaju uvertira za formiranje hrvatske zajednice i hrvatskih udruga i društava.

Iskustva mlade generacije australskih Hrvata vezana uz obrazovanje

S povijesno-geografskog aspekta za očekivati je da će iskustva, mišljenja i stavovi mlade generacije australskih Hrvata pridonijeti novijem razumijevanju kako povijesno-geografskih procesa i činjenica, tako i suvremenih društvenih pozicija i zbivanja među našim iseljenicima.

Od samih početaka doseljavanja na australski kontinent do današnjih dana hrvatski se iseljenici međusobno pomažu, druže, poslovno savjetuju itd., kako bi sebi olakšali svakodnevnicu i život, a ublažili nostalgiju za rodnim krajem i Hrvatskom. Upravo su ta svakodnevna druženja postala temeljem iz kojih su se počela formirati društva, klubovi i udruge u kojima danas egzistira i funkcionira hrvatska zajednica na australskom kontinentu. Iako su u hrvatskoj zajednici brojniji članovi starije ge-

neracije iseljenika (koji uglavnom i vode brojne hrvatske udruge, klubove, društva i organizacije) vrlo je zanimljiva i od posebnog je značaja recepcija iseljeničke aktivnosti kod mlade populacije iseljenika (druge, treće i četvrte generacije³) i razina njihovog uključivanja u različite inicijative, kao i samoinicijativa. Za razliku od prve generacije (koja je, ako se školovala, stručnu spremu ili kvalifikacije najčešće stekla u tadašnjoj Hrvatskoj), druga, treća i četvrta generacija australskih Hrvata uglavnom se školovala u gradovima diljem Australije, učila je i polagala ispite na engleskom jeziku, dok se hrvatski jezik uglavnom govorio kod kuće i prilikom raznih zajedničkih okupljanja i to najčešće najrječjem lokalnog/regionalnog prostora iz kojeg potječu stariji članovi generacije. Mlađa generacija australskih Hrvata na temelju svojih iskustava priča i ističe kako su prve generacije hrvatskih iseljenika došle u Australiju bez obrazovanja ili s najnižom stručnom spremom, kako su najčešće radili zanatske i slabije plaćene poslove te su zbog toga imale najniži položaj na društvenoj ljestvici, dok je kod druge, treće i četvrte generacije Hrvata situacija uglavnom obratna. Veći dio mladih australskih Hrvata ima više ili visoko školsko obrazovanje i relativno dobro plaćen posao.

S obzirom na obiteljsku životnu sredinu u kojoj su odrastali i stečena iskustva naši sugovornici (mlađa generacija australskih Hrvata) imaju približno jednake poglede na život i mišljenja o načinu življenja hrvatskih iseljenika u Australiji, ostavljajući postrani postojeće međusobne razlike na samom početku visokoškolskog obrazovanja.

Od ukupnog broja, izdvaja se šest primjera iz kojih će se vidjeti s kojim su se životnim nedaćama, teškoćama i problemima susretali mladi australski Hrvati koji su odlučili steći visoko obrazovanje.

Tijekom našeg razgovora jedan sugovornik ističe: "... moji su roditelji oboje druga generacija Hrvata u Australiji, podrijetlom iz Dalmacije. Doselili su s roditeljima u međuratnom razdoblju zbog velike gospodarske krize i političkih previranja u domovini i u početku žive u Queenslandu gdje su djedovi radili na plantažama šećerne trske. Nakon Drugoga svjetskog rata sele u Sydney, New South Wales, zbog posla. U Sydneyu su se moji roditelji upoznali i vjenčali; završili prosječnu srednju zanatsku školu, otac počinje raditi u građevinskoj industriji, a majka u tekstilnoj 1960-tih godina prošloga stoljeća. Kada sam počeo s vlastitim školovanjem roditelji su željeli da završim srednjoškolsko obrazovanje u roku i što prije počnem raditi kako bih njima olakšao životnu situaciju, iako se ja nisam slagao s time. Promatrajući ih tijekom odrastanja, shvatio sam kako ću i ja samo sa srednjoškolskim obrazovanjem raditi fizički teže poslove i mučiti se čitav život kao oni. Istovremeno sam bio svjestan svojih intelektualnih mogućnosti i želio sam postići više. Stoga sam uz materijalnu pomoć i moralnu podršku djevojke upisao fakultet i u roku ga završio. Danas su roditelji sretni što sam unatoč njihovim prigovorima i protivljenju studirao i diplomirao jer vide koliko mi je obrazovanje pomoglo glede kvalitete mog života i načina življenja

³ Ovisno o razdoblju dolaska predaka ili konkretno određene osobe na australski kontinent, hrvatske iseljenike svrstavamo u prvu, drugu, treću ili četvrtu generaciju.

s mojom suprugom i djecom, a osobito im je drago što se ne moram toliko “mučiti” u životu kao oni ...”.

Sličan primjer navodi i mlada djevojka iz Sydneya koja je nakon završenog završnog obrazovanja počela raditi u jednom povećem trgovačkom centru kako ne bi više bila na “teret” roditeljima (oni su to neprestano naglašavali), ali nezadovoljna uvjetima rada nakon godinu dana rada odlučuje se uz povremeni rad dalje školovati i govori: “... shvatila sam da ću bez adekvatnog obrazovanja zauvijek raditi u trgovačkim lancima kao prodavačica ili ću raditi slične poslove, a to me nije ispunjavalo i činilo me nezadovoljnom ...”.

Brat i sestra (blizanci) iz okolice Sydneya ističu: “... naši su roditelji podrijetlom s Korčule došli trbuhom za kruhom bez obrazovanja u novi svijet u nadi da će se nakon određenog broja godina i kada uštede dovoljno novaca za kuću u Hrvatskoj vratiti u Dalmaciju. Međutim, godine su prolazile, mi smo odrastali u jednom sasvim drugačijem državnom sistemu nego li što je bio tada u Hrvatskoj, u okruženju gdje je i sustav vrijednosti različit u odnosu na Hrvatsku, i u takvim životnim uvjetima naši su se roditelji, zbog toga što su bili bez obrazovanja, strahovito mučili i nastojali nama pružiti njima toliko (u mladosti) željene stvari, a nama uglavnom nevažne. Zbog njihovog inzistiranja i nametanja budućeg zanimanja (kojim mi nismo bili oduševljeni i zadovoljni) ali i neprestanim forsiranjem od strane roditelja da što prije završimo srednjoškolsko obrazovanje i počnemo raditi, a s krajnjim ciljem da njima olakšamo život i svakodnevicu, kod nas je pojavio svojevrzni inat i prkos. U početku smo zbog forsiranja roditelja radili nekoliko mjeseci u jednoj australskoj firmi, ja u skladištu, a sestra kao konobarica u kantini i bili smo vrlo nezadovoljni i depresivni. Nakon određenog vremena rada i sve većeg nezadovoljstva, a u dogovoru s našim svećenikom i dvjema osobama iz hrvatske uduge u kojoj participiramo odlučili smo pokušati, naravno uz svojevrzne “žrtve” studirati. Saznavši za našu odluku i postupak dolazi do svima neželjenog, ali neizbježnog konflikta, kako s roditeljima tako i s njihovim prijateljima što se u prvim i najtežim godinama studiranja odrazilo na ukupnost naših duševnih osobina, ukratko, na našu psihu. Međutim, s druge strane, naše međusobno bodrenje, upornost, nada, želja za diplomom i uspjehom su sestru i mene vodile ka cilju. I konačno je došao dugo isčekivani dan, dan kada smo diplomirali s najvišim ocijenama kao i dan kada smo se zaposlili u relativno dobro kotiranim australskim kompanijama na odgovarajućim radnim mjestima. No, najbolniji zadatak je tek bio pred nama. Trebalo je izgladiti postojeći konflikt s roditeljima i dokazati im da obrazovanje olakšava način življenja i omogućava drugačiji društveni status u multikulturnom društvu kakvo je australsko. Najteže je bilo učiniti prvi korak kako s naše tako i s roditeljske strane. Ne možemo Vam predložiti i nema tih riječi kojima bi Vam mogli izreći kako su reagirali naši roditelji. Naime, u trenu kada smo stigli pred njihovu kuću emocije se nisu više mogle kontrolirati ... Tijekom razgovora s roditeljima saznali smo koliko im je bilo teško, kao roditeljima, što smo učinili radikalni potez. Iako to nisu htjeli priznati do ovog trenutka, kada smo ponovno svi skupa zajedno sjeli za isti stol, čitavo su vrijeme bili vrlo ponosni na nas, *svoju djecu* i sve

su vrijeme vrlo dobro bili informirani putem svojih prijatelja kako i u kojem smjeru mi napredujemo. Isto tako su nam dali do znanja da su u više navrata požalili što su prvotno sramotno reagirali, ali nisu imali hrabrosti tražiti ispriku ili razumijevanje od nas. Također, roditelji su rekli kako su se potajno nadali ponovnom zajedničkom susretu, ali su čekali da mi učinimo prvi korak ...”.

Iz ovih nekoliko izdvojenih primjera može se zaključiti da je jedan dio roditelja hrvatskog iseljeničkog korpusa starije generacije zbog vlastitog postojećeg materijalnog stanja, nedovoljnog ili nikakvog obrazovanja te vrlo konzervativnih shvaćanja pokušao utjecati i usmjeravati vlastitim postupcima i ponašanjem mladu generaciju australskih Hrvata na niže vrijednosti i dostignuća koje “oni” kao roditelji smatraju mogućima i valjanima te time utjeci na njihov način života i življenja bez obzira na stvarne intelektualne mogućnosti svojih potomaka i mogućnosti koje pruža australsko multikulturno društvo. No pitanja koja se nameću u ovom trenutku glase: Jeli stvarno moguće da je dio roditelja vjerovao kako će potomcima bez adekvatnog obrazovanja (a s obzirom da su i sami radili teže poslove zbog nedostatne ili adekvatne stručne spreme) u australskom multikulturnom društvu život biti “bolji i kvalitetniji” u odnosu na Hrvatsku ili su smatrali da mogućnost promjene društvenog statusa kod potomaka nije moguća bez obzira imali oni adekvatno obrazovanje ili ne?

U komparaciji s prethodna tri primjera, novi primjeri pokazuju drugačiji odnos između starije i mlađe (potomci) generacije hrvatskih iseljenika. S time u vezi, nova sugovornica naglašava kako su upravo njeni roditelji bili ambiciozniji čak od nje. Sugovornica ističe: “... roditelji su prva generacija Hrvata u Australiji i još uvijek bolje govore hrvatski jezik od engleskog ...”, “... iako su inzistirali na govoru hrvatskog jezika kod kuće, kao jednog od načina njegovanja i očuvanja hrvatskog identiteta, zahtijevali da što prije dobro naučim i usavršim engleski jezik koji će mi uvelike olakšati obrazovanje, ali i kasnije mogućnost natjecanja i dobivanja boljeg radnog mjesta ...”; “... isto tako su me poticali da nakon srednje škole upišem fakultet i kasnije se veselili svakom mome položenom ispitu i održanom seminaru ...”. Nakon što je diplomirala, naša sugovornica se zaposlila u Sydneyu u poznatoj australskoj marketinškoj agenciji i trenutno radi kao menadžerica.

Mladić iz Sydneya ističe: “... moja se majka došavši kao udovica iz Hrvatske ponovno udala, ali za Australca, pa se kod kuće stalno govorilo engleskim jezikom što mi je uvelike olakšalo usavršavanje već postojećeg znanja. Majka je forsirala da upišem studij prava s obzirom da moj očuh ima odvjetničku kancelariju i tu je ona vidjela moju budućnost, a želja joj se i ostvarila. Osobito sam zahvalan majci i očuhovoj podršci jer smatram da su me vrlo dobro usmjerili i bez obzira na zahtjevan posao koji radim, smatram da je moj način života u mnogome kvalitetniji i lagodniji u komparaciji s određenim dijelom hrvatskog iseljeničkog korpusa ...”.

Sličan je primjer i djevojke koja ističe: “... mojim je roditeljima bilo osobito važno da se ja upišem na bilo koje sveučilište u Sydneyu i da završim bilo kakav studij. Čitavo su mi vrijeme tijekom srednjoškolskog obrazovanja govorili da ću živjeti lagodnije ako završim fakultet i diplomiram jer se u Australiji, još uvijek, relativno

brzo i lako nađe posao za visoko obrazovane ljude. Moram Vam priznati da su mi ponekad “išli na živce” sa svojim govorima i nametanjima, ali to se u konačnici isplatilo. Danas sam presretna što sam na kraju pošlušala roditelje i što sam uz njihovu moralnu pomoć završila fakultet, radim posao koji me ispunjava, često putujem poslovno na druge krajeve svijeta, a i zarada meni i obitelji omogućava vrlo lagodan i kvalitetniji način življenja u odnosu na druge. Isto tako, zbog svog društvenog i ponajprije materijalnog statusa sada često ljetujemo u Hrvatskoj, a o tome sam prije mogla samo maštati.

Navedena životna iskustva i primjeri svjedoče o različitim stavovima, mišljenjima, prioritetima između mlade i starije generacije hrvatskih iseljenika te pokazuju kako su za više (bolje) plaćeni i željeni posao bile važne i presudne stečene visoke obrazovne kvalifikacije, a što se posljedično odražava i na način življenja pojedinaca i općenito hrvatskog iseljeničkog korpusa. Svi sugovornici, predstavnici mlade generacije hrvatskih iseljenika ističu kako upravo zbog stečenog visokog obrazovanja žive lagodnije i kvalitetnijim načinom života (bez obzira što rade vrlo odgovorne i zahtjevne poslove) u komparaciji s jednim dijelom hrvatskog iseljeničkog korpusa u Australiji koja nema nikakvo ili ima vrlo nisko obrazovanje. Istodobno su svjesni da život i način življenja bez adekvatnog obrazovanja u multikulturnom društvu poput Australije nije nimalo lagan, što su neki sugovornici i prvotno iskusili u ranijoj mladosti u krugu roditeljskog doma. Pohvaljuju se i pozdravljaju istaknuti pojedinci koji su svojom upornošću i radom uspjeli završiti visoko školsko obrazovanje, a sebi i obitelji osigurati zavidan materijalni i društveni status u multikulturnom društvu kakvo je australsko. Istodobno se želi ukazati ostalim mladim australskim Hrvatima da se adekvatnim obrazovanjem može učiniti svojevrсни pomak na društvenoj ljestvici što su ujedno i svojim primjerima i iskustvom dokazali naši mlađi sugovornici.

Primjeri o aktivnostima mladih australskih Hrvata u slobodno vrijeme

Tijekom istraživanja pozornost je usmjerena i na pitanja koliko često se mlada generacija služi hrvatskim jezikom, odlaze li i ako odlaze, na koji način participiraju u hrvatskim klubovima, društvima i udrugama te s kojim institucijama ili osobama komuniciraju u Republici Hrvatskoj, te kojim sredstvima komuniciranja komuniciraju. Općenito se pretpostavlja da australski Hrvati mlade dobi rijetko komuniciraju na hrvatskom jeziku, nedovoljno participiraju u hrvatskim udrugama, društvima i klubovima, te nedovoljno održavaju kontakte s Republikom Hrvatskom. Kako bi se saznali odgovori, pitanja su postavljana sugovornicima s tim ciljem i namjerom.

Mlada sugovornica iz Sydneya govori u ime mladih australskih Hrvata u krugu u kojem se kreće: “... rijetko komuniciramo na hrvatskom jeziku, jedan je razlog tome što skoro čitav dan provodimo na poslu gdje prakticiramo engleski jezik, ili smo u krugu ljudi gdje se priča samo engleski jezik; no hrvatski jezik se trudimo

govoriti kod kuće, s roditeljima ili na zajedničkim okupljanjima s hrvatskim iseljenicima ...”.

Drugi sugovornik suprotno prethodnoj tvrdnji ističe: “... mi kod kuće govorimo samo hrvatski jezik jer ga ne želimo zaboraviti, a kako sam zaposlen kod “našeg čovjeka” u njegovoj firmi i na poslu imam mogućnost češće govoriti hrvatski jezik, dok na engleskom komuniciram na ostalim mjestima, u trgovinama, restoranima, itd ...”.

Nova sugovornica naglašava kako se upotreba hrvatskog jezika kod djece prakticira najčešće kod kuće, na zajedničkim okupljanjima s hrvatskim iseljenicima ili u hrvatskim školama, ali engleski jezik ima primat. Isto tako govori: “... djeci se najčešće daju hrvatska imena, ali sve je više slučajeva kada djeca imaju engleska imena i hrvatska prezimena (ako nije u pitanju miješani brak) ...”. “... svojoj djeci kod kuće puštam pjesme hrvatskih glazbenika, hrvatskih dječjih zborova i skupina, oni ih vole slušati i pjevati te tako automatski uče i njeguju hrvatski jezik ...”.

Zaključuje se kako mlada generacija australskih Hrvata najčešće prakticira i govori hrvatski jezik u okvirima roditeljskog doma i obitelji, na zajedničkim okupljanjima s hrvatskim iseljenicima i u hrvatskim školama ako ih polaze. Smatra se kako roditelji imaju osobito važnu ulogu kada je u pitanju očuvanje i učenje hrvatskog jezika kod mlade generacije australskih Hrvata i kako nipošto ne bi smjeli zanemariti ili potisnuti njegovo prakticiranje.

Od posebne važnosti za hrvatsku zajednicu su mladi članovi kluba koji najčešće dolaze zbog mnogo raznih društvenih događanja i mogućih druženja s mladom generacijom hrvatskih iseljenika. Mladi australski Hrvati ističu kako su svjesni da nedovoljno participiraju u hrvatskim klubovima, udrugama i društvima zbog svakodnevnih obaveza (bilo poslovnih ili privatnih), ali naglašavaju kao problem i pitanje vodeće strukture pojedinih klubova koja najčešće nije u skladu s njihovim načelima i pogledima, kao i kadrovska ustrojenost klubova. Mladi sugovornik iz Sydneya ističe: “... većina prijedloga od strane mladih bila je bojkotirana što nam nije bilo drago pa smo odlučili družiti se izvan klubova, a u klubove idemo samo za blag dane, vjenčanja (ako su organizirana u prostorijama kluba) i ako se odvija neki značajniji događaj. Zapravo nam je žao što vrlo malo odlazimo u klubove jer smatramo kako bi stariji članovi mogli štošta naučiti od nas; pa tko će jednog dana nakon njih preuzeti odgovornost vođenja zajednice ako ne mi mladi? ...”.

Isto tako, mlada generacija australskih Hrvata smatra kako bi se uloga hrvatskih etničkih udruga, društva i klubova trebala temeljiti na povezivanju hrvatskih iseljenika svih dobnih granica s ciljem dugoročnog druženja, razmjene različitih iskustva na svim interesnim poljima unutar postojećeg australskog društva, također smatraju kako su od posebne važnosti međusobna pomaganja na polju svih životnih sfera, a trebala bi biti vođena nostalgijom prema domovini itd. Mlada studentica hrvatskog jezika na Macquaire sveučilištu u Sydneyu naglašava: “... smatram kako je potrebno njegovati zajedništvo hrvatske zajednice jer zajedništvo omogućava svim hrvatskim iseljenicima kvalitetniji suživot s ostalim etničkim migrantskim zajednicama u Australiji ...”.

Mlada generacija australskih Hrvata u Republici Hrvatskoj prema njihovim iskazima najčešće komunicira s rodbinom, a poneki i s Hrvatskom maticom iseljenika⁴. Najčešće komuniciraju putem e-maila, običnih pisama, a razgovaraju tekstovno i slikovno putem "chata". Mladi smatraju kako bi se komunikacija s Hrvatskom, zemljom njihovih korijena, trebala za obostranu korist pojačati jer kako tvrde mogu svojim znanjem i ulaganjima doprinijeti razvoju Republike Hrvatske. Mišljenja smo kako znanje australskih Hrvata može poslužiti kao snažna poluga u transnacionalnom povezivanju i približavanju Hrvatske svijetu, a uzajamne veze na relaciji Hrvatska-Australija poticati će međunarodnu razmjenu i učvrstiti međuljudske odnose.

Na pitanje smatraju li za svoj dom Republiku Hrvatsku ili Australiju, citirati će se samo jedan odgovor koji se smatra osobito značajan: "... Ja imam dvije domovine, Hrvatska je dom u srcu, a Australija je dom gdje živim i radim! ...".

Zaključci

Na temelju provedenog terenskog istraživanja, konzultiranjem hrvatske i anglosaksonske literature kao i temelju različitih iskustava i mišljenja s kojima smo se upoznali tijekom razgovora s mladim australskim Hrvatima mogu se uočiti i izdvojiti neki pogledi mlade generacije hrvatskih iseljenika na život i na način življenja hrvatskih iseljenika u Australiji. Također se mogu identificirati postojeći problemi kao i neka moguća rješenja.

Iz izdvojenih primjera se uočava kako mladi smatraju znanje engleskog jezika i visokoškolsko obrazovanje presudno za uspjeh i postizanje željenih životnih te poslovnih ciljeva u australskom multikulturnom društvu.

S obzirom na činjenicu da se u velikom multikulturnom i anglosaksonskom društvu Australije sigurno nije lako probiti i dokazati se, mlada je generacija hrvatskih iseljenika kroz pojačani interes za više i visoko obrazovanje istaknula te naglasila da je uspjela isključivo s adekvatnim obrazovanjem ostvariti svoje ciljeve, utjecati na promjenu društvenog statusa i način življenja.

Može se zaključiti da iako su ponosni na svoje hrvatske korijene nedovoljno prakticiraju i koriste hrvatski jezik što bi s vremenom moglo rezultirati potpunom asimilacijom u australsko multikulturno društvo. Isto tako iz razgovora se može zaključiti kako mlada generacija australskih Hrvata u postojećim udrugama, klubovima, organizacijama i društvima nije zastupljena na odgovarajući način čime će

⁴ Hrvatska matica iseljenika različitim programima i aktivnostima privlači i potiče mladu generaciju australskih Hrvata na učenje hrvatskog jezika tijekom ljetnih i zimskih škola učenja hrvatskog jezika u domovini, organizira upoznavanje prirodnih ljepota i kulturnih vrijednosti Hrvatske te time potiče i razvija etnički identitet, a ujedno nadograđuje kod mlade generacije hrvatskih iseljenika postojeća znanja o Hrvatskoj. Istovremeno se razvija međusobna suradnja i povjerenje na relaciji zemlje primitka i zemlje podrijetla (domovine) koji su od posebnog značaja za mladu generaciju hrvatskih iseljenika, a stižu se nova poznanstva i prijateljstva.

se u skorijoj budućnosti javiti problem oko preuzimanja odgovornosti vođenja hrvatske zajednice u Australiji.

Mišljenja sam kako bi trebalo poraditi na uključivanju mladih u vodeće strukture hrvatskih etničkih klubova, udruga, društava i organizacija (uz obostrano uvažavanje mladih i starijih iseljenika), čime bi se ublažila (u budućnosti moguća potpuna) asimilacija/integracija mlade generacije hrvatskih iseljenika u australsko multikulturalno društvo.

LITERATURA:

- AKRAP, Anđelko (2003). Migracija Hrvata u posljednjem desetljeću 20. stoljeća. U: Hrvatska dijaspora u Crkvi i domovini, Zbornik radova, Frankfurt am Main.
- AKRAP, Anđelko, ČIPIN, Ivan i GELO, Jakov (2005). Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske (bilanca 20. stoljeća), Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, Zagreb.
- ALAGICH, Marin (1988). Early Croatian Settlement in Eastern Australia, in *The Australian People: an Encyclopedia of the Nation, its People and their Origins*, ed. J. Jupp, Angus and Robertson, North Ryde, New South Wales.
- BANOVIĆ, Branimir (1990). Potisni i privlačni faktori u iseljavanju iz Hrvatske u Australiju od konca 19. stoljeća do recentnog vremena, *Migracijske teme*, br. 1., Zagreb.
- BAUČIĆ, Ivo (1971). SR Hrvatska u vanjskim migracijama radne snage, Savjetovanja "Stanovništvo, emigracija, zaposlenost", Zagreb.
- BIĆANIĆ, Rudolf (1936). Kako živi narod. Život u pasivnim krajevima, Tipografija d.d. Zagreb.
- BIĆANIĆ, Rudolf (1940?). Agrarna prenapučenost. Gospodarska struktura Banovine Hrvatske broj 3. Zavod za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva "Gospodarska sloga", Zagreb.
- BUDAK, Luka (1988). The Conditions of Croatians, in *The Australian People: an Encyclopedia of the Nation, its People and their Origins*, ed. J. Jupp, Angus and Robertson, North Ryde, New South Wales.
- BOŠNJAK, T. (2005). Hrvatske škole u Australiji, u: *Izbliza, Hrvati u Australiji*, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb.
- ČIZMIĆ, Ivan i ŽIVIĆ, Dražen (2005). Vanjske migracije stanovništva Hrvatske-kritički osvrt, u: *Stanovništvo Hrvatske-dosadašnji razvoj i perspektive*, Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", Zagreb.
- CHAKRAVARTHI, Raghava (2004). Mondialisation et mouvements migratoires, *Alternatives Sud*, vol. 11–2004/1, 21–35, Paris.
- HOLJEVAC, Vječeslav (1968). Hrvati izvan domovine, *Matica Hrvatska*, str. 337–365, Zagreb.
- GOL, Nenad (1980). Katastrofa barka Stefano i Prvi hrvatski doseljenici u Australiji, *Iseljenički kalendar*, HMI, Zagreb.

- GOLDSTEIN, Ivo (2003). Hrvatska povijest, Novi Liber, Zagreb.
- GRIVEC, F. (1997). Sedamdeset komemorativnih godina Hrvata u Milduri, Finsbery Press, Adelaide.
- JURKOVIĆ, Ivan (2005). Šesnaeststoljetna hrvatska raseljenička kriza i moderna sociološka terminologija, Društvena istraživanja 78–79, god. 14, br.4–5, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 759–782.
- LEON, Irene (2004). Migrations et injustices globales, “Genese et enjeux des migrations internationales, Alternatives sud, vol. 11–2004/1, Centre Tricontinental et Editions Syllepse, Paris, str. 31–39.
- LUPIS, I. F. (1913). Naše iseljeničko pitanje, predavanje narodnog zastupnika I. F. Lupisa, u: Izdanja Zadružnog Saveza, Zadrugarska biblioteka, knjižica I, Spljet, str. 9–29.
- MANGALAM, J. J. i SCHWARZWELLER, Harry K. (1986). The International migration review, volume XXIV, year 4, no. 11, str. 5–21.
- MESARIĆ ŽABČIĆ, Rebeka (2002). Australija zemlja obećana, Feljton slobodne Dalmacije, Slobodna Dalmacija, Split.
- MESIĆ, Milan (2002). Međunarodne migracije tokovi i teorije, Societas, Zavod za sociologiju, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb.
- MEŽNARIĆ, Silva (1991). Osvajanje prostora, prekrivanje vremena: migracije umjesto razvoja, Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- MEŽNARIĆ, Silva (2003). Migracijske aktualnosti: stanje, problemi, perspektive paradigmi istraživanja, Migracijske i etničke teme, god. 19, br. 4, str. 323–340, Zagreb.
- MIKULIĆ, A. Branimir (1991). Vanjske migracije i razvoj Jugoslavije, Ekonomski institut Sarajevo, Sarajevo.
- NEJAŠMIĆ, Ivica (1991 a). Iseljavanje iz Hrvatske-brožani aspekt stoljetnog procesa, u: Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske, Savez geografskih društava Hrvatske, svezak 8, str. 61–83, Zagreb.
- NEJAŠMIĆ, Ivica (1991 b). “Depopulacija u Hrvatskoj, korijeni, stanje, izgledi”, Globus, Zagreb.
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin (2000). Povijest Hrvatske, Drugo, izmijenjeno i prošireno izdanje, P.I.P. Pavičić, Zagreb.
- PETERSEN, William (1958.) A General Typology of Migration, American Sociological Review 23, 256–66.
- RAGHAVA, Chakravarthi (2004.) Mondialisation et mouvements migratoires, “Genese et enjeux des migrations internationales, Alternatives sud, vol. 11-2004/1, Centre Tricontinental et Editions Syllepse, Paris, 21–29.
- RICHMOND, H. Anthony (1978). Migration, ethnicity and race relations, Ethnic and Racial Studies, Volume 1, Number 1, York University, Canada.
- STANKOVIĆ, Vladimir (2005). Pastoralna skrb za Hrvate katolike u Australiji, u: Izbliža, Hrvati u Australiji, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb.

Rebeka Mesarić Žabčić

- ŠKVORC, Boris (2005). *Australski Hrvati, Mitovi i stvarnost*, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb.
- ŠUTALO, Ilija (2004). *Croatians in Australia, Pioneers, Settlers and Their Descendants*, Wakefield Press, Kent Town, South Australia.
- TILLY, Charles (1978). *Migration in Modern European History*, u W.H. Mc Neill & R.S. Adams /ed./ *Human Migration: Patterns and Policies*, Bloomington, Indiana University Press, London.
- TKALČEVIĆ, Mato (1999). *Povijest Hrvata u Australiji*, Hrvatski svjetski kongres u Australiji, Melbourne.

SUMMARY

THE LIFESTYLE OF THE CROATIAN EMIGRATION CORPUS IN AUSTRALIA: EXPERIENCES, OPINIONS AND STANDPOINTS OF YOUNG AUSTRALIAN CROATS

Rebeka Mesarić Žabčić

In the beginning of the 21st century, the Australian Croats represent one of the largest ethnic communities in Australia. The Republic of Croatia as a traditional emigration country belongs in the group of European states with relatively largest a number of emigrants or citizens outside own borders; in such context the work outlines the lifestyle of the Croatian emigration corpus in Australia, based in experiences, views and standpoints of the young generation of Australian Croats.

Established are four massive emigration waves from Croatia. The period from 1880ies to World War I is considered the first larger emigration wave to overseas lands and emigration being caused by politics and economy. After World War II, the second large wave of emigration of Croats begins, caused by insufficient development of the country and as well by communist regime in the former state. The next larger emigration wave of Croatian citizens began in the sixties of the previous century, induced by the liberalisation of the state policy regarding the so-called temporary work abroad, to Western European countries, and caused by the poor condition of labour market in Croatia and Western European labour market demands. In the nineties of the previous century, the fourth greater wave of emigration of Croats across the borders of their native state began due to the aggression on the Republic of Croatia; the so-called forced migration began of a certain number of Croats from the major territory of the Republic of Croatia, and from Bosnia and Herzegovina as well.

In the first part, the contribution studies the historical dimension of Croatian emigrants in Australia while in the second stress is on the fieldwork that was carried out in 2003 in Australia, and is based on an analysis of interviews taken with the young generation of Croatian emigrants living in the state of New South Wales. Based on past researches, a reconstruction of the historical context is presented and an analysis of emigration; on

Način življenja hrvatskog iseljeničkog korpusa u Australiji: iskustva, mišljenja i stavovi mladih ...

the foundations of existing experiences, views and standpoints of the young generation of Croatian emigrants some conclusions were made on the lifestyle of the Croatian emigration corpus in the multicultural society of Australia. The selected cases indicate that the young generation of Australian Croats considers the knowledge of English language and post secondary education crucial for success and the achievement of wanted life and business goals. Through the increased interest in higher education, the younger generation of Croatian emigrants pointed out that they succeeded exclusively by adequate education to accomplish their goals, influence on the change of their social status and lifestyle. At the same time, the young Australian Croats give emphasis to insufficient practicing of the Croatian language, which could in due course result in total integration in the Australian multicultural society, and that they are not adequately represented in the existing associations, clubs and societies, which will in the future lead to problems regarding the taking over of the responsibility of guiding the Croatian community in Australia.

QUIET OBSERVER IN THE SILENT FIELD: ETHNOGRAPHY AND THE PRESENT TIME

Maša Mikola*

COBISS 1.02

ABSTRACT

Quiet observer in the silent field: Ethnography and the present time

The article deals with some of the methodological concerns arising from practiced anthropological concept of the fieldwork. Through the legacy of methods used by the traditional anthropology, it criticises the notion of stereotyping and silencing of *the other*. The article follows the path of ideas of *authentic life* and *authentic culture* and examines the notions of universalism and essentialism in the contemporary methodological debate within cultural and social studies.

KEY WORDS: ethnography, methodology, otherness, representations, authenticity

IZVLEČEK

Tih opazovalec v nemem prostoru: etnografija danes

Članek predstavlja metodološke probleme, ki izhajajo iz antropološkega koncepta dela na terenu. Govori o metodah, ki so jih uporabljali tradicionalni antropologi in podaja kritiko stereotipizacije in »utišanja« *drugega*. Članek sledi ideji in konceptu *avtentičnega življenja* in *avtentične kulture* ter raziskuje pojme, kot so univerzalizem in esencializem, še posebej v sodobnih metodoloških razpravah v kulturnih in družbenih študijah.

KLJUČNE BESEDE: etnografija, metodologija, drugačnost, reprezentacije, avtentičnost

Evaporation

Dan, 11.54am, Mon 17 Jan, Canberra

Here we go, kids. Breathe in a lungful of petrol
fumes, and take flight, high on fossil fuels.
Scatter now, travel is cheap – but it won't be forever.

What is we are the last airborne generation?

It's my birthday.¹

I wanted to know Helen's body so well I could climb in and zip up her skin around me.
(Evelyn Lau, *Other Women*, p. 184)

* Maša Mikola is a junior researcher at the Institute of Slovenian Emigration Studies, Scientific Research Centre of Slovenian Academy of Sciences and Arts, email: mmikola@zrc-sazu.si.

¹ Undergrowth #7. *Nomadology*, p. 9 (nomadology.undergrowth.org).

INTRODUCTION

Ethnography and ethnographic methods, constant evaluation of field work, quantitative/qualitative dichotomy and day-to-day justification of research aspirations often determine the path of many researchers, especially in the social and cultural studies. Despite a shift away from traditional ethnography (which places researchers into the other culture and among other people) in the last couple of decades, ethnography remains the basic and conventional methodological approach in anthropology and cultural studies. Many researchers however still avoid questions arising from the methodological debate. Maybe the reason for avoiding these questions lies in some intrinsic belief of some researchers in social sciences that the researcher does not really choose their method, rather the method chooses the researcher. What I mean by that is that the problem constitutes the method and that the method, as such, is not consciously chosen by the researcher; rather the research problem already entails the appropriate method.

Regardless of my scepticism of what social or cultural inquiry actually means and what abilities it has to reflect on the ideas that contribute not only to humanity but also to *knowledge*² in some absolute sense, I still think that dealing with methodological concerns is a necessary part of any *field work* based research.

Rooted, static ethnography vs. ethnography of movement and transnational ties

Classic ethnography is characterised by field work performed by the researcher, usually the anthropologist, and it entails the serious ‘participant observation’ in which researcher engages in the everyday life, communicates and contributes, takes notes and then analyses the material at the end. As Peter Metcalf notes, good participant observation requires living and participating “in the lives of local people, living as they live, doing what they do” (Metcalf, 2005: 11). Raelene Wilding talks about two central ideas that inform the archetype of ethnographic fieldwork. First, the field remains in one place. It is a site in which the ‘culture’ of the residents remains located, regardless of whether its content might shift across time. Second, there is a strong trope of movement, of migrancy, throughout the above description. “Travel between places, shifts in identity and status, movement between conceptual frameworks, and travel from home to home to translate one set of worldviews (usually those who are studied) into the framework of other sets of worldviews (usually other anthropologists and academics)” (see Wilding, 2007: 334).

² Here I do acknowledge the concept of ‘power/knowledge’ as constituted by Michel Foucault for whom mutually reinforcing relation between the circulation of knowledge and the control of conduct exists. However, I still believe that it is possible to accept that some *other knowledge* that is unrecognisable and undefinable may exist.

When movement of ethnographers became more common, there was a push towards more and more field sites within ethnographic research. Ethnographers started to do their fieldwork in many places and the ethnography became multi-sited. Places however, remained relatively static for ethnographers. It is usually the ethnographers who are moving, not the places or the people. As Susanne Freidberg notes, “although few would still question the legitimacy and value of multi-site ethnography, the difficulties involved in actually *doing* it remain” (Freidberg, 2001: 362). Some problems arising from contemporary ethnography are familiar to conventional single-site ethnography, such as dealing with several different languages or time constraints. At the same time, some new problems arise. Freidberg argues that “multi-site ethnography facilitates understanding of, and even empathy with, the positions of diverse actors within controversial commodity chains, it complicates the politics of globalisation” (ibid.: 365).

In an attempt to look at ethnography from a more theoretic point of view, I deliberately tried to avoid literature on ethnographic research, which often tends to provide us with suggestions of what is right and what is wrong without really engaging the research problem or the researched world. The literature on methodology and ethnography often attempts to eradicate almost all notions and reflections on the *self* when talking about the relationship between the researcher and the research field. It often overlooks us as researchers by referring to the *subjects* in different *settings* and by emphasising the dichotomy between insiders and outsiders. It places some kind of authority in sight which has the ability or the *knowledge* to (re)present the other and to determine the other as such³. Methodological approaches today tend to involve the researcher into the research environment to a greater extent.

I mentioned earlier that there is a change in the number of locations the ethnographer acquires in his or her quest for authenticity in the globalised world. For Hannerz (2003) the research of today is not so much ‘multi-local’⁴ as it is ‘translocal’⁵. The emphasis is on the links and relationships built between places, places as such are ‘de-emphasised’. I cannot fully agree with Hannerz on this point since the place as a carrier of meaning has recently become a focus point of many researchers. The place or the site chosen for ethnographic research has only gained different meanings and cannot be identified as easily any more. The place itself does not stay static and unchangeable.

Some theorists, especially those engaging in postcolonial or feminist debates, have been particularly critical of privileging the ethnographer, and the potential exploitation of the researched. In post-colonial studies, there has been a greater attention given also to the positions and locations of writing, speaking and researching. Edward

³ All approaches, qualitative or quantitative, seem to work similarly in relation to this question.

⁴ ‘Multilocal’ in Hannerz’s view means there are many places (and research on places) but there is no connection between these places made, recognised or studied.

⁵ ‘Translocal’ in Hannerz’s view means a connection between different places is emphasised, recognised and studied.

Said's sustained commentary on the orientalism of Western observation has for instance strengthened the argument that traditional ethnographic texts are privileged and privileging. From a postcolonial perspective, Said has argued that many cultures which have been observed and represented have been reduced to the subjugated and muted objects of dominating discourse⁶. We could discuss the idea of the purpose of ethnographic research being to make the subject (or object) of the ethnographic exploration *visible*, but at the same time *mute, non-audible*, silent. I will return to this idea later.

Being static and unchangeable, ethnographic research cannot consciously continue its path into the age of transnational communications. Communications have changed the perspectives of people in the world we live in and higher and easier mobility as well as prolificacy of the world's *trouble spots* has caused even greater dispersion of people around the world. The whole system in which we operate have become more uncertain, fluid and quite unstable. Ethnographic research as a method, coined within the anthropological circles in the last century or so, and operating with stable entities can thus not successfully work in the present. At the same time, of course, we can ask whether it makes any sense to engage with any kind of research⁷, especially with the research on culture since we identify something or someone as separate and *different* as soon as we begin with any kind of social inquiry.

Natives and primitive settings – the legacy of Franz Boas

Franz Boas, who is often called the father of American anthropology, was best known for his work with Kwakiutl people from Northern Vancouver and the adjacent mainland of British Columbia in Canada. While studying the Kwakiutl, he established a new concept of culture and race and decided that everything was important to the study of culture. As we know, Boas was the inventor of the idea of cultural relativism⁸ and historical particularism and is most responsible for discrediting the early twentieth century dominant scientific theories of racial superiority. In the context of this paper it may however be more important to note that he was also a strong supporter of the method of 'participant observation', which he bounded with practicing the in-depth study of cultures and objective ethnography. While practicing this method in his own *exotic* field, he never really immersed himself in the field or the culture of people he

⁶ See Edward W. Said, *Orientalism*, NY: Pantheon Books, 1978 and Amanda Coffey, *The Ethnographic Self. Fieldwork and the Representation of Identity*. London: SAGE.

⁷ This is something the very first anthropologists were questioning as well

⁸ With Boas, cultures replaced the culture and there was an emphasis given to exploring differences between cultures. The main followers of the concept of cultural relativism were Alfred Kroeber, Robert Lowie and Ruth Benedict. Boas was, however, still convinced it is possible to study cultures objectively.

was studying. His devotion to the objectivism was criticized later on by many people, including by some of his students.

Zora Neale Hurston, writer, folklorist, anthropologist and Boas's student, questioned his objectivism while collecting data among African Americans in Florida in the 1920's. She consciously tried to insert subjectivity into her work in order to approach greater accuracy. For Hurston, "an accurate ethnographic text does not pretend to be objective, but rather takes its shape from the studied community's interests and perspectives. The ethnographer becomes an advocate for informants, working to create a text that serves the community on some level while sharing with outside readers new information about these informants" (Hurston in Jirousek, 2006: 22). She developed the "ethnic ethnographer's double vision", available only through alternating immersion in and separation from both native and outside cultures. It was about eighty years ago when Hurston talked about this need for the ethnographer to be *at home* in the research as well as being able to hold it at a *distance* – a dilemma which still dominates most of the contemporary discussion on ethnography.

James Clifford, historian of anthropology, recognizes a modern 'ethnography of conjunctures', describing the ethnographer, and thus ethnography itself, as "constantly between cultures" – neither in one culture nor in the other. Clifford defines a 'predicament of culture' involving a state of being in culture while looking at culture, a form of personal and collective self-fashioning⁹ (Clifford, 1988: 9). It is questionable whether it is really possible to get the proper *distance* from the field or if there is even a place where we could 'feel at home'. The position of the contemporary ethnographer might really be always somewhere 'in-between'.

George E. Marcus talks about doing "ethnography all the way up and down" and he makes the strong claim that "within a multi-sited research imaginary, tracing and describing the connections and relationships among sites previously thought incommensurate is ethnography's way of making arguments and providing its own contexts of significance" (Marcus, 1998: 14). Marcus shows how ethnographers' tradition of defining fieldwork in terms of people and places is now being challenged by the need to study culture by exploring connections, parallels, and contrasts among a variety of often seemingly incommensurate sites.

Ethics among *Ethnics*

At the end of the 1990's Alma Gottlieb wrote about "our increasing acknowledgment of continuing obligation to our host communities" (Gottlieb, 1999: 118). She argued that this comes at the same time as many within the discipline are pushing the conceptual limits of the very notion of an appropriate field site

⁹ See James Clifford, *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art*. Cambridge: Harvard UP, 1988. Also: Jirousek, *Ethnics and Ethnographers: Zora Neale Hurston and Anzia Yezierska*, *Journal of Modern literature*, 29 (2), 2006, 19–32.

or community, expanding its classic locus in non-Western villages to factories, urban elites, ethnographers' native communities, novels, science and the scientific laboratory, the Internet, the telephone, the theatre, transnational ties, multiple sites, and so on¹⁰. Gottlieb notes that long-term ethical demands of these new ethnographic practices and places have yet to be systematically charted. "While the classic field site is thus being reconstructed in daring and imaginative ways," she argues, "some of us continue to pursue more traditional-style fieldwork in rural communities in the non-Western world" (ibid.: 119). What kind of tradition does Gottlieb have in mind? What kind of ethical issues? Ethical in a way that concerns only the ethnographer, but not the *field* with its meanings?

As I have mentioned before, there has been a lot of emphasis on the multi-sited, multilocal observation and field work in anthropology since the 1980s and the number of field sites has increased considerably. Maybe the sites became more difficult to grasp on as well. Remaining out of the field site while researching the links within the site became more usual. The face of ethnography changed considerably as well. As Ulf Hannerz notes, "in a way, one might argue, the term 'multilocal' is a little misleading, for what current multilocal projects have in common is that they draw on some problem, some formulation of a topic, which is significantly *translocal*, not to be confined within some single place" (Hannerz, 2003: 206).

Locality¹¹ often disappears in this kind of research and the subject can disappear as well. What we are left with has more to do with the relationship, image or representation than with the actual people or groups of people in some *definite* setting. This can raise some new applicative problems. As Paul Sillitoe notes, "we can expect trouble applying a discipline of which one authority has recently observed that it is a very odd subject" because "it is hard to say what it is the study of", and "it is not at all clear what you have to do to study it" (Ingold in Sillitoe, 2000: 14). Given there is no agreement on what the location or the subjects are in ethnographic research, how do we then, as ethnographers, produce any kind of knowledge? Where do the relevant conclusions come from and where do they fit in?

One of the main problems of the inquiry into the modes of human existence, as I see it, is that it is searching for static, *authentic* findings that are ready to be recognized regardless of the fact that the discipline itself was never really able to remain static (it even did not want to become static) or entirely comprehensive. Searching for authenticity is thus at least conceptually quite *slippery*. When recently the discussions about the disappearance of any pure categories started to proliferate¹² and communication flows began to increase, quest for authenticity, as expressed in the essence of work of early ethnographic researchers, has become even more endangered.

¹⁰ See Alma Gottlieb, Philip Graham (1999). Revising the Text, Revisioning the Field: Reciprocity over the Long Term. *Anthropology and Humanism*, 24(2), 117–128.

¹¹ Locality as the identity of place and/or as the place that is characterised by identity. The belief that the space is socially constructed is well established within anthropology.

¹² We could argue also that *pure* categories never truly existed.

Research practices in the age of transnational communication, dispersion of people, exiles, migrants and mixing of cultural flows inevitably came under re-construction and had to go through the process of re-evaluation. The theory bound to ethnographic field research and to the social, cultural inquiry as a whole was certainly no exception to this.

It would be practically impossible to ponder on the essence of the idea of authenticity within this paper. Let me just mention its origins. The idea of authenticity started to be used more extensively in the work of phenomenologist Martin Heidegger and it is grounded in the idea that absolutely all *Dasein*¹³ is characterized by mimesis. Authentic existence begins from self-understanding and authentic life is possible if our being-toward-death is resolutely confronted. “Once one has grasped the finiteness of one’s existence, it snatches one back from the endless multiplicity of possibilities which offer themselves as closest to one – those of comfortableness, shirking and taking things lightly – and brings *Dasein* in to the simplicity of its fate¹⁴”.

There was a lot of criticism of the concept, and of moral ideas of authenticity, throughout time, but there have been some defenders as well. One of the latter ones was Canadian philosopher Charles Taylor, known best for his work on the politics of recognition¹⁵. Taylor invited his readers to “listen to the human inner voice” and argued that there is a certain way of being human that is *my* way. Being true to myself, being true to my own originality, that is something only I can articulate and discover. In articulating it, I am also defining myself¹⁶. According to Taylor the genesis of the human mind is not monological, it does not depend solely on the individual, it is dialogical. That means that the identity of an individual crucially depends on dialogical relations with other people. This *need for recognition* is however not something new for the modern age. Genuine (according to Taylor) “are the conditions in which the attempt to be recognized can fail¹⁷”.

For Taylor, the idea of authenticity fits well into the modern understanding of difference, originality and of acceptance of diversity. But what exactly links the politics

¹³ *Dasein* is one of the central terms of Heidegger’s philosophy, which he talks about extensively in his famous book *Being and Time* (*Sein und Zeit*). It is the German word for ‘existence’ or ‘being-there’.

¹⁴ See Martin Heidegger, *Being and Time*, NY: Harper and Row, 1962 and: de Beistegui, *Heidegger and the political. Dystopias*, London, NY: Routledge, 1998. *Dasein* is itself only by being other than itself, by being stamped by alterity, prior to any actual encounter (whether friendly or antagonistic) with an other *Dasein*. My relation to the Other, when understood *properly*, and this means when *understood* through *hearing*, is a relation of friendship. The Other is my friend.” (de Beistegui, 1998: 150).

¹⁵ The term recognition was first used within the thought of German Idealists and Taylor extracted the term from the Hegel’s *Phenomenology of Spirit*.

¹⁶ See Charles Taylor, *Ethics of Authenticity*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1992, p. 35.

¹⁷ See Charles Taylor, *Multiculturalism and the Politics of Recognition*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1992, 35.

of difference and recognition to one's individual, unique identity? Or, as Seyla Benhabib asks, "why should an individual's search for authenticity, for the expression of one's unique identity, take the form of a search for collective self-expression?" (Benhabib, 2002: 52). According to Benhabib, there are difficulties in rendering the ideal of authenticity coherently in moral philosophy. Quoting Maeve Cooke, another critic of Taylor's work, Benhabib asks: "How can the ideal of authenticity¹⁸ be given moral content without falling into some form of romanticized essentialism, which ascribes to each individual a unique selfhood, over and against which her actions and conduct can be judged to be authentic or inauthentic?" (Cooke in Benhabib, 2002: 196). Are there inter-subjectively binding criteria for judging what counts as an *authentic* life?

The main concern within the concept that Taylor uses to discuss the politics of identity and of difference is thus putting forward the idea of the binding groups which are known and recognised. For Benhabib, the theoretical mistake comes from the homology drawn between individual and collective claims, "a homology facilitated by the ambiguities of the term *recognition*" (Benhabib, 2002: 53).

Benhabib expresses a very relevant concern when she says:

"But then some cultures can be 'inferior' to others in the degree of respect for equal dignity as well as individuality they can grant their members; thus intercultural as well as intracultural evaluations and hard choices are inevitable. /.../ Holistic statements about the presumptive equality of cultures as wholes are no less misguided than statements about their worthlessness. Defenders as well as detractors of cultural recognition claims still commit this holistic fallacy" (Benhabib, 2002: 57).

Cultures are not homogenous entities and they are not coherent either. Essentialising and categorising, even differentiating cultures that Taylor indirectly proposes and ethnography regularly uses, can be quite dangerous. "It is both theoretically wrong and politically dangerous to conflate the individual's search for the expression of his/her unique identity with politics of identity/difference", Benhabib notes (Benhabib, 2002: 53). "Can there be a politics of recognition that accepts the fluidity, porousness, and essential contestability of all cultures?" (ibid.: 68). This is a very political question and an ideological one as well. It connects to the political and social inquiry and to the ambiguity of social and political systems.

Along with being important in the intimate sense, identity politics and the politics of (equal) recognition has come to play an ever larger role in the public sphere. Today's political climate in many places around the world, and especially 'in the West', has to some extent, inherited the pursuit for some kind of objective identities and *authentic*

¹⁸ Taylor does not specifically talk about the authentic culture or authentic life (he addresses authenticity of cultural identity). His explanations are, however, designed to work with essentialist categories and collective wholes.

practices. As we know, the view that cultures are unified, harmonious, seamless wholes that speak with one narrative voice is the view of cultures from the outside. Benhabib argues that “the outsider is the observer, as distinguished from the actor. The outsider who is a *stranger* in the eyes of the group can also be very much an insider, in that he or she may have a full understanding of the complexities and perplexities of the culture to which he or she is denied admittance” (Benhabib, 2002: 102).

Ethnographer is more than the observer though. Ethnographer is the narrator¹⁹. Claiming some kind of natural privileged position of the observer and narrator has destroyed the rights of people to represent themselves and it also made equal recognition almost impossible. Taylor does not endorse the view that would subordinate individual’s search for authentic identity to the self-assertion of particular groups, “yet can he avoid it?” asks Benhabib (ibid.). Recognition in Taylor’s view needs authenticity and the authenticity needs to be recognised. Taylor’s explanation inherently presumes that cultures are collective wholes and this supports universalistic and essentialistic logic. Cultures consist of individuals with different needs and different ideas about what the culture is. Privileging one explanation over the other, one group over the other, one idea over the other, is not something researchers, especially ethnographic researchers, should do. However, ethnographers often fall into the trap of cultural essentialism.

The silent “Other”

Authenticity leads us further, towards the question of representation. Who is representing and who is being represented? Who is speaking for whom? Which *ghettoized*, essentialist categories are used in relation to representation? Who has the right to choose and who has no rights at all? Perhaps we could say that meanings within the contemporary postmodern and highly individualised world have some value only when referring to an individual. There is no universality of values. It is possible that any kind of categorisation, which is almost inherent to the concept of representation, does not actually make much sense.

Questions of representation provoke other concerns related to ever larger emphasis given to cultural differences and production of *otherness* not just in terms of the sole cultural front, but within issues of gender, race and so on. As Hallam and Street note, “other is never simply given, never just found or encountered, but made”. Anthropology has made a great impact in forming and promoting *the other*. For James Clifford, *the other* is, for instance, exactly the anthropological representation of the other. Clifford asserts that culture is “composed of seriously contested codes of meaning and representation” (Clifford, 1988: 2). Hallam and Street follow up some of the Clifford’s work by saying that “constituted within relations of power, and

¹⁹ What I mean here is that the narrator tells the story and includes herself or himself into this story. Narration involves selectivity and contextualising.

institutional constraints together with the use of particular conventions, ethnographic writings convey partial truths which are always mediated in historical context” (Hallam and Street, 2002: 2).

We could say that within the ethnography the very concept of the ethnographic research is problematic. As the history of ethnography showed, this methodological discipline prefers its own voice over the voices of those studied. Maybe it is its non-deliberative intention to *silence* everyone who is pushed within the borders of the study group. We can argue that Franz Boas did exactly this, *silencing*, when spending his research time among the *natives*. Also Bronislaw Malinowski, even if his research among the Trobrianders was already “going multilocal” (Hannerz, 2003: 202), he was still *making sure* that divide between his world and the *other world* existed. By translating from one language to another, from one value system to another, or from one culture to another, these early ethnographers lost at least some of the meaning – a part which might be holding some of the most important messages.

Ethnographers have made their studied groups, individuals and locations visible to the western world. At the same time they kept them *silent*.

Personally, I find the relationship between the visual and the audible fascinating. This is especially relevant in relation to remarks about *silence* and *silencing*. Sneja Gunew in her book, *Haunted Nations*, explores the issues of acoustic transgressions and identity politics within the frame of today’s multiculturalism and policies of different states shaped around the term multiculturalism. Gunew talks about the Canadian poet and short story writer Evelyn Lau who is perceived to be flouting or refusing the so-called ‘empowering’ categories (Asian-Canadian) with which critics are eager to provide her. Rather, she resorts in her poetry and short stories to the life on the street, away from her (Chinese) family, exploring underworld of sadomasochism, prostitution and drug addiction. This is an example from the world of art, but the poet’s apparent refusal “invites one to revisit theories around the question of how to situate the authority to speak and write for those designated minority cultural players and how to set up interpretive strategies which move beyond the thematization of cultural difference, a thematization which, in turn, functions to reinforce difference as a mechanism leading to marginalization since difference is always posited in relation to an implicit (and invisible) hegemonic norm” (Gunew, 2004: 83).

Sneja Gunew proposes an alternative way of understanding and more allegorical reading of Lau’s rebellious work. She suggests splitting the visible and the audible, which would eventually help us recognize that “what you see is not what you get” (ibid.). She refers to one of the essays of Slavoj Žižek in which Žižek argues that “voice is that which, in the signifier, resists meaning, it stands for the opaque inertia that cannot be recuperated by meaning ... the moment at which the singing voice cuts loose from its anchoring in meaning and accelerates into a consuming self-enjoyment” (Žižek, 1996: 103–4).

If we return to ethnography at this point, we can say that ethnography as a methodological discipline throughout its history legitimized differences and vigorously

categorised cultures from its own ethnocentric point of view. It actually *de-voiced* individuals and groups and, at least partly, erased the meanings of what it was talking about. It always strived for some kind of control over the objects (or subjects) of its research. As Seyla Benhabib argues,

“It is the epistemic interest in power /.../ that leads to the silencing of dissenting opinions and contradictory perspectives, and yields dominant master narratives of what the cultural tradition is, who is in, and who is out. This epistemic power interest can be exercised by the tribal chief as well as the enemy in general, by the anthropologist in search of the truth as well as by the development worker in search of social control” (Benhabib, 2002: 102–3).

Like the ‘colonial silencing’ of people around the globe, partly eradicating languages inhabiting different lands and replacing them with English or French or Spanish etc., there has been (and is) also silencing of people by anthropologists, ethnologists, sociologists, political scientists along with politicians and others in the contemporary world.

The question of ‘de-voicing’ and of the relation between voice and image is a complicated one though. If we think about it in a slightly more detailed manner, sight and sound often do not seem to complement each other harmoniously. As Slavoj Žižek notes, “the moment we enter the symbolic order, an unbridgeable gap separates forever a human body from ‘its’ voice. The voice acquires a spectral autonomy, it never quite belongs to the body we see, so that even when we see a living person talking, there is always some degree of ventriloquism at work: it is as if the speaker’s own voice hollows him out and in a sense speaks by itself, through him²⁰” (Žižek, 1996: 92). It is the position of the object, which is destined to be left mute, ‘stuck in the throat’. “The object is here as long as the sound remains unarticulated; the moment it resounds, the moment it is spilled out, the object is evacuated” (ibid.). Following this idea, we could argue that there is *something* to be researched for anthropologists only until this *something* remains silent.

Ethnography and communication flows

Anthropology and ethnography of the present need an epistemology which combines theory development with engagement in the contemporary social world. Epistemology would hopefully have the ability to demonstrate how it is possible to move into the sphere of broader public issues, which affect us all. Efforts of the

²⁰ The point is therefore not only that voice fills out the hole in the image: the voice simultaneously *cuts out* this hole (1996, 119).

research within the online environment and the potential of internet to study cultures, for example, have not been fully explored yet. As Luc Pauwels argues, “while the popularity of new communication technologies in the media and in culture at large, strangely enough, is still not matched by a comparable amount of empirical research, a growing number of empirical researchers (Bassett, 1997; Cheung, 2000; Hine, 2000; Mann and Stewart, 2000; Miller and Slater, 2000; Springer, 1996) have gathered evidence of various kinds that seems to substantiate the conclusion that the so-called virtual world is not so virtual with respect to the majority of uses and users, and that the uses of the internet are very much dependent on and linked to a ‘real-life’ context” (Pauwels, 2005: 605).

One of the largest problems of the qualitative empirical research within the present online environment is perhaps again the incompatibility of the nature of ethnographic methods and the aspirations of the online world. Internet had traditionally more to say about global connectedness, cultures at large and quantitative data. At the same time, internet was always targeting the individual. Traditional ethnography in the online environment in many ways *lost* the main subject of its observance which was the group rather than the individual. With its liberalistic stance in its nature and governance, the internet probably presents one of the biggest challenges for today’s ethnography.

Another challenge that has been posed by the proliferation of the internet is again its relationship to the representations. Who gets a chance to be represented online? How valid is the information we encounter on the web? As Lee comments, “the diffuse and democratic character of the internet, the very attributes that make it such a valuable source for information, also make the finding of available information difficult” (Lee, 2000: 119). Furthermore, as Pauwels argues, “one should be aware that the web is a huge data repository but not necessarily a very permanent one. We should never be too comfortable having found a treasure of data on the web, for what’s there today may be gone tomorrow without leaving a trace” (Pauwels, 2005: 606).

Mann and Stewart (2000) seem to regret the absence of much contextual material in the online environment. “In the mainly black and white world of text,” they contend, “we lose the Technicolor of lived life and its impact on most of our senses. We cannot observe the world in which participants live. We cannot see them and we cannot hear them” (Mann and Stewart, 2000: 197). While this statement voices a legitimate concern of ethnographers that have to cope with a mediated world rather than real-life experiences, it also demonstrates the methodological limitedness of some of the presumptions about ethnographic research. Some authors overlook a very important aspect of the internet, which is vibrant, full of colour and impacting a growing number of our senses. As Pauwels argues, “the online environment in the form of websites uses many expressive means and calls upon many of our sensory faculties²¹” (Pauwels, 2005: 608).

²¹ It is therefore remarkable, for Pauwels, that the textual bias is replicated even in website analysis.

With the qualitative empirical research of the present proceeding, especially with moving of the field from the exotic foreign places back to our own ‘living rooms’ and turning the (post)colonial binocular around there still seems to be a chance for ethnography to get its fair share of the research web cake. Exactly in the vast field of the technology there is still a lot to be explored.

CONCLUSION

We might say that the time for serious ethnographic field research in its traditional sense – that was clearly promoting the idea of the object that is *de-voiced* versus the subject that speaks – should be or has to be almost over. Anthropologists seeking the truth beyond the world that does not *speak* to them or through them does not have any particular sense. It never really had one.

However, I think it would be quite gloomy and pointless to finish on this pessimistic note. With re-definition and changing of the focus of the discipline, in realizing that there is something *beyond* the sole image of the people that we see on the field, there is still a lot to be done for ethnographic research of the present and of the future. As Amanda Coffey writes, recently “the approaches to qualitative data analysis and the writing of fieldwork have become much more self-conscious /.../. Qualitative researchers have increasingly looked beyond the actual experiences of fieldwork, towards the production and reproduction of the field” (Coffey, 1999: 135). In a way, the field, the site and the place returned to the ethnography. Qualitative research technique as one deployed by ethnographic researchers in fact gives opportunity (it always has given opportunities) for meaningful, imaginative and creative engagement with the field, the site or the place and everything that belongs to it. We could even say that the great characteristic of ethnography is its ability to move ‘beyond itself’, to engage with the self rather than the subject of observance. Some people may say that what this means is again nothing else than confirmation of the end of methodological discipline. I do not agree with this view though. What it means, I would argue, is the ability of the discipline to make a step forward. To connect people’s faces with their voices. To re-create, re-modify and re-investigate the knowledge of the past and make a more determined step into the future.

BIBLIOGRAPHY

- Abu-Lughod, Lila (2000). Locating ethnography. *Ethnography*, Vol. 1, No. 2, pp. 261–267.
- Benhabib, Seyla (2002). *The Claims of Culture. Equality and diversity in the global era*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Clifford, James (1988). *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art*. Cambridge: Harvard UP.
- Coffey, Amanda (1999). *The Ethnographic Self. Fieldwork and the Representation of Identity*. London: SAGE.
- De Beistegui, Miguel (1998). *Heidegger and the political. Dystopias*. London, New York: Routledge.
- Freidberg, Susanne (2001). On the trail of the global green bean: methodological considerations in multi-site ethnography. *Global Networks*, Vol. 1, No. 4, pp. 353–368.
- Gottlieb, Alma; Graham, Philip (1999). Revising the Text, Revisioning the Field: Reciprocity over the Long Term. *Anthropology and Humanism*, Vol. 24, No. 2, pp. 117–128.
- Hannerz, Ulf (2003). Being there... and there... and there!: Reflections on Multi-Site Ethnography. *Ethnography*, Vol. 4, No. 2, pp. 201–216.
- Gunew, Sneja (2004). *Haunted Nations. The Colonial dimensions of multiculturalisms*, Routledge: London.
- Hallam, Elizabeth; Street, Brian V. (eds.) (2002). *Cultural encounters. Representing "otherness"*. London, New York: Routledge.
- Heidegger, Martin (1962). *Being and Time*, NY: Harper and Row.
- Jirousek, Lori (2006). Ethnics and Ethnographers: Zora Neale Hurston and Anzia Yezierska, *Journal of Modern Literature*, Vol. 29, No. 2, pp. 19–32.
- Lee, R.M. (2000). *Unobtrusive Methods in Social Research*. Buckingham: Open University Press.
- Lau, Evelyn (1995). *Other Women: A Novel*, Toronto: Random House of Canada.
- Marcus, G. (1998). *Ethnography Through Thick and Thin*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Metcalf, Peter (2005). *Anthropology: The Basics*. London: Routledge.
- Pauwels, Luc (2005). Websites as visual and multimodal cultural expressions: opportunities and issues of online hybrid media research. *Media, Culture & Society*, Vol. 27, No. 4, pp. 604–613.
- Perish, Tim and Nicholas Low (2006). Nomadology. *Undergrowth Magazine* #7.
- Said, Edward W. (1978). *Orientalism*, NY: Pantheon Books.
- Sillitoe, Paul (2007). Anthropologists only need apply: challenges of applied anthropology. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 13, pp. 147–165.
- Taylor, Charles (1992a). *Multiculturalism and the Politics of Recognition*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Taylor, Charles (1992b). *The Ethics of Authenticity*. Cambridge and London: Harvard University Press.
- Wilding, Raelene (2007). Transnational Ethnographies and Anthropological Imaginings of Migrancy. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 33, No. 2, pp. 331–348.
- Žižek, Slavoj (1996). "I Hear You With My Eyes": or, the Invisible Master, in (eds) *Sic 1: Gaze and Voice as Love Objects*, (eds. R. Salecl and S. Žižek), Durham, NC: Duke University Press.

POVZETEK

TIH OPAZOVALEC V NEMEM PROSTORU: ETNOGRAFIJA DANES

Maša Mikola

Etnografija kot metodološka disciplina se danes srečuje z mnogimi spremembami v antropologiji in sociologiji, v mobilnosti in gibanju, v čez-kulturnih in transnacionalnih vezeh itn. Na etnografe čaka vse bolj mešan svet kulturnih elementov. V antropologiji je bila nedefinirana pozicija raziskovalcev znotraj družbenih procesov vselej pomemben del metodoloških razprav. Kontekstualne in demografske spremembe znotraj discipline postavljajo zdaj v ospredje tudi nova identitetna vprašanja pri samih antropologih in njihovega odnosa do tistih, ki jih proučujejo ali tistega, kar raziskujejo.

Čeprav upravičenost in korist več-prostorske etnografije danes skoraj že več ni vprašljiva, se še vedno pojavljajo težave pri tem, kako naj bi etnografijo pravzaprav izvajali. Kot pravi Susanne Friedberg, te težave postavljajo v disciplino »večje ali manjše prepreke, ki so odvisne od obsega projekta in časa, ki je namenjen zanj, od finančnih ter drugih razpoložljivih sredstev« (Friedberg, 2001: 362–363). Ne samo cilji, tudi značaj multi-lokalne ali trans-lokalne (Hannerz, 2003) etnografije spreminja podobo discipline.

Kljub temu, da je za antropologe že od vsega začetka bilo značilno, da dvomijo in da v svojem delu potujejo onkraj kontekstualnega okvirja ter da so vselej blizu vsem vrstam meja, trenutne spremembe postavljajo v ospredje raziskav nova epistemološka vprašanja in nove etične dileme. Ne le prostori, ampak tudi ljudje lahko postanejo manj pomembni v etnografskem raziskovanju. Širjenje geografskega prostora še ne prinese sprememb v reprezentacijah tega prostora.

V kontekstu antropološkega standarda, ki se skozi čas ni posebej spreminjal, avtorica v članku uporablja pojem »drugačenja« in »utišanja« in s tem razlaga nekatere temeljne načine, ki jih etnografi uporabljajo za reprezentacijo drugih kultur in drugih ljudi. Avtorica govori tudi o pojmu prepoznavanja, še posebej v navezavi na politiko prepoznavanja, ter razpravlja o konceptu avtentičnosti, ki se razvije iz politike prepoznavanja. Pozicijo etnografov in njihovih raziskovalnih polj avtorica navezuje na konstrukcijo odnosa med subjektom in objektom. Obenem raziskuje naravo etnografskega odnosa do prostorov raz-

Maša Mikola

iskovanja in razlaga idejo o »biti tam... tam... in tam«, ki je geografsko pogojena in upravičuje avtoritarno pozicijo raziskovalca v globaliziranem svetu.

Čeprav je bilo etnografsko prakso vselej težko zamejiti, pa lahko rečemo, da se je etnografija v zadnjih desetletjih soočila z nekaterimi pomembnejšimi spremembami. Za etnografijo danes ni značilno le premikanje raziskovalca iz enega fiksnega prostora v drugega. Čeprav se etnograf morda v fizičnem smislu sploh ne premika, še vedno potuje. Premikanje čez ne-fizične, domišljijske svetove postaja tudi v etnografiji danes vse bolj pomembno.

VPRAŠANJE IDENTITETE V MAGREBSKI KNJIŽEVNOSTI

Neža Florjančič*

COBISS 1.02

IZVLEČEK

Vprašanje identitete v magrebski književnosti

Prispevek želi pregledno prikazati magrebsko literaturo skozi prizmo moške in ženske proze. Uvodni del predstavi širše družbenopolitično ozadje nastanka magrebske literature po drugi svetovni vojni, v osrednjem delu pa so obravnavani avtorji, ki pišejo v francoskem jeziku in so fizično ali mentalno prisotni v dveh domovinah – francoski in magrebski (Assia Djebar, Tahar Ben Jelloun, Leila, Nedjma). Z analizo motivno-tematskih značilnosti literarnih del želi avtorica prikazati razlike med obema pisavama in točke, v katerih se zblížujeta. Poseben poudarek izbranih del je na vprašanju identitete, (ne)enakosti med spoloma in migracij.

KLJUČNE BESEDE:

ABSTRACT

The question of identity in Magreb literature

The goal of the contribution is to display synoptically the Magreb literature through the prisms of male and female prose. The introductory part represents the broader social political background of the origin of the Magreb literature after World War II; the central part deals with authors writing in French and are physically or mentally present in two homelands – the French and the Magreb (Assia Djebar, Tahar Ben Jelloun, Leila, Nedjma). With an analysis of the motive-thematic characteristics of the literary works, the author wishes to represent the differences between the both writings and points at which they come close one another. Special emphasis of chosen works is on the question of identity, gender (in) equality, and on migrations.

KEY WORDS: Magreb literature, female Magreb prose, male Magreb prose, migrations, identity, gender identity

Francoska kolonizacija magrebskih držav,¹ začeni z ustanovitvijo alžirskega departmaja l. 1830, je prinesla v magrebsko družbo mnogo sprememb in sprožila veliko vprašanj. Francoski jezik je na začetku tega procesa igral vlogo splošnega posredni-

* Mag. francoske književnosti, prof. franc. in univ. dipl. komp., filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana; e-pošta: nezaflorjancic@yahoo.fr.

¹ Magreb (arab. Zahod), stara arabska geografska oznaka, sprva za ves islamski svet zahodno od Egipta, zdaj omejena na atlaške države Alžirijo, Maroko in Tunizijo (Veliki splošni leksikon, 1997: 2427).

ka med kulturama, vendar je bil hkrati tudi dominantni jezik kolonizatorja. Konflikt med obema funkcijama jezika in dvema kulturama je bil povod za nastanek mnogih literarnih del. Francoska kolonizacija, osvoboditev magrebskih držav izpod francoske oblasti v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja, množična priseljevanja severnoafriške delovne sile v šestdesetih in sedemdesetih ter nelegalne migracije v zadnjih desetletjih pa so na drugi strani za vedno zaznamovali in spremenili tudi francosko družbo ter kulturo.

Magrebska književnost,² ki se je razvila šele po drugi svetovni vojni, pogosto sovпада s koncem kolonialnih režimov, izraža nacionalne zahteve po neodvisnosti in nagovarja k politični angažiranosti. Prva literarna dela magrebske književnosti tako opisujejo razmere v podrejeni družbi, v kateri se prepletata zahteva po kolektivni identiteti in nemoč spričo nasilja represije kolonialne prevlade. V letih 1954–1968 se boj za neodvisnost in nacionalistične težnje krepijo, kar je razvidno tudi iz romanov Assie Djebar *Otroci novega sveta* (*Les Enfants du Nouveau Monde*, 1962) in Moulo-uda Mammerija *Opij in palica* (*L'Opium et le Bâton*, 1965).

V letih 1968–1980 se magrebski avtorji začnejo zanimati za osrednja eksisten- cialna vprašanja: iskanje identitete, odtujitev in osvoboditev samega sebe. Individualiziran upor je zaznati v več delih Boudjedre, npr. *Odslovitev* (*Répudiation*, 1969), v Khatibijevem *Tetoviranem spominu* (*Mémoire tatouée*, 1971) in v romanu Taharja Ben Jellouna, *Haruda* (*Harrouda*, 1973). *Tetoviran spomin* je prvi avtobiografski ro- man magrebske literature, *Haruda* pa poetična pripoved, ki nelinearno niza spomine iz otroštva in fantazme, vezane na prostitutko Harudo, ki se bolj kot realna oseba kaže kot fantazma in obenem kot v tišino vključeno telo matere. Ta tip poetizirane, nelinearne in mestoma kaotične proze Ben Jelloun nadaljuje tudi v svojem drugem romanu *Nori Moha, modri Moha* (*Moha le fou, Moha le sage*, 1979). Tudi za druge romaneskne pisce iste generacije je značilno, da se spogledujejo s poezijo oz. poetizi- rano prozo in z esejem. Proti koncu tega obdobja Tahar Ben Jelloun z romanom *Otrok peska* (*L'Enfant de sable*, 1985) začne magrebski roman vračati k bolj tradicionalni pripovedi in vanj vnašati vprašanje spolnih vlog.

Po letu 1980 magrebski roman spet postane politično in družbeno kritičen, pri čemer obdrži obliko tradicionalne pripovedi. Najbolj reprezentativni avtorji tega ob- dobja so Rachid Mimouni, Tahar Djaout in Abdelhak Serbane.

V šestdesetih letih dvajsetega stoletja, desetletje po osvoboditvi magrebskih dr- žav izpod francoske kolonialne oblasti, je bilo pogosto zaslediti mnenje literarne kri- tike, da magrebska književnost v francoskem jeziku izgublja ustvarjalno moč in da bo skupaj s kolonizacijo izginila. Vendar je danes za Magreb značilna bogata literarna produkcija v francoskem jeziku. Zanimanje za magrebsko literaturo narašča; knjige, članki in doktorske naloge s to tematiko so vse pogostejše tako v Franciji kot tudi v ZDA, v Magrebu, Nemčiji in na Švedskem.

² S pojmom »magrebska književnost« označujemo literarno produkcijo avtorjev, ki izvirajo iz dr- žav Magreba in pišejo v francoskem jeziku, večina od njih ima dvojno državljanstvo in živijo med državami Magreba in Francijo.

Ena od pogostejših tematik magrebskega romana so predvsem migracije, na katere se navezujejo problemi marginalnosti in izgube, iskanja in prenosa identitete. Romani Drissa Chraïbija, Maleka Haddada, Abdelkibirja Khatibija, Mehdiya Charefa in Taharja Ben Jellouna eksplicitno govorijo o nezmožnosti integracije priseljencev v Franciji. Kot pravi Matthew D. Sharpe, »migracijski proces travmatično prizadene identiteto tistih, ki pogosto izhajajo iz težavnih okoliščin, zato si s pomočjo fantazijskih sanjarij ustvarijo ‚novo‘ identiteto« (Sharpe, 2005: 416). Za zgoraj navedene avtorje je značilno, da je večina njihovih del zaznamovana z avtobiografskimi elementi. Abdelkibir Khatibi je celo prepričan, da je vsa magrebska literatura avtobiografska in da je za razumevanje le-te nujno poznati tudi življenjsko pot njenih avtorjev.

V nadaljevanju želimo pregledno prikazati magrebsko literaturo skozi prizmo obeh spolov, saj je zanjo značilno zelo izrazito razlikovanje med moško in žensko pisavo. Pri izboru bomo upoštevali avtorje, ki so prisotni v obeh svojih domovinah (francoski in magrebski), in tista dela, ki problematizirajo za ta članek pomembne teme (migracije, razpetost med več identitetami, (ne)enakost med spoloma ipd.). Z analizo izbranih del bomo prikazali specifične točke razlikovanja med žensko in moško literaturo ter osvetlili mesta, kjer se obe pisavi zblížujeta.

I.

Kot predstavnika t. i. moške proze predstavljamo Taharja Ben Jellouna, ki je pisatelj in pesnik maroškega rodu. Po končanem študiju je delal kot profesor filozofije v Tetuanu in Casablanci. Leta 1971, ko je bila v Maroku z vladnim odlokom izvedena arabizacija pouka filozofije, je odšel v Pariz in vpisal podiplomski študij iz socialne psihologije. Leta 1975 je končal svojo raziskovalno nalogo o čustvenih in seksualnih problemih severnoafriških delavcev v Franciji. Ben Jelloun je poznan tudi kot publicist za časopis *Le Monde* in kot pisec esejev, v katerih se vseskozi dotika tematike magrebskih priseljencev v Franciji, njihovega položaja v predmestjih, rasizma, družbene zapostavljenosti in neenakosti. Znani so njegovi eseji, v katerih je prepoznavno njegovo profesionalno zanimanje za socialno psihologijo: *Najgloblja samota* (*La plus haute des solitudes*, 1977), *Francoska gostoljubnost* (*Hospitalité française*, 1984) in več spisov ter mladinskih, pretežno didaktično usmerjenih spisov in priročnikov o zgoraj omenjenih temah, kot npr. *Kako sem hčerki razložil rasizem* (*Le racisme expliqué à ma fille*, 1998), ki je preveden tudi v slovenščino.

Ben Jelloun se je literarni javnosti najprej predstavil kot pesnik, s svojim romanesknim prvcem *Haruda* (1973) pa je zaslovel tudi kot pisatelj. Njegova začetna proza je prepletena s poetičnimi in fantazmatskimi elementi, pripoved je nelinearna, fragmentarna in mestoma kaotična. Junaka prvih dveh romanov – *Haruda* in *Nori Moha, modri Moha* (*Moha le fou, Moha le sage*, 1979) – sta marginalizirani osebi, prostitutka in modri blaznež iz arabskih pripovedk. Maroški bralci tistega časa so od proze pričakovali družbeno angažiranost in odsev njihovega vsakdanjega življenja,

zato so se na Ben Jellounov fantazijski svet čudakov z družbenega roba, ki je razkrival potlačene plasti tabujev in neizrečenega, povezanih predvsem s telesnostjo, spolnostjo in položajem ženske, odzvali odklonilno. Ben Jellounu so očitali brezbržnost do družbene aktualnosti in prilagajanje stereotipiziranemu okusu francoske publike. Verjetno pa je bližje resnici domneva, da se je Tahar Ben Jelloun z elementi sanjskosti, poetičnosti in pravljичnosti, ki jih je prenesel iz tradicionalnih arabskih pripovedk, lažje dotaknil žgočih problemov tedanje in tudi aktualne maroške družbe – vprašanje svobode, še posebej ženske, individualnosti, erotike, osvobajanje izpod avtoritet – od kraljeve do verske in tradicionalno arabske. (Suzana Koncut. Spremnna beseda v: Jelloun, 2006 b: 183–184).

Romana *Otrok peska* (1985) in *Sveta noč* (1987) – oba sta prevedena v slovenščino – se dotikata vprašanja spolne identitete. Njuna pripoved se približuje klasični, bolj linearni romanescni zgradbi. Za *Sveto noč* je Ben Jelloun kot prvi frankofonski pisatelj prejel tudi prestižno francosko literarno nagrado Goncourt, s katero je zaslovel kot najodmevnejši Maročan v Franciji. Kasneje se je pomeril tudi v dramatiki in kratkih zgodbah. Njegovi zadnji romani so tematsko zasidrani pretežno v realnejše, aktualno dogajanje in se dotikajo maroških problematičnih tem in žgočega vprašanja ilegalnega priseljevanja severnoafriških prebivalcev v Francijo oziroma Evropo, o čemer govori tudi njegov zadnji roman *Oditi* (*Partir*, 2006).

Roman je v celoti posvečen fenomenu migracij iz rodne domovine in po večini neuspelemu iskanju sreče v tujini. Tahar Ben Jelloun spremlja usodo več migrantov, vendar sta v ospredju njegove pripovedi brat in sestra Azel in Kenza. Pripoved se začne leta 1994, ki zgodovinsko sovпада s sanacijskimi ukrepi despotskega kralja Hasana II., s katerimi želi očistiti državo trgovine z drogami, in se konča s prihodom na oblast novega novega, mladega kralja Mohameda VI. leta 1999. Tahar Ben Jelloun je kritičen do ukrepov Hasana II., saj je obstoječa oblast le navidezno obračunala večinoma z nedolžnimi mladimi ljudmi, medtem ko je velike in pomembne trgovce z ilegalnim blagom pustila pri miru.

Azel je mladenič z univerzitetno izobrazbo, ki nikakor ne more najti zaposlitve, ker ne pozna pravih ljudi, Kenza pa medicinska sestra, ki dela na javni in zasebni kliniki, da lahko preživi sebe in brata. Njuna največja želja in uresničenje vseh sanj, tako kot tudi za mnoge druge Maročane, je oditi v obljubljeni Evropo, v Španijo.

Oditi, zapustiti to zemljo, ki noče več svojih otrok, obrniti hrbet tako lepi deželi in se nekega dne vrniti, z dvignjeno glavo in mogoče bogastvom, oditi, da si rešiš kožo, čeprav s tem tvegaš, da jo izgubiš ... (Tahar Ben Jelloun, 2006 a: 23)

Dan za dnem se skupina študentov zbira v kavarni nad morjem, od koder zrejo proti obalam Španije. Med njimi sedi tudi Azel, ki je odločen, da bo zapustil svojo deželo, vendar ne na tak način kot njegov bratranec, ki se je skupaj z drugimi ilegalnimi migranti na pot v raj odpravil z ladjo in v nesreči utonil. Ko Azel že skoraj obupa,

da mu bo uspelo oditi iz Tangerja, sreča bogatega Španca Miguela, ki ga po legalni poti pripelje v Barcelono. Seveda pa Azel kmalu spozna, da Miguel tega ni storil iz altruizma, ampak z namenom, da si svojega varovanca podredi in ga napravi za svojega ljubimca. Azel kmalu ugotovi, da se obljubljeni dežela pravzaprav v ničemer ne razlikuje od pekla doma.

Migranti v romanu so ljudje, ki jih je rodna domovina izpljunila na družbeni rob, in vidijo edino rešitev svojega položaja v tem, da odidejo. »Odit« je močnejša beseda kot »emigrirati« ali »izseliti se«, v sebi nosi premik, odločnost in dopušča celo nezmožnost vrnitve.³ Čeprav se zdi, da migranti odhajajo zato, da bi se vrnili in dokazali, da so sposobni uspeti in da je za njihov neuspeh kriva le rodna domovina, ki jim noče dati priložnosti, Ben Jellounovi junaki v tujini ne uspejo, ampak so največkrat žrtve prevar, zaničevanja in rasnega razlikovanja. S tem, da zapustijo svojo domovino, ne izgubijo le svojih bližnjih in domačega okolja, temveč tudi svojo osebnostno in spolno identiteto.

Ah, če bi me zdaj videla moja mama! Skoraj si ne upam pomisliti na to. Kako naj ji povem, da je njen sin navaden peder, ovađuh, moški, ki se nastavlja, klovn, izdajalec, nekdo, ki je zatajil svojo lastno identiteto in lasten spol?
(Tahar Ben Jelloun, 2006 a: 89)

Moja sapa, moje življenje, moje dihanje je prenehalo, ničesar ne najdem, trenutek, ko sem odšel in pisal pismo svoji deželi, je pozabljen, izbrisan ... Azel je hotel za vedno izbrisati v sebi podobo odhoda in se v Maroko vrniti kot junak. (Tahar Ben Jelloun, 2006 a: 247)

Ne samo, da migrantom odhod ne prinese sreče in bogastva, pahne jih celo globlje v prepad. Ben Jelloun sicer ne predlaga rešitve, vendar roman konča z upanjem, da bodo ljudje, ki iščejo srečo doma ali na tujem, nekoč le zagledali svetlobo, lepoto sveta, ki jih bo končno osrečila in osvobodila. Ben Jelloun je obseden s temo svetlobe, ki je na več mestih prisotna tudi v njegovem zadnjem romanu. Tahar Ben Jelloun roman začne s podobo morja, ki povezuje domovino in tujino in je izvor svetlobe, v soncu se bleščijo tudi obale Španije, proti katerim se polni upanja in pričakovanja obračajo bodoči migranti, sklene pa ga z metaforo svetlobe kot lepote sveta.

Odidimo torej, plujmo, sledimo najmanjšemu žarku, ki ga nosi duša nekoga od tu ali tam, dobrega ali pokvarjenega človeka, ki se ga je polastilo Slabo. Naj bo še tako tanek in neznaten, sledili bomo temu poslednjemu žarku svetlobe, mogoče bo iz njega posijala lepota sveta, tista lepota, ki bo uničila bolečino sveta. (Tahar Ben Jelloun, 2006 a: 267)

³ Rencontre avec Tahar Ben Jelloun, à l'occasion de la parution de *Partir*, www.gallimard.fr.

Svetlobo bi lahko razumeli kot mistično dviganje k Bogu, po kateri se iz peklenske tazmamartske ječe steguje tudi glavni junak romana *Ta bleščeča odsotnost svetlobe*:

Svetloba je pramen, ki vodi vzpenjaje v vrt »vedre samote«, podoben nebeškemu vrtu, v katerega se je povzpел Prerok. (Suzana Koncut. Spremna beseda v: Jelloun, 2006 b: 188)

II.

Preden se lotimo analize t. i. ženskega magrebskega romana, bi želeli nekoliko osvetliti sociopolitično ozadje dogajanj v Magrebu v postkolonialnem obdobju. V Alžiriji se je položaj ženske po obdobju vojne za osvoboditev Alžirije (1954–1962) zelo poslabšal. Med alžirsko državljansko vojno so ženske resda odigrale pomembno vlogo za alžirsko družbo, vendar le kot matere vojakov in varuhinje kolektivnega spomina ter vrednot prednikov. Samo leto po osvoboditvi Alžirije izpod francoske oblasti je bil izveden poskus uveljavitve konzervativnega zakona o družinskih razmerjih, ki pa so se mu Alžirke uprle z množičnimi protesti. Pritisk na ženske pravice se je v naslednjih letih in desetletjih še stopnjeval in svoj žalostni klimaks doživel leta 1984 s sprejetjem represivnega zakona, ki je legaliziral poligamijo, odvzel ženskam pravico do zakonske pogodbe in do ločitve. Zakon je sprejel enostrankarski režim, ki je s to »politično« potezo upal na spravo s tradicionalisti. Alžirija je s tem ukrepom postala tipičen primer tragičnega vpliva sodelovanja med t. i. modernisti/nacionalisti in islamskim verskim pravom ter njegovo ambicijo po nadzorovanju ženske svobode in seksualnosti. (Ilkharacan, 2002: 764–765) Na srečo smo v zadnjih dveh desetletjih priča reformističnega diskurza, ki vztraja pri doslednem izključevanju ženske intimne iz šeriatskega prava in si celo prizadeva, da bi tudi ženske sodelovale ne le pri tvorenju zgodovine, temveč tudi aktivno posegale na teološko, znanstveno in politično področje.

Sliko položaja ženske med alžirsko osvobodilno vojno in takoj po njej je risala Assia Djebar, ki je med predstavnicami magrebske ženske proze v slovenskem literarnem verjetno najbolj poznana in velja za eno izmed najpomembnejših in najbolj prevajanih avtoric magrebske književnosti, je pa tudi prva alžirska scenaristka in režiserka. Assia Djebar je vzporedno hodila v francosko osnovno šolo in tradicionalno koransko šolo. Po srednji šoli je bila kot prva alžirska študentka sprejeta na podružnico pariške École Normale Supérieure v Sèvresu. Leta 1958 se je poročila in z možem odšla v Tunis, kjer je diplomirala, leto kasneje je začela kot asistentka predavati zgodovino Severne Afrike na univerzi v Rabatu, kjer je opravljala tudi raziskave med alžirskimi begunci na tunizijsko-alžirski meji za časopis *El Mudžahid*. Leta 1962 se je ob osamosvojitvi vrnila v rodno Alžirijo.

Djebarjeva se je osredotočila predvsem na problematiko alžirskih žensk, razpetih med tradicionalnim svetom in dogodki v času alžirske osvobodilne vojne izpod francoske oblasti. Njene priljubljene teme so še: osvoboditev izpod jezikovne dominacije, svoboda govora in ženskega telesa. Zaslovela je s prvim romanom *Žeja* (*La Soif*, 1957), ki je opisoval odkrivanje telesa mladega dekleta.

Med njenimi številnimi romani naj omenimo edinega prevedenega v slovenščino *Ljubezen, fantazija* (*L'amour, la fantasia*, 1985). Pripoved o alžirski zgodovini iz obdobja francoske zasedbe Alžirije in alžirske osvobodilne vojne dopolnjuje z avtobiografskimi elementi iz svoje mladosti, s poglobljeno refleksijo o dvojezičnosti in o jezikovni dediščini. Assia Djebar v romanu išče svojo jezikovno identiteto in razrešuje razpetost med arabščino – jezikom zaprtosti, skrivnostnosti, prepovedi, čustev in navezav na telo, ter francoščino – jezikom jasnosti, odprtosti in razuma. V francoski jezik želi prenesti žensko govorico, ki je omejena na obrazce ustnega izročila, saj ji tradicionalni islamski svet ne dopušča izražanja svoje intimne. »Njeni ženski liki niso več fantazmatske prebivalke haremov, kakršne vidijo moški – Arabci ali Zahodnjaki, ampak ženske iz mesa in krvi, ki lahko same govorijo« (Suzana Koncut. Sprema beseda v: Djebar, 1985: 280).

V zadnjih letih se na francoskem, pa tudi na slovenskem literarnem trgu pojavljajo predvsem avtobiografske, poldokumentarne pripovedi magrebskih avtoric, ki razkrivajo svoje življenjske usode, kot npr. romana Nedjme *Mandelj* in Leile *Poročena pod prisilo*, ki sta prevedena v slovenščino. Obe avtorici omenjenih romanov pišeta pod psevdonimom, da bi si s tem prihranili osovraženost tradicionalnega družinskega in prijateljskega okolja, obe sta žrtvi poroke pod prisilo s starejšim moškim, obe nago-varjata arabske ženske doma in v tujini, naj spregovorijo, naj se osvobodijo molka, ki jim ga nalaga tradicija, »naj si spet pridobijo dar govora, ki so jim ga iztrgali iz teles« (Nedjma, 2006: 5).

V romanu *Poročena pod prisilo* je osrednji lik mlado dekle Leila, hči maroških migrantov, ki so prišli živeti v Pariz. Čeprav živi v Franciji in ima francosko državljanstvo, o njenem življenju odloča družina, ki živi v skladu s strogimi pravili maroške tradicije. Pri enaindvajsetih letih se mora pod prisilo svojih staršev, predvsem očeta, poročiti s petnajst let starejšim Maročanom, ki si je s poroko s francoskim dekletom pridobil vstopnico za Francijo. Mlado dekle je zaradi neprestanega pritiska staršev in tradicije negotovo, ima nizko samopodobo, postane avtodestruktivno in izgublja identiteto:

Četrta so postale nekakšna rekonstrukcija starodavnih arabskih vasi, kjer so odnosi med ljudmi podobni labirintu prikrivanj in neizrečenega. Posledica je pomanjkanje iskrenosti do samega sebe. Kdo sem? ...Kaj iščem? ... Kje je moja prava identiteta? Pripadam očetu, ki me ne mara; kako naj imam potem rada samo sebe in si to celo priznam? Kako je v družbi, ki obsoja instinkt ljubezni, mogoče nadzorovati ta instinkt, ne da bi se utopili v oceanu frustracij? (Leila, 2006: 87)

Leila svoje življenje velikokrat primerja z življenjem svojih francoskih vrstnic in ugotavlja, da so na dveh različnih bregovih in da med njimi ne more priti do razumevanja, ker se potomke migrantov sramujejo svojega življenja:

Tudi pred najboljšimi prijateljicami nas je sram. Sram, ki je v vseh mogočih barv, nosimo na čelu. Sramujemo se svojega položaja, skrivanja svojih teles in svojih ljubezni. Pri nas je deviškost stvar države in vsak najmanjši podarjeni ali ukradeni poljub nas lahko napravi za intimne prestopnice. Komaj opazna ljubezenska gesta se lahko razume kot žalitev obveznega sramu. (Leila, 2006: 88)

Tako kot v mnogih magrebskih romanih tudi tu arabski in francoski jezik zaznamujeta dvojnost identitete migrantov oz. migrantk oziroma njihovih potomcev: »Francozi razmišljajo po francosko, ne po arabsko. Toda ker sem dekle arabskega porekla, rojeno v Franciji, razmišljam v dveh jezikih.« (Leila, 2006: 186).

Roman *Mandelj*⁴ je izšel leta 2004 v Franciji in se po enem mesecu uvrstil na lestvico 25 najbolj branih romanov, 13 držav pa je zanj že takoj ob izidu odkupilo avtorske pravice. Zopet gre za avtobiografsko erotično pripoved, ki razkriva seksualne tabuje iz intimnega sveta arabske ženske. Junakinja romana, ki je hkrati tudi prvoosebna pripovedovalka, se mora pod pritiskom družine poročiti s štiridesetletnim odvetnikom. Po petih letih vztrajanja in umiranja v zakonu, ki se simbolično začne s travmatično izgubo nedolžnosti protagonistke, Badra zbeži iz zakonskega jarma k teti v Tanger. Kmalu zatem spozna kardiologa Drissa, ki jo popelje v zanjo doslej neslutene razsežnosti ljubezni in spolnosti. Badra sicer resda pridobi nazaj izgubljeno svobodo, vendar pa ugotovi, da je v sladostrastju brez čustev izgubila sposobnost ljubiti.

Ženska magrebska literatura ima katarzično in buditeljsko vlogo. Avtorice pišejo z ambicijo, da bi ženskam svoje krvi povrnila moč govora, ki so jim jo odvzeli njihovi očetje, bratje in možje (Nedjma, 2006: 5). Arabske ženske so v evropskem okolju še vedno zaprte v svet prepovedi, odvzeta jim je pravica do govora in izražanja svojih misli ter čustev. Literatura je po brechtovski njihovo edino orožje.

Prevladujoče teme ženskih romanov so torej osvobajanje ženskega telesa, beg iz tradicionalnega okolja, svoboda govora, v romanih moških avtorjev pa osvobajanje izpod avtoritet (verskih in političnih), razkol med družbenim in individualnim, iskanje spolne identitete in migracije.

⁴ Avtorica romana je svojo identiteto zakrila pod psevdonim Nedjma – lik legendarne in nedosegljive „femme fatale“, opevane v tradicionalni alžirski poeziji.

III.

Za magrebske pisatelje obeh spolov je značilno, da so razpeti med Francijo in izvornimi domovinami. Posledica konstantnih migracij med dvema državama ter kulturama je tudi njihov poseben odnos do arabskega in francoskega jezika. Avtorji namreč miselno govorico pogovornega jezika, v našem primeru gre za arabski jezik, z zapisovanjem pretvarjajo v knjižno besedilo. Bralec ima sicer vtis, da gre za avtorjev spontani zapis njegovega miselnega toka, vendar pisanje dvojezičnega tvorca besedila vedno vključuje dve jezikovni operaciji. Ta dvojnost in svojstven odnos pisca do jezika sta še posebej opazna v Magrebu. Abdelwahab Meddeb takole doživlja nezavedni proces dvojezičnosti: »Ko pišem, se drugi jezik ohranja v prvem: navzoč je nekje znotraj njega, premišljeno in brez moje vednosti. Poleg tega pa lahko latentna prisotnost na videz odsotnega jezika v moja besedila vnaša poetičnost« (Meddeb, 2003: 18). Za pisatelje, ki sicer niso dvojezični, vendar odlično obvladajo francoski jezik, je značilno, da v slednjega vnašajo podobe, metafore in sintaktične strukture, prevzete iz maternega jezika. Abdelkibir Khatibi jezikovno situacijo v Magrebu razlaga takole:

Magrebčani smo potrebovali 1400 let, da smo se naučili arabščino, in več kot stoletje, da smo se naučili francoščino. V vsem tem dolgem času se nismo mogli naučiti pisati berbersko. Dvojezičnost in večjezičnost na področju Magreba torej očitno nista nova pojava. Za Magreb je še vedno značilna večjezičnost: diglosija med arabščino in dialekti, berbersščino, francoščino in španščino na severu ter na jugu Maroka. (Khatibi, 1983: 23)

Magrebska literatura je naravnana k francoskemu bralcu, pogosto je buditeljska, v njej je prisotna zahteva po poravnavi krivic, storjenih v obdobju kolonizacije, njeni junaki imajo pogosto težave z iskanjem identitete in izvora.

Nihanje med jezikoma nakazuje vmesni prostor med identitetama, v katerih se znajde večina junakov magrebske literature. Zdi se, da se junaki ne morejo poistovetiti niti z izvorno niti s tujo, temveč »visijo« nekje vmes in iščejo svojo pravo, »tretjo« identiteto. Kako torej v takih okoliščinah utemeljiti svoj obstoj? Mogoče lahko obstajajo le tako, da se izražajo, da govorijo z bralci in s tem ustvarjajo novo identiteto, novo kulturo.

V romanih Assie Djebar, Taharja Ben Jellouna, Nedjme, Leile so prisotni tudi elementi islamske tradicije. Njihovo izhodišče, ki so jim ga posredovali predniki in starši, je ortodoksni islam, ki ga v svojih delih poskušajo kritično prevrednotiti. V njihovih delih zato pogosto pride do konflikta med vrednotami sodobne močno sekularizirane evropske družbe in vrednotami, ki jih zagovarja tradicionalni islam. Za literarno fikcijo magrebskih pisateljev je značilna dvoplastnost, prepletenost z elementi islamskega izročila oziroma medbesedilnost, kot ta fenomen poimenuje J. Kristeva.⁵

⁵ Izraz *l'intertextualité* (medbesedilnost) je uveljavila J. Kristeva v: *La Révolution du langage poétique*, 1974

Delo, ki prestopa meje oziroma je na mejah kultur in religij, je vselej srečanje z »novim«, ki ni del nepretrgane zveze med preteklostjo in sedanjostjo. (Bhabba, 1994: 7). Protagonisti magrebske literature niso nosilci množstva identitet, temveč ene same, identitete prehajanja med vsaj dvema različnima svetovoma, identitete migracij.

LITERATURA:

- Ben Jelloun, Tahar (2006 a). *Partir*. Pariz: Gallimard.
- Ben Jelloun, Tahar (2006 b). *Ta bleščeča odsotnost svetlobe*. Ljubljana: Cankarjeva založba. Prevod in spremna beseda Suzana Koncut, str. 181–189.
- Bhabba, Homi K. (1994). *The Location of culture*. London: Routledge.
- Djebar, Assia (2001). *Ljubezen, fantazija*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Prevod in spremna beseda Suzana Koncut, str. 280.
- Khatibi, Abdelkibir (1983). *Maghreb pluriel*. Pariz: Denoel, str. 23.
- Kristeva, Julija (1974). *La Révolution du langage poétique*. Pariz: 1974.
- Ilkcaracan, Pinar (2002). *Women, sexuality and Social Change in the Middle East and the Maghreb*. Social Reserach, vol. 69, no. 3, str. 765–766.
- Leila (2006). *Poročena pod prisilo*. Tržič: Učila. Prevod: Neža Florjančič.
- Meddeb, Abdelwahab (2003). *Islam, la part de l'universel*, Pariz: Bibliothèque des débats, str. 18.
- Nedjma (2005). *Mandelj*. Ljubljana: Mladinska knjiga, Prevod: Jana Pavlič, str. 5.
- Schöpfung, Mariannick (2000). *Les écrivains francophones du Maghreb*. Pariz: Ellipses, str. 7–11.
- Sharpe, Matthew D. (2005). *Maghrebi migrants and writers: liminality, Transgression and the Transferal of Identity*. Dialectical Anthropology, str. 397–421.
- Veliki splošni leksikon (1997). Ljubljana: DZS, str. 2427. www.gallimard.fr (2006), *Rencontre avec Tahar Ben Jelloun à l'occasion de la parution de Partir*.

SUMMARY

THE QUESTION OF IDENTITY IN MAGREB LITERATURE

Neža Florjančič

*The Magreb literature has developed as late as after World War II; its origin is linked with the end of colonial regimes. The authors of the Magreb literature write predominantly in French language, live between Magreb and France, and are designated by both cultures. From the literary-historical viewpoint, we can divide the Magreb literature into three periods. The novels of the first period (1954–1968) are denoted by the struggle for the liberation of Algeria from the French power, and by nationalist tendencies (Assia Djebar, Mouloud Mammeri). Novels published in the years 1968–1980 are dealing mainly with existential issues; the trend of poetised, non-linear prose also occurs of which most known author is Tahar Ben Jelloun with his first book *Haruda*. After 1980, the Magreb novel becomes politically and socially critical and returns to traditional narrative. In the last two decades, female authors who want to show the European and the traditional Arab societies they have had enough of silence and that they want to take active part in forming important social, political and religious issues have variegated the Magreb literature with a form of documentary narrative. One of the frequent thematic of the modern Magreb novel is migrations with which the problems of marginality and loss, search and transfer of identity are linked. As dichotomy between female and male writing is characteristic of the Magreb society, I destined the central part of the contribution to a synoptic analysis of the Magreb literature through the prism of both genders. At selection I have considered authors that are torn between the both their homelands and those of their works that deal with, for the purpose of this article, significant themes: migrations, multiplicity of identities, differentiation between genders.*

The contribution deals with the works of the Moroccan poet and writer Tahar Ben Jelloun, a representative of the so-called male prose, with his last novel in particular. The work is dedicated entirely to the phenomenon of the emigration of Africans to Europe and to Spain in particular. In Europe, a better life does not await Ben Jelloun's heroes but moral and personal decline and loss of identity.

The so-called female prose, which I illuminate in the article by female authors Assia Djebar, Leila, and Nedjma, also deals with the search for identity and aims at having a cathartic and rousing role in the liberation of women from the patriarchal regulation of the Islamic traditional society, of which devastative tentacles catch young women of even the second and third generations of Arab immigrants in Europe. For a better understanding of this literature, I considered necessary the illumination of the social-political background of female problematic.

A synoptic motive-thematic analysis of chosen works of modern Magreb male and female authors results in a conclusion that the two writings are similar above all by being torn between the two homelands, their cultures and religions, and that their heroes are not the carriers of multiple identities but of a single one, the identity of migrations.

NAVODILA AVTORJEM

Revija *Dve domovini • Two Homelands* je namenjena objavi znanstvenih in strokovnih člankov, poročil, razmišljanj in knjižnih ocen s področja mednarodnih migracij z vidika različnih humanističnih in družboslovnih disciplin. Revija je večdisciplinarna in večjezična. Članki so objavljeni v slovenskem in angleškem, po odločitvi uredniškega odbora tudi v drugih jezikih. Članki so recenzirani. Rokopisov, ki jih prejme uredništvo revije *Dve domovini • Two Homelands*, avtorji ne smejo hkrati poslati kaki drugi reviji.

Dolžina prispevka naj ne presega 25 tipkanih strani (45.000 znakov skupaj s presledki). Recenzije knjig in revij, poročila o znanstvenih konferencah in drugih temah, povezanih z usmeritvijo revije, naj obsegajo od 3 do 8 strani (5400–14.400 znakov, vključno s presledki). Rokopisu morata biti priložena avtorski povzetek (2700 znakov, vključno s presledki) in izvleček s podatki o avtorju (600 znakov, vključno s presledki). Rokopisi niso vmnjeni avtorju.

Priloge (grafikoni, ilustracije, tabele ipd.) morajo biti v črno-beli tehniki v enem od standardnih računalniških programov. Vsaka priloga naj bo shranjena v svoji datoteki! Označite približno lokacijo posamezne priloge v tekstu, npr. »Tabela 3«. Vse preglednice v članku so oštevilčene in imajo svoje naslove. Če avtorji prevzemajo gradivo iz drugih virov, morajo sami pridobiti dovoljenje za objavo.

Prispevki se oddajo uredništvu na formatirani disketi (Microsoft Word) ali po elektronski pošti in v dveh priloženih iztisnjenih izvodih. Na prvi strani prispevka mora avtor navesti ime in priimek, znanstvene nazive, naslov ustanove, kjer je zaposlen, elektronski naslov, številko faksa in telefona.

Opombe in bibliografske navedbe.

1. Med besedilom se lahko sklicujemo na kratko v oklepaju (priimek avtorja, letnica izida publikacije, stran). Primer: (Žitnik 2002: 165–167). Če se sklicujemo na več del istega avtorja, ki so izšla v istem letu, dodajamo letnici male črke (1998a, 1998b). Seznam uporabljene literature na koncu članka naj v tem primeru vsebuje naslednje podatke:
 - a. pri knjigah priimek in ime avtorja, (leto izida), *naslov knjige*, kraj, založbo, strani [Žigon, Zvone (2003). *Izzivi drugačnosti: Slovenci v Afriki in na Arabskem polotoku*. Ljubljana: Založba ZRC, 152 str.]
 - b. pri člankih v zborniku priimek in ime avtorja, (leto izida), naslov članka, *naslov zbornika*, (ime urednika), kraj, založbo, strani [Drnovšek, Marjan (2004). Izseljenke v očeh javnosti. *Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, (ur. Aleksander Žižek). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 383–393.]
 - c. pri člankih v periodiki priimek in ime avtorja, (leto izida), naslov članka, *naslov revije*, letnik, številka, strani [Žitnik, Janja (2002). Literarno povratništvo in meje narodne književnosti. *Dve domovini/Two Homelands*, 15, str. 163–178.]
2. Poleg tega načina sklicevanja so dopustne tudi bibliografske navedbe v opombah. V tem primeru je leto izida na koncu navedbe, sledi stran [Zvone Žigon, *Izzivi drugačnosti: Slovenci v Afriki in na Arabskem polotoku*, Ljubljana: Založba ZRC, 2003, str. 77.]
3. Pri citiranju arhivskega gradiva morajo biti navedeni naslednji podatki:
 - i. *ime arhiva*: [Arhiv Republike Slovenije (kratica AS)]
 - ii. *signatura fonda ali zbirke*: AS 33
 - iii. *ime fonda ali zbirke*: Deželna vlada v Ljubljani
 - iv. *ime dokumenta in njegov datum*: Zapisnik 3. redne seje, z dne 14. 2. 1907
 - v. *oznaka arhivske enote (a.e.)*: 1567
 - vi. *oznaka tehnične enote*: škatla 15.]

DVE DOMOVINI • TWO HOMELANDS

Razprave o izseljenstvu • Migration Studies

25 • 2007

Razprave in članki / Essays and Articles

- Pojasnilo k tematskemu sklopu *Žumberčani – nekdanji in sedanji graničarji* (Duška Knežević Hočevar)
- Problem »pripadnosti« *Žumberčanov in Marindolcev v desetletjih pred razpustom Vojne krajine 1881 in po njem* (Marko Zajc)
- Žumberk: meja, etničnost, veroizpoved, rodnost in migracije prebivalstva – demogeografska analiza* (Damir Josipovič)
- Nekatere demografske značilnosti grkokatoliških *Žumberčanov v Sloveniji* (Peter Repolusk)
- Povratak na granicu: migracijska iskustva u trokutu Hrvatska-Njemačka-Slovenija (Jasna Čapo Žmegač)
- Ali se *Žumberčani* večinoma poročajo med seboj? Primer župnije v Radatovičih (Duška Knežević Hočevar)
- Poročne strategije župljanov Velikih Brusnic izpod Gorjancev pri Novem mestu (Irena Rožman)
- Krekova Vestfalska pisma: socialno-ekonomski pogledi in izseljenstvo (Marjan Drnovšek)
- Normativni vidiki in delovne razmere za migrante v Zvezni republiki Nemčiji (Marina Lukšič - Hacin)
- Izseljenska književnost in časopisje: zgovorne statistike (Janja Žitnik)
- Marie Prislant – her role in preserving Slovenian culture and tradition among Slovenian migrants in the United States (Mirjam Milharčič Hladnik)
- Ethnic, regional and national identities in the context of European cross border cooperation opportunities: a case study of Italian ethnic community in Slovene Istria (Ksenija Šabec)
- Način življenja hrvatskog iseljeničkog korpusa u Australiji: iskustva, mišljenja i stavovi mladih australskih Hrvata (Rebeka Mesarić Žabčić)
- Quiet observer in the silent field: Ethnography and the present time (Maša Mikola)
- Vprašanje identitete v magrebski književnosti (Neža Florjančič)

ISSN 0353-6777

9

770353 677013